

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ Anabilim Dalı

ANTİK ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE SİNAGOG MİMARİSİ

107481

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YÖK.

İnci TÜRKÖĞLU

DANIŞMAN: Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ

İZMİR-2001

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 15.18.2001 tarih ve 17/11 sayılı kararı ile oluşturulan jüri, Sanat Tarihi anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Jaci TÜRKÖZLÜ'nün Antik Çağlar Günümüze Türkiye'de Sınagag Mimarisini başlıklı tezini incelemiş ve adayı 28.8.2001 günü saat 14.00'da tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ

ÜYE

Prof. Dr. Ersin DOĞER

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Lale DOĞER

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “Antik Çağdan Günümüze Türkiye’de Sinagog Mimarisi” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dip notlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

28.08.2001

İnci TÜRKÖĞLU

Anneme

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	3
I. Yahudi Geleneğinde Tapınak ve Sinagog	11
I.A Yahudi Geleneğinde Tapınak	11
I.B Yahudi Geleneğinde Sinagog	14
I.B.1 Sinagog Nedir?	14
I.B.2 Sinagogların Ortaya Çıkışı	14
I.B.3 Sinagogların Mimari Gelişimi	15
I.B.4 Sinagogların İşlevleri	18
I.B.5 Bir Sinagogda Yer Alan Litürjik, İşlevsel ve Mimari Unsurlar	20
I.B.6 Sinagolarda İbadet Mekanı Düzeni	25
II. Katalog	26
III. Değerlendirme	107
III.A Tarihlendirme	107
III.B Plan Şeması	107
III.C İç Düzenleme	113
III.D Malzeme	114
III.E Müştemilat	116
III.F Bezeme	117
IV. Sonuç	122
V. Kaynakça	125
VI. Ekler	131
Tablolar	
Planlar	
Resimler	

ÖNSÖZ

Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Bizans Sanatı Anabilim Dalında gerçekleştirilen bu yüksek lisans tez çalışması, konusunda geniş kapsamı açısından Türkiye’de tektir. Bu konudaki çalışmaların dar kapsamlı olmasında ya da hiç yapılmamasının altında, örneğin cemaatımızın oldukça içine dönük olması ve tanınmaması gibi çeşitli nedenler yatmaktadır. Söz konusu çalışmada çok şey öğrendim- yalnızca Yahudilik ve Türk Musevileri hakkında değil- ve çok şey yaşadım. Tanımadığım insanların güleryüzleri, konukseverlikleri ve yardımları sayesinde ilk kez gittiğim kentlerde rahatlıkla çalışabildim ve bir çok arkadaş edindim. En can alıcı tarafı ise hem yok olmaya yüz tutan ve ne yazık ki, halkımız tarafından eksik ve/veya yanlış tanınan hatta hiç tanınmayan bir cemaatın- yalnızca dinleri farklı olduğu için böyle adlandırılan vatandaşlarımızın- anılarına, günlük yaşamlarına, evlerine, işyerlerine, ibadetlerine, bayramlarına, kutlamalarına ve üzüntülerine katıldım. Birbirimizi tanıdıkça çalışmamız ilerleyebilmiş ve tamamlanmıştır.

Bu tezi bana öneren hocam Prof. Dr. Zeynep Mercangöz’e bu deneyimleri yaşama fırsatını sunduğu için özellikle teşekkür etmek istiyorum. Kendisi benim kapasiteme inanmış, güvenmiş ve eleştirileri göğüslemeği bilmiş, her zaman moral vermiştir. Tabiidir ki, bu kadar kapsamlı bir çalışmanın mali portresi de büyük olmuştur. Özellikle, bu konudaki kitapların büyük bir kısmını kütüphanelerde bile bulamayınca satın almak durumunda kaldım. Yıllardır hayatımı kazandığım turist rehberliğim ve özellikle de çalışmamı duyan Yahudi turistlerimin maddi ve manevi destekleri olmasaydı bunları gerçekleştiremezdim.

Çalışmamıza birçok kişinin emeği geçmiştir. Kimi bana zamanını ayırmış, kimi kaynak getirmiş, kimi yol göstermiş, kimi yetkili kişilere ulaşmamı sağlamış, kimi evini ve kalbini açmış, kimi rölöve çıkartırken metremın sıfır-elemanı olmuştur. Bu bağlamda aşağıda ismi geçen herkese teşekkür borçluyum. Unuttuğum varsa affoluna:

Hahambaşılık’tan Lizi Behar, Suzi Abuaf, Teri Menase, Esther Zonana ve Hahambaşılık çalışanları; İzmir Başhahamı İsak Alaluf; Naim Güleryüz, araştırmacı yazar Rıfat N. Bali, Tiryaki Yayınlarından Moşe Grosman; Gözlem Gazetecilik’ten Tilda Levi, Korin Penso; Bakırköy’den Yusuf Bey; Balat’tan Korin Soryano; Hasköy’den Moiz Behar; Haydarpaşa’dan Marko Bey; Kuzguncuk’tan Robert Abudara, ve Aron Büyükmizrahi; Sirkeci’den Yusuf Reyna; İzmir’den rahmetli David Palombo, Sara Pardo, Hinto Sadi, Yusuf Amca ve Nesim Amca; Adana’dan Vitali Meşullam; Antakya’dan Viktor Cemal, Azra Cenudioğlu; İskenderun’dan Viktor Kebudi; Ankara’dan rahmetli Nesim Meşullam; Bursa’dan Ezra Venturero, Binyamin Molina; Çanakkale’den Sami Kumru, Yaşar Yohay; Edirne’den Yasef Romano; Gelibolu’dan Rosa Hanım, Kırklareli’nden Rıfat Haleva, Haham Hayim Abravamal; Karaim Cemaatından Yakup Tanatar; İtalyan Cemaatından Viyolet Hanım; Aşkenaz Cemaatından Esther Mazoltov, Aşkenaz Sinagogundan Yuda Bülbül ve Baki Güler; 500. Yıl Vakfından rahmetli Albert Menşe ve Harry Ojalvo

İsrail’den Esther Juhasz; Univ. of California at Berkeley’den Prof. Dr. Crawford Greenewalt; Ege Üniversitesi’nden emekli Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Gönül Öney,

Yrd. Doç. Dr. Hale Okçay; Yüksek Mimar Kemal Nalbant ve Yüksek Mimar Aylin Levi

Annem Meliha Türkoğlu, arkadaşlarım Tilda Koenka, Mehmet Kahyaoğlu, Özgür İrkin, Çağlar Yıldırım, Serdar Bozer, Gerson Gazaz, Bensen Ünlüoğlu, Şenol Şahin, kuzenlerim Refika ve Necati Yöney, Ayhan Çakmak oğlu; Trakya Üniversitesi'nden eski Genel Sekreter Yardımcısı Fevzi Çakmak Altıkan oğlu, İnşaat Daire Müdürü Edip Soyyanmaz, Merkez Kütüphane'den Ender Bilar ve Behice Hanım, araştırmacı yazar Oral Onur, Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğünden Çetin Diribaş; Kırklareli Müzesi Müdürü Zülküf Yılmaz; Bergama Müzesi eski Müdürü Ahmet Yaraş; Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden Osman Özkan ve eşi Rukiye Özkan; Antakya Vakıflar Bölge Müdürlüğünden Ahmet Yılmaz ve eşi Hülya Yılmaz; Adana'dan Işıl Görkem; Kilis Vakıflar Öğrenci Yurdu görevlisi Abdülkadir Bey ve eczacı Fazıl Bey; Çorlu'dan Yeni Cami eski imamı Şaban Hoca ve yeni imamı Hayati Hoca

İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Ali Akkaya ve Esen Abbasoğlu ve Ali Topkaya; İstanbul ARIT çalışanları; Simurg Kitabevi

Ve Efes, Milet, Adana, Kırklareli Müzeleri çalışanları, Vakıflar Edirne ve Gaziantep Bölge Müdürlükleri çalışanları, ve bana yardımcı ve destek olan herkes

GİRİŞ

Hıristiyanlığın, Yahudiliğin içinden çıktığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle önceki dinin bazı gelenekleri belki biraz değişikliğe uğrayarak yeni dinde yaşayıp gitmiştir. Bu bağlamda Bizans Dönemi Hıristiyan yapılarında Yahudi mimarisinden gelme kimi özellikler olmalıdır. Dolayısıyla Bizans mimarisinin kökeni tartışmalarında Yahudi yapılarının ihmal edilmemesi gerekir. Ne var ki, genelde Yahudi mimarisi, özelde Musevilerin toplanıp ibadet ettikleri sinagoglar, hakkında pek bilgiye sahip olmadığımız için Bizans mimarisinde Yahudi etkilerinin tartışmak mümkün olmamaktadır çünkü sanat tarihi açısından bu konuda ciddi bir eksiklik vardır. Nitekim dünya genelinde de Yahudiliğe dair yapılan araştırmalar çoğunlukla Tevrat ve Yahudi tarihi üzerinedir. Oysa Antik Çağdan itibaren Yunan ve Roma halklarının arasında önemli bir çoğunluk olarak varlıkları bilinen bu dinin inananlarının anıtsal olmasa da toplanıp ibadet ettikleri yerler vardı. Ne yazık ki, ülkemizdeki çoğu arkeolojik araştırmalar bu konuda çok şey vermemektedir.

Öte yandan Bizans mimarisinin kökeni tartışmalarına daha sağlıklı irdelemelerle katkıda bulunabileceği düşüncesiyle bana “Antik Çağ’dan Günümüze Türkiye’de Sinagog Mimarisi” başlıklı bir tez çalışması önerildi. Böylelikle öncelikle sinagog mimarisi üzerine yapılacak bir çalışma Yahudi mimarisi hakkında bilgiler sunacaktı. Bu tezde, Bizans – Yahudi mimari etkileşimlerini ortaya koymak için Antik Çağ’dan itibaren sinagog mimarisi araştırılarak, Bizans sonrasından günümüze dek örneklerle de sinagog mimarisinde geçmişten günümüze ulaşan geleneklerin var olup olmadığının tartışılması amaçlanmıştır.

Çalışmamızın sınırlarını belirlemek üzere yaptığımız ön çalışma ve araştırmalarda Geç Roma ve Erken Bizans Çağına ait yalnızca dört yerde mimari buluntu ortaya çıktığını gördük. Diğer yapılar ya kökü Bizans’a giden yapılardı, ya Osmanlı Döneminde ya da Cumhuriyet Döneminde inşa edilmişti. Ön temalarımızda özellikle İstanbul’da yalnızca üç yapıda çalışmamıza izin verilmesi bizi, çalışmamızı Türkiye çapında genişletmeye yöneltti. Ancak zamanla hem İstanbul’da hem de İzmir’de tüm yapılarda çalışma izni verildiğinde Türkiye’nin geri kalanındaki yapılardaki çalışmalarımızı tamamlamış durumdaydık. Dolayısıyla çalışmamız hem zaman hem de coğrafya açısından sınırları zorladı.

Katalogumuzu belirlerken Alok-Mitrani’nin aşağıda anlatılan çalışmasını esas aldık. Ancak çalışmalarımız ilerledikçe özellikle İstanbul’da Hahambaşılık’ın da yol göstermesiyle bugün harabe, metruk, kapalı veya işlev değiştirmiş yapıları görüp inceleme fırsatımız oldu ve katalog içeriğimiz 49’a ulaştı. Yine de varlığından haberdar olduğumuz ancak çeşitli nedenlerle kataloğa dahil edil(e)meyen yapılar arasında Vakıflar Bölge Müdürlükleri tarafından dükkan olarak kiraya verilmiş (örneğin, Tire, Ezine, Turgutlu gibi) olanlar; bugün yoğun şekilde kullanılan ve Cumhuriyet Döneminde inşa edilmiş sinagoglar arasından Yeniköy, Caddebostan Sinagogları ve yalnızca yazları kullanılan Heybeliada Bet Yakov Sinagoğu ve Burgazada İbadethanesi; İzmir’de tamamen harabe halindeki Foresteros ve depo olarak kullanılan ve kapalı olan Portekiz Sinagoğu; Sirkeci Kal Kadoş Çorapçı Han; cemaat sorumlularının çeşitli nedenlerle aç(a)madıkları Aşkenaz Schneidertempel, İskenderun Sinagoğu; kaynaklardan varlığı bilinen ancak eskiden veya son zamanlarda yol yapımı ve benzeri sebeplerle yıkılan (örneğin Kastoriya, Unkapanı, Selaniko Sinagogları gibi) veya satılan

(örneğin Or Hadaş Sinagoğu) yapılar; ve Balat Orhayim Hastanesine 1922 yılında Kaduri ailesi tarafından eklenen binanın üst katında yer alan ve yalnızca mevlit amaçlı kullanılan sinagog ile Darülaceze'deki sinagog sayılabilir. Bunların dışında Van yöresinden tamamen Türkiye'nin batısına veya İsrail'e göç eden Gurci kökenli Musevilerin geride kalan yapıları hakkında bilgi edinemedik. Cumhuriyet Dönemi yapıları arasından İstanbul'dan Şişli Bet İsrail ve Şişhane Neve Şalom Sinagogları, ile İzmir'den Şar Ha Şamayin, ve Adana Sinagogları örnek teşkil etmeleri amacıyla kataloga dahil edilmişlerdir. Katalogumuzdaki numaralandırma ve sıralama, yapıların buldukları kentlerin alfabetik dizilişine göre yapılmıştır. Çalışmamızın değişik yerlerinde yapıların isimlerinin yazılışları farklı olabilir ancak bunun bir önemi veya özel bir anlamı yoktur. Aynı isimlerin farklı kaynaklarda, farklı yazarlar tarafından farklı yazılışları görülebilmektedir ve herkesin kökeninin farklı olması ve İbranice'nin farklı şekillerde transliterasyonu böyle bir duruma yol açmaktadır.

Arazi çalışmalarımız ilgili cemaatlar veya kurumlara önceden yazılı olarak başvurup izin alarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikle cemaat sorumlusu ile bir ön görüşme yapılmış, çalışmamız anlatılmış ve cemaat ve yapı hakkında bilgi alınmaya çalışılmıştır. Daha sonra bir yetkili eşliğinde yapılar slayt ile belgelenmiş ve mümkün olan yerlerde ölçü alarak rölöveleri çıkartılmış, mümkün olmayan yerlerde ise yalnızca kroki çizilmiş ya da Hahambaşılık'ın verdiği İsrail İbrani Üniversitesi Centre for Jewish Art'tan Mimar Boris Lekar tarafından 1993 yılında İzmir ve 1994 yılında İstanbul'da yapılan çalışmaların üzerinde kontrol ve düzeltmelerle işlenmiş ve söz konusu çalışmaların rölöve değil yalnızca kroki olarak değerlendirilebileceği anlaşılmıştır. Tarafımızdan çıkartılan rölöveler AutoCAD 2000i programında çizilmiştir. Bu sırada Hahambaşılık tarafından İstanbul sinagoglarında can güvenliği ile ilgili çalışmalar yapılabilmesi amacıyla cemaattan Yüksek Mimar Aylin Levi görevlendirilerek plan rölöveleri hazırlattırılmıştır. Mümkün olan yerlerde Aylin Levi'nin elle veya AutoCAD ile çizilmiş çalışmaları tarafımızdan tercih edilmiş ve kullanılmıştır.

Başvurduğumuz kaynakları doğrudan Türkiye'deki sinagoglar ve Yahudiler hakkında bilgi verenler ve genelde Yahudilik ve diğer ülkelerdeki sinagoglar hakkında bilgi verenler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

İlk grup yayınlar arasında özellikle 1992 yılında İspanyol Engizisyonundan kaçış ve Osmanlı İmparatorluğu'na sığınışın 500. yıldönümü çerçevesinde Ersin Alok'un fotoğrafları ve Emili Mitrani'nin metinleriyle hazırlanan **Anatolian Synagogues** kitabı, fazla bilimsel olmayan içeriğinden ziyade hem Türkiye'nin neresinde ne var, hem de 1991-92 yılları itibarıyla bu yapıların durumlarını yansıtmasıyla yol göstermiştir. 1999, 2000 ve 2001 yıllarında tarafımızdan yapılan kimi mükerrer ziyaretlerde bu yapıların bir kısmının (örneğin Edirne, Kilis, Gaziantep, Bergama gibi) daha harap halde olduğu saptandığından adı geçen eserdeki fotoğraflar çok önem kazanmıştır. Katalog içeriğimiz belirlenirken özellikle bu çalışma esas alınmıştır.

Diğer bir baş yayın da merhum Avram Galanti'nin 1930 ve 40larda hazırladığı ve Fransızca olarak basılan ve 1985-86'da The Isis Press tarafından tekrar dizilerek Fransızca olarak yeniden basılan dokuz ciltlik **Histoire des Juifs de Turquie** eseri, **Les Juifs de Constantinople sous Byzance** adlı eseri, ve l'Haménora süreli yayınındaki

“Les Synagogues d’Istanbul” makalesi, yine Gözlem Yayıncılık tarafından Türkçeleştirilerek yayınlanan **Türkler ve Yahudiler** adlı eseri bize ülkemizin değişik bölgelerinde ve kentlerindeki Yahudilerin, örgütlenmelerinin, sinagoglarının ve mezarlıklarının durumları hakkında bilgi ve yazarın milletvekili olması nedeniyle rahatça ulaştığını düşündüğümüz çeşitli fermanların faksimilelerini vermektedir. Ancak Galanti’nin her yazdığını doğru addetmek hatalı olacaktır. Kendisinin Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş evrelerinde, Lozan Antlaşması sonrası azınlık haklarının ve benzeri konuların ateşli tartışıldığı günlerde, hele 2. Dünya Savaşı’nın soykırımlı dönemlerinde yaşadığını göz önünde bulundurarak eserlerini değerlendirmek gerekir. Bu konuda görüşmelerim sırasında hem Naim Güteryüz hem de Rifat Bali’nin dile getirdiği çekinceleri paylaşmaktayız. Yine de her şeyi derleyip toparlamış olması dahi, eserin gölge düşürülemez büyüklüğüdür.

Günümüz Yahudi cemaati ileri gelenlerinden Naim Güteryüz’ün yine 500. yıl kutlamaları çerçevesinde hazırladığı **İstanbul Sinagogları, ve Türk Yahudileri Tarihi –I- (20. yüzyılın başına kadar)** eserleri önemli başvuru kaynaklarımız arasındadır. A. Galanti’nin eserlerinde olduğu gibi N. Güteryüz’ün eserlerinde de Osmanlı ve İspanyol Engizisyonu öncesi dönemler çok zayıf verilmiştir.

The Isis Press tarafından yine 500. Yıl anısına hazırlandığı anlaşılın İlan Karmi’nin **Jewish Sites of Istanbul, A Guide Book** adlı eseri ise pratik bir yol gösterici olmuştur. Ancak İstanbul Yeni Cami Hünkar Kasrının alt kapısı üzerindeki Mühr-ü Süleyman motifini bu bölgedeki daha önceleri yer alan Karayim sinagoğunun son izi olarak yorumlaması (s.44), ya da kesin inşa tarihi bilinen bazı yapılar için farklı tarihler vermesi şaşırtıcıdır. Yazarın bundan başka **The Jewish Community of Istanbul in the Nineteenth Century** gibi diğer yayınları da Osmanlı döneminde Yahudilerin sosyal durumları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Mimar Don A. Halperin tarafından hazırlanan **The Old Synagogues of Turkey** adlı yayın, ne yazık ki, bilimsel içeriğe sahip değildir. Metinlerde yapılar hakkında hiçbir tarihleme bilgisi sunmayan yazar fotoğraflarda parantez içinde bir tarih vermiştir ve bunu hangi kaynaktan aldığı belli olmadığı gibi bir çoğu hatalıdır (örneğin Aşkenaz Sinagogu 1900 yılında inşa edilmiş olmasına karşın 1855 gibi bir tarih verilmiştir). Fotoğraflarda hatalar vardır. İzmir’de yalnızca tek bir sinagog varmış gibi isim vermeden Hevra’yı tanıtmaktadır. Genel anlamda gezi anılarını anlatmaktadır. Dolayısıyla güvenilir bir kaynak değildir ancak gördüğümüz üzere Naim Güteryüz¹ ve **19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında “Oryantalizm”** adlı eserinde Turgut Saner tarafından aynen kullanılmıştır.

1992 yılında İtalya’da Ferrara’da yapılan bir uluslar arası toplantının bildirileri Sefarad süreli yayınında 1996 yılında basılmıştır. Bunlardan ikisi Türkiye’deki Sefarad sinagogları hakkındadır². Alona Nitzan-Shifan, restorasyon sırasında restoratör yüksek mimar Hüsrev Tayla ile doğrudan iletişimde bulunması nedeniyle Ahrida Sinagogu ağırlıklı yazısında Sefardik geleneklerin Osmanlı mimari formlarıyla kaynaşmasını

¹ Naim Güteryüz ile haberleşmelerimiz sırasında bu konu kendisine iletilmiş ve olumlu karşılanarak ikinci baskı için düzeltmeler yapılacağı bildirilmiştir.

² Söz konusu iki yazının ve başka yazıların fotokopilerini bana postayla ileten sayın Esther Juhasz’a teşekkür ediyorum.

irdelemektedir. Giacomo Saban ise ağırlıkla Alok-Mitrani'nin kitabındaki fotoğraflara dayanarak bir değerlendirme yapmaktadır.

Balat Ahrıda Sinagogu'nun restorasyonunu gerçekleştiren Yüksek Mimar Hüsrev Tayla, restorasyon çalışmalarını, mimarlara özgü tarzda yazısıyla, **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**'nda yayınlamıştır. Tayla'nın değerlendirmeleri çok yerinde olup Türkiye'deki her hangi bir sinagog hakkındaki tek bilimsel restorasyon yazısıdır. Yine de çizimlerdeki hatalar şaşırtıcıdır.

Prof. Dr. Fügen İlter'in Belleten'de çıkan yazısında **Ankara Sinagoğu** ve içinde yer aldığı Yahudi mahallesi incelenmiştir. Verilen rölöve yalnızca ibadet mekanını göstermekte, üst kat kadınlar mahfili, ve yandaki midraş ve diğer mekanlar göz ardı edilmektedir. Galanti'nin Ankara Yahudilerinin ana dilinin Türkçe olup, buraya sonradan gelen Sefaradlardan İspanyolcayı öğrendikleri şeklindeki ilginç mazeretinin hiçbir araştırma yapmadan İlter tarafından aynen yinelenmesi Rıfat Bali tarafından **Bir Türkleştirme Serüveni** adlı eserinde eleştirilmektedir (Bali 1999, 174 dn.404).

Yüksek Mimar Acar Avunduk'un **Bir Emekli Sinagog Hikayesi** başlıklı makalesi bilimsel içerikten ziyade çizimler ve mimarın yapıya yaklaşımının öyküsünü içermektedir.

İstanbul Üniversitesi'nden Faruk Göncüoğlu'nun **Hasköy Maalem Sinagogu** hakkındaki yazısı sanat tarihi açısından Türkiye'deki bir sinagog hakkında tek ayrıntılı çalışmadır. Yine de yazarın "ehalin Kudüs'e yönelik olması"ni güney olarak değerlendirmesi aslında doğuya yönelik olması nedeniyle yazıdaki tüm yön verilerinin yanlış olmasına neden olmuştur.

Erdal Frayman, Moşe Grosman ve Robert Schild tarafından **Yüksekkaldırım Aşkenaz Sinagogu**'nun 100. yılı nedeniyle hazırlanan kitapta kısaca İstanbul Aşkenaz Sinagogları ve Aşkenaz cemaati ve yardımlaşma kurumları hakkında bilgi sunmaktadır.

Haydarpaşa Sinagogu'nun kuruluşunun 100. yıldönümü nedeniyle cemaat tarafından hazırlanan **Haydarpaşa'da Geçen 100 Yılımız** adlı eserde, hem cemaatin ortaya çıkışı, hem sinagogun inşa öyküsü anlatılmaktadır. Yayında verilen planlar, ve kesitler yine Boris Lekar'ın krokileridir.

Nilüfer Akıncı'nın 1981 yılında tamamladığı ve Balat ve çevresi havralarını inceleyen lisans tezi çalışması da önemli bir başvuru kaynağımız olmuştur. Her ne kadar İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesindeki nüshada plan ve resimler bulunmadığı için fiziksel bir karşılaştırma yapamadık ise de Akıncı'nın Selaniko ve Kasturiya gibi bugün artık var olmayan yapıları inceleyerek belgelemiş olması önemlidir.

Ege Üniversitesi'nden Özgür İrkin'in 2000 yılında tamamladığı ve **İzmir Sinagoglarını** incelediği lisans tezi çalışması bir başka önemli başvuru kaynağımız olmuştur. İrkin bu çalışmasında bugün var olmayan yapıları da tarihsel açıdan incelemiştir. Ancak bizim çalışmamızın kapsamı çok daha geniş olduğundan biz böyle bir incelemeye girişmedik.

Araştırmacı yazar Rifat N. Bali'nin³ Edirne ve Adana Yahudileri hakkındaki yazıları aslında bu konudaki baş kaynak durumundadır⁴. Yazar çalışmalarında 20. yüzyıla ağırlık vermektedir⁵.

1989 yılında The Israel Museum'da ve 1990 yılında New York The Jewish Museum'da açılan **Sephardi Jews in the Ottoman Empire** adlı serginin katalogu Esther Juhasz'ın editörlüğünde yayınlamıştır. Katalogda editörün kendi hazırladığı ve genelde İstanbul, İzmir ve Bursa sinagoglarını esas alan sanat tarihi açısından bir mimari değerlendirme de yer almaktadır. Juhasz bu değerlendirmesinde sinagoglarımızdaki genelde dört ahşap sütun tarafından oluşturulan baldakenin tavanı dokuz eşit parçaya böldüğü şeklinde bir yorum getirmektedir.

İzmir cemaatından Sara Pardo, yayınlanmamış eserini kullanma izni vermiştir. Bu eserde hem Musevilik hakkında genel bilgiler hem de İzmir cemaatı hakkında tarihsel ve geleneksel bilgiler bulunmaktadır. Ancak sinagoglar hakkında verilen bilgi temel olarak Galanti'nin eserlerinden alınmıştır.

Moshe Sevilla-Sharon'un **Türkiye Yahudileri** adlı eseri tarihsel açıdan bir el kitabı niteliğindedir. Moşe Grosman⁶, Aşkenaz Cemaatini bir bütün haline getiren **Dr. Markus** adına hazırladığı eserinde Türkiye genelinde cemaatler ve sinagogları ile okul ve yardımlaşma kurumları hakkında kısa bilgiler sunmaktadır. Ancak bu bilgiler subjektif ağırlıklı olup kişisel gözlemlere dayanmaktadır.

Bize ikinci derecede bilgiler sağlayan Yusuf Besalel'in **Osmanlı ve Türk Yahudileri** eserinde Türkiye'deki Yahudi cemaatinin Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerindeki durumu ve **Yahudi Tarihi** adlı eserinde ise genel Yahudi tarihini ve dünyadaki cemaatlerin durumu irdelenmektedir. Yazarın henüz birinci cildi çıkan **Yahudilik Ansiklopedisi** adlı eseri de Yahudiliği anlamak isteyenler için önemli bir başvuru kaynağı olmaya adaydır. Benzer içeriğe sahip olan ve yine Gözlem Gazetecilik tarafından yayınlanan **Yahudilikte Kavram ve Değerler** adlı eser ise bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.

Andrew Sharf'ın **Jews and Other Minorities in Byzantium** ve **Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade** adlı eserleri; Steven B. Bowman'ın **The Jews of Byzantium 1204-1453** adlı eseri; Zvi Ankori'nin **Karaites in Byzantium, The Formative Years 970-1100** adlı eseri; Joshua Starr'ın **The Jews in the Byzantine Empire 641-1204** adlı eseri ve James Parkes'ın birinci cildi **The Conflict of the Church and the Synagogue**, ikinci cildi **The Jew in the Medieval Community** adlı eseri bize Bizans İmparatorluğu döneminde Yahudilerin durumları ve Kilise ile aradaki çekişmeyi anlatmaktadır.

³ Sayın Rifat Bali, Türkiye'de Yahudilik hakkında çıkan yazı ve kitaplarla ilgili bibliyografya çalışmasından yol göstererek ve bazı kaynaklara ulaşmamızı sağlayarak bize yardımcı olmuştur. Kendisine teşekkür ediyoruz.

⁴ Yazarın ayrıca, yine Yapı Kredi Yayınlarından çıkan Diyarbakır kitabında da Diyarbakır İli Yahudileri hakkında bir yazısı vardır. Ancak ön araştırmamızda Diyarbakır'da herhangi bir yapı saptanamadığından çalışmamızda yer verilmemiştir.

⁵ Örneğin **Bir Türkleştirme Serüveni** ve **Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları** adlı eserleri.

⁶ Sayın Moşe Grosman, bize kaynaklara ulaşma konusunda yardımcı olmuştur, teşekkür ediyoruz.

Bunların dışında Osmanlı Döneminde Yahudileri irdeleyen yayınların sayısı, çalışmamız sırasında oldukça artmıştır. Örneğin, Mark R. Cohen'in **Haç ve Hilal Altında** adlı eseri; Bernard Lewis'in **İslam Dünyasında Yahudiler** adlı eseri; Esther Benbassa'nın **Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları** adlı eseri Türkçeye kazandırılmıştır. Jak Deleon'un **Pera Hatıratı** ve **On the Golden Horn** adlı eserleri; Eli Şaul'un **Balat'tan Bat Yam'a** adlı anı kitabı; Stavroulakis ve Bezmen'in **Lavanta Lavanta** adlı eseri; Hakan Alkan'ın **500 Yıllık Serüven**; A. Hikmet Eroğlu'nun **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler**; T.Tankut Soykan'ın **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler**; Eva Groepler'in **İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler**; Ali Güler'in **Osmanlı Devletinde Azınlıklar**; Çetin Yetkin'in **Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler**; Daniel Goffman'ın **İzmir ve Levanten Dünya**; yine Bernard Lewis'in **Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler**; Pinelopi Stathis'in editörlüğünü yaptığı **19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**; Gülnihal Bozkurt'un **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**; Henri Nahum'un **İzmir Yahudileri**; Siren Bora'nın **İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)**; 500. Yıl Vakfı tarafından Osmanlı Devletinin 700. Kuruluş Yıldönümü için hazırlanan **Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaları** adlı yayın; Avner Levi'nin **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**; Salahi R. Sonyel'in **Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire** adlı eseri; Avigdor Levy'nin editörlüğünü yaptığı **The Jews of the Ottoman Empire** adlı eser; Mehmet Tütüncü'nün editörlüğünü yaptığı **Turkish-Jewish Encounters** adlı eser; Betül Gedik'in **Eski İstanbul Hayatı ve İstanbul Yahudileri** adlı eseri ve burada say(a)madığımız genelde azınlıklar ağırlıklı araştırmalar bize çalışmamız sırasında hem Musevi vatandaşlarımızı hem de tarih boyunca konumlarını anlamada yardımcı olmuştur.

Görüldüğü üzere Türkiye'deki yapılar hakkında yalnızca sınırlı sayıda çalışma söz konusudur ve mevcut olanlar da dört dörtlük bir belgeleme sağlamamaktadır. Çalışmaların çoğunluğu Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumlarını irdelemektedir.

Ancak çok yabancı olduğumuz konuyu kavrayabilmek ve Yahudiliği anlayabilmek için hem Yahudilik hakkında temel bilgi veren yayınlara hem de sinagogların ortaya çıkışıyla ilgili yayınlara bakmak gerekliydi. Yahudilik ve tarihi hakkında temel bilgileri şu kaynaklarda bulduk: Nicholas de Lange'in editörlüğünü yaptığı **The Illustrated History of the Jewish People**, ve kendi hazırladığı **Atlas of the Jewish World** kapsamlı ve doyurucu içerikleriyle temel ve ayrıntılı bilgiler sağlamıştır. Dan ve Lavinia Cohn-Sherbok ise el kitabı niteliğindeki eserlerinde daha kompakt bilgiler sunmaktadır. Yine J.H. Hexter'in **The Judaeo-Christian Tradition** adlı el kitabı Hıristiyanlık ve Yahudiliği objektif biçimde arkeolojik olarak elimizde var olan belgeler ışığında değerlendirmektedir. J.B. Pritchard'ın editörlüğünü yaptığı **The Times Concise Atlas of the Bible** da yine bize temel bilgiler sağlayan eserler arasındadır.

S. Safrai ve M. Stern'in editörlüğünü yaptığı **The Jewish People in the First Century** adlı eser ile Paul R. Trebilco'nun **Jewish Communities in Asia Minor** adlı eseri ve Iosephos'un **Jewish Antiquities** adlı eseri bize Antik Çağ Anadolu'sunda Yahudileri tanıtmıştır. Jack Finegan'ın **The Archaeology of the New Testament** adlı eseri ve E. Stern'in editörlüğünü yaptığı dört ciltlik **The New Encyclopaedia of**

Archaeological Excavations in the Holy Land yayını, Marilyn J.S. Chiat'ın **Handbook of Synagogue Architecture** adlı eseri, Rachel Hachlili'nin editörlüğünü yaptığı **Ancient Synagogues in Israel Third-Seventh century CE** adlı eser, F. Hüttenmeister ve G. Reeg'in hazırladığı iki ciltlik **Die Antike Synagogen in Israel** adlı eser ise bize Kutsal Topraklardaki Antik Çağ sinagoglarını tanıtmıştır. Bunların yanı sıra Lee I. Levine'in editörlüğünü yaptığı **Ancient Synagogues Revealed**, ile kendi yazdığı **Judaism and Hellenism in Antiquity** ve **The Ancient Synagogue, the First Thousand Years** adlı eserleri ise Antik Çağ dünyasındaki tüm Yahudileri ve tüm sinagogları en son kazı ve belgelerin ışığı altında tartışmaktadır. Steven Fine'in editörlüğünü yaptığı **Sacred Realm, The Emergence of the Synagogue in the Ancient World** eseri ise aynı adı taşıyan ve Yeshiva University Museum'da açılan bir serginin katalogu olup Antik Dünyada sinagogun ortaya çıkışını ve gelişimini irdelemektedir. L. Michael White ise **The Social Origins of Christian Architecture** adlı eserinin **Building God's House in the Roman World** adlı birinci cildinde paganlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki mimari uyarlamayı incelemektedir. Sinagogun erken tarihini irdeleyen hemen tüm yayınlarda Türkiye'deki Miletos, Mopsuestia, Priene ve Sardis hakkında bir şeyler bulmak mümkündür. Mimarının yanı sıra özellikle epigrafik ve antik kaynaklar açısından en geniş bilgiyi Trebilco'nun eserinde buluyoruz. Görece daha yeni olan bu yayından önce 1973 yılındaki X. Uluslararası Klasik Arkeoloji Kongresinde Asher Ovadia tarafından sunulan **Ancient Synagogues in Asia Minor** başlıklı bildiri, gerçek anlamda Türkiye'deki bugün müzelerde ya da ören yerlerinde görebileceğimiz malzemeyi ilk kez derleyip toparlamıştır.

Joan Comay'in Tel Aviv'deki The Nahum Goldmann Museum of the Jewish Diaspora ile işbirliği yaparak hazırladığı **The Diaspora Story** adlı eseri, genelde Yahudi Diasporasının tarihsel gelişimini anlatmaktadır. H.A. Meek ise **The Synagogue** adlı kitabında Tapınak'tan başlayarak sinagogun Antik Çağda gelişimi ve çağlar boyunca çeşitli ülkelerdeki biçimlerini seçme örnekler eşliğinde irdelemekte ve 20. yüzyıla sonlandırmaktadır. Samuel D. Gruber'in **Synagogues** adlı eseri de Meek'ten farklı olarak doğrudan bir sinagogun iç düzenlemesiyle başlamakta yine tarihsel gelişimi izleyerek 20. yüzyıl ABD'sindeki özgürlükle sonuçlanmaktadır. **And I Shall Dwell Among Them, Historic Synagogues of the World**'te ünlü fotoğrafçı Neil Folberg, dünyada gezdiği çeşitli tarihi sinagogları güzel fotoğraflarıyla tanıtip kendi anılarını anlatmakta ve en sonda Prof. Dr. Yom Tov Assis'in sinagogun tarihsel süreçteki evrimini anlattığı bir bölüm yer almaktadır.

Carol Herselle Krinsky'nin doktora tez çalışması sonrası yayınladığı **Synagogues of Europe, Architecture, History, Meaning** adlı eseri 1996 yılında tekrar basılmıştır. Eserde sinagogla ilgili bir genel tanıtım, ritüel düzenlemeler ve Antik Çağdan günümüze Avrupa Sinagogu tarihsel süreç içinde irdelenmekte ve seçme örneklerin yer aldığı bir katalog sunulmaktadır.

Annegret Nippa ve Peter Herbstreuth'ın hazırladıkları **Eine kleine Geschichte der Synagoge aus dreizehn Städten** adlı kitapta Avrupa'dan onüç kentteki (Dresden ve kardeş kentleri) Yahudi cemaatlarının tarihleri, sinagogları, kültürel yaşamlarından örnekler sunularak Antik Çağdan günümüze uzanan bir öykü anlatılmaktadır.

Studia Judaica Austriaca süreli yayınının 1992 tarihli XIII. Sayısı Spharadim – Spaniolen, Die Juden in Spanien bis 1492, Die Sephardische Diaspora adını taşımaktadır. Burada çeşitli yazarların kovulma öncesi İspanya Yahudilerini ve kovulma sonrası Sefardik Diasporayı irdelediği çeşitli yazılar vardır.

Yukarıda bahsedilen yayınlar ulaşılabilenler arasından seçilmiş önemli yayınlardır. Bunların dışında da sayısız yayından parça parça bilgi toplamak mümkündür. Ancak görüldüğü üzere doğrudan sinagogları- özellikle de Türkiye'dekileri- konu alan yayınlar hem sayıca hem de içerik bağlamında sınırlıdır. Çalışmamız bu bağlamda büyük bir eksikliği gidermektedir.

Türkiye Sinagoglarını içeren çalışmamızda kullanılan teknik terimler Türk Yahudilerinin kullandığı terimlerdir. Yukarıda belirttiğimiz üzere yazılışlarda farklılıklar olabilir ancak bu transliterasyon farklarından kaynaklanmaktadır ve özel bir anlamı yoktur. Ayrıca tarihten gelen rahatsızlık sonucu kendileri “ayın” gibi kiliseyi çağrıştıran sözcükleri kullanmadıkları bilakis mescit, mihrap gibi İslami terimleri tercih ettikleri için örneğin bazilikayı “sahın”lara böldük. Kudüs’ü “Yeruşalayim” diye adlandıran cemaatımız, bilge kişi anlamına gelen “Haham” sözcüğü yerine de “Rav” terimini tercih etmektedir. Sinagog görevlilerinden “hazan” ilahileri söyleyen, “şamas” sinagogun bakımıyla ilgilenen kişi, “gabay” ise baş sorumlu yani cemaat yönetim kurulu başkanıdır. Bazı cemaatler Yahudi sözcüğünden hoşlanmadıklarını belirtmesine karşın büyük çoğunluğun “biz Yahudiler” şeklinde konuşması sonucunda Yahudi ve Musevi ibareleri eş anlamlı olarak ve hiçbir saygısızlık ve aşağılama içermeksizin kullanılmıştır. Bu çalışma karşılıklı saygı, anlayış ve işbirliğiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, cemaatımızı rahatsız edecek davranış ve ibarelerden kaçınmaya çalıştık. Yine de böyle bir durum söz konusu olursa art niyetli olmadığımızı baştan belirtmek ister, özür dileriz.

Çalışmamızın **Yahudi Geleneğinde Tapınak ve Sinagog** adını taşıyan birinci bölümünde Yahudilikte Tapınak’ın ortaya çıkışı, geçirdiği evreler ve Yahudilikteki yeri kısaca tanıtıldıktan sonra sinagogun sözcük anlamından başlayarak, ilk ortaya çıkışı, arkeolojik veriler, tarihsel gelişimi, işlevi, iç mekanda karşılaştığımız mimari, litürjik ve işlevsel unsurlar ve düzenlemesi irdelenmiştir.

İkinci bölüm **Katalogu** içermektedir. 49 yapının her biri numaralanarak bulunduğu kent ve adı, çalışmamızdaki plan ve resim numaraları ve hakkında bilgi bulunabilecek kaynakların kısaltmaları verilmiştir. Yapılar buldukları kentlerin alfabetik sıralanmasına göre düzenlenmiştir. Bu kimlik tanıtımının altında her bir yapı ayrıntılı olarak tanıtılmış, tarihlendirmeye ilgili veriler sunulmuştur.

Tüm bu yapıları üçüncü bölümde **değerlendirmekteyiz**. Kataloga alınan yapılar, inşa tarihleri, plan şemaları, inşa malzemesi, müstemilat, iç düzenlemesi ve bezemelerine göre irdelenmektedir. Çalışmamızın geniş kapsamı nedeniyle ağırlık mimari özelliklere verilmekte, diğer konular fazla derinliğe inilmeksizin yorumlanmaktadır.

Sonucun yer aldığı dördüncü bölümü, önce **Kaynakça**, ardından **Tablolar**, **Planlar** ve **Resimlerin** verildiği **Ekler** izlemektedir.

I. YAHUDİ GELENEĞİNDE TAPINAK VE SİNAGOG

IA YAHUDİ GELENEĞİNDE TAPINAK

Mısır'dan çıkıştan sonra Sina Dağında Tanrı'dan On Emri alan Hz. Musa, portatif bir tapınak yaptırmıştı (Çıkış 25-31 ve 35-40). İbranicede **Mişkan**, batı dillerinde **Tabernakl** denilen bu portatif tapınak (R.1), geçici olarak yerleşilen yerde kuruluyordu. Kutsallar Kutsalı denilen kapalı bölüm, bir ön giriş mekanı ve Ahit Sandığının saklandığı bir odadan oluşuyor ve Tanrı'nın burada ikamet ettiğine inanılıyordu⁷. Tüm yapı ahşap direklere asılı perdelerden oluşan bir avlu duvarıyla çevrilmişti. Kutsallar Kutsalının önünde altın şamdan, tütsü sunağı ve ekmeğin konduğu bir masa vardı. Avluda ise üzerinde kurbanların sunulduğu bir sunak ve hahamların abdest almaları için prinç bir tekne yer alıyordu. Tabernakl, Kudüs'te⁸ ilk Tapınak'ın inşa edilmesine kadar kullanıldı (Meek 1995, 28-35; Cohn-Sherbok 1997b, 63; Cohn-Sherbok 1997a, "Tabernacle" maddesi; Unterman 1997, "Tabernacle" maddesi).

Tanrı, dünyayı yarattığı sırada, tahtının altındaki bir taşı boşluğa fırlatmış, bu taş inip hareket ederek yeryüzünü oluşturmuş. Dünyanın merkezi olarak kabul edilen bu taş **Even Şatih** ya da **Nirengi Taşı**⁹ denir. Koca bir kaya kitlesi olan bu taşın üzerinde Hz. İbrahim oğlu İshak'ı¹⁰ kurban etmek istemiş; Hz. Yakup, merdiven rüyasını burada görmüş; Davut, Tapınak'ı burada inşa etmeyi tasarlamış (2 Samuel 7:2-7; 1 Tarihler 22:8); ve oğlu Süleyman MÖ 10. yy'da Kudüs'te **Moriah** Dağının tepesindeki bu kayanın bulunduğu yerde Tapınak'ı (R.2) inşa ettirmiştir¹¹ (Gözlem 1996, 206-7).

Süleyman'ın Tapınak'ı yedi senede inşa edildi. Bazı açılardan Tabernakl'ın taştan bir versiyonu gibiydi. En dışta yer alan avlu, Yahudi olmayanların da girebildiği bir mekandı. Bundan sonra sırayla Kadınlar Avlusu, İsrailoğulları Avlusu, ve Rahipler Avlusu geliyordu. Kurban törenleri Rahipler Avlusunda gerçekleşiyordu. Ana yapının girişi doğuydu ve önünde **Iakhin** ve **Boaz** adlı süslü sütunlar yer alıyordu. Kutsallar Kutsalı'nın (**Dvir**) ön mekanına (**Ehal**) tütsü sunağı, ekme masası ve menorah yerleştirilmişti. Kutsallar Kutsalı'nda ise Nirengi Taşının üzerinde Ahit Sandığı duruyordu. Zeytin ağacı tahtasından oyulma kerub'lar kanatlarını açmış sandığı koruyordu. Duvarlar zeytin ağacı tahtalarıyla kaplanmıştı. Daha sonra her şeyin üzeri

⁷ Çıkış 25:8 : Ve benim için bir kutsal alan yapınlar ki, aralarında oturayım. (Cambridge Bible)

⁸ Kudüs: Semitik Yeruşalim; Amarna Mektuplarında ise U-ru-sa-lim olarak geçen adı, "barışın kenti" anlamına gelir. Septuagint'te Hierousalem olarak geçer. Bugün Türkiye Yahudileri, Yeruşalayim diye adlandırır. Araplar tarafından el Kudüs'ş-Şerif denilen kente Türkçe'de Kudüs denilmektedir (Douglas-Tenney 1987, "Jerusalem" maddesi, s. 514).

⁹ **Even Şatih** ya da **Nirengi Taşı**: Gökyüzünden indiğine inanılan bu kaya kitlesi, aynı zamanda Hz. Muhammed'in ölümden sonra Burak adlı kanatlı atına binip geldiği yerdir; Hz. Muhammed, göğün 7. katına buradan yükselmiştir. Bu kayanın üzerine 691 yılında Emevi Halifesi Abdülmelik tarafından **Kubbetü's-Sahra** inşa edilmiştir.

¹⁰ Yahudi inanışında İbrahim oğlu İshak'ı kurban etmek istemiştir (Yaradılış 22). İslam geleneğinde ise oğlu İsmail'i kurban etmek istemiştir (37: 102-11).

¹¹ Süleyman'ın Tapınak'ı inşa ettirme tarihi araştırmacılar tarafından farklı şekilde verilmektedir. Süleyman'ın tahta çıkışının dördüncü yılında inşaata başladığı ve kendisinin toplam 40 yıl saltanat sürdüğü bilinmektedir. İnşa tarihi olarak MÖ 957-50 (Meek 1995, 36) ya da Prof. Albright'ın Süleyman'ın ölüm tarihini 923/2 şeklinde hesaplamasından yola çıkan M.B. Rowton ise 959 yılını başlangıç tarihi olarak vermektedir (BASOR 119, 1950, 20-21). Bazı kaynaklarda da Süleyman'ın ölüm yılı 933 olarak geçmekte, bu durumda inşaat 969 yılında başlamış olmaktadır.

altınla kaplandı. Bu Tapınak'ın mimari ayrıntıları 1 Krallar 5 ve 2 Tarihler 2'de anlatılmaktadır¹² (Meek 1995, 36-40; Gözlem 1996, 208; Cohn-Sherbok 1997a, "Temple" maddesi; Unterman 1997, "Temple" maddesi).

Süleyman'ın ihtişamlı krallığı, ölümünden sonra parçalandı. Kuzeyde İsrail ya da Ephraim denilen bölümde yeni tapınak benzeri inşaatlar yapıldı. Yeşu, MÖ 621'deki reformları sırasında Kudüs'teki Tapınak haricindeki kutsal mekanlar ve sunaklarda tapınmayı yasakladı. Asur ile Mısır arasındaki savaşlarda Kudüs zarar gördü; haraç ödeyebilmek için Tapınak'ın hazineleri kullanıldı. Yeni Babil kralı Nebukhadnezzar, Mısır'daki XXVI. Sülale ile yaptığı savaşlar sırasında Tapınak'ı iki kere yağmaladı. MÖ 586 yılında üçüncü yağmasında ise tamamen yıktı ve İsrail halkını Babil'e sürgün etti¹³. Bu yıkım gerçekleştiğinde Ahit Sandığı zaten yitmişti (Cohn-Sherbok 1997b, 63). Babil Sürgünü sırasında İsrailoğulları ticareti, melekler ve ikinci dünya inancını, köşeli harflerden oluşan alfabeyi, ay adlarını öğrendi ve geliştirdi (Meek 1995, 40-44).

MÖ 538 yılında İran'dan Ahamenid Sülalesinin kralı II. Kyros, Babil'i ele geçirdi ve İsrailoğullarının geri dönmelerine izin verdi. Ne var ki, herkes geri dönmedi. Geri dönenler Nebukhadnezzar'ın yağmaladığı Tapınak ganimetini ve yeni bir Tapınak inşası için maddi destek sözü alarak Kudüs'e gitti. Zerubbabel'in önderliğinde yapılan İkinci Tapınak, MÖ 12 Mart 515 yılında tamamlandı¹⁴. Bu kez Kutsal Kitap'ta ayrıntıları verilmeyen Tapınak hakkındaki bilgileri MS 1. yy'da yaşamış Yahudi tarihçi Iosephos'tan¹⁵ ve Mişna'dan¹⁶ öğreniyoruz (Meek 1995, 44). İkinci Tapınak, bir Dış Avlu ve bir İç Avludan oluşuyordu. İç Avluda yer alan Tapınak binasının kendisi de bir dış mekan ve Kutsallar Kutsalı'na sahipti. Doğaldır ki, Pers desteğiyle inşa edilen bu yapı, Süleyman'ın Birinci Tapınak'ı kadar göz kamaştırıcı bezenmemişti. Ancak zamanla Yahudiler maddi durumlarını düzeltince, kişisel bağışlarla zengin dekorasyon oluştu. MÖ 175 yılında tahta çıkan Hellenistik kral Antiokhos IV. Epiphanes, Tapınak'ı zorla pagan Zeus Tapınağına çevirmeye kalkınca Makabi İsyanı çıktı. Ioudas Makabi önderliğindeki isyan başarılı oldu ve Tapınak kutsallığını geri kazandı¹⁷ (Meek 1995, 45). Ioudas Makabi'nin kurduğu Haşmoni Sülalesi, varlığını MÖ 1. yy'a kadar

¹² Süleyman'ın Tapınak'ı hakkındaki en ayrıntılı ve güzel çalışmalardan biri Th.A. Busink, *Der Tempel von Jerusalem*, 1.er Band: *Der Tempel Salomos*, Leiden EJ Brill 1970'dir. Burada araştırmacı, yapıyı kaynaklarda incelemekte, Kenan ülkesi ve Fenike'nin tapınak gelenekleriyle karşılaştırmakta, malzeme ve bezemesini irdelemektedir.

¹³ Bu üzücü olay her yıl Av ayının (genellikle Ağustos'a karşılık gelir) 9. gününde yas tutularak anılır.

¹⁴ İkinci Tapınak hakkında ayrıntılı bilgi, yine Th.A. Busink'in aynı eserinin 1980 yılında yayınlanan 2. cildinde (*Von Ezechiel bis Middot*) bulunabilir. Burada ayrıca Haremü's-Şerif, Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa hakkında da bilgi yer almaktadır.

¹⁵ Iosephos Flavius (ya da Yasef, Yusuf, Josephus): Üst sınıf rahip bir aileden gelen Yahudi tarihçidir (MS ca. 37-100). MS 66-70 yıllarında gerçekleşen 1. Yahudi Ayaklanmasının Galile (Galil veya Celile olarak da bilinir) askeri isyan başıdır. İsyanın Romalılar tarafından bastırılması sırasında tüm adamları toplu intihar etmesine karşın kendisi etmemiş, Kudüs'ün ele geçirilmesinde ikna edici güç olarak kullanılmıştır. Vespasianus'a imparator olacağı yönünde bir kehanette bulunmuş, onunla birlikte Roma'ya giderek hayatının geri kalanını Roma'da geçirmiştir. Yunanca dilinde yazdığı *Jewish Antiquities* adlı eserinde Yahudi tarihini ve *Jewish War* adlı eserinde ise 1. Yahudi Ayaklanmasını anlatmıştır (Untermann 1997, "Josephus Flavius" maddesi).

¹⁶ Mişna: MS 200 civarında Haham İudah ha-Nasi tarafından derlenen Yahudi yasal metinleri külliyatı.

¹⁷ Bu isyanın başarılı sonucu hâlâ her yıl Aralık ayında Hanuka Bayramı ile kutlanmaktadır.

sürdü. Ioudaia¹⁸ Roma İmparatoru Pompeius zamanında (MÖ 63) Suriye Eyaletinin bir parçası haline getirildi ve Tapınak'a girildi. Roma İmparatorluğu'nun yeniden yapılanmasıyla birlikte Ioudaia, Roma'ya bağlı bir krallık haline geldi. Yeni kral I. Herodes'in güçlü yönetimi sırasında Tapınak'ta yoğun inşa etkinlikleri gerçekleşti (R.3). Tapınak'ın yer aldığı tepe, genişletildi; üzerindeki teras¹⁹, portikolarla çevrildi – burası Yahudi olsun veya olmasın herkese açıktı. Teras üzerinde 500 x 500 arşınlık bir alan taş fens ile çevrildi (Meek 1995, 46). Buradan önce Kadınlar Avlusuna, sonra İsrailoğulları Avlusu ve Rahipler Avlusuna geçiliyordu. Kurban sunağı, Rahipler Avlusunda yer alıyordu ve bu avluya rahiplerden başka kimsenin girmesine izin verilmiyordu. Tapınak'ın kendi binası beyaz taştan inşa edilmişti ve basamaklarla çıkılan ve Korinth başlıklı sütunlu bir portikoya sahipti. Ana mekan dar uzundu ve öndeki Ehal mekanında ekmek masası, şamdan, ve tütsü sunağı yer alırken perdeyle (**parohet**) bölünmüş arka taraftaki Kutsallar Kutsalı'nda ise Nirengi Taşı yer alıyordu (Meek 1995, 48). Herodes'in ölümünden kısa bir süre sonra krallığı, Suriye Eyaleti'ne bağlı bir il konumuna indirildi. Valilerin yönetiminden hoşnutsuz olan Yahudi halk, MS 66 yılında ayaklandı. Ayaklanma Vespasianus ve oğlu Titus tarafından ancak dört yılda bastırılabilirdi. Sonunda Kudüs ele geçirildi ve kentin büyük bir bölümü gibi Tapınak da yerle bir edildi (R.4) (Meek 1995, 49 ve 52)²⁰.

Kentin harabesini 130 yılında ziyaret eden İmparator Hadrianus, burada yeni bir kent kurmaya karar verdi. Bu kez Bar Kochbar önderliğinde 2. Yahudi Ayaklanması (MS 132-35) çıktı. Ayaklanmanın bastırılması sonucu Yahudilerin Kudüs'e girişi yasaklandı. Yerusolim'in yerinde Aelia Capotilina adında yeni bir kent kuruldu; Tapınak'ın yerinde ise İupiter Capotilinus için bir pagan tapınak inşa edildi. Kent ancak 4. yy'da İmparator Büyük Konstantinos zamanında eski adına kavuştu ve imparatorun yeni bir Tapınak inşa etme çabaları temelde patlayan ateş topları nedeniyle sonuçsuz kaldı. Bugüne kadar bir daha Tapınak inşa edilme girişiminde bulunulmadı (Meek 1995, 52)²¹. Tepenin üzerinde 691 yılında Emevi halifesi Abdülmelik, Mekke'deki Kabe'ye alternatif bir hac yeri olarak Kubbetü's-Sahra'yı ve Mescid-i Aksa'yı inşa ettirdi²². Tapınak'tan geriye yalnızca batı tahkim duvarı kalmıştır ve asırlardır Yahudiler tarafından "Ağlama Duvarı" olarak kullanılmaktadır (R.5) (Meek 1995, 53).

¹⁸ İngilizce'de Judea veya Judaea, Yunanca'da Ioudaia, İbranice'de ise Yehudah: Ioudah'nın toprağı anlamındadır. Eski Ahit döneminde Yuda veya Yahuda; Yeni Ahit döneminde ise Yahudiye şeklinde adlandırılan ve Yerusolim'i de içeren bölge (Douglas-Tenney 1987, "Judea" maddesi s.555).

¹⁹ Bugünkü Haremü'ş-Şerif.

²⁰ İkinci Tapınak'ın yıkılışı, Roma'daki Titus Zafer Takında betimlenmiştir.

²¹ Moriah tepesinin MS 1.-7. yy'lardaki durumuyla ilgili arkeolojik veriler hakkında bkz. B. Bagatti, *Recherches sur les Site du Temple de Jerusalem (Ier – VIIe siècle)*, Franciscan Printing Press Jerusalem (1980?).

²² Bu yapılar hakkında bilgi için bkz. Th.A. Busink, *Der Tempel von Jerusalem*, 2.er Band Von Ezechiel bis Middot, Leiden 1980, s. 904-1016 ve K.A.C. Creswell, *Early Muslim Architecture I*, 1-2 Oxford 1969.

I.B YAHUDİ GELENEĞİNDE SİNAGOG

I.B.1 SİNAGOG NEDİR?

Yahudilerin ibadet yerine sinagog denir. Sinagog sözcüğü Yunanca *synagoge* (συναγωγή)'den gelir. Anlamı, "toplanma yeri"dir. Bu, hem bir mekan hem de topluluğun kendisini temsil eder. Sinagog için kullanılan bir başka Yunanca sözcük de "dua evi" anlamındaki *proseukhe* (προσεύχη)dir. Sinagog Türkçede "havra" olarak ta bilinir. İbranicedeki karşılıkları *hevra*, *bet ha tefilla* (dua evi), *bet ha kneset* (toplantı evi) ve *bet ha midraş* (eğitim evi)dir. Aşkenazların buldukları ortamın diliyle İbranice karışımı oluşturdukları Yidiş dilinde *şul* (Almancadaki okul anlamındaki Schule sözcüğünden)dur (Jüdisches Lexikon, Synagoge maddesi, Band IV/2, 789-91).

I.B.2 SİNAGOGLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Sinagogların ilk kez ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmiyor. Bu konuda öne sürülen savları şöyle sıralayabiliriz (Levine 1993, 1421):

1. MÖ 7. yy: Kral Yeşu'nun MÖ 621 yılındaki reformları sırasında Kudüs dışındaki tüm sunakların kaldırılmasını emretmesi (2 Krallar 23) sonucu kültün Yerusâlim Tapınak'ında odaklanması ile Kudüs dışındaki kentlerde ortaya çıkan boşluğu sinagoglar doldurdu (Gutmann 1972/73, 37-38; Levine 2000, 22).

2. MÖ 6. yy: Babil sürgünü sırasında (MÖ 586-38), Tapınak'ın yokluğunu doldurmak amacıyla ilk sinagoglar ortaya çıktı. Peygamberin sözlerini dinlemek üzere büyüklerin bir araya gelmeleri (Hezekiel 8:1, 14:1) sinagogların kökenini oluşturdu (Gutmann 1972/73, 36-37; Folberg-Assis 1995, 161; Cohn-Sherbok 1997b, 65; Levine 2000, 23).

3. MÖ 5. yy: Babil sürgünü sonrası özellikle Nehemya ve Ezra'nın etkinlikleriyle sinagogların ortaya çıktığı düşünülüyor. Bazılarına göre MÖ 444 yılı Tişri ayında Ezra'nın kent kapısında halkın önünde Torah'yı okuması bunu etkilemiştir (Levine 2000, 23).

4. Hellenistik dönem: Mısır'daki Yahudi cemaati, çağının dinsel ve toplumsal kurumlarından etkilenen bir kurum ortaya çıkardı. Bu savın en büyük desteği, arkeolojik olarak en erken tarihten bu dönemden İskenderiye'de ele geçmesidir (Gutmann 1972/73, 38; Levine 1981a, 1-3; Levine 2000, 24). Ioudaia'yı öne sürenler ise Haşmoni döneminde Feriziler²³ tarafından ortaya çıkarıldığını savunurlar (Gutmann 1972/73, 39; Levine 2000, 25). Ayrıca Hellenistik Yahudi kaynaklarının suskunluğuna dayanan

²³ Feriziler (Farisiler, Pharisees, Perushim): İkinci Tapınak döneminde bir Yahudilik mezhebi. Adları "ayrılıkçılar" ya da "tefsirciler" anlamına gelen Ferizilerden ilk kez MÖ 160'ta söz edilmektedir. Yazılı ve sözlü yasalara uymakta çok titizdiler ve sinagoglarda eğitim verirdiler. Özellikle ölümden sonra dirilme ve Mesih'in geleceği şeklindeki öğretileri Yahudi halkını büyük oranda etkilemiştir. Ferizilerin yorumları, Tapınak'ın yıkılmasından sonra hahamların çalışmalarında (Rabinik Literatür) varlığını sürdürmüştür. Feriziler, Sadukilerin Biblik motamotçuluğuna ve Essenelerin münzevilikine karşıydı. Yeni Ahit'te olumsuz bir şekilde gösterilmelerine karşın kendi üyeleri arasında yüksek ahlak seviyesine sahiptiler (Cohn-Sherbok 1997a, "Pharisee" maddesi; Unterman 1997, "Pharisees" maddesi).

başka araştırmacılar da Ioudaia'da gün ışığına çıkan en erken arkeolojik verilerin MÖ 1. yy'a ait olmasına dayanarak sinagogların Makabi dönemi sonrasında ortaya çıktığını öne sürerler (Levine 2000, 25).

5. İkinci Tapınak döneminde yavaş yavaş ortaya çıkan sinagoğun kökleri, halkın şehir kapısı önünde toplanmasına gider. Şehir kapısı Biblik dönemlerde bir çok etkinliğin gerçekleştiği mekan olagelmıştır. Bu etkinlikler, muhtemelen Hellenistik dönemde bir ara, şehir kapısından belirli bir binaya (sinagog) taşınmıştır. Bunu savunan araştırmacılar, sinagoğun tarihte belirli bir noktada belirli bir kriz veya bir kişi veya toplumun birden karar vermesiyle ortaya çıkmış olamayacağını öne sürmektedir. Şehir kapısının pazar yeri, mahkeme alanı, peygamberlerin halka hitap ettikleri mekan, veya ibadet mekanı olduğu biliniyor (Levine 2000, 26-29). Değişik yerlerdeki kazılar, Hellenistik dönemde şehir kapısı civarında önemli bir değişiklik gerçekleştiğini göstermektedir: Geleneksel olarak kapının bitişiğinde yapılarla çevrili bir meydan yer alırken artık Hellenistik dünyayla tanışan Kutsal Topraklar'daki yerleşimler iki kuleyle çevrili basit bir kapı modeline yöneliyordu (Levine 2000, 31-32). Birinci Tapınak döneminde kent kapısının işlevleri ile MS 1. yy'daki sinagoğun işlevleri birbiriyle örtüşmektedir. Bu da Biblik kent kapısının kent etkinlikleri merkezinden basit bir giriş-çıkış sağlayan kapıya dönüşmesi ve Biblik dönemde kent kapısıyla ilişkili etkinliklerin Hellenistik döneme gelindiğinde sinagog adı verilen bir yapıya taşınmasıdır (Levine 2000, 32).

Sinagog yapısının Ioudaia'da yoksa Diaspora'da mı ilk kez ortaya çıktığı sorusu, farklı nedenlerden dolayı aynı zamanlarda her iki yerde birden ortaya çıktı şeklinde yanıtlanmaktadır. Ioudaia'da Hellenleşen kentlerde kent kapılarının meydan özelliğini yitirmesiyle Yahudilerin alternatif arayışı sonucu sinagoglar ortaya çıkmıştır. Diaspora'daki Yahudilerin pagan kent kapılarını kullanması söz konusu olamadığından "gentile" bir dünyada kimliklerini korumak ve ifade edebilmek için bir mekana ihtiyaçları vardı ve bu mekan da sinagog oldu (Levine 2000, 41).

I.B.3 SİNAGOGLARIN MİMARİ GELİŞİMİ

Arkeolojik kazılarda gün ışığına çıkan örneklerden en erkenleri, İkinci Tapınak'ın MS 70 yılında yıkılmasından daha önce var oldukları için İkinci Tapınak Sinagogları denilen yapılardır: Delos, Ostia (erken evre), Gamla, Masada, Herodium ve Kefernahum (erken evre)dur.

Artemis ve Apollon'un doğum yeri Delos adasındaki MÖ 2. yüzyıla tarihlenen ve kimi araştırmacılar tarafından bir konuttan ibadet mekanına çevrildiği (White 1996, 64), kimilerince de doğrudan sinagog olarak inşa edildiği (Binder, "Delos") ileri sürülen yapı, MÖ 1. yüzyılda tadilat geçirmiştir (R.6). İlk evrede büyük bir peristyl avlunun batısındaki mekanlardan ibaret olan yapının batıdaki ana mekanında kuzey, batı ve güney duvar boyunca taştan seki vardır ve batı duvarda "Musa'nın tahtı" denilen özel bir mermer koltuk (thronos) yer alır. MÖ. 1. yüzyılda bu mekan ikiye bölünmüştür ve MS 2. yüzyıla kadar bu şekilde kullanılmıştır. 1980 yılında yapının 90 metre kadar kuzeyinde bulunan iki kitabe bir Samariten sinagogundan bahsettiği için D. Binder gibi kimi araştırmacılar tarafından Delos yapısı, Yahudilere değil Samaritenlere ait olarak değerlendirilmektedir (Binder, "Delos; krş. Levine 2000, 100-05).

Ostia'da açığa çıkartılan ve MS 1. ila 4. yüzyıllara tarihlenen yapı (R.7), Diaspora'daki gerçekten sinagog olarak inşa edildiği bilinen ilk yapı olarak değerlendirilmekte iken son yıllarda bu yapının da bir konuttan ibadet yerine dönüştürüldüğü savı ortaya atılmıştır (White 1996, 69; Levine 2000, 255-58). Bugünkü kalıntıların çoğunluğu MS 4. yüzyıldandır. Bir kompleks halinde düzenlenen yapıda ana mekana üç kapılı bir ön cepheden girilir. Daha sonra bir dört sütunlu propyleiondan geçilerek ana ibadet mekanına girilir. Propyleionun güneyindeki kısım niş şeklinde tadil edilerek ehale dönüştürülmüştür. Tam karşısındaki dışa doğru eğrisel taşan duvarın önünde ise bir bima vardır (Foerster 1981a, 170).

Diğer İkinci Tapınak sinagogları Filistin'dedir. Bunlardan en erkeni olan **Gamla** (ya da Gamala), Aşağı Golan'dadır ve Yahudi ayaklanmasının Romalılar tarafından bastırılmasının yaşandığı yer olarak tanınır (Iosephos, Yahudi Savaşı). Kazıların ilk sezonunda açığa çıkartılan yapı, şehir surlarının bitişiğinde olup dikdörtgen biçimlidir (R.8). Kuzeydoğu-güneybatı yönünde Yeruslayim'e doğru uzanan yapı dört basamaklı sekisi ve mekanı bölümleyen sütunlarıyla Galile'ye özgü sinagoglardandır (Gutman 1981; Ma'oz 1981; Binder, "Gamla"; Levine 2000, 51-52).

Masada'daki ünlü sinagogun (R.9) Herodes zamanındaki (MÖ 37- MÖ 4) işlevi kesin olarak bilinmemektedir. MS 66-74 yılları arasında aşırı uçta devrimci bir fraksiyonun kaleyi istilası sırasında sinagoga çevrilmiştir. Dikdörtgen mekanın kuzeyinde bir köşe odası ayrılmış geri kalan kısımda duvarlar önüne dört basamaklı bir seki inşa edilmiş ve mekan yine sütunlarla bölümlenmiştir. Köşe odada parşömen parçaları ele geçmiştir. Mekan hem bir toplantı salonu hem de ibadet yeri olarak kullanılmıştır (Foerster 1981b; Yadin 1981; Levine 2000, 59-60).

Herodes'in sarayı olan **Herodium**'da bir triklinium olarak inşa edilen mekan Roma'ya karşı çıkan Birinci Yahudi ayaklanması sırasında asiler tarafından sinagog olarak kullanılmıştır. Dikdörtgen biçimli bu mekana birkaç basamaklı bir seki ve dört sütun eklenmiştir (Binder, "Herodium"; Foerster 1981b; Levine 2000, 60).

Yeni Ahit'in İncillerinde Hz. İsa'nın mucizeler gerçekleştirdiği **Kefernahum** (veya Capernaum) Sinagogunun (R.10 ve 11) kazılarda gün ışığına çıkartılan kısmı 4. ve 5. yüzyıllara tarihlenmektedir. Beyaz kireçtaşı blokların altındaki bazalt taşların ise İkinci Tapınak dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Birinci yapı avlusuz iken, ikinci yapı peritsyl avluludur. Her ikisi de iç mekanda sütunlarla bölümlenmiştir (Binder, "Capernaum"; Foerster 1981c; Loffreda 1981; Levine 2000, 66-67).

Yeruslayim'deki Tapınak'ın Romalılar tarafından yıkılması (MS 70) ve Yahudilerin Yeruslayim'e girmesinin yasaklanmasını izleyen iki asır boyunca Filistin'de sinagog izlerine rastlanmıyor. 3. yüzyılın ortalarından başlayarak bir çok yerleşim yerinde sinagog yapıları görülmeye başlıyor. Bu dönemin Roma İmparatorluğu için kriz dönemlerinden biri olması ilginç bir çakışmadır. 4. ila 7. yüzyıllar arası- yani Filistin için Bizans Dönemi- çok sayıda sinagog yapısı görülüyor. Galile Bölgesi bugüne kadar kazılarda açığa çıkartılan 50den fazla yapıyla başı çekiyor (Levine 1993, 1422; Levine 2000, passim).

Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerinde Diaspora'da da daha fazla sayıda yapı karşımıza çıkıyor. Bunlardan Priene (Kat.no.48) ve Sardis (Kat.no.49) ülkemizde bulunması nedeniyle tez çalışmamıza dahil edilmiştir. Diğer tanınmış örnekler arasında

Suriye’de Dura-Europos, Apameia, Makedonya’da Stobi, Tunus’ta Naro (Hammam-Lif), Yunanistan’da Aegina sayılabilir.

Antik Çağ sinagogları içinde en çok tanınanların başında **Dura-Europos** gelir (R.12). Üç evreli mimari tarihine bir konut olarak başlayan yapı, tadilat geçirdikten sonra ibadet amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. MS 150-200 arasında tarihlenen ikinci evre tadilatları tamamen yapının içinde gerçekleşmiş ve bir toplanma mekanı ile burada Torahların konabileceği bir niş oluşturulmuştur. 244/45 gibi tarihlenen üçüncü evrede ise yapı tamamen bir sinagoga dönüştürülmüştür. Yapının tamamı büyük bir toplanma mekanı ve bir ön avlu haline getirilmiştir. Her iki evrede de ana mekanda duvarlar boyunca uzanan sekiler ve güneybatı uzun duvarda bir niş vardır. Yapının en göz alıcı özelliği bugün Şam Devlet Müzesi’nde sergilenen freskolardır²⁴. Başka hiçbir sinagogda örneği görülmeyen bu figürlü freskolarda Tevrat’tan sahneler betimlenmiştir (Levine 1981b; White 1996, 74-77; Levine 2000, 234-39).

Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru Orontes (Asi Nehri) üzerindeki **Apameia**’da kent merkezinde inşa edilen bir yapı (R.13), güney duvarında bir ehal nişine ve Sardis’tekilere benzer mozaik zemin döşemesine sahiptir. Sardis gibi bol miktarda kitabesi bulunan yapı yalnızca birkaç on yıl sonra kiliseye çevrilmiştir (Foerster 1981a, 164-65; Levine 2000, 240-42).

Makedonya’daki antik **Stobi** kentinde açığa çıkartılan bir bazilika (R.14), avlusundaki sütun üzerinde yer alan uzun bir Yunanca kitabe nedeniyle sinagog olarak değerlendirilmiştir. Ancak ilerleyen zamanla ve yeni kazılarla birlikte bu yapının bir sinagogun üzerine inşa edilmiş bir kilise olduğu ve bu sütunun ikinci kez kullanıldığı anlaşılmıştır²⁵. Polykharmos adlı bir Yahudi kendi evinin bir bölümünü sinagog olarak kullanmaya açmış ve bir süre sonra onu cemaata devretmiştir. Asıl sinagog yapısının iki evresi ve güzel mozaikleri bulunmasına karşın mimari ayrıntılar henüz tam anlaşılamamaktadır (White 1996, 71; Levine 2000, 252-55).

Tunus’ta Naro’da 19. yüzyılda yapılan kazılarda açığa çıkartılan mozaikler parçalanıp satılmış ve mimari hiçbir çalışma yapılmamıştır. Ancak mozaiklerdeki kitabeler dahi bu yapının bir sinagog olduğunu göstermektedir (Foerster 1981a, 171; Levine 2000, 260). **Aegina**’daki yapı ise 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli defalar kazılmış, zemini mozaik döşeli, kısa doğu duvarında apsis bulunan basit dikdörtgen bir mekandan ibarettir (R.15) (Foerster 1981a, 166-67; Levine 2000, 250).

20. yüzyılın başından itibaren arkeolojik kazılarda sinagog olduğu anlaşılan antik yapılar ortaya çıkmaya başladı. Bu yapıların sayısı İsrail Devletinin kurulması ve kazıların sayıca çok artmasıyla birden arttı ve yüzü aştı. Gün ışığına çıkartılan yapılara dayanarak bir tipoloji geliştirildi. Buna göre (Levine 1993, 1422; Hachlili 1996, 99-111):

1. **Erken veya Galile** tip sinagoglar: 2. ve 3. yüzyıllarda görülen, yoğun bezemeli anıtsal cephesi Yerusalayim’e yönelik olup üç girişe sahip,

²⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. K. Weitzmann- H.L. Kessler, *The Frescoes of the Dura-Europos Synagogue and Christian Art*, WADC 1990.

²⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. E. Kitzinger, “The Town of Stobi,” *DOP* 3 1946, first reprint 1967, s.81-162.

pencereleri olan ve tipik Geç Roma mimari özellikler taşıyan yapılardır. Zeminleri taş levhalarla döşeli olup iki veya üç duvar boyunca sekileri bulunan üç sıra sütunla bölümlenmiş ibadet mekanına sahiptirler. Örneğin, Kefernahum (R.10-11) ve Gamla (R.8) Sinagogları.

2. **Geçiş veya Enine** tip sinagoglar: İbadet mekanının uzun duvarı üzerinde bir biması bulunan enine planlı yapılardır. Girişi genelde yanda bulunan bu yapılar 3. ve 4. yüzyıllarda görülmektedir. Örneğin, Dura-Europos (R.12).
3. **Geç veya Bazilikal** tip sinagoglar: Yeruşalayim'e bakan cephenin karşı cephesinde üç girişi ve nartheksi bulunan bu yapılar Hıristiyan bazilikalarından etkilenmiştir. İbadet mekanı iki sıra sütunla üç sahına ayrılmıştır ve en uçta bir apsis vardır. Özellikle zeminlerindeki mozaik bezemelerle dikkat çekerler. Örneğin, Beth Alpha (R.16) ve Sardis (Kat. No.49).

Ancak özellikle 20. yüzyılın son çeyreğindeki kazılar bu tipolojide hatalar bulunduğunu gösterdi Öyle ki, erken tip sinagogların bazıları bugün 4., 5. veya 6. yüzyıla tarihleniyorlar; birbirinden 600 metre mesafede farklı tiplerdeki yapıların aynı dönemden olduğu anlaşıldı; Golan'daki erken tip sinagogların 5. ila 7. yüzyıllar arası inşa edildikleri anlaşıldı. Bu tür tarihleme değişiklikleri nedeniyle bu tipoloji artık geçerliğini yitirmiş durumdadır (Hachlili 1989a, 4; Levine 1993, 1422-23; Hachlili 1996, 99). Böylece farklı plan tiplerinin yan yana var oldukları, bölgesel etkenler ve cemaatin özellikleri ve zevkinin plan seçiminde etkili olduğu düşünülmektedir.

I.B.4 SİNAGOGLARIN İŞLEVLERİ

Kaynaklarda geçtiği üzere sinagogların şu tür işlevleri vardı biliniyor (Levine 1981a, 3-4):

1. **Dua/ İbadet:** İkinci Tapınak'ın yıkılmasından önce sinagoglarda düzenli günlük ibadet yapıldığı kesin olarak bilinmiyor ancak Şabat ve bayramlarda düzenli ibadet gerçekleştirildi.

2. **Eğitim:** Bu etkinlik değişik biçimlerde gerçekleşmiş olabilir – çocuklar için okul, ibadet sırasında kutsal yazıların okunması ve açıklanması, yetişkinler için ya da yerel bilgiler için düzenli dersler.

3. **Kutsal Yemekler/ Ziyafetler:** Kaynaklardaki bilgilerden sinagoglarda yemek verildiği anlaşılıyor. Ancak böyle ziyafetler genelde Şabat veya bayramlarla ilgili olmalıdır. Caesarea (İsrail) ve Stobi (Makedonya) sinagoglarında triclinium varlığı biliniyor.

4. **Toplumsal Fonlar Kasası:** Sinagoglar, para toplanan, saklanan ve dağıtılan bir hayır kurumu işlevine de sahipti. Diasporada ise yıllık Tapınak vergisi toplanıyor, yerel sinagogda saklanıyor ve daha sonra bölge bankasına ve zamanı gelince Yeruşalayim'e aktarılıyordu.

5. **Mahkeme:** Toplum mahkemesi sinagogda toplanıyordu ve çok sayıda kaynaktan cezaların verildiğini de öğreniyoruz.

6. **Genel Toplantı Salonu:** En büyük toplumsal kurum olan sinagog aynı zamanda toplantı salonu işlevine sahipti. Tarihçi Iosephos, **Yahudi Savaşı** adlı eserinde, bir kısmı duanın hemen ardından düzenlenen ateşli savaş toplantılarından söz ediyor.

7. **Misafirhane:** Yolcu, fakir ve tüccarların konaklaması için odaların varlığı diaspora sinagoglarında bilinmektedir. Kudüs'teki sinagoglar ise, her yıl belirli bayramlarda Hacca gelenlerin konaklaması için muazzam bir kapasiteye sahip olmalıdır.

8. **Lojman:** Rabinik kaynaklar ve arkeolojik bulgular sinagog görevlilerinin sürekli oturduğunu gösteriyor. Sözü geçen görevli **hazandır**.

Halacha-Yomi'de (13: 1-5) sinagoğun kutsallığı şöyle anlatılır²⁶:

1. Bir sinagog veya öğrenme evi çok kutsal bir yerdir. Orada oturandan saygıyla korkmamız gerektiği konusunda uyarıldık: "Kutsal mekanlarıma hürmet edin/korkun." (Levililer 19: 30) Bu ibare sinagoglar için de geçerlidir çünkü onlara da makdis ya da kutsal mekan denilir: "Onlar için kutsal mekan ben olacağım." (Hezekiel 11: 16).

Bu nedenle, böyle yerlerde "boş muhabbet" etmek veya hesap görmek yasaktır (bu hesaplara hayır işleri dahil değildir). Bu yapılara saygı gösterilmeli, süpürülüp silinmelidir. İçlerinde mumlar yakılarak onurlandırılmalıdır.

Bu yapıların içinde yetişkinler küçük çocuklarını öpmemelidir. Buralarda Tanrı sevgisi haricinde sevgi gösterisi yapmak uygun değildir.

2. Bu yapılara girmeden önce kişi ayaklarındaki çamuru temizlemeli ve üstünün başının temiz olduğundan emin olmalıdır. İçeride tükürmek serbesttir ancak tükürük hemen ayakkabıyla temizlenmelidir.

3. Kişi bu kutsal mekanlara sıcakta serinlemek, yağmurda ıslanmamak amacıyla girmemelidir. Eğer kişi birini çağırmak amacıyla içeri girmek durumunda kalırsa, girince bir dua okumalı ya da en azından oturup oradakileri dinlemeli, bir süre sonra söz konusu kişiyi çağırmalıdır.

4. Bu yapılarda yemek yemek, içmek, uyumak veya uyuklamak yasaktır. Ancak özel dini durumlarda geceleme yapılabilir. Ancak ehalden uzakta kalınmalıdır. Benzer şekilde ancak özel dini durumlarda yemek yenilebilir ve kesinlikle sarhoş veya çakırkeyif olunmamalıdır. Burada öğrenim gören kişiler öğrenimlerinin aksamaması için burada kalabilir, yatabilir veya yemek yiyebilirler.

5. Bir sinagog inşa ederken bir Tora bilgesine danışmak gereklidir. Bu kişi yol gösterecektir.

²⁶ Alaha (veya Halacha): Yahudi dini hukuku olup insan yaşamının hemen hemen tüm yönlerini ele alır (Besalel 2001, "Alaha" maddesi). Burada verilen bilgi internette şu adresten alınmıştır: <http://www.torah.org/learning/halacha/classes/class14.html> (27.09.2000).

Yahudi geleneğinde yalnız bir tek Tapınak olabilmesine (Kudüs'teki Moriah Dağının tepesindeki) karşın sinagoglar her yerde inşa edilebilir. Tapınak'ta Musa'nın kardeşi Harun (Aaron)'un soyundan gelen rahipler (Kohenler) kurban törenlerini gerçekleştirirdi. Halbuki sinagoglarda asla kurban kesilmez. Böylece, resmi ibadet, Yahudi dünyasının her köşesine erişebilmektedir. İlerleyen çağlarda kilisenin ve caminin bu yapıdan esinlendiği göz önüne alınırsa sinagogların dinler tarihi açısından önemi gözler önüne serilir (Levine 1981a, 1).

I.B.5 BİR SİNAGOGDA YER ALAN LİTÜRJİK, İŞLEVSEL VE MİMARİ UNSURLAR:

Tüm bu işlev çeşitliliğine karşın sinagogların ana işlevinin Tora'nın okunması ve öğretilmesi olduğu görülmektedir. Ayrıca sinagoglar, mümkün olan yerlerde su kaynaklarının yanında ya da çevreye hakim yüksek bir konumda inşa edilirdi. Oturma sıraları/ bankları/ sekileri sabit mobilya olarak mevcuttu. Kazılarda el yıkama amaçlı küçük tekneler de ele geçmiştir. İsrail'de açığa çıkarılan yapılarda Tora dolabının başlangıçta taşınabilir olduğu ancak Bizans dönemi sonuna doğru sabitleştiği anlaşılıyor. Yine bazı sinagoglarda cemaatin başı için **Musa'nın tahtı**²⁷ denilen özel bir yer ayrıldığı görülüyor (Levine 1981a, 4-5).

EHAL (HEIKHAL, HOLY ARK, ARON KODESH, ARON HA-KODESH):

Musa'nın Tanrı'dan aldığı ve üzerinde On Emir'in yazılı olduğu taş tabletlerin Tapınak'ta (**Bet- Hamikdaş**) saklandığı Ahit Sandığının sinagogdaki karşılığıdır. **Sefer Tora**'ların saklandığı kapaklı dolaptır. Kudüs'e yönelik olan (genelde doğu, bazen güney) duvarda yer alır. Yoğun bezemeli olan bu dolap genellikle ahşap olup dıştan ve/veya içten **Parohet** denilen işlemeli perdelerle kapatılır. Dolabın içi genellikle atlas, ipek, altın yıldız gibi bir maddeyle kaplanır. **Ehal** yalnızca **Şabat** günleri ve bayramlarda açılır. Kapakları açılıp **Sefer Tora**'lar okunmak üzere dışarı çıkarıldığı zaman cemaat ayağa kalkar. Ehalin önünde üstte **Ner Tamid** denilen ve Tapınak'taki **menorayı** temsil eden sonsuz ışık asılır. Ehalin kapaklarında, önündeki parohette ve/veya ehalin üst alınlığında açık bir kitabı andıran ve On Emir'in yazılı olduğu iki tableti temsil eden bezeme yer alır (Gözlem 1996, 271; Cohn-Sherbok 1997a, "Aron Kodesh" maddesi; Unterman 1997, "Holy Ark" maddesi; Besalel 2001, "Aron Akodesh" ve "Ehal" maddeleri)

TEVA (TEVAH, BIMAH, BIMA):

Torah'nın okunduğu kürsü. İbranicede **Tevah**, "Nuh'un Gemisi" anlamına gelir. Örneğin, Balat Ahrida ve Hasköy Maalem Sinagoglarında bu kürsü gemi teknesi biçiminde yapılmıştır. Bazı örneklerde birden fazla kişinin oturmasını sağlayacak seki bulunur. Bir kısım örnekte ise yalnızca Torah'yı okuyacak kişinin ayakta duracağı kadar yer vardır. Sinagogun içersinde ehalin önünde, ortada veya ehalin karşı duvarında konumlanabilir (Unterman 1997, "Ark of Noah" maddesi; Cohn-Sherbok 1997a, "Bimah" maddesi). **Sefer Tora**'nın üzerine konduğu kürsü, **Ezra Peygamber'in Yasa'yı** okuduğu ahşap kürsüye (Nehemya 8:4) öykünerek ahşaptan yapılır (Krinsky 1996, 21).

²⁷ Sinagoglardaki **Musa'nın tahtı** zamanla kiliselerde **kathedra**'ya döntülecektir.

BİMA (BİMAH, BEMA, ALMEMAR):

İbranicede bima, zeminden daha yüksekte olan platform anlamına gelir. Üzerinde Tora'nın okunduğu yüksekçe yerdir. Genellikle korkulukla çevrilidir ve birkaç basamakla çıkılır (Unterman 1997, Bimah maddesi; Cohn-Sherbok 1997a, Bimah maddesi). Genellikle ortada bir platform üzerinde ya ayrı bir okuma kürsüsü yer alır ya da bu kürsü platformun parçası halindedir. Bazı sinagoglarda ise bima doğrudan ehalin önünde konumlandırılmıştır. Bima ve teva, Tapınak'taki korban (=kurban) taşını simgeler (Gözlem 1996, 271). Kürsünün konduğu platform kare, dikdörtgen, yuvarlak, elips, altıgen, sekizgen biçimli olabilir. Genelde yapının ana ekseninde yer alır ve üzerinde bir kubbe, tonoz, veya çevresine sütunlar yerleştirilerek vurgulanır (Krinsky 1996, 21). Türkiye sinagoglarında bima ve teva iç içe kavramlar ve unsurlar halindedir. Ancak çalışmamızda ortada veya karşı duvar önünde yer alanlara "teva", ehalin önünde platform şeklinde yer alanlara ise "bima" demeyi uygun bulduk.

SEFER TORA (SEFER TORAH):

İbranicede "Yasa Kitabı" anlamına gelir; Torah rulolarına verilen addır (R.17). "Torah" Tanrının Yahudilere öğretisi anlamındadır. Koşer bir hayvanın, genellikle ceylanın, derisi üzerine özel bir tüy kalem ve özel bir mürekkep ile İbranice olarak bu işte uzmanlaşmış yetişkin bir Yahudi erkek tarafından Pentateukh (Kutsal Kitap'ın Eski Ahit bölümünün ilk beş kitabı) yazılır. Sefer Torah'da 52 perasa (bölüm) bulunur. Her hafta bir perasa okunarak bir yıl tamamlanır. Bu rulolar, azei hayyim (hayat ağacı) denilen tutamaklara sarılır. Tutamaklar birbirine mappah denilen bağlayıcı ile tutturulur. Uçlarına rimmonim (narlar) veya tappuhim (elmalar) denilen süsler takılır. Rulonun üzerine keter veya atarah denilen gümüş bir göğüslük/taç takılır ve işli örtü (me'il) ile sarılır veya metal/ ahşap (tik veya tas) mahfaza içine konulur. Sefer Torah'lar Ehalde saklanır ve yalnızca Şabat ve bayram günlerinde çıkarılırlar. El değdirilmeden, yad denilen özel çubuklarla satırlar takip edilerek okunur (Gözlem 1996, 257-66; Cohn-Sherbok 1997a, "Keter Torah", "Rimmonim", "Sefer Torah", "Torah" ve "Torah Ornaments" maddeleri; Unterman 1997, "Sefer Torah" maddesi). Çok değerli olan Sefer Torah'lar da son yıllarda eski eser kaçakçılarının hedefi haline gelmiştir.

MENORA (MENORAH):

Yedi kollu şamdan; bazen sekiz kollu Hanukiya şamdanına da bu ad verilir. Tanrısal bilgeliği temsil eden menora gibi, Torah, ışığa benzetilir. Yedi kolu olması 7 gün yaratılışı temsil etmesindedir. Altın bir menora Kudüs'teki Tapınak (Bet-Hamikdaş)'ta sürekli yanar tutulurdu. Orijinal menoranın tarifi Hz. Musa'ya Tanrı tarafından bildirilmiştir (Çıkış 25:31-40). Musa, altını ateşe dökmüş ve menora kendiliğinden oluşmuştur. II. Tapınak'ı yıkan Titus'un zafer takında, Roma, ganimetleri arasında bu menora görülür (R.4). İstanbul'daki Kariye Camiinde Parekklesion'un güney duvarı kemer alınlıklarında yer alan freskolarda da Süleyman'ın ilk Tapınağı inşası sırasında bu menoranın da içinde bulunduğu kutsal emanetlerin Tapınağa taşınışı betimlenmiştir. Kohen Gadol üç basamak çıkar ve menoradaki yedi lambayı birden yakar. Lambalarda, zeytinden ilk vuruşta çıkan yağ kullanılır. Menora İsrail'in resmi amblemi olarak kullanılır (Gözlem 1996, 235-241; Cohn-Sherbok 1997a, "Menorah" maddesi; Unterman 1997, "Menorah" maddesi).

MEZUZA (MEZUZAH):

İbranicede “kapı sövesi” anlamına gelir. Kapının sağ dik pervazına çakılan tahta, plastik, cam, metal vb maddeden kılıf içine konmuş bir parşömandır. Kaşer (ya da koşer) hayvan derisinden yapılan bu parşöme, Sefer Tora ile aynı kurallara uygun şekilde yazılmış Tesniye Kitabının 6: 4-9 ve 11: 13-21 ayetleri bulunur. İsrail’de hemen her yerde kullanılan mezuzalar, Türkiye’de sinagoglarda, cemaatlere ait bazı mekan girişlerinde, nadiren de işyerlerinde kullanılmaktadır (R.18) (Gözlem 1996, 243-48; Cohn-Sherbok 1997a, “Mezuzah” maddesi; Unterman 1997, “Mezuzah” maddesi).

ŞOFAR (SHOFAR):

Koç, keçi veya antilop boynuzundan yapılmış, belirli bayramlarda (**Roş Aşana** ve **Yom Kippur**) üflenen boynuz. Sesiyle yürekleri uyandırır (Gözlem 1996, 273-78; Cohn-Sherbok 1997a, “Shofar” maddesi; Unterman 1997, “Shofar” maddesi).

EZRAT NASİM (EZRAT NASHIM, ASARA):

Kadınlar Mahfili. Kökeni, **Bet-Hamikdaş**’ta kadınların kullandığı fakat daha ileri gitmelerine izin verilmeyen **Ezrat Nasim** adlı avluya gider. Her iki cinsin yan yana oturmasının istenmeyen düşüncelere meydan vereceği kaygısıyla sinagogda da kadın ve erkekler **mehizah/mechitzah** denilen bir ayırıcı/ paravan ile ayrılmış ayrı bölümlerde oturmuşlardır. Bugün yalnızca Ortodoks sinagoglarda görülür. Kadınlar mahfili üst katta balkon/ galeri katında olabileceği gibi salonun arka kısmında da yer alabilir (Cohn-Sherbok 1997a, “Ezrat Nashim”, “Mehizah” ve “Women” maddeleri; Unterman 1997, “Mechitzah” maddesi; Besalel 2001, “Ezrat Naşim” maddesi).

MİDRAŞ (MIDRASH, BET HA-MİDRAŞ):

İbranicede “araştırma, yorumlama” anlamına gelir. Tevratteki metinler, kelime anlamlarından farklı şekilde yorumlanır. Bu tür yorum külliyatlarına da midraş denir (Cohn-Sherbok 1997a, “Midrash” maddesi; Unterman 1997, “Midrash” maddesi). Ancak Türkiye’de sinagoğun yanında (aynı binada veya avluda) bulunan daha küçük ebatlı bir mekana da aynı ad verilmektedir. Bu mekan bir okul olarak çocukların eğitiminde kullanıldığı gibi, cemaatin az olduğu Şabat dualarında ve hafta içi dualarında da kullanılır. Sinagogda olduğu gibi **midraşa** da bir **ehal** ve **teva** bulunur (Cohn-Sherbok 1997a, Synagogue maddesi).

PAROHET (PAROKHET, PAROCHET, PETİHA):

İbranicede “perde” anlamındadır. Orijinalde **Bet-Hamikdaş**’ta On Emir’in yazılı olduğu tabletlerin saklandığı sandığı, Tapınağın geri kalanından saklayan perdenin adıdır (Çıkış 26, 31-37). Bugün sinagoglarda **ehal**in önünde asılı duran perdeye de bu ad verilmektedir (Cohn-Sherbok 1997a, “Parochet” maddesi; Unterman 1997, “Parokhet” maddesi). Çoğunlukla saten veya kadife üzerine altın veya gümüş sırma ipele sarma tekniğinde, veya kumaş üzerine metal kakma/raptiyeleme tekniğinde bezelidir. Üzerleri genellikle mihrap motifini andıran bir kemer, **menora**, taç (Davut’un krallığını temsil eder), bitkisel motifler (vazo-çiçek, kıvrımdallar gibi), eller, **Magen David**, On Emir ile bezelidir (Alok-Mitrani 1992, 198-99).

GIYSİLER/TAKILAR:

TALLİT (TALLIT, TALLIT KATAN): Dört köşesinde püskülü (**tsitsit/ zitzit**) bulunan şal/ harmanidir. Biçimi ve giyilmesi Sayılar 15: 37-40, Tesniye 22: 12'de söylenen bir giysidir. Genellikle erişkin erkekler tarafından sinagogda sabah dualarında ve bazı özel günlerde giyilir (Gözlem 1996, 279-83; Cohn-Sherbok 1997a, "Tallit" maddesi; Unterman 1997, "Tallit" maddesi).

KİPA (YARMULKE): Erkeklerin başını örtmek için kullandığı küçük başlıktır. Genellikle dua esnasında sinagogda kullanılır (Gözlem 1996, 283-84; Cohn-Sherbok 1997a, "Yarmulke" maddesi; Unterman 1997, "Head-covering" maddesi).

TEFİLLİN (TEFILLAH): Şabat ve bayram günleri haricinde sabah duası öncesi sol ele ve başa takılan ve dua bitiminde çıkartılan deri ipleri bulunan iki deri kutucuk. Bu kutucukların içinde kaşer hayvan derisinden parşömene Çıkış 13, 1-10; Çıkış 13, 11-16; Tesniye 6: 4-9 ve Tesniye 11: 13-21 ayetleri yazılmıştır. Her yetişkin erkeğin takması gerekir (Gözlem 1996, 285-92; Cohn-Sherbok 1997a, "Tefillah" maddesi; Unterman 1997, "Tefillin" maddesi).

ÇARDAK (SUKA, SUKKAH):

Sinagogların avlularında, madeni veya ahşap bir çardak/kameriye bulunur. **Suka** denilen bu çardak **Sukot** bayramında kullanılır (Cohn-Sherbok 1997a, "Sukkah" maddesi; Unterman 1997, "Sukkah" maddesi; Gözlem 1996, 53).

LULAV, ETROG, ADAS, ve ARAVA:

Sırasıyla palmiye dalı, turunçgillerden bir meyve, mersin bitkisi ve söğüt ağacıdır. **Sukot** (Çardaklar) Bayramında kullanılırlar. Palmiye, mersin ve söğüt dalları birlikte tutulur ve **lulav** denir. Palmiye insanın omurgasını, **etrog** kalbini, **adas** gözlerini ve **arava** dudaklarını simgeler (Gözlem 1996, 54-55; Cohn-Sherbok 1997a, "Etrog", "Four Species", "Lulav" ve "Sukkot" maddeleri; Unterman 1997, "Etrog", "Four Species", "Lulav" ve "Sukkot" maddeleri).

BET DİN (BEIT DIN, BETH DIN):

İbranicede "yargı evi" anlamındadır. Osmanlı döneminde Yahudilerin kendi aralarındaki sorunları kendi mahkemelerinde çözmesi gerekiyordu. Bu nedenle her cemaatin bir **bet din**'i vardı. Ancak her sinagogda bet din bulunmaz. **Bet din** aslında bir kurul olmasına karşın bazı sinagoglarda bulunan ve verilen cezanın infaz edildiği hapis haneye de **bet din** denilmektedir (Cohn-Sherbok 1997a, "Bet Din" maddesi; Unterman 1997, "Bet Din" maddesi; Besalel 2001, "Bet Din" maddesi).

GENİZA (GENIZAH):

Yahudi yasasında Tanrı'nın adının yazılı olduğu şeylerin tahrip edilmesi yasaktır. Bu nedenle eskimiş ve artık kullanılamayacak derecede yıpranmış kitap ve toralar her sinagogda bir oda, kutu veya dolap gibi bir yerde saklanır. Bu saklama yerine "Geniza" denir. Daha sonra bir törenle mezarlığa götürülerek gömülür ve doğal yolla ayrışmaya terk edilir. 19. yy'da İngiliz bilim adamı Solomon Schechter tarafından Kahire Sinagogunda keşfedilen ve İngiltere Cambridge Üniversitesi'ne kazandırılan

genizanın içerdiği yazılı parçalar hâlâ incelenmektedir (Cohn-Sherbok 1997a, “Genizah” maddesi; Unterman 1997, “Genizah” maddesi; Besalel 2001, “Geniza” maddesi).

IŞIK KAYNAKLARI (MUM, LAMBA, ŞAMDAN, MENORA, NER TAMID, PENCERE):

Yahudi evlerinde olduğu gibi sinagolarda da ışık kaynaklarına büyük bir önem verilmektedir. Bugün gezilen sinagogların hemen tamamının çok sayıda pencereye, avize, lamba ve şamdana (menora ve hanukiya başta olmak üzere) sahip olduğu dikkat çekmektedir. Bunun kökeninde, ışığın Tanrı ile yakından ilintili olması yatar. Kutsal Kitap’a göre Tanrı ilk gün ışığı yarattı; ışığa Gündüz, karanlığa Gece adını verdi (Yaradılış 1-5). Tanrı Hz. Musa’ya yedi kollu şamdanı nasıl yapacağını ve nasıl yağ kullanacağını bizzat anlattı (Çıkış 25:31-40, 27:20-21, 30:7-8; Levililer 24:2-4). Mezmurlar’da ise Tanrı ışıktan elbise giymektedir (Mezmurlar 104:2) ve Tanrı’nın sözleri ayıklarda bir lambadır ve yolu aydınlatan ışıktır (Mezmurlar 119:105). İşıya ise, Yakub’un hanesinden olanlara, “Gelin Tanrı’nın ışığında birlikte yürüelim” diye seslenir (İşıya 2:5). Daniel ise evrakın imzalandığını bilmesine karşın evine gitmeye devam eder. Bu evin üst katında yönü Kudüs’e doğru olan pencereler açıktır ve Daniel burada günde üç kere dua etmeyi sürdürür (Daniel 6:10). Bu nedenle sinagogların pencereleri vardır. Talmud, penceresiz bir odada dua etmeyi yasaklar ve belki de 12 kavmi simgelemek üzere 12 penceresi olması gerektiğini belirtmiştir (Gözlem 1996, 270). Ehalin ünündeki sonsuz ışık, **Ner Tamid**, ve Harun’un ve oğullarının (**Kohenler**) Tapınak’taki Kutsallar Kutsalının önünde ışıkları yakmaktan sorumlu kılınması, tüm bunlar Tanrı’nın ışığa verdiği önemi göstermektedir. Bu nedenle sinagolarda bol miktarda ışık kaynağı bulunur.

SU KAYNAKLARI (ÇEŞME, MİKVE):

Tevrat’ta Tanrı “hayat çeşmesi” ve “yaşayan suyun çeşmesi” olarak betimlenmektedir (Mezmurlar 36:9; Meseller 13:14, 14: 27; Yeremya 2:13). Çeşme ve pınarlar temiz kabul edilmektedir çünkü kokuşmuş kimselerin yolunu açan doğru kişiler kirlenmiş çeşmelere ve çamurlanmış pınarlara benzetilmiştir (Meseller 25:26). Yahudi geleneğinde kadınlar adet döneminden sonra; din değiştirme durumunda; ve mutfak eşyalarının arındırılmasında **mikve** denilen ve doğal kaynak sulu, bir havuzu andıran özel banyolar kullanılır. **Mikve** sinagog kompleksinde bulunabileceği (örn. Şişli sinagoğunda olduğu gibi) gibi semt hamamında bir bölüm olarak ta görülebilir (örn. Cağaloğlu Hamamında olduğu gibi) (Gözlem 1996, 249-55). Tüm bunlar suyun önemini vurgulamaktadır. Ayrıca Tevrat’ta belirlendiği üzere kuraklık ve yağmur da Tanrı’dan gelmektedir. Su Tanrı’yı simgelemesi ve temizlikle ilgili olması nedeniyle çok önemlidir. Ayrıca **Netilat Yadayim** gereği duadan önce eller yıkanır (Gözlem 1996, 255-56). Bugün sinagogların avlularında fiskiyeli havuz, çeşme, sarnıç veya kuyu benzeri su kaynakları yer almaktadır. Çoğunlukla, üzerlerindeki kitabelerden anlaşıldığı üzere, bu çeşmeler çeşitli ailelerin veya kişilerin bağışları şeklinde yapılmıştır.

I.B.6 SİNAGOGLARDA İBADET MEKAN DÜZENİ

Sinagoglarda en kutsal yer, Sefer Tora'ların saklandığı ehaldir. Ehal, yapının Kudüs'ü gösteren (doğu veya güney) duvarı üzerinde yer alan bir dolap veya niş şeklindedir. Ana odak ise, Şabat ve bayram duaları sırasında Sefer Tora'ların ehalden çıkartılarak, üzerine konduğu ve açılarak ilgili bölümün okunduğu teva kürsüsüdür. Tevanın ehale göre ibadet mekanı içindeki konumu, cemaatin oturacakları yerlerin düzenini de belirler.

Aşkenaz sinagoglarında 16. yy dini otoritesi Rav Moses Isserles'in tavsiyeleri üzerine teva (bima) ibadet mekanının ortasında konumlanır. İtalyan sinagoglarında ise ehalin tam karşısındaki duvarın önündedir- buna çift odaklı düzen denilmektedir; fakat teva bazen bir balkon üzerine yerleştirilir. Sefarad sinagoglarında ise normalde ehalin karşı duvarında yer alan teva 12. yy bilgisi Maimonides'in tavsiyesi üzerine herkesin daha iyi duyabilmesi amacıyla ortaya taşınmıştır. Tüm bu düzenlemelerde oturma sıraları tevanın etrafını iki veya üç yönden çevirir ve genellikle ehal-teva arası boş kalır (Krinsky 1996, 22) (R.19).

Ancak 19. yy'daki Reform Hareketiyle birlikte teva (bima) ehalin önüne taşınmış böylece tiyatro düzeninde oturma sıralarıyla aynı büyüklükteki bir mekanda geleneksel düzene nazaran daha çok kişinin ibadet edebilmesi sağlanmıştır (R.20).

Geleneksel düzende bütün gözler tevaya yönelirken Yenilikçi düzende ise gözler doğuya yönelmekte, daha üst kotta yer alan ehalin altında teva görsel olarak ikincil düzeye inmektedir (Krinsky 1996, 23-24)

Yenilikçi düzenin 19. yy'dan başlayarak giderek tercih edilen düzen olduğu, hatta tevası ortada yer alan havraların, tadilat yapıp, tevayı ehalin önüne taşıdığı böylece daha çok sayıda kişinin ibadet mekanında rahatça ibadet etmesinin sağlandığı görülmektedir²⁸. Çalışmamızda ortada veya karşı duvarda konumlanmış unsurları "teva", ehalin önünde bir platform şeklinde düzenlenmişleri ise İbranicede platform anlamına gelen "bima" sözcüğüyle adlandırmayı uygun gördük.

²⁸ Örneğin İzmir'deki Sinyora, Etz Hayyim, İstanbul'daki İtalyan Sinagogları tadilat yaparak ortadaki tevayı ehalin önüne taşımıştır. Tadilat yaparak çift odaklı düzene geçen havralara örnek olarak ta İzmir'deki Aydınlı ve La Hevra Sinagogları verilebilir.

II. KATALOG

Katalog No: 1

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Adana Sinagogu

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 1

Resim No: 21-22

Yayımlar: Alok-Mitrani 1992; Bali 2000

Eski Adana'da bulunan kagir havra yapısı, 1950lerde iyiliksever biri tarafından satın alınmıştır. Konut olan yapı sinagoga çevrilmiş (R.21); 1977de ise elden geçirilerek bugünkü halini almıştır (Bali 2000, 351). İki katlı yapının alt katı müştemilat olarak kullanılmaktadır. Kuzeydoğu köşedeki merdivenlerden çıkılınca ibadet mekanına ulaşılır. L biçimli bu mekanın doğu duvarı önüne içe taşkın şekilde ehal dolabı konmuştur. Portatif bir teva ortada durur (R.22). Kuzeybatıdaki kesimden arkadaki terasa geçilir. Bu teras büyük oranda çatı ile örtülüdür ve avlu görevi görmektedir.

İbadet mekanının içerisi çok sade olup duvarlarda alçı silmelerle panolar oluşturulmuştur ve alçı kartonpiyerler vardır.

Katalog No: 2

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Ankara Sinagogu

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 2

Resim No: 23-29

Yayımlar: Halperin 1986; Galanti 1991; Alok-Mitrani 1992; İter 1996

Ankara'nın eski kent dokusunda Yahudi Mahallesinde bulunan Ankara Sinagogu, kuzeyinde yıkılan okulun boş arsası, batıda sokak, güneyde ve doğuda başka yapılarla çevrilidir. Batıdaki avlu, sokaktan yüksek bir duvar ve arası perde duvarla sonradan kapatılmış babalarla ayrılır. İki kapıdan güneydeki ana giriş kapısıdır. **Avlu**, kesme taş döşeli olup kuzey yarısı iki basamak daha yüksek kottadır (R.23). Avlunun batısında mermer bir çeşme yer alır. Güneyde bir ön giriş mekanıyla birlikte **midraş** vardır (R.24). Basit dikdörtgen biçimli midraşın avluya bakan yuvarlak kemerli üç penceresi vardır. Düz ahşap tavanın ortasında oval biçimli, derin oyma tekniğinde bitkisel bezemeli alçı bir göbek yer alır. Güney duvarda, ana ibadet mekanındakine benzeyen ama daha mütevazı bir ehal yer alır. Basık kemerli, arşitravı andıran alınlığı yivli sütunlar taşımaktadır. Mekanın ortasında basit bir okuma kürsüsü vardır.

Avlunun kuzeyindeki yapı iki katlı olup, hahamlar ve sinagog görevlileri için mekanlar içerir (R.23). Altta yuvarlak kemerli üç pencere, üstte dikdörtgen iki pencere ile avluya açılan bu **müştemilat**, ana mekandan biraz ayrıdır ve arada hem diğer müştemilata hem de kadınlar mahfiline erişimi sağlayan merdivenlere geçiş vardır.

Kadınlar mahfiline kuzeybatıdaki merdivenlerden çıkılır. Mahfil, ana ibadet mekanını kuzey ve batıdan L biçiminde dolanır. Doğu duvarı tamamen sağır olup, kuzey duvardaki pencere açıklıkları, hırsızlıklar nedeniyle yapının bu tarafının betonla kapatılması sonucu iptal edilmiştir. Yamuk biçimli mahfil düz ahşap tavanlıdır ve salona doğru taşıntı yapmaz (R.25). Ahşap korkuluklar ve payelerle ibadet mekanına açılır.

Ana ibadet mekanına ana giriş batı cephesi üzerindeki avlu kapısındadır. Yuvarlak kemerli bu kapı iki yanda üçer adet silmelerle vurgulanmış yuvarlak kemerli pencereyle çevrilidir (R.23). Cepheyi ortalayan kapı, saçağın üçgen şekilde yükselmesiyle vurgulanmıştır. Bir basamak çıkılarak girilen ana ibadet mekanı güneye doğru daralan yamuk dörtgen biçimlidir. Kuzeydeki iki kapıdan batıdaki müştemilata ve kadınlara mahfiline giden merdivenlere, doğudaki ise bir odaya açılmaktadır. İki kapının arasında, mahfilden aşağıda, dar bir balkon vardır. Burası müzisyenler ve koro tarafından kullanılmaktaydı. Bu balkon Türkiye sinagogları içinde tek örnektir. İbadet mekanını kuzey ve doğuda üstte kadınlar mahfili dolanır. İçeri doğru taşmayan bu mahfilin doğu kanadının altı sağır bir duvardır (R.25). Mekanın güney duvarının ortasındaki ehalin iki yanında yuvarlak kemerli ikişer pencere yer alır. Batıdaki bol pencereli duvar avluya bakar. Zemini mermer döşeli mekanın batı, doğu ve güney duvarları boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır (R.25). Batıdaki giriş kapısının tam önünde, mekanın ortasında sekizgen biçimli sabit bir teva yer alır (R.26). Kuzeyden iki basamakla çıkılan ve içten ve dıştan oturma sıralarına sahip bu tevanın güneyde, ehale bakan yönde dışa taşan yoğun alçı bezemeli bir okuma kürsüsü vardır. Bezemeler

bitkisel olup yüksek kabartmadır (R.27). Güney duvarın ortasında yer alan ehal, alçı bezemeleriyle oldukça gösterişlidir (R.28). **Ehale**, bir basamak çıkılan küçük ön platformdan sonra üç basamak çıkılarak ulaşılır. Birinci ve üçüncü basamak üzerindeki kare postament üzerinde yükselen ahşap sütunlar, ehalin cephesinde yarım sütun şeklinde yinelenmektedir. Böylece alçıdan spiral biçimde bitkisel bezemeli dört sütun ve iki yarım sütun tarafından taşınan arşitrav ve düz tavan, üç yönde vazodan çıkan çiçek ve kenger yaprakları kompozisyonlu alınlıklarla ve köşelerde yine vazodan çıkan çiçek kompozisyonlu akroterlerle taçlanmaktadır. Tevanın ve ehalin bezemeleri krem-beyaz zemin üzerine altın yaldızla vurgulanmıştır.

Düz ahşap tavan üzerine gerilen bez, kalemişiyle bezenmiştir. Kabaralar şeklindeki çıkıntılara bugün elektrik armatürleri monte edilmiştir. Tüm tavanın kenarlarını konsol dizileri dolandır. Altında dişleme (dentil), üzerinde ise inci dizisi şeklinde plastikler, aralarda ise şablonla yapılmış boyama stilize bitkisel şeritler dikkati çeker. Tavanın düz yüzeyi, tevanın üzerinde bağdadi bir kubbeyle hareketlendirilmiştir (R.29). Konsollarla iki kademede düz bir göbeğe ulaşan bu sekizgen kubbe, kalemişi bitkisel motiflerle bezelidir. Tavanın geri kalan düz yüzeyine altın yaldızlı yıldızlarla tutturulmuş bez gerili olup, ahşap çitalarla geometrik panolar oluşturulmuş ve kalemişi bitkisel motiflerle bezenmiştir.

Yapının giriş kapısı üzerindeki İbranice kitabede 5667 (M. 1907) tarihi verilmektedir ve bu tarih F. İlter tarafından yapının inşa tarihi olarak kabul edilmektedir (İlter 1996, 726). Galanti ise sinagogun 1834 tarihli izin fermanıyla eskisinin yerine yeniden yapıldığını belirtmektedir (Galanti 1991 IV, 240). Yapının 1907de yeniden inşa edildiğini söyleyebiliriz. Sokağın hemen karşısındaki Yahudi evleri üzerinde de 1907 tarihi vardır. Sokağın ve/veya mahallenin bu tarihten önce büyük bir yangın veya felaket geçirdiğini ve her şeyin yeniden inşa edildiğini düşünmek yanlış olmaz kanaatindeyiz.

Katalog No: 3

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Antakya Sinagogu

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 3

Resim No: 30-34

Yayımlar: Galanti 1991; Alok-Mitrani 1992

Antakya'nın eski şehrini bir uçtan bir uca kat eden Kurtuluş Caddesinin çoğu "Fransız dönemi"nden kaldığı söylenen iki katlı sıra sıra binalarının arkasında saklıdır Antakya'nın Sinagogu. Kapıdan girilip koridor geçilip avluya ulaşıncaya önce apsis gibi dışa taşan ehal dikkati çeker (R.31). Güney avlunun güney kesiminde artık kullanılmayan midraş, hamursuz fırını, modern tuvaletler yer alır (R.30). Batıdaki dar geçidi aşarken soldaki girintide bir çeşme dikkati çeker. Daha sonra kuzey avluya ulaşılır: burası tamamen taş döşeli, kısmen cadde tarafındaki binanın ikinci katı tarafından örtülü bir iç avlu şeklindedir. Kuzey avlunun doğu ve güneyi L biçimli sinagog binasıyla çevrilidir (R.32). Sinagogun batı ucunda yer alan alçak bir kapı cenazeliğe açılır. Avlunun kuzeydoğu ucundaki basamaklardan doğrudan kadınlara ayrılan kısma, güneydoğu köşesindeki basamaklardan ise ana ibadet mekanına geçilir. Sinagogun pencere ve kapıları basık kemerlidir. Yapı kesme taşla inşa edilmiştir ve üzeri iki yöne eğimli kırma çatıyla örtülüdür. Yapı doğuda ve kuzeyde başka yapılara bitişiktir.

Ana ibadet mekanı enine dikdörtgen olup güney kenarının ortasında ehal dolabı yer alır (R.33). Zemin modern karolarla döşeli olup, tavan yoktur, doğrudan iki yöne eğimli kırma çatının ahşap iskeleti görülmektedir. Batı uçta dört basamakla çıkılan platform, cenazeliğin üstüne denk gelmektedir ve cemaatin bildirdiği üzere çocukların oturması içindir. Üç basamak çıkılarak tamamen dışa taşkın, yarım daire bir odacık şeklindeki ehale ulaşılır. Ehalin kapı kanatları ahşap olup sadedir.

Ana ibadet mekanının doğu yarısından bir kemerle ayrılan ve kuzeye uzanan kanat, yine bir başka kemerle ikiye bölünmüştür (R.34). İlk bölüm, cemaatin sayısı az olduğunda veya kış günlerinde ibadet mekanı olarak, cemaatin kalabalık olduğu veya yaz günlerinde kadınlar bölümü olarak kullanılmaktadır. En kuzeydeki birim kış mevsiminde kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır. Bu birimler birbirlerinden camekanlarla ayrılmıştır.

Tarihi belki de Babil sürgünü dönemine kadar geri giden Antakya Musevi Cemaatinin bugün sayısı çok azalmıştır. Galanti sinagog hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Alok-Mitrani ise Antakya'da 1. Dünya Savaşı öncesinde sinagog, Talmud Tora, mezarlık ve sosyal yardımlaşma dernekleri bulunduğunu bildirmektedir yalnızca. Yapıda üç adet İbranice kitabe vardır. Rav İsak Alaluf tarafından okunduğu üzere bu kitabelerin içerikleri şöyledir:

1. midraşın kapısı üzerindeki kitabe: Bu ev rahmetli Yitshak Swid adına 5650 yılında yapılmıştır (M. 1890).
2. çeşmenin yanındaki kitabe: Kalplerinden hediye veren ve hep hatırlanacak kardeşler Matuk, Avraham, Aharon, Ezra Cemal, ki,

babaları Rav Şaul Cemal ruhuna sinagoga yaşam suyunu getirdiler 26 Tevet 5662 (M. 1902)

3. Kuzey kanadın batı cephesi üzerindeki kitabe: İyi bir şekilde hatırlanacaktır. Bay Bohor (Tanrı onu korusun) ki, 6 Filistin lirası vererek hayat mumlarını yakmıştır. Babası olan Avraham Schwika (mekanı cennet olsun) adına. Yıl 5690 (M. 1930)

Bu kitabeler görüldüğü üzere inşa kitabesi değildir. 1890 tarihli midraş kitabesi sinagogumuz için bir **terminus ante quem**'dir. Yapının daha detaylı tarihlenmesine yardımcı olacak hiçbir bezeme yoktur. Çok sade bir yapıdır.

Yapının enine dikdörtgen şeması Güney ve Güneydoğu Anadolu'da yaygın olarak hem kiliselerde hem de camilerde görülür. Kilis Sinagogu da enine dikdörtgen ancak iki sahınlıdır. Gaziantep Sinagogu enine gelişmiş bir bazilikadır. Her ikisi de kesme taştan inşa edilmiştir ve basık kemerli açıklıklara sahiptir. Kesme taş malzeme ve enine plan şeması yörede yaygındır. Yarım daire şeklinde dışa taşan ehal, Kilis'te görülür; Gaziantep Sinagogunun ehali ise içe taşan çokgen biçimlidir.

Katalog No: 4

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Bergama Sinagogu

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 4

Resim No: 35-37

Yayınlar: Halperin 1986; Galanti 1991; Alok-Mitrani 1992; Saban 1996

Taş ve tuğladan kagir olarak inşa edilen Bergama Sinagogu, düz ahşap tavanlı ve tek yöne eğimli kırma çatı ile örtülü idi (R.35). Tarafımızdan yapılan mükerrer ziyaretlerde çatı ve onu destekleyen teva sütunları giderek çökmüş ve ne yazık ki, güzel tavanından ancak küçük bir köşe kalmıştır. Yapının kuzey duvarının doğu ucundaki sokağa doğrudan açılan, ve doğu duvarın güney ucunda da bir sundurmaya sahip iki girişi vardır. İkisi serbest, ikisi duvara dayanmış dört andezit sütunla taşınan yuvarlak kemerli sundurma, tuğladan çapraz tonozla örtülüdür. Bugün sundurmalı girişin çevresi sağır bir duvarla çevrilerek giriş engellenmiştir. Yapının kuzeyde yalnız bir sıra, diğerlerinde ikişer sıra pencere vardır. Batı duvardakiler sonradan iptal olarak niş dönüştürülmüştür. Kapılar gibi yuvarlak kemerli olan bu pencereler de andezitten kesme taş sövelere sahiptir. İbadet mekanı enine dikdörtgen olup, zemin mermer döşelidir. Kalan izlerden yapıyı çepeçevre dolanan sabit oturma sırası bulunduğu, duvarların mermer taklidi boyalı olduğu anlaşılmaktadır.

Yapının ortasında çatıyı destekleyen dört sütun tevanın köşelerinden yükselir. Doğuda ehale doğru çıkıntı yapan bir okuma kürsüsü olan tevanın üzerini örten baldaken yoğun alçı bezemelere sahiptir (R.36). Kompozit başlıklar, C-S kıvrımlar, baldakenin tavanındaki rozet ve bitkisel bezemeler alçıdandır. Baldakenin tavana birleştiği kenarlarda içte ve dıştaki içbükey bağdadi teknikli yüzeyler kalemişi bitkisel kompozisyonlara sahiptir. Baldakenin dışında kalan kısımda düz ahşap tavan çıtalarla panolara ayrılmış, ehale önündeki kısımlarda yine çıtalarla çok kollu yıldızlar, diğer bölümlerde geometrik kompozisyonlar oluşturulmuş ve canlı renklerle boyanmıştır (R.37). Tavanın duvarlara birleştiği kenarlardaki içbükey şeritlerde stilize gırlant dizisi görülür. Ehal, ana girişin de bulunduğu doğu duvarda basit bir niş şeklindedir. Yapının bugün kadınlar mahfili yoktur. Kuzey cephenin üst hizasında dışta dökük sıvalar arasından seçilen geniş ve basık bir tuğla hafifletme kemeri, kadınlar mahfilinin bu tarafta olabileceğini akla getirmektedir. Yapının geri kalanı sıvalı ve batı tarafından bitişik başka bir yapı olduğu için bu konuda daha fazla yorum yapmak mümkün olamamaktadır.

Galanti'nin verdiği bilgiye göre, bugün göremediğimiz ama kapının üzerinde yazılı olan 5622 (M. 1862) tarihi yapının inşa tarihi olabilir. Ancak 1896 tarihinde bir deprem sonucu tahrip olan yapı onarılmıştır (Galanti 1991, IV 3). Yapının bezeme özellikleri bu tarihleri desteklemektedir. Benzer şekilde çıtakari tavana İzmir'de Aydın/Şalom (1890) Sinagogunda rastlıyoruz. Boyamasız, çıtalarla bezeli tavanları ise İstanbul Balat İştıpol (1899) ve Hasköy Adsız Sinagoglarda görüyoruz ki, bu yapılar da Bergama Sinagogu ile çağdaştır.

Katalog No: 5

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Bursa Geruş Sinagogu

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 5

Resim No: 38-43

Yayınlar: Juhasz 1990; Galanti 1991; Alok-Mitrani 1992; Saban 1996

Sokaklardan yüksek bir avlu duvarıyla ayrılan Geruş Sinagogunun, Sakarya Caddesinden yuvarlak kemerli bir kapısı ve yan sokakta da sundurmalı dikdörtgen bir giriş kapısı vardır. Güneyde ve daha yüksek kottaki sokaktan girişi yoktur. Yapı, doğuda başka bir yapıya bitişiktir. Sinagogu kuzeyde ve batıda L biçiminde çeviren avlu güneyde midraş ve kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan merdivenlerle sonlanır. Batı kesimde ortada mermerden fıskiyeli küçük bir çeşme yer alır. Bugün bir kapıyla bölümlenen avlunun kuzey bölümünde tuvaletler yer alır. Ana ibadet mekanının güneyinde üst katta yer alan kadınlar mahfilinin alt katı, ibadet mekanıyla doğrudan bağlantıya sahip değildir ve mutfak ve toplantı odası olarak kullanılmaktadır. Merdivenlerden çıkınca önce bir depo mekanına oradan kadınlar mahfiline ulaşılır. Kadınlar mahfilinin güneyinde de eskiden arka sokağa pencereleri bulunan müstemilat yer alır. Dikdörtgen biçimli kadınlar mahfili, dört payenin taşıdığı beş basık kemer gözüyle ibadet mekanına açılır.

Ana ibadet mekanının yalnızca batı cephesinin ortasında bir girişi vardır (R.38). Bu cephe 20. yüzyılın ikinci yarısında dökme mozaik kaplanarak yenilenmiştir. Ortadaki dışa taşan kapı, iki yanda ikişer adet yuvarlak kemerli pencerelerle çevrelenmiştir. Kuzey cephe sıvalı ve boyalı olup beş adet yuvarlak kemerli pencereye sahiptir (R.39). Derin bir kapı açıklığından geçerek girilen ibadet mekanına ortadaki yuvarlak sabit bimaya kaynaşık sütunlar hakimdir (R.40). Kapı-ehal eksenini üzerinde kubbe dışında kalan bölümlerden batıdaki beşik tonoz, ehal önündeki ise çapraz tonoz ile örtülüdür. Zemini mermer kaplı olan kareye yakın enine dikdörtgen bu mekanın duvarları boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Dairesel bimanın kapı-ehal eksenini üzerinde doğuda ve batıda bir basamaklı geçiş açıklıkları vardır (R.40). İki yay şeklinde korkulukları bulunan bima, içte ve dışta oturma sırasına sahiptir. Ortada teva vardır. Bimaya kaynaşık durumdaki sekiz ahşap sütun korint başlıklara sahiptir ve üzerindeki bağdadi kubbenin eteğinde askı motifi dizisi ve göbeğe doğru daralan dilimler halinde C-S kıvrımlı stilize bitkisel kalemişi bezeme görülür (R.43). Düz tavanda avizelerin asılma noktalarında alçı göbekler vardır (R.43). Tavan ile duvar birleşme kenarlarında ve kubbe eteğinin dış kenarında alçı kartonpiyerler yer alır.

Yapının ilginç özelliklerinden birisi batıdaki ana giriş kapısının iki yanında duvar içinde spiral şekilli merdivenlerle çıkılan küçük balkondur (R.41). Bu balkonda bir okuma kürsüsü daha yer alır. Yalnızca Roşana ve Yom Kippur bayramlarında kullanılan bu "üst teva", cemaatin geleneklerine göre, İspanya'dan getirdikleri bir özelliktir. Bu tevanın Türkiye'deki diğer tek örneği aynı cadde üzerindeki Mayor Sinagogunda görülür. Benzer tevaları Avrupa'da yalnızca güney Fransa'da Carpentras (1741) ve Cavaillon (1772-74) örneklerinde buluyoruz. Papa'nın doğrudan kontrolü altındaki bu yörede 1394 yılında Fransa kralının kovmasından etkilenmeyen Yahudiler, belirli kentlerde ve belirli gettolarda yaşamak zorunda kalmışlardı ve Yahudi dünyasının

geri kalanından tamamen tecrit edilmişlerdi; ve kendilerine özgü mimari ve kültür geliştirdiler (Krinsky 1996, 22 ve 238-44).

Doğu duvarın ortasında yer alan ehal dolabı, iki yanda yivli yarım daire sütunçelerin taşıdığı bir arşitrav ve daha yukarıda duvara yapılmış vazodan çıkan çiçekli ve C-S kıvrımlı bitkisel bir alçı bezemeyele taçlanmıştır; ahşap kanatlar sadedir (R.42). Bu duvarda yer alan dolap nişlerinin üzerlerinde yarım daire biçimli pencereciklerin bulunması burada daha önce batı cephedeki gibi pencerelerin bulunduğu, daha sonra başka bir bina inşa edilmesi nedeniyle kısmen iptal edildiği izlenimi vermektedir.

Güney duvardaki kademeli payeler galeri katında paye olarak devam etmektedir. Aradaki duvarın daha sonra örülmüş ve bugün depo olarak kullanılan kesimin ibadet mekanından ayrılmış olması da akla gelen olasılıklardandır.

Yapının adı “kovulma” anlamına gelmekte ve 1492 İspanya’dan kovulmayı temsil etmektedir. Cemaatin geleneklerine göre burası İspanya’dan kovulup gelenler tarafından kurulmuştur. Tabii ki, bugünkü yapının o günden olması söz konusu değildir. Yapının doğu duvarında ehalin iki yanında boyama olarak iki İbranice kitabe vardır²⁹. Bunlar 5632 (M. 1872) tarihli onarım hakkındadır. Bilindiği üzere Bursa’nın 1855 yılında geçirdiği deprem bir çok yapıda büyük hasara yol açmış ve bazıları temellerine kadar yıkılıp yeniden inşa edilmiştir (örneğin sinagogların yukarısında yer alan Osman ve Orhan Gazi Türbeleri). Her onarım için padişahın izin alınması gerektiği ve bazı durumlarda bunun senelerce sürdüğü göz önüne alınırsa, 1872de tamamlandığı anlaşılan bu onarımın deprem sonrası hasarın onarımı olduğu kabul edilebilir. Ayrıca Galanti, Bursa’daki üç sinagogdan ikisinin 1802 (H. 1216) yılında onarıldığı, üçüncüsünün ise 1900 (H. 1317) yılında onarıldığına dair bir fermanın söz ediyor ve bu fermanla sinagog isimlerinin geçmediğini belirtiyor. Yapımızın geçmişi her ne kadar 15. yüzyıl sonlarına gidiyorsa da bugünkü halini 1872de tamamlanan onarımda aldığını söyleyebiliriz. Yapının bezemeleri de bu tarihi destekler niteliktedir.

²⁹ Kitabelerin İbranice metinleri için bkz. Galanti 1991 IV, 162-63.

Katalog No: 6

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Bursa Mayor Sinagogu

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 6

Resim No: 44-48

Yayımlar: Juhasz 1990; Galanti 1991; Alok-Mitrani 1992; Saban 1996

Geruş Sinagogu ile aynı caddede biraz daha doğuda yer alan Mayor Sinagogu, Mayorka'dan gelenler tarafından kurulmuştur. Sokak kapısından avlunun batıdaki geniş bölümüne girilir. Cadde tarafından dükkanların gerisinde kalan sinagog yapısının bugün hâlâ metruk haldeki kadınlar mahfili bu dükkanların üst katındadır ve kapalıdır. Yapı son üç yıldır cemaat tarafından restore edilmiş olup 2001 sonbaharı itibariyle tekrar ibadete açılacaktır. Avlunun kuzey duvarı Altıparmak Caddesiyle sınır oluşturur. Kuzeybatıda cemaat ofisleri ve cenazelik yer alır. İbadet mekanını üç yönden kuşatan avlunun kuzey ve özellikle doğu kesimleri daha dardır.

İbadet mekanının batı cephesi dükkanlar nedeniyle bir miktar kapalıdır ve dükkanların arkasına gelen kesimde bir çeşme yer alır. Batı cephedeki giriş kapısının üzerinde bağdadi bir çıkma vardır (R.44). Yapının diğer girişi kuzey cephededir (R.45). Kuzeybatı ve kuzeydoğu köşeleri pahlı olan kagir binanın batı, kuzey ve doğu duvarlarında iki sıra dikdörtgen pencere vardır (R.45). Bir basamak çıkılarak girilen ibadet mekanının zemini mermer döşeli olup duvarlar boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Enine dikdörtgen mekana ortadaki oval biçimli bimayla kaynaşık sekiz ahşap sütun hakimdir (R.46-47). Batı kapı-ehal ekseni üzerinde birer basamakla çıkılan geçişleri bulunan bimanın geri kalan kısmında sütunlar arasındaki korkuluğun içinde ve dışında sabit oturma sıraları yer alır. Düz ahşap tavanda bu sütunların sınırladığı oval alan içerlek, hafif kubbemsi bir şekilde hareketlendirilmiştir. Güney duvarın tamamı, batı duvarın güney kısmı ve doğu duvarın güney kısmı sağırdır (R.46). Güney ve doğudaki sağır kısımların üzerinde bugün metruk haldeki kadınlar mahfili yer alır ancak ibadet mekanına doğru hiçbir çıkıntı yapmaz. Doğu duvarı ortalan ehal dolabına iki basamak çıkılarak ulaşılır. Basamakların iki yanında kabartma teknikli stilize rozet ve ok-yumurta frizli mermer yan levhalar vardır.

Bu sinagogun da ilginç bir özelliği, batı giriş kapısının üzerindeki, hem dışa bağdadi şekilde çıkan hem de içeriye balkon şeklinde taşan "üst teva"sıdır (R.48). Üst tevaya güneybatı köşeden itibaren yükselen ahşap merdivenle çıkılır³⁰. Bu merdivenin altında yere gömülü küp şeklinde bir sarnıç vardır.

Galanti, Bursa'daki üç sinagogdan ikisinin 1802 (H. 1216) yılında onarıldığı, üçüncüsünün ise 1900 (H. 1317) yılında onarıldığına dair bir fermanın söz ediyor ve bu fermanın sinagog isimlerinin geçmediğini belirtiyor (Galanti 1991, IV 162). Yapımız 1855 depreminde hasar görmüş ve ardından onarılmış olmalıdır. Her ne kadar bu konuda elimizde kayıtlı bir belge yoktur. Ancak 1998'den bu yana sürdürülen restorasyon çalışmaları öncesinde pencerelerin üstlerinde Batılaşma Dönemi özelliklerine sahip C-S kıvrımlı bitkisel bezemelerin varlığını biliyoruz³¹. Yapımızın geçmişi her ne kadar 15. yüzyıl sonlarına gidiyorsa da bugünkü halini 1872'de tamamlanan onarımda aldığını söyleyebiliriz.

³⁰ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bursa Geruş Sinagogu, Kat. No. 5.

³¹ Krş. Juhasz 1990, s. 42 ve 44'teki fotoğraflar.

Katalog No: 7

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Çanakkale Mekor Hayim Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Yaşan

Plan No: 7

Resim No: 49-53

Yayınlar: Halperin 1986; Galanti 1991; Alok-Mitrani 1992

Üç yönden sokaklarla çevrili olan Çanakkale Mekor Hayim Sinagoguna kuzeyde doğrudan ibadet mekanına, güneydoğu köşeden ise avluya olmak üzere iki kapıdan girilir. Yüksekçe bir duvarla sokaklardan ayrılan avlu sinagog mekanının doğu ve güneyde boydan, batıda ise yalnızca yarı uzunlukta kuşatır. Batı avlunun kuzeyinde iki katlı **müştemilat** binası vardır. Batı duvara bitişik yükselen kagir merdivenler **kadınlar mahfiline** erişim sağlıyordu ancak bugün kapı, iptal olmuştur ve kadınlar mahfiline erişim yoktur. Sinagog binası, düzensiz moloz taş ve tuğla sıralarıyla almaşık tarzda örülmüştür ve köşelerde ve basık kemerli pencere ve yuvarlak kemerli veya dikdörtgen kapı sövelerinde kesme taş bloklar dikkati çeker; duvarlar dışta sıvasızdır (R.48). Yapının üzeri kırma çatı ile örtülüdür.

Doğu duvarın güney ucunda, bugün camekanla çevrilen giriş kapısı, doğrudan **midraşa** açılır. Enine dikdörtgen planlı midraşın doğu, güney ve batı duvarlarında pencere açıklıkları, ana ibadet mekanının bulunduğu kuzey tarafında ise ortada basık kemerli büyük bir kapı açıklığı ve iki yanında yine basık kemerli iki büyük pencere yer alır. Midraşın **ehali** güney duvarın ortasındadır ve mekanın ortasında portatif bir okuma kürsüsü vardır. İki basamakla çıkılan ehalin üzerinde ahşap oyma bir entablatur, bezemesiyle dikkat çeker (R.49). Dikdörtgen entablatur ortada büyük, iki yanda birer küçük baklava dilimi ve ortalarında stilize rozetle bezelidir. Bunun üzerinde yer alan ve dişleme (dentil) friziyle kuşatılmış eğrisel alınlığın içerisi ahşap oyma vazodan çıkan çiçekler ve kenger yapraklarıyla doldurulmuştur. En tepede ise sepet örgülü bir vazodan çıkan üç gül ve bunu çevreleyen kenger yapraklı kompozisyon yer alır. Düz ahşap tavanın ortasında alçıdan oval biçimli bitkisel bir kompozisyon vardır.

Enine planlı **ana ibadet mekanına** güneydeki midraştan girilir ve ehali uzun doğu duvarının ortasında yer alır. Her yönden pencerelere sahip olan bu mekanın batısı ve kuzeyi boyunca, bugün artık erişilemeyen **kadınlar mahfili** bir balkon şeklinde uzanır (R.50-51). Kadınlar mahfilini duvarlardan çıkan madeni konsollar ve tavandan inen destekler taşır. Zemin mermer döşeli olan mekanın tavanı düz ahşaptır. Doğudaki ehalin önünde, mekanın ortasında ahşap bir **teva** yer alır (R.52). Oturma sıralarına sahip bu tevaya kuzeybatı ve güneybatıda üçer basamakla çıkılır ve ehale doğru uzanan bir okuma kürsüsü vardır. İki basamakla çıkılan **ehal** dolabının kanatları bugün bir özelliğe sahip değildir ancak ahşap çerçevesi yoğun bezemeye sahiptir (R.53). Spiral bitkisel bezeli iki ince sütunçe ve iki yarım sütunçe, iki kademeli bir entablatur taşımaktadır. Uçlardan düz başlayıp ortada dışa doğru eğrisel bir bombe yapan bu kademeler yoğun şekilde bitkisel bezemeye sahiptir. Ahşap applike bezemelerde üzüm-asma yaprağı frizi ve kenger yaprakları dikkat çeker. On Emir tabletleriyle taçlanan bu alınlığın kuzey ucunda bir menora vardır.

Galanti'nin verdiği bilgiye göre Çanakkale'de üç sinagog vardı: Yaşan (Eski), Hadaş (Yeni) ve Halio. Yaşan isimli sinagog bugün hla ayakta duran Mekor Hayim'dir. Hadaş ise yenilendiği için böyle adlandırılan eski bir sinagogdu. Halio, Elie Halio tarafından restore edilen ve 1890 yılında ibadete açılan küçük bir sinagogdu. Birinci Dünya Savaşı sırasında askerler tarafından kullanılan yapılar harap olmuştur (Galanti 1991, IV 203). Halperin ise hiçbir kaynak göstermeksizin bu yapının 1885 inşaa edildiğini yazıyor (Halperin 1986, 36). Yapıda yalnızca ehalin iki yanında 5724 (M. 1964) tarihli onarım kitabeleri vardır. Midraşın ağır demir kapısında Fransızca olarak "Manuk Kireiyan ve oğlu" ibaresi vardır ancak hiçbir tarih yoktur. Bezemeler 19. yüzyılın son çeyreği geleneklerine uygundur. Bu durumda 1885 tarihini **terminus ante quem** olarak kabul edebiliriz.

Katalog No: 8
Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Çorlu Sinagogu
Yapının Diğer Adları: Yeni Cami
Plan No: 8
Resim No: 54-59
Yayınlar: Alok-Mitrani 1992

Bugün Yeni Cami olarak bilinen ve cami olarak ibadete açık olan Çorlu Sinagogu üç yönden sokakla çevrilidir. Güneyde bugün mihrap nişi, eskiden ehal nişi olan yarım daire çıkıntı babalı ve demir parmaklıklı bir avluyla çevrilidir (R.54). Kuzeybatı köşeden girilen genel avlunun kuzeydoğu köşesinde şadırvan, yapının doğusunda kadınlar mahfiline çıkan merdivenlerin altında tuvaletler yer alır. Yapı üç yönden iki sıra dikdörtgen pencere ile çevrilidir (R.54-55). Üst sıra pencereler kadınlar mahfili seviyesindedir. Yapının kuzeybatısında sonradan inşa edilen minare yükselir (R.55). Minareye geçiş içeriden olup, daha önce buradaki bir pencere iptal edilmiştir. Minare hizasından kuzey cephe boyunca camekanla çevrili bir son cemaat yeri oluşturulmuştur. Kuzeydoğu pencere ve giriş kapısı buraya açılmaktadır. Yapının kuzey ve güney cepheleri sade, basamaklı alınlıkla; köşeleri ise babalarla taçlanmaktadır (R.54-55). Kuzeydoğudaki merdivenlerden çıkılınca kadınlar mahfiline ulaşılır. İbadet mekanını U şeklinde çeviren bu mahfil ahşap korkuluğa sahiptir.

Son cemaat yerinden yuvarlak kemerli kapı açıklığından iki basamak çıkılarak ibadet mekanına girilir (R.56). Boylamasına dikdörtgen biçimli ibadet mekanı bazilikayı andırmasına karşın, görülen ahşap destekler yalnızca kadınlar mahfilini taşımakta olduğundan ve mekanı sahnalara bölmek veya çatıyı desteklemek gibi hiçbir işlevi bulunmadığından burayı bazilika olarak nitelendirmek mümkün değildir. Mahfili taşıyan kare kesitli ahşap destekler yine kare biçimli postamentler üzerinde yükselir. Kuzey kısmı daha geniş olan mahfili bu kısımda fazladan dört destek daha taşır. Kuzeybatıdaki iki desteğin arası camekanla kapatılarak ofise çevrilmiş ve mahfil ile ofis üst örtüsü arasında kalan kesim müezzinler için mahfil haline getirilmiştir. Girişin tam karşısında, güney duvarın ortasında yuvarlak kemerli yarım daire profilli ehal/mihrap nişi yer alır (R.57). İki yanda postament üzerinde yükselen ahşaptan triglifli duvar payeleri iyonik başlıklara sahiptir ve dişleme (dentil) sıralarına sahip bir entablatur taşımaktadır. Entablaturun altında yarım daire biçimli camlı bir alınlık vardır. Nişin batısında modern bir minber, güneydoğu köşede ise bir vaiz kürsüsü yer alır.

Yapının en güzel bezemeleri tavanda yer alır (R.58-59). Ahşap tavan kalın çıtalarla dikdörtgen, eşkenar dörtgen ve sekizgen kasetler halinde bölümlenmiştir. Kasetler arasında dişleme (dentil), ok-yumurta dizisi ve boyama olarak menderes frizleri yer alır. Kasetlerin zeminleri, altın sarısı, açık mavi veya yavruağzı arka fon üzerine kalemişi tekniğinde vazodan çıkan çiçekler, C-S kıvrımlar, stilize bitkisel kompozisyonlarla bezenmiştir. Tavanın duvarlarla birleştiği kenarlar boyunca içbükey yüzeyler oluşturulmuş ve kemerleme dizisi betimlenmiştir. Üzerleri boyalı olan kesimler, tavanı çökmekten kurtaran 1996 restorasyonunda yenilenmek zorunda kalan çürümüş kısımlardır. En köşelerdeki kare kasetler içinde Davut yıldızı betimlerinin, Müslüman cemaatin rahatsız olması nedeniyle boyayla kapatıldığı belirtilmiştir.

Yapı, Müftülüğün verdiği bilgilere göre 1905 yılında yapılmıştır ve 1970 yılında Yahudi cemaati kalmaması nedeniyle son Yahudiler tarafından camiye çevrilmek üzere Vakıflar Bölge Müdürlüğüne devredilmiştir. Ancak Vakıflar Bölge Müdürlüğünde herhangi bir kayda ulaşılamamıştır. Caminin eski imamı, Çorlu'nun yaşlılarıyla yaptığı görüşmelerde yapının İtalyan ustalar tarafından bezendiğini ve 1895 gibi tamamlanmış olabileceğini belirtmiştir.

Çorlu Sinagogunda görülen muhteşem tavanın en yakın örneği 1898e tarihlenen Yıldız Sarayı Şale Köşkündeki Tören Salonudur (Sözen 1990, 210-11). Burada İtalyan mimar Raimondo D'Aronco'nun çalıştığı bilinmektedir. Bu durumda Çorlu Sinagogunun İtalyan ustalar tarafından yapıldığı söylentisi doğru kabul edilebilir. Şale Köşkü Tören Salonunun 1898de tamamlandığı göz önüne alınırsa, yapımız için 1905 kabul edilebilir bir inşa tarihidir.

Katalog No: 9

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Edirne Büyük Sinagog

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 9a,b

Resim No: 60-65

Yayınlar: Alok-Mitrani 1992; Bali 1998

Bugün harabe halindeki Edirne Büyük Sinagog, iki caddeye cephesi olan büyük bir parseldedir (R.60). Doğuda Osmaniye Caddesi tarafındaki tamamen tuğladan inşa edilmiş iki katlı yapı hahamın lojman ve işlerini yürütmesi için kullandığı hahamhanedir. Parselin kuzeyindeki çıkıntıda bulunan küçük yapı ise midraştır (R.61). Midraşın önünde iki sütunun taşıdığı sundurmalı bir hayat vardır. Kapıdaki İbrance kitabe 5694 (M.1934) tarihini taşır. Batıda Maarif Caddesinden babalı ve demir parmaklıklı avlu duvarından üç demir kapıyla avluya geçilir. Hemen kuzeyde duvara bitişik mermer bir çeşme vardır.

Sinagogun ana giriş cephesi olan batı cephesi, ortada merdivenler ve iki sütunla desteklenen hayat, üzerindeki üç yuvarlak kemerli pencere ve duvar payeleriyle vurgulanan üçgen çatıya, ve iki yanda farklı kotlarda yerleştirilmiş ikiz pencereleri ve tonozlu üst örtüsüyle merdiven kulelerine sahiptir (R.62). Sütunların üst hizasında, pencerelerin hemen alt hizasında ise bugün harap haldeki On Emir tabletleri yer alır. Merdiven kulelerine girişler güney ve kuzeyde olup galeri katına erişimi sağlarlar. Yapının çatısı 1997 Ocak ayında biriken kar nedeniyle yıkıldı ve bugün yalnızca batı ve doğu cepheleri ayakta. Galeriyi kısmen ayakta, güney ve kuzey cepheler büyük oranda çökmüştür. İçerisi enkaz dolu olduğundan ve yıkılma tehlikesi bulunduğu için ölçü alınamamıştır. İki sütunla hareketlenen batıdaki hayatın gerisindeki üçlü kapı doğrudan ibadet mekanına açıyordu (R.65). Merdiven kulelerinden de ayrıca ibadet mekanına geçiş vardır. Tuğla ile inşa edilen yapı, iki sıra payeyle ayrılan üç sahnalı ve galerili bazilikal plan şemasına sahiptir (R.63). Kalan izlerden anlaşılacağına göre hem galeriler hem de ortadaki geniş sahnının üzeri beşik tonoz ile örtülüydü (R.64). Payeler hizasında, yapının statüğünü güçlendirmek amacıyla I profilli çelikler kullanılmıştı; bağdadi tonozların üzeri iki yöne eğimli kırma çatı ile örtülüydü. Tonozların üzeri kalemişi olarak stilize rozetlerin yer aldığı kare kasetlerle bezeliydi (R.65). Doğuda yuvarlak kemerli ve dışa taşan bir nişin önüne yerleştirilen ehal, ikişer sütunçeyle çevrelenmiş ve yuvarlak kemer ve üçgen alınlıkla taçlanmıştı (R.64). Fotoğraflardan varlığını bildiğimiz³² ve ehalin önünde yer alan bima enkazın altında kaldığından görülemez.

Alok-Mitrani tarafından Balkanlar'daki en büyük, Avrupa'daki üçüncü büyük sinagog olarak belirtilen yapının Edirne Kaleiçi'ni tahrip eden 1905 yangınından sonra 1906da gelen izin fermanıyla inşaatına başlandığını ve 1907de ibadete açıldığını biliyoruz³³. Mimarı Fransız asıllı France Depré idi. Cemaatin verdiği bilgiye göre Viyana'daki sinagogun ikizi olarak inşa edilmiştir. Yapı 1960ların sonlarına kadar kullanıldı. Daha sonra birkaç hırsızlık ve talan olayından sonra Vakıflar Bölge Müdürlüğü ile Trakya Üniversitesi arasındaki devir işlemleri sürerken çöktü.

³² Krş. Alok-Mitrani 1992, s.117-20.

³³ Bali 1998, 205.

Katalog No: 10

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Gaziantep Sinagogu

Yapının Diğer Adları: --

Plan no: 10

Resim no: 66-70

Yayınlar: Halperin 1986; Galanti 1991 IV; Alok-Mitrani 1992; Besalel 1999

Gaziantep Havrası, kesme taşlarla inşa edilmiş bir kompleks halindedir. Sokaktan basık kemerli bir kapı ile avluya ulaşılır (R.66). Avlu sokaktan yüksek ve sağır bir duvarla ayrılmıştır. Bu kemer ve kapının yan sövelerinde iki renk kesme taşlar alternatif düzende dizilmiştir. Kemerin üzerindeki kitabe yeri boştur. Zemini taş döşeli avluda ağaçlar da vardır. Avlunun solunda midraş (R.67) ve ana sinagog (R.68) yer alır. Avlunun ortasında, ana sinagoğun önünde havuzlu bir çeşme kalıntısı vardır. Avlu, batısındaki sokaktan da yüksek yeni bir taş duvarla ayrılmıştır. Avlunun sağında kalan ve bugün bir duvarla büyük oranda ana avludan yalıtılmış kısımda (kuzeyde) tek odalı bir başka mekan daha yer alır. Buraya erişim doğrudan sokağa açılan ve sonradan iptal edilen bir başka kapıdan da sağlanabilmekteydi. Bu kapının hemen iç kısmında, avlunun sokak duvarına bitişik, sonradan yapılmış bir tuvalet vardır.

Avlunun kuzeyinde bir avlu duvarıyla büyük oranda tecrit edilmiş olarak yer alan tek odalı mekan, batı ve kuzeyde bitişik yapılarla; doğuda sokakla; güneyde kendine özel bir avluyla çevrilidir. Burası bir yeşiva (dini okul) ya da hahamın ve sinagog görevlilerinin kayıtları tuttuğu, günlük işlevleri gerçekleştirdiği mekan olmalıdır. Tek yöne eğimli çatı ile örtülü olan bu mekan oldukça iyi durumda korunmuştur. Yalnızca avluya bakan güney cephesinde dikdörtgen biçimli açıklıklara sahiptir. Bunlar, batıdan itibaren bir pencere, bir kapı ve beş penceredir. Kompleksin diğer yapıları gibi kesme taş ile ve muhtemelen ana sinagog mekanı ile eş zamanlı inşa edilmiş olan bu mekan kuzey duvarında iki adet, doğu duvarında bir adet niş formunda dolaba sahiptir. Doğu duvarındaki dolabın daha vurgulanmış olması buranın da bir ehal dolabı olabileceğini düşündürmektedir. Düz ahşap tavanlı mekanın zemini muhtemelen 19. yy Halep imalatı karo döşelidir. Stilize bitkisel bordürlü üç panoda geometrik bezemeler yer alır. Mekanın duvarları kontrplak kaplıdır.

Ana sinagog mekanına doğudan bitişen ve sonradan inşa edilerek bu duvarı ortak kullanan yapı midraş'tır (R.67). Avluya bakan kuzey cephenin ortasında yer alan basık kemerli kapı açıklığı iki yanda yine basık kemerli ikişer pencere ile çevrilidir. Bu açıklıkların üzerlerinde ise daha küçük ebatlı fakat Bursa kemerli formlarıyla dikkati çeken beş pencere yer alır. Midraş binası da iki yöne eğimli kırma çatı ile örtülüydü. Midraşın sokağa bakan doğu duvarında eski resimlerinden bildiğimiz beş basık kemerli pencerenin bugün yalnızca üçünün izleri tanınabilmektedir. Güney ve batı duvarda pencere yoktur. Güney duvarda yer alan beş adet nişten ortadaki daha geniş ve basık kemerle taçlanır. Bu niş, ehal nişi olmalıdır. Diğerleri dikdörtgen nişler olup muhtemelen dolap olarak kullanılmıştır. Midraş mekanı, doğu ve batı duvarlarına yakın konumlandırılmış ikişer payenin taşıdığı doğu-batı yönlü deforme iki büyük yuvarlak kemere sahiptir. Payelerle duvarlar arasında alçak ve küçük birer yuvarlak kemer vardır. Ancak güneydoğu paye bugün mevcut değildir ve iki büyük kemerden bugün yalnızca biri sağlam durumdadır. Payelerin konumu nedeniyle ilk bakışta bir bazilikayı düşündürse de kemerlerin doğu-batı yönlü olması nedeniyle mekan, enine üç şahınlı bir

şemaya sahiptir. Eski fotoğraflardan anlaşıldığı üzere içte kemerlerin hemen üzerine ince ağaç kütüklerinin biraz aralıklı dizilmesi ve üzerinden rabita çakılması ile düz tavan elde edilmiştir. Midraşlar minyatür sinagog gibidir. Yine bir ehal ve bir teva yer alır. Midraşlarda anıtsal teva ender görülür. Genellikle portatif bir kürsü biçimindedir. Gaziantep Sinagoğunun midraşının muhtemelen basit portatif kürsü şeklinde bir tevası vardı.

Ana sinagog mekanı avlunun güneyinde ortada yer alır (R.68). Doğuda daha güneyden başlayan midraş ile; güneyde şimdi otopark olarak kullanılan bitişik parsel ile; batıda az bir miktar avlu ve büyük oranda komşu parselde bitişik olarak inşa edilmiş yapı ile çevrelenmiştir. Ana mekan avlu zemininden daha yüksekte inşa edilmiştir. Basık kemerli yine iki renk kesme taşla çevrelenmiş giriş kapısı kuzey cephenin ortasındadır. Beş basamakla önce avludan 100 cm yüksekte küçük bir sahanlığa ve onun gerisindeki kapıya ulaşılır. Merdiven yapısının batı yanına bitişik mozaikten bir çeşme yalağı vardır. Bunun hemen batısındaki basık kemerli bir kapıcıktan beşik tonozlu kuyu mekanına ulaşılır. Üzeri sıvalı olduğu için duvar örgüsü anlaşılamayan kuyu mekanı iki kademeli bir odadan ibarettir. Daha yüksek tabana sahip ikinci kademede ağzı taşla kapatılmış kuyu yer alır. Bu kuyu mekanı girişinden cephenin batı köşesine kadar uzanan 62 cm genişliğindeki seki avlu zemininden 54 cm yüksektedir. Merdiven yapısının doğu yanında, en doğudaki pencere hizasına kadar bu kez 72 cm yükseklikte yine 62 cm genişliğinde bir seki uzanır. Yapının avluya bakan kuzey cephesinde iki sıra pencere vardır (R.69). Alt sıradaki pencereler, basık kemerle taçlanmakta, üst sıradakiler dikdörtgen biçimlidir. En üstte ise iki tane dikdörtgen biçimli küçük havalandırma penceresi yer alır. Cephenin üstte üçgen sonlanması, yapının orijinalde iki yöne eğimli kırma çatıyla örtülü olduğunu göstermektedir. Ana sinagog mekanının doğu duvarı sağır olup ancak çok yukarı seviyede küçük pencere izleri kısmen görülmekte, kısmen eski fotoğraflarından algılanabilmektedir. Bugün kısmen yıkık olan ve sağır bir görünüm arz eden güney duvarında, üst hizada üç adet pencere ve daha da yukarıda iki adet küçük havalandırma penceresinin varlığı eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Batı duvarın kuzey ve orta kısmındaki iki sıra pencereden alt sıradakiler bitişik yapının inşa edilmesiyle dolap nişlerine dönüştürülmüştür. Düzensiz dörtgen biçimli ana mekan ikişer payenin taşıdığı sivri kemerlerle bölünmüş, kuzey-güney yönlü üç sahınlı bazilikal şemadadır. Kemerler güney ve kuzey duvarlarda duvar payelerine oturmaktadır. Alok-Mitrani'de yayınlanan kuzeydoğu paye üzerindeki kitabe bugün Gaziantep Müzesinde olup yeri boştur. En güneydeki kemerler yıkıktır. Batıdaki payeler yıkılma tehlikesi nedeniyle beton kılıf içine alınmış ve üst hizadan beton kirişlerle batı duvara irtibatlandırılmıştır. Orta sahının güney ucunda kuzeye doğru beş yüzlü şekilde taşan ehal yer alır (R.70). Kuzey yüzünde yine iki renk taşla örülmüş basık kemerli bir kapısı bulunan ehal, bir odacık şeklindedir ve üzeri arkadan duvara bitişik çok yüzlü piramidal biçimde örtülüdür. Örtünün bugün çok az bir kısmı sağlamdır. Alok-Mitrani'nin resimleyip yayınladığı ve ehal kapısı üzerindeki kitabe bugün kayıptır. Orta sahının ortasından biraz kuzeye doğru olarak konumlanmış teva sekizgen biçimlidir. Kuzeyden beş basamakla çıkılan teva platformunun ahşap korkuluk ve kürsüsünden iz kalmamıştır. Orta ve batı sahının zeminleri yine aynı kesme taş malzeme ile döşelidir. Ancak teva ile ehal ve teva ile ana kapı arasında zeminde geometrik desen oluşturacak şekilde taş döşeli birer pano yer alır. Doğudaki yan sahının zemini büyük oranda çökmüştür. Ayrıca doğu duvardaki izlerden duvarların belirli bir seviyeye kadar profili

ahşap lambri (zar) kaplı, diğer kısımların ise boyalı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yalnızca bu sahının altında bir bodrum katı vardır. Kalan izlerden anlaşıldığına göre bu sahın bodrum seviyesindeki kesme taştan örülmüş doğu-batı yönlü üç adet sivri kemerin desteklediği ince ağaç kütüklerinin yan yana dizilmesiyle oluşturulmuş ve diğer iki sahından farklı bir zemine sahipti. Bodrum kata, kuzey cephenin doğu ucunda yer alan yine basık kemerli alçak bir kapıdan girilmektedir. Buranın gerçek zemin seviyesi anlaşılamamaktadır. Bu mekanın dışarı ile kapı haricinde bağlantısı yoktur. Bu bodrum kat muhtemelen cenazelik olarak işlev görmüş olmalıdır. Ana sinagog mekanının kuzeydoğusunda dışta yer alan basamaklardan doğu duvarın kuzey yarısının içersinde ilerleyen merdivene ve bu merdivenle doğu yan sahının üzerinde yer alan galeri katına ulaşılır. Galeri katının kadınlar mahfili olarak kullanıldığı ve kemer açıklıklarının ahşap korkuluk levhaları ve ahşap kafesle kapatıldığı bilinmektedir. Galeri katının zemini de yine ince ağaç kütükleriyle oluşturulmuştur. Ana mekanın üzeri, kalan izlerden anlaşıldığı üzere, ikinci sıra pencerelerin üst hizasında düz ahşap tavana sahipti. Alok-Mitrani'nin bildirdiği üzere bu sinagoga cemaat yere, halı üzerine otururdu.

Gaziantep'te merkez ilçe Düğmeci Mahallesi Kasap Sokak No. 9 adresinde bugün metruk durumdaki Havra, II. A-1 koruma derecesinde 27.00.0(1.3).78 envanter numarası ile tescilli bir anıttır. Ayrıca 14.6.1983 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü İdare Meclisi'nin 387 sayı ve 397 nolu kararıyla **Yahudi Cemaat Vakfına** ait **mazbut hayrat** olarak tescil edilmiştir. 8 pafta 134 ada 40 parseldeki ev, havraya ait vakıftır. Yapı 5.7.1984 tarihinde Murat Kişi'den Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce teslim alınmış ve bir süre lojman olarak kullanılmıştır. Bu sırada ana mekandan çeşitli gümüş eşyaların çalınması nedeniyle içerideki eserler Vakıflar Bölge Müdürlüğünde koruma altına alınmıştır. Daha sonra çeşitli kamu kuruluşlarınca restorasyon amaçlı devir başvuruları yapılmasına karşın hiçbiri gerçekleşmemiş ve yapı yavaş yavaş yıkılmıştır. Bugün Şahinbey ilçesi sınırları dahilinde Karagöz Mahallesi Çamurcu Mevkiideki havra yapısı hakkında Şahinbey İlçe Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğünce 10.9.1996 tarih 96/595/1271 sayı ile maili inhidam raporu vardır.

Gaziantep Sinagoğunda Alok- Mitrani tarafından İngilizce olarak yayınlanmış iki İbranice yazıt vardır. Bu yayına göre:

1. Kuzeydoğu paye üzerine yerleştirilmiş ve bugün Gaziantep Müzesinde korunan birinci kitabe:

“Bu nihai dinlenme yeri alçakgönüllü Avram Franko için kızları Sinbol, Vasirine ve eşi Masal tarafından onun ruhunu Cennete yükseltmek amacıyla inşa edilmiştir. O nur içinde yatarken Allah kızları ve onların kocalarına uzun ömürler versin. 5536”

2. Aslında ehal kapısının üstüne yerleştirilmiş ve bugün kayıp olan ikinci kitabe:

“Dürüst insanlar bu binayı inşa etmeye başladılar. Fakat öyle bir zaman geldi ki, İsrailoğullarının kabile başkanları bunu tanımadılar, bilakis kentimiz yakıldı ve kardeşlerimiz öldürüldü. Mesih gelinceye kadar Moşe el Kayam başımız ve kralımız olduğu için bizim kürsümüzü o inşa edecek. O yüce ada müteşekkiriz. Tüm dünya bu kişinin bizim başımız olduğunu bilmelidir. Bu bina 5638'de tamamlandı.”

Bu kitabelerden birincisi 1776, ikincisi 1878 tarihlidir. Birinci kitabenin inşa kitabesi olduğu açık değildir. Muhtemelen yapılan bir ek veya tadilat veya bağışa ait

olmalıdır. İkinci kitabe bir inşa kitabesidir ancak yapının son bir gayretle tamamlandığını anlatmaktadır. Bu durumda yapının son halini 1878'de aldığını söyleyebiliriz ki, yeşiva zeminindeki 19. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilecek Halep işi karo taş döşemeler bunu destekleyici niteliktedir. Yapının sivri kemerleri bize 19. Yüzyıldan daha erken bir tarihi işaret etmektedir. Bu nedenle ikinci kitabenin tarihi bir **terminus ante quem**'dir. Yapı daha önce inşa edilmeye başlanmış ve de muhtemelen kullanılmakta olmalıdır.

Gaziantep Sinagoğu inşa edildiği kesme taş malzeme açısından en çok yöresindeki yapılarla benzerlik gösterir. Yine kesme taş malzemedan inşa edilmiş bugün metruk haldeki Kilis Sinagoğu ve halen kullanılmakta olan Antakya Sinagoğu ile birlikte Gaziantep Sinagoğu yörenin mimari gelenekleri çerçevesinde bir yapıdır. Keza Gaziantep kentindeki diğer yapılara bakıldığında da yine ana malzemenin kesme taş olduğu görülmektedir. Gaziantep'teki camilerde yaygın olan kuzey cephedeki ana giriş kapısı ve mihraplarda iki renk kesme taş işçiliği Gaziantep Havrasının avlu giriş kapısı, kuzey cephedeki ana giriş kapısı ve ehalinde de görülür. Bu açıdan inceleme konumuz olan havramız tamamen yöresel özelliklere uygundur.

Katalog No: 11

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Gelibolu Sinagogu

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 11

Resim No: 71-72

Yayımlar: -

12. yüzyıl gezgini Tudela'lı Benyamin'den Gelibolu'da bir Yahudi cemaatinin varlığını öğreniyoruz³⁴. Günümüzde ise yalnızca tek bir Yahudi ailenin yaşadığı Gelibolu'daki sinagog harabe halindedir. Aslında bir ev olarak inşa edildiğini düşündüğümüz yapının tuğladan dış duvarları sıvalı olup pencere araları, üstleri ve altlarında köşelerinde basamaklar halinde hareketlendirilmiş çökertmeler görülür. Bugün iptal edilmiş durumdaki sokak kapısı aslında iç sofalı şemadaki yapının sofasına açılıyordu. Sofanın diğer ucunda ise avlu vardı. İki yanda ikişer odanın yer aldığı sofa ve diğer iç bölme duvarları ahşap iskeletin iki yanına ahşap şeritler çakılıp üzerleri sıvanarak hımış tekniğinde inşa edilmiştir. Kalan izlerden düz ahşap tavanlı olduğunu anlaşılan yapının girişi kapısının iki yanındaki mekanlarında orijinalde sabit ahşap oturma sıraları bulunduğu ve zeminin çökmüş olduğu görülmüştür. Bunlardan Gelibolulu Musevilerden Rosa Hanımın verdiği bilgiye göre giriş kapısının kuzeyindeki oda, asıl ibadet mekanıydı. Yapı 1980lerin başından beri kullanılmamaktadır. Yapının ana cephe üzerindeki iki odasının ahşap tavanları profilli çıtalarla bezelidir, bu nedenle 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başında inşa edilmiş olduğunu düşünmekteyiz.

³⁴ Bu kaynağın internette İngilizce metni için bkz.
<http://www.uscolo.edu/history/seminar/benjamin/benjamin1.htm>

Katalog No: 12

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Arnavutköy Sinagogu

Yapının Diğer Adları: --

Plan no: 12

Resim no: 73-76

Yayımlar: Galanti 1986 I

Bugün metruk ve harabe halindeki Arnavutköy Sinagogu, yaklaşık 40 senedir kullanılmamaktadır. Batıdan doğuya alçalan eğimli bir arazide, kaba yonu taşla örülmüş yüksekçe bir duvarla çevrili büyükçe bir parselin güneydoğusuna yerleştirilmiş yapı, kuzey ve batı yönden avlu-bahçeyle, diğer iki yönden ise arada kot farkı bulunan koridor şeklinde cenazelik girişle çevrilidir (R.73). Yapının kuzeydoğu köşesi, avlu duvarına teğettir. Bahçenin batısında bir süre lojman gibi kullanılan mekanlar da bugün kötü durumdadır. Avluya güneydoğu köşede cenazelik, kuzey duvarda ise normal girişten girilir (R.74).

Yapı, moloz taş ve tuğladan inşa edilmiştir (R.75). Pencere ve kapı açıklıkları basık kemerlidir. Batıdaki girişin iki yanında birer pencere vardır. Üç basamak inilerek ulaşılan kapı açıklığı doğrudan ibadet mekanına açılır. Kuzey ve güneyde dörder pencere, doğuda ortada ehal ve iki yanında birer pencere düzenine sahip ibadet mekanı, kareye yakın dikine dikdörtgen planlıdır (R.76). Kalan izlerden duvarlar boyunca sabit ahşap sıraları bulunduğu ve duvarların sıvalı ve boyalı olduğu anlaşılmaktadır. Zemini karo taşlarla döşeli mekanın ortasında iki basamakla batıdan çıkılan tevanın yine karo taşla döşeli zemini günümüze ulaşabilmiştir. Doğu duvarın ortasındaki ehal nişi dışa doğru dikdörtgen biçimde çıkıntı yapar. Bu tarafta zemin ile mekanın zemini arasında 3 metreye yakın kot farkı bulunduğundan bu çıkıntı aşağı kesimde ayrıca dikdörtgen bir zarf içine alınmıştır. Ehalin önünde iki mermer basamak ve ince iki ahşap desteği taşıdığı bir sundurma yapı yer alır. Ehalin üzerinde enine dikdörtgen bir pencere vardır.

Galanti yalnızca bu yapının hâlâ ayakta olduğunu belirtmektedir (Galanti 1986, I 294). 1930larda hâlâ ayakta olarak belirtilmesi, bizim için bir *terminus ante quem*'dir.

Katalog No: 13

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Bakırköy Sinagogu

Yapının Diğer Adları: --

Plan no: 13

Resim no: 77-78

Yayınlar: Galanti 1986 I; Grosman 1992; Güteryüz 1992

Bakırköy Sinagogu, kagir bir konuttan ibadet mekanına dönüştürülmüştür. Dört yönden bahçeyle çevrili iki katlı yapının alt katı midraş ve lojman olarak kullanılmaktadır. Yapıya giriş batıda olup yine batıdaki merdivenlerden üst kata çıkılır. Üst katın merdiven boşluğu haricinde geri kalan kısmı ibadet mekanı olarak düzenlenmiştir. Düz ahşap tavanlı yapı, iki sıra ikişer adet yuvarlak sütunla ayrılan üç sahınlı bir bazilika şeklindedir (R.77). Sütunlar doğu-batı yönlü uzanan kirişleri taşımaktadır (R.78). Ortada bağdadi yalancı bir kubbe vardır. Doğuda ahşap bir ehal dolabı yer alır ve önünde dikdörtgen biçimli bir platform şeklinde bima konumlanmıştır.

Yetkililer tarafından verilen bilgiye göre yapı, sahibi Moşe Pinhaş tarafından cemaata bağışlanmıştır (Galanti 1991 I, 297; Güteryüz 1992, 35). Tarihi bilinmiyor ancak Grosman "bir kadın kadar zarif" olan binanın 1920de tamamlandığını belirtiyor (s.260). İkinci Dünya Savaşı sırasında bir süre garnizon olarak kullanılmıştır. Halen ibadete açıktır.

Katalog No: 14

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul-Balat - Ahrida Sinagoğu

Yapının Diğer Adları: Ohri, Ohrida, Toh Balat

Plan no: 14

Resim no: 79-83

Yayınlar: Gurlitt 1912; Galanti 1937 ve 1986; Akıncı 1981; Alok-Mitrani 1992; Grosman 1992; Güteryüz 1992; Karmi 1992; Tayla 1995; Nitzan-Shiftan 1996; Saban 1996

Ana mekan dört yönden avlu ile çevrilidir. Kuzeydoğudaki avlu kapısı Kürkçü Çeşmesi Sokağına açılır. Kuzeydoğu köşede cemaatin ofisleri yer alır. Kuzeybatı köşede bir konuta bitişiktir. Hemen kuzeyde ise midraş bulunur.

Ana mekan kagir binadır ancak üzeri sıvalı olduğundan duvar örgüsü anlaşılammaktadır ancak restorasyon sırasında tüm sıvalar yenilendiği için taş ve tuğla almaşık duvar örgüsüne sahip olduğu bilinmektedir (Nitzan-Shiftan 1996, 134). Dıştan iki sıra testere dişi saçak görülür. Üzeri dört yöne eğimli kırma, kiremitli çatı ile örtülüdür.

Ana mekana avludan kuzeyde ve güneyde yer alan birer kapı ile girilir. Bugün yalnızca kuzey kapı kullanılmaktadır (R.79). Yuvarlak kemerli güney kapı sadedir. Kuzey kapı ise mermerden ve köşelerinde kabartma tekniğinde bitkisel bezeme bulunan bir yuvarlak kemer ile örtülüdür. Bir pano şeklinde vurgulanan kilit taşında da bitkisel bezeme yer alır. Kuzey kapının iki yanında postament üzerinde yükselen kompozit başlıklı ikişer mermer sütun bir arşitravı taşımaktadır. Kuzey ve güney cephelerde kapıların iki yanlarında ise ikişer sıra sivri kemer alınlıklı pencereler yer alır. Kuzey cephenin batı ucunda ise üst kattaki kadınlar mahfiline erişimi sağlamak amacıyla bir kapı yer alır. Batı cephe üzerindeki iki sıra pencerenin alt sırası, kuzeydeki kapı nedeniyle cephenin yarısı boyunca uzanır. Doğu cephede ise yalnızca üstte bir pencere sırası vardır; kuzey köşeye yakın bir yerde bir çeşme/ sarnıç nişi yer alır. Alt sıra pencerelerinin tamamı mermer söveli olup dikdörtgendir ve üzerlerinde tuğla örgülü sivri kemerli tympanum'ları vardır. Üst sıra pencereleri ise tuğladan sivri kemerli ve alçı dışlıklıdır.

Ana mekanın zemini mermer kaplıdır. Tevanın yer aldığı orta kesim, çevresinden iki basamak daha yukarıdadır ve ahşap korkulukla çevrilidir (R.80). Mekanın büyük kısmını kaplayan bu platform köşelerde birer, kuzey ve güney giriş kapıları hizasında ikişer ahşap sütunla çevrelenmiştir. Bu bölüm, doğuda bir kubbe (R.83), ortada düz tavan, batıda ise aynalı manastır tonozu şeklinde ahşap üst örtüye sahiptir (R.82). Ünlü ahşap teva, Nuh'un Gemisi'ni temsilen gemi pruvası şeklinde olup delik işi tekniğinde iç içe geçmiş eğrisel bezemeye sahiptir.

Ana mekanın batısında kadınlar mahfili yer alır (R.80). Beş sivri kemerle ibadet mekanına açılan mahfil, üst katta olup alt katı ile ibadet mekanı arasında, ortada bir kapı ve iki yanında ikişer pencere açıklığına sahip ahşap hımış duvar yer alır. Alt kat, 1950 onarımlarında midraşa çevrilmiştir (Tayla 1995, 174). Alt kat açıklıklarının üzerinde 1992 restorasyonu sırasında orijinal olduğu düşünülen kalemişi bezeme açığa çıkartılmıştır.

Doğuda yer alan ehal, sedef kakma ahşap kanatlara sahiptir (R.81). Ehale mermer bir korkuluktan geçilip, dışarı doğru hafif taşkın üç mermer basamak çıkılarak ulaşılır. Ehalin üzerinde yer alan ahşap alınlıkta ortada On Emir'in yazılı olduğu tablet betiminin iki yanında kabartma tekniğinde C-S kıvrımlı bitkisel bezeme yer alır. Sedef kakma ve telkari bezeli kanatların önünde bordo kadifeden, altın sırma işli bir parohet vardır. Ehalin iç ölçüleri alınmamıştır.

Ana mekanın kapı ve ehal önü dışında dört duvarı boyunca duvara monte edilmiş ahşap oturma sıraları yer alır. Yalnızca ehalin iki yanında, diğerlerinden daha yüksekte birer sabit koltuk kadife döşemeye sahiptir. Diğer oturma sıraları portatif ve ehale – teva eksenine yönelik konumda yerleştirilmiştir.

Bu sinagogun Bizans Dönemi'nde var olduğu 10 Mayıs 1694 tarihli onarım izni fermanından anlaşılmaktadır (Galanti 1937, 5). Ayrıca 1709, 1823, 1881, 1926 ve 1955 yıllarında tamir edilmiştir (Güleryüz 1992, 15-16). Yapı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 8 Haziran 1989 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 16 Eylül 1987 tarih ve 3618 sayılı kararı ile (sıra no. 128) koruma altına alınmıştır.

Cemaat, aslında 1430 civarında Makedonya'nın Ohri/ Ohrida kasabasından Bizans İstanbul'una göç etmiştir. Cemaat geleneklerine göre 1450'den bugüne aralıksız ibadete açık olduğunu bildiğimiz sinagogun bugünkü yapısının özellikleri Osmanlı Dönemine işaret etmektedir: özellikle kirpi saçak ve sivri (çift merkezli teğet) kemerli pencereler dikkat çekicidir. Yalnızca pencerelerin sivri kemerleri dahi bize 19. yy öncesi bir tarihi işaret etmektedir.

Yapının kuzey avlu girişi üzerindeki kitabede Tevrat'tan bir veciz söz ile birlikte 5686 (=1926) tamir tarihi verilmiştir (Akıncı 1981, 45). İbadet mekanının güney kapısı üzerindeki kitabede ise 5715 (=1955) tarihi yer almaktadır (Akıncı 1981, 44-45).

Yapının en son restorasyonunu gerçekleştiren yüksek mimar Hüsrev Tayla'ya göre, üstteki bezemeler döküldükten sonra ortaya çıkan ve korunup restore edilerek bugün yapıda gördüğümüz kalemşi ve ahşap tonozlar ve bezemeleri, Lale Devri öncesi, 18. yy başına aittir (Tayla 1995, 173). Kuzey giriş kapısı 1881 onarımlarına (Tayla 1995, 173), ehal kapakları ise 18. yy'a (Tayla 1995, 175) tarihlenmektedir. Ayrıca ehal kapaklarının, alt kısımlarının kesilmiş olması, bu kapakların burada ikinci kullanımda olduğunu göstermektedir (Tayla 1995, 174).

Yapının pencerelerinde görülen çift merkezli teğet kemerlerin aynısına Yanbol Sinagogunda da rastlanmaktadır. Zaten her iki yapının birbirine çok yakın mesafede olması, aynı yangınlarda zarar gördüğünü ve aynı tarihlerde onarıldığını desteklemektedir. Benzer pencere biçimlerine sahip bir başka yapı da 1657 tarihli Mısır Çarşısıdır.

Katalog No: 15

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Balat Çana Sinagogu

Yapının Diğer Adları: --

Plan no: 15

Resim no: 84-88

Yayımlar: Akıncı 1981; Galanti 1986 I; Grosman 1992; Güteryüz 1992

Bugün metruk haldeki Çana Sinagogu, diğer sinagoglardan farklı bir yapıya sahiptir (R.84). İki katlı bir kompleks halindeki yapının ibadet mekanı olarak kullanılan kısmı, asıl yapıya güneydoğusundan eklenen yamuk biçimli mekandır. Hızır Çavuş Köprü Sokaktaki girişi bugün iptal halde olup, arkada Vodina Caddesinden dükkanlar arasındaki bir kapıdan girilmektedir. Uzunca üstü açık koridor gibi bir geçitten sonra üst kata çıkan merdivenlere ulaşılır. Hemen sağdaki, alt kat mekanı cenazelikdir. Merdivenlerin solundan asıl avluya üç basamak inilerek geçilir ve burada L biçimli, kesme taştan prizmatik başlıklı bodur sütunların taşıdığı yuvarlak kemerli bir revağın gerisinde çeşitli mekanlar yer alır. Doğudaki mekanlar, çok küçük kapı açıklıklarına sahiptir ve bet din hapishanesi olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Diğer mekanlar bugün avluya kapalı olup dükkan olarak kiraya verilmiştir.

Üst kata çıkıldığında kuzey tarafın, alt katta olduğu gibi kesme taştan, prizmatik başlıklı bodur sütunların taşıdığı yuvarlak kemerli bir revak dikkati çeker (R.85). Revağın doğu ucunda ahşap bir bölmeden geçilince iki mermer basamakla vurgulanan ehal dolabı görülür (R.87). Ehalin güneyinde, bir basamak inilince, sonradan inşa edildiği hem duvar kalınlığından hem de revağın en doğu sütununu mas eden birleşmesiyle ibadet mekanı yer alır (R.86). Güneye doğru genişleyen mekan, sade ve basit olup hiçbir bezeme yoktur.

Revağın üzeri kısmen sağlam durumdaki tuğladan inşa edilmiş bir manastır tonozuyla örtülmüştür. Bugün koruma amacıyla bir sundurma çatı yapılmıştır. Revağın batı ucunda, batı ve güney duvarlarında pencereleri bulunan küçük mekanın bir süre tuvalet amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Revağın kuzeyinde sıralanan üç mekan ilginç özelliklere sahiptir: her üç mekan da tuğlayla inşa edilmiş aynalı manastır tonozuyla örtülmüştür (R.88); üç mekan arasında birbirine geçiş olduğu gibi revağa açılan kapı ve pencereleri de vardır; yalnızca en batıdaki mekanın güney duvarında ocak vardır. Pencereler kesme taş söveli olup yuvarlak kemerli veya dikdörtgen biçimlidir. Ana beden duvarları almasıık örgüye sahiptir (R.84).

Güteryüz'ün naklettiği üzere yapı Rozanes'e göre İspanya'daki Jaen kentinden, Galanti'ye göre Makedonya'daki Tziana kasabasından gelenler tarafından kurulmuştur. Ancak yapının 1663 yılında Romaniyot Yahudileri tarafından Sefarad Yahudilerine satıldığı bilindiğine göre, bu sinagog Makedonya'dan göç eden Romaniyot Yahudileri tarafından kurulmuş olmalıdır. Vakıflar Başmüdürlüğü tarafından verilen bilgiye göre bu sinagog, Bizans Döneminden kalmaz (Güteryüz 1992, 25). Galanti'nin verdiği bilgiye göre 1853 yılında basılan listede adı geçmektedir ve 1908 yılına kadar ibadete açıktı ve 1908 yılında Bet Din kurulu, Hahambaşılık binasına taşındı. Üst katta, Bet Din toplantı odası, karar odası, kütüphane ve ibadethane yer alıyordu (Galanti 1991 I, 285 ve 291). Kurtuluş Savaşı sırasında İzmit yöresinden gelen Yahudiler burada

barındırılmıştır (Güleryüz 1992, 25). Vodina Caddesi üzerindeki kapı üzerinde İbranice ve Osmanlıca yazıtta yalnızca “Balat Çana Sinagoğu” yazılıdır, 5686 ve H. 1341 (M. 1926) tarihi verilmektedir. Bu bir onarım kitabesi olmalıdır.

Yapının duvarları, hemen yakınındaki Ahrida ve Yanbol gibi almaşık örgülüdür ancak üst örtü Türk döneminde yaygın olduğu gibi ahşap tavan ve kırma çatı değil, aynalı manastır tonozudur. Bu tür kagir tonozlu mekanlara ancak Haliç’in karşı kıyısındaki Hasköy’de Abudara ve Ezger Sinagoglarında rastlıyoruz. Hasköy Abudara Sinagogunun adı kaynaklarda geçmezken Ezher’in adıyla 1912 listesinde geçmektedir (Güleryüz 1992, 96).

Katalog No: 16

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Balat İştıpol Sinagogu

Yapının Diğer Adları: İştıpol

Plan no: 16

Resim no: 89-93

Yayımlar: Akıncı 1981; Galanti 1986 I; Grosman 1992; Güleriyüz 1992

Salmatomruk Caddesi üzerindeki İştıpol Sinagogu bugün kullanılmamaktadır. Eğimli bir arazide kurulan yapının batısından geçen Salmatomruk Caddesi daha yüksek kottadır. Buradaki basık kemerli kapıdan geçilip merdivenlerden inilerek avluya ulaşılır. Kuzeyde başka yapıya bitişik olan sinagogumuzun parselinde güneybatıda altı bugün depo gibi kullanılan, yol seviyesindeki üst katı dükkan olarak kiraya verilmiş küçük bir akaret vardır. Günümüzde yapıyı batı ve güneyinden çeviren avlu aslında yalnızca batıdaydı ancak güneydeki **midraş ve kadınlar mahfilinin** yıkılması sonucu avlu genişlemiş durumdadır. Bugün avlunun güney kanadı durumundaki alanın doğu duvarı üzerindeki ehal dolabı kalıntısı bize buranın midraş olduğunu söylemektedir. Avlunun en güneyinde Batılılaşma Dönemi bitkisel bezemeye sahip mermer aynalı küçük bir çeşme yer alır. Bu çeşmenin en yakın benzerleri Yanbol'da ve İtalyan Sinagoglarında görülmektedir. Yapının doğusu, daha aşağı kottaki sokağa, güneyde de yüksek bir avlu duvarı üzerinden merdivenli sokağa bakar.

İştıpol Sinagogu, bugün ayakta olan diğer İstanbul sinagoglarından oldukça farklı bir görüntüye sahiptir. Bunun nedeni ahşaptan inşa edilmiş olmasıdır. Kararmış ahşaplar, saçak altındaki küçük konsollar, pencerelerin tepesinde Davud yıldızları, kartuşlar gibi çeşitli unsurlarla bezenmiştir (R.90). Batı cephesinin ortasındaki kapı, ahşaptan bir çıkma ile çift kapı halindedir. Kapının iki yanında ikişer adet yuvarlak kemerli pencere vardır. Bir mermer basamak çıkılıp, üçgen alınlıklı kapıdan küçük bir "antre"ye girilir. Asıl kapıdan geçilince doğrudan ibadet mekanına ulaşılır (R.91). Kareye yakın enine dikdörtgen biçimli ibadet mekanının zemini mermer döşeli olup duvarlar boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Kuzey duvarın doğu ucunda bugün iptal halde yuvarlak kemerli bir pencere, doğu duvar üzerinde ehalin iki yanında bugün iptal edilmiş durumda ikişer adet yuvarlak kemerli pencere vardır ancak güney kenarda üst hizada, bir zamanlar kadınlar mahfilinin yer aldığı dört adet dikdörtgen açıklık bugün yapıyı korumak amacıyla koruyucu malzemeyle örtülmüştür. Mekana köşelerinden yivli dört ahşap sütunun yükseldiği bir platform şeklindeki teva hakimdir (R.91). Tevanın sütunlar arasındaki ajur teknikli ahşap korkuluğu içten ve dıştan oturma sıralarına sahiptir. Tevanın doğu kenarında, ehalin önünde ahşaptan bir okuma kürsüsü yer alır. Tevanın ahşap oyma kompozit başlıklı baldakeni (R.93), fazla derin olmayan, daireden ziyade köşeleri yuvarlatılmış kareye benzeyen bağdadi bir kubbeyle taçlanmaktadır. Tavan, bu yalancı kubbenin dışında düz ahşap olup boyasızdır ve üzeri çıtalarla panolara ayrılmış ve geometrik kompozisyonlarla bezenmiştir (R.93). Doğu duvarı ortalamayan ehal dolabı, dışa taşan yarım daire kesitli olup (R.89), iki basamak çıkılarak ulaşılır. İki yanındaki triglifli ikişer postament üzerinde yükselen ahşap sütunlar, konsollu ve dişleme frizli yüksekçe bir entablatur taşımaktadır (R.92). Entablaturun uçlarından ajur tekniğinde bitkisel bezemeli sekizgen kulecikler yükselir. Ortada stilize giriş ajur teknikli ahşap bezemeyle çevrelenen On Emir tabletleri yer alır;

tabletlerin üzerindeyse Süleyman'ın ve Davud'un krallıklarını temsil eden taç figürü vardır³⁵. Dolap kapakları ise ahşap oyma aplikelerle bezelidir.

Yapının ahşap süslemelerinin benzerlerini İstanbul Hasköy Mayor Sinagogunda, - ancak boya bezemeli olarak- İzmir'de Bikur Holim ve Aydınlı/ Şalom Sinagoglarında görmekteyiz.

Sinagogun Bizans Döneminde Makedonya'nın İştup kentinden göçen Yahudiler tarafından kurulduğu bilinmektedir (Galanti 1991, I 286 ve 290)³⁶. Galanti yapı hakkında hiçbir bilgi sunmaz bilakis cemaatin hem Romaniyot hem de Sefarad hahamları bulunduğundan söz eder. Sinagogun Salmatomruk Caddesindeki kapısındaki kitabe ile ibadet mekanının kapısı üzerindeki ahşap kitabede 5659 (M. 1899) tarihi verilmektedir. Akıncı'nın Galanti'den naklettiği üzere sinagog, daha önce burada bulunan ve yanan eski sinagogun yerine 1899 yılında bu yeni yapı inşa edilmiştir (Akıncı 1981, 68).

³⁵ Akıncı bu taç figürünün Tora'yı temsil ettiğini belirtmektedir (s.71).

³⁶ Encyclopaedia Judaica'ya göre ise Makedonya'dan göçler 1470 civarında gerçekleşmiştir (Nitzan-Shifan 1996, 133 ve dn.12).

Katalog No: 17

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul-Balat - Yanbol Sinagoğu

Yapının Diğer Adları: Yambol, Yanboli, Yanbolu, Kalafat Yeri

Plan no: 17

Resim no: 94-97

Yayınlar: Galanti 1937 ve 1986; Akıncı 1981; Alok-Mitrani 1992; Grosman 1992; Güler yüz 1992; Karmi 1992; Nitzan-Shiftan 1996; Saban 1996

Ana mekan üç yönden avlu ile çevrilidir. Doğuda yer alan çeşmelerin bulunduğu mekan, doğudan sokağa bakan dükkanlar ile sınırlıdır. Kuzey cephe doğu yarıda bir başka yapıya bitişiktir. Batıda avlu duvarı ile ana mekan arasındaki dar geçit, üstte kadınlar mahfiline geçişi sağlayan kısımla örtülüdür. Güneybatıda ve güneydoğuda avluya birer giriş vardır. Bunlardan güneybatıdaki sade, düz atkı taşlı bir giriştir ancak Lapçincılar sokağa açılan güneydoğudaki giriş mermer eşik, söve ve sepet kulpu kemer ve alınlığa sahiptir. Yan söveler trigliflerle vurgulanmıştır. Sepet kulpu kemerin köşelikleri ve alınlığında bitkisel bezeme yer alır. Alınlığın ortasındaki eliptik panoda 5655 tarihi görülür. Güneyde, batıdan doğuya doğru sırasıyla, Suka çardağı, midraş, Bet Din hapishanesi ve yeni WCler yer alır. Midraş ve Bet Din'in Bizans döneminden kaldığı söylenmektedir. Ana mekanın güneydoğu köşesinde, Batılılaşma dönemi vazochçek bezemeli çeşme ve güneydoğu avlu kapısına doğru ise modern bir çeşme yer alır.

Ana mekan kagir binadır ancak üzeri sıvalı olduğundan duvar örgüsü anlaşılammaktadır. Kuzeybatı ve güneybatı köşelerde alt kat hizasında köşe pahları vardır. Dıştan iki sıra testere dişi saçak görülür. Üzeri dört yöne eğimli kırma, kiremitli çatı ile örtülüdür.

Ana mekana avludan kuzeyde ve güneyde yer alan birer kapı ile girilir. Bugün yalnızca güney kapı kullanılmaktadır. Yuvarlak kemerli kuzey kapı önüne dolap çekilerek iptal edilmiştir. Kuzey kapı sadedir. Güney kapı ise mermerden ve köşelerinde oyma tekniğinde bitkisel bezeme bulunan bir basık kemer ile örtülüdür. Bir pano şeklinde vurgulanan kilit taşında da istiridyeye kabuğu motifi ve 5655 tarihi yer alır. Güney kapının batısında ikişerden, doğusunda ise üçerden iki sıra pencere yer alır (R.94). Kuzey kapının batısında ve doğusunda ikişerden iki sıra pencere vardır. Dışarıya dikdörtgen şeklinde yansıyan bu pencereler, alt ve üstte birer pencere olarak içeriden üstte gemi teknesi kemerli çökertmeler içerisine yerleştirilmiştir. Batı duvar üzerinde beş adet pencere; doğu duvarda alt sırada ise ehalin güneyinde ve kuzeyinde birer kapaklı dolap ve en güneyde bir pencere yer alır. Doğu duvar üst sırada ehalin üzerinde geniş, kareye yakın bir pencere ve güneyinde iki dikdörtgen pencere David Yıldızı bezemeli vitraylara sahiptir (R.95-96). Kuzey taraftaki pencerelerin sonradan iptal edildiği, dış cephedeki izlerden anlaşılmaktadır.

Ana mekanın zemini mermer kaplıdır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelere yakın birer su drenaj deliği bulunur. Tevanın yer aldığı orta kesimde bir miktar zemin küçük karo taşlarla döşelidir (R.95). Portatif olan ahşap teva, delik işi tekniğinde iç içe geçmiş dairesel bezemeye sahiptir. Tevanın iki basamağı vardır. Tevanın bulunduğu kısım ayrıca bir dikdörtgenin köşelerine yerleştirilmiş dört ahşap destekle vurgulanmıştır. Tavan ahşap olup çitalarla küçük karelere bölünerek hareketlilik kazandırılmıştır. Dikey

dikdörtgenler prizması biçimli postamentlerin üzerinde yükselen ahşap sütunlar, bir aynalı manastır tonozunu taşımaktadır. Bu tonoz rabita ile oluşturulmuştur ve üzeri kalemişi tekniğinde bezelidir. Eğimli yan yüzeylerde Yanbol'un betimi olduğu söylenen, ağaçlı, dereli, köprülütü ve binalı bir manzara şeridi görülür (R.97). İçerlek aynalık, girlandlar oluşturan perde motifiyle çevrilidir. Aynalığın içi köşelerde çeyrek daire oluşturacak şekilde bölümlenmiştir ve bitkisel bezemeye sahiptir. Ortada büyük bir avize asılıdır.

Ana mekanın batı ve kuzey duvarları, ve doğu duvarının kuzey yarısı boyunca, tavana çakılı ahşap desteklerce taşınan bir kadınlar mahfili uzanır. Mahfile giriş avlunun batı kanadındaki merdivenlerden olup mahfilin batı kısmı ibadet mekanına taştığından daha geniştir. Balkon şeklindeki bu ahşap mahfil, üstte ahşap kafese sahiptir. Avlunun batı kesimindeki kagir merdivenden çıkılarak, avlunun batı kesimini üstten örten kadınlar mahfiline ulaşılır. Buradan geniş bir açıklıkla ana ibadet mekanının batısını ve kuzeyini dolanan ve doğu duvardaki ahşap lambriye dayanıp örtmektedir. Bu durumda özellikle kuzey balkonun sonradan yapıldığı söylenebilir (Tayla 1995, 170).

Doğuda yer alan ehal, sedef kakma ahşap kanatlara sahiptir (R.95). Ehale altın yaldız boyalı madeni bir parmaklığın kapıları açılıp dışarı doğru hafif taşkın iki mermer basamak çıkılarak ulaşılır. Ehalin üzerinde derin oyma, bitkisel bezemeli ahşap bir alınlık yer alır. Bu alınlık iki uçta enginarı andıran topuzlarla dışa taşar; ortada ise elips biçimli bir panoda çiçek demeti uçları kıvrılan radyal ışınlarla çevrili madalyonla dışa taşar. Sedef kakma kanatların önünde bordo kadifeden, altın sırma işli bir parohet vardır. Ehalin iç ölçüleri alınamamıştır.

Ana mekanın kapı ve ehal önü dışında dört duvarı boyunca duvara monte edilmiş ahşap oturma sıraları yer alır. Yalnızca ehalin iki yanında birer sabit koltuk kadife döşemeye sahiptir. Diğer oturma sıraları üçlü veya dörtlü gruplar halinde olup portatifdir ve ehale ve tevaya yönelik konumda yerleştirilmiştir.

Bu sinagoğun Bizans Dönemi'nde var olduğu 10 Mayıs 1694 tarihli onarım izni fermanından anlaşılmaktadır (Galante 1937, 5). Bir yangın sonucu 17/ 18. yy'da yeniden inşa edildiği ve 1865'te restore edildiği sanılmaktadır. Güneydoğu avlu kapısı ve ana mekanın güney kapısı üzerindeki 5655 (=1895) tarihi de yapının bu tarihte esaslı bir onarım geçirdiğini belirtir (Güleryüz 1992, 19). Yapı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 8 Haziran 1989 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 16 Eylül 1987 tarih ve 3618 sayılı kararı ile (sıra no. 64) koruma altına alınmıştır.

Cemaat, aslında 1430 yılında Bulgaristan'ın Yanbol/ Yanboli kasabasından Bizans İstanbul'una göç etmiştir³⁷. Güney avludaki yapılardan bet din, iddia edildiği gibi Bizans döneminden kalma olabilir. Ancak ana yapının özellikleri Osmanlı Dönemine işaret etmektedir: özellikle kirpi saçak ve sivri kemerli pencereler dikkat çekicidir. Yalnızca pencerelerin sivri kemerleri dahi bize 19. yy öncesi bir tarihi işaret etmektedir. Yapıda N. Akıncı'nın bahsettiği ve 1707 tarihini veren üçüncü kitabeye

³⁷ Cemaatin gelenekleriyle ilgili bilgiler sayın Korin Soryano tarafından verilmiştir. Nitzan-Shifan ise Encyclopaedia Judaica'da Makedonya'dan göçler için 1470 tarihinin verildiğine dikkat çekmektedir (Nitzan-Shifan 1996, 133 dn. 12).

rastlanılmamıştır (Akıncı 1981, 57); ki, söz konusu kitabe 1694 fermanının ardından gelen onarımla ilgili olabilir.

Yapıdaki manzara resminin benzerleri Topkapı Sarayı Harem Dairesi Valide Sultan'ın sofa üst katında (III. Selim d. 1789-807), yemek ve yatak odalarında (II. Mahmut d. 1816-17); Gözdeler Dairesi üst kat büyük odasında (I. Abdülhamit d. 1774-89); III. Selim'in meşk veya namaz odasında (1789-1807); Bebek- Kavafyan Konağı sofaya açılan odanın tavan eteğinde iki şerit halinde (1750) ve Anadolu'da da çeşitli örneklerde görülmektedir (Renda 1977, 125, 133, 152, 157, 164). Benzer örneklerin 1750-1850 arasına tarihlenmesi bizi de bu resmi bu tarih aralığına yerleştirmeye yönlendirmektedir. Ayrıca G. Renda'nın bahsettiği, II. Mahmud dönemindeki resimlerde ağaç gövdelerinin ince ve birbirine paralel çizgiler halinde verilmesi bizim örneğimiz için geçerli değildir (Renda 1977, 115). Gökyüzünün de mavi ve pembe tonlarda verilmesi bizi en azından resmi I. Abdülhamit ve III. Selim dönemlerine (1774-1807) tarihlenmeye yönlendirmektedir (Renda 1977, 102). Bu durumda kapılardaki 1895 tarihi yapının tamamından ziyade 1894 depremi sonrası yalnızca kısmi onarımları (hatta yalnızca söz konusu iki kapının yenilenmesini) tarihleyebilir. Yapının 1999 depremlerini de zararsız atlattığı bu düşüncemizi desteklemektedir.

Katalog No: 18

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Büyükkada Hesed le Avraam Sinagogu

Yapının Diğer Adları: --

Plan no: 18

Resim no: 98-102

Yayınlar: Galanti 1986; Alok-Mitrani 1992; Güteryüz 1992; Karmi 1992; Saner 1998

Yapıyı dört yönden çeviren bahçe-avlunun kuzeyinde tuvalet ve depo yapısı vardır. Avluya sokaktan ana giriş güneydedir. Yapının sonradan eklendiği anlaşılan kuzey bölümünün altında bir de dıştan merdivenle inilen bodrum katı vardır. Ana bölüm iki katlı, kuzeydeki ek bölüm ise tek katlıdır. Yapının ana girişi güneyden, avludandır. Doğudaki kagir merdivenler kadınlar mahfiline erişimi sağlar. Batıda hem zemin kata açılan iki kapı vardır hem de kadınlar mahfiline çıkan merdivenler vardır. Doğuda ayrıca suka yer alır.

Yapının yalnızca güney ana cephesinde yoğun bezeme vardır (R.98). Yüksekaldırım Aşkenaz Sinagogunu andırır şekilde kemerler ve sütunlarla hareketlendirilen bu cephe, iki katlı ve üç bölümlü olarak düzenlenmiştir. Mermer basamaklarla ulaşılan ana giriş kapısı dikdörtgen biçimli olup üzerinde atnalı kemerli ikiz pencere ve onun da üzerinde yer alan dairesel pencere iç içe iki soğan biçimli kemer içine yerleştirilmiştir. İki yanda ise altta dikdörtgen pencerelerin üzerinde kaş kemerli tepeliklere sahip dikdörtgen pencere konulmuş ve yine iç içe iki soğan biçimli kemerin içine yerleştirilmiştir. Cepheye hakim olan bu üçlü soğan biçimi kemer kompozisyonu, alt kat hizasında dikdörtgen profilli duvar payesi, üst kat hizasında ise Moresk başlıklı sütunlarla taşınmaktadır ve kemerler tepede yuvarlak rozetlerle taçlanmaktadır. Tüm bu kompozisyon dikdörtgen biçimli cephe üzerine uygulanmıştır.

Ana kapıdan girince sağdaki (doğu) merdivenler sonradan açıldığı bildirilen bodrumdaki haham odası ve ofise erişimi sağlamaktadır. Öndeki iki ahşap destek kadınlar mahfilini taşımaktadır. Enine dikdörtgen biçimli düzenlenmiş mekan dar uzun olup, alt kat hizasında kuzeye doğru genişletilmiştir (R.99). Kuzeydeki ek bölüm kagir desteklerle ayrılmakta ve tavanındaki bir kubbecik ile aydınlatılmaktadır. İbadet mekanının tamamı modern tiyatro-sinema tarzı koltuklarla döşelidir. Doğu duvardaki ehal hafif kuzeye kayık konumlanmıştır ve tamamen dışa taşan dikdörtgen profillidir. Bu kesimin etrafı adeta bir bordür gibi vitraylı pencereyle çevrilerek ehalin ışık halesi içinde yer alması sağlanmıştır (R.100). Ehalin dolap kanatları ahşap kabartma tekniğinde bitkisel motiflerle bezelidir. Ehalin önünde uzanan bima ve ehalin yan duvarları mermer kaplıdır. İbadet mekanının üzerini büyük oranda kadınlar mahfili dolandır. Asma kat biçiminde tasarlanan bu mahfil, ehal hizasında batı duvarından dışarı yay gibi çıkıntı yapar. Aynı zamanda ibadet mekanına da yay gibi girinti yapar. Kuzey ve güneyde ise yine yay biçiminde yan kanatlara sahiptir. Kubbeyi çevreleyen ve taşıyan dört destekten ikisi aynı zamanda kadınlar mahfilini de taşımaktadır; diğer ikisi ise serbest olarak yükselmekte ve doğrudan tavanı ve kubbeyi taşımaktadır. Düz tavan destekler ve duvarlar arasında uzanan kirişler ve alçı silmelerle oluşturulmuş David Yıldızı motifleriyle bezelidir. Tüm bezeme kubbe eteğinde yoğunlaşmıştır (R.102). İki sıra yoğun bitkisel kompozisyonlu bordürün üzerinde bir dişleme bordürü yer alır.

Kubbedeki aydınlatma amaçlı dört yuvarlak pencere alçıdan silmelerle çevrelenmiş ve üzerlerinde birer askı motifiyle taçlanmıştır. Kubbe göbeğinde yine alçıdan bir David Yıldızı motifi yer alır (R.101).

Yazları kullanılan bu görkemli sinagogun inşa töreninin 1 Eylül 1907 tarihinde yapıldığı belirtiliyor (Galanti 1986, I 297). Güteryüz, sinagogun 1 Eylül 1904 günü ibadete açıldığını söylüyor (Güteryüz 1992, 38). Burada her halde bir yazım hatası söz konusu olmalıdır. Karmi ise yapının 20. yüzyılın ortalarında kurulduğunu bildiriyor (Karmi 1992, 97). Güteryüz'ün bildirdiği üzere yapının mimarı aynı zamanda Balat'taki Orahayim Hastanesini de inşa eden Gabriel Tedeschi'dir. Yapıya, arsasını bağışlayan Avram Arslan Efendi Fresko'yu onurlandırmak üzere "Avram'ın iyiliği" anlamında Hesed le Avraam adı verilmiştir (Güteryüz 1992, 37).

Yapının ehal duvarındaki kitabede Rav İsak Alaluf tarafından okunduğu üzere şöyle denilmektedir:

Bu ehalin duvarı sevgili beyefendi Rahel'den doğma Yaakov ben Mihael tarafından oğlu, Tamar'dan doğma Yisrael ben Yaakov Çikvaşvili anısına hediye edilmiştir. 5726

Bu durumda Miladi 1966 yılında ehal duvarının yenilendiği söylenebilir. Saner'in Denizaşan'dan bildirdiği üzere kuzeydeki genişletme tadilatı 1921 yılında mimar Motola tarafından yapılmıştır (Saner 1998, 104).

Saner'e göre Yüksekaldırım Aşkenaz ve Büyükada Hesed le Avraam Sinagogları 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan Yahudilere özgü bir sinagog mimarisi anlayışı arayışında gündeme gelen Moresk ve oryantalist özelliklere sahiptir (Saner 1998, 105).

Katalog No: 19

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Hasköy Abudara Sinagogu

Yapının Diğer Adları: --

Plan no: 19

Resim no: 103-106

Yayınlar: Hasköy sinagogları hakkında bilgi için bkz. Galanti 1991 I; Alok-Mitrani 1992; Grosman 1992; Güteryüz 1992

Hasköy Abudara Sinagogunun adı kaynaklarda geçmemektedir. Bugün imalathane olarak kullanıldığından tadilat geçiren yapı, düzgün taş ve tuğla sıralarıyla almaşık örgüde inşa edilmiştir (R.103-104). Binanın köşelerinde kesme taş blokları kullanılmıştır. Yapı kuzeyde büyük oranda, doğuda tamamen ve güneyde doğu yarı boyunca ek yapılarla çevrilidir (R.103). Kıırma çatıyla örtülü yapının ana girişi bugün güney cephenin ortasındadır. Alt sıra pencereler ve kapılar yuvarlak kemerlidir, üst sırada dikdörtgen biçimli pencereler vardır. Yapının sokaktan diğer bir kapısı, bugün iptal halde olup imalathanenin yan birimlerine açılmaktadır. Güney cephedeki girişin tam karşısında kuzey cephedeki kapıdan imalathanenin yan birimlerine ve madeni bir merdivenle, tadilat sonucu ortaya çıkan asma kata çıkılır. Yapının ana mekanı kuzey ve güney cephelerdeki kapıların doğu uçları arasında bir duvar örülerek ikiye bölünmüş, batı yarımın üzeri betonlanarak bir asma kat oluşturulmuştur. Doğu duvarın ortasındaki niş ehal olmalıdır ve üzerindeki boyayla yazılmış kitabe okunamayacak haldedir. Asıl yapının kuzey ve güney cephede girişi olan, dört yönden pencerelerle aydınlanan ve de üzeri ilginç bir tekne tonozla örtülüdür (R.105-106). Doğu ve batı kenarlardan destek kemerlerine kadar yarım çapraz tonoz gibi yükselen üst örtü iki destek kemerinin arasındaki beşik tonozla birleşmektedir. Asma kat kısmında ise destek kemerlerinin ve tonozların alçı silmelerle vurgulandığı ve bugün isten dolayı kararmış sarı zeminli kalemşi bezemeler halen görkemini korumaktadır. Alçıdan silmelerle panolar halinde düzenlenen üst örtü madalyonlu ve bitkisel kompozisyonlu bezemelere sahiptir.

Yapının adı bir aileden gelmektedir, tıpkı İzmir Algazi Sinagogu gibi. Kagir tonozlu üst örtüsü Balat Çana ve Hasköy Ezger sinagoglarıyla çağrışım yapmaktadır. Batılılaşma dönemi özelliklerine sahip bezemeler 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyılın başında muhtemelen bir yangın vb felaket sonucu bir onarımda yenilenmiş olmalıdır.

Katalog No: 20

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Hasköy Etzger Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Asgar, Ezger

Plan no: 20

Resim no: 107-108

Yayımlar: Hasköy sinagogları hakkında bilgi için bkz. Galanti 1986 I; Alok-Mitrani 1992; Grosman 1992; Güteryüz 1992

Hasköy Caddesi üzerinde, Eski Galata Köprüsünün Hasköy ayağında yükselen harabe, Ezger Sinagogudur (R.107). Ne yazık ki, çöplük durumunda olduğundan içinde ayrıntılı bir inceleme yapamadık (R.108). Taş ve tuğladan almasıık örgüyle inşa edilen yapıdaki açıklıkların hangisinin kapı hangisinin pencere olduğunu bugün anlamak zordur. Kalan izlere göre bu açıklıkların kesme taş (mermer) söveleri vardır. İçerisi kagir beşik tonozla örtülüdür (R.108). Destek kemerleri duvar payelerine oturmaktadır. Boylamasına dikdörtgen planlı yapıda ehal olduğu sanılan niş kısa kenar üzerindedir.

Yapıda herhangi bir bezeme izi seçilememiştir. Ayrıca Galanti'nin bahsettiği 1853 tarihli ve 1890 tarihli listelerde adı geçmemektedir (Galanti 1991, I 286 ve 293). Güteryüz'ün bahsettiği 1912 tarihli listede adı geçmektedir (Güteryüz 1992, 96). Ancak yapının daha eski olduğu kanaatindeyiz. Osmanlı geleneğinde yapılar kagir duvar üzerine ahşap tavan ve çatı kuruluşlu iken yalnızca Hasköy'deki Ezger ve Abudara ile Balat'taki Çana Sinagoglarında kagir tonoz üst örtü görmekteyiz. Çana'nın kuruluş tarihi Bizans dönemine kadar uzanmakta iken Ezger'in adının 1912ye kadar listelerde yer almaması ve adı geçen yapıyla mimari olarak benzeşmesi ilgi çekici bir tezat oluşturmaktadır. Bu durumda Ezger'in daha önce başka bir adla anılmış olması söz konusu olabilir.

Ayrıca Grosman yapının adını "Asgar" olarak vermekte ve bunun Asara Batlanim'den geldiğini belirtmektedir (Grosman 1992, 295). Bu tür tek örneğimiz İzmir Algazi Sinagogudur.

Katalog No: 21

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Hasköy Karayim Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Kal ha Kadoş be Kušta Bene Mikra Karayim Kenasası

Plan no: 21

Resim no: 109-114

Yayımlar: Galanti 1986 I; Alok-Mitrani 1992; Grosman 1992; Güteryüz 1992; Tanatar 2000

Yapı, yüksek avlu duvarlarıyla çevrili olup kuzeydoğudaki sade kapıdan girilip merdivenlerle avlu seviyesine inilir. Avlu kapısı yanındaki sahanlıktan kadınlar mahfiline giriş vardır (R.109). Kadınlar mahfili açılmadığı için ayrıca inceleyemedik. Ana yapı dört yandan avluyla çevrilidir. Yalnızca güneydoğuda küçük bir müstemilat benzeri yapı vardır. Kuzeybatı köşede çeşme ve bağış kitabeleri görülür. Kuzey avlu duvarındaki giriş sonradan iptal edilmiştir. Kuzeydeki giriş kapısı üçgen alınlıklı bir portikoyla vurgulanmaktadır (R.109). Yapının tamamı gibi bu portiko da ahşaptır. İki sıra halinde dikdörtgen pencerelerle aydınlanan yapının cepheleri köşelerde duvar payeleri ve saçak altında ahşap silmelerle oluşturulmuş arşitravla hareketlendirilmiştir. Güney duvardaki ehal dışa doğru dikdörtgen bir çıkıntı yapar. Yapının üzeri dört yöne eğimli kırma çatıyla örtülüdür.

Ana kapıdan kadınlar mahfilinin altındaki bölüme geçilir. Kendi arasında ayrı bir mekan gibi düzenlenmiş olan burası aslında ana ibadet mekanından yalnızca oturma sıralarıyla ve kadınlar mahfilini taşıyan ahşap desteklerle ayrılmaktadır (R.111). Ana duvarları boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Dikine dikdörtgen planlı mekanın güney duvarındaki sade ehal dolabına iki basamak çıkılarak ulaşılır (R.113). Mekanın ortasında bir teva yer alır (R.110). Yüksek okuma kürsüsünün tablası sedef mozaik bezeli olan teva, üstte üç yönden ahşap bir şeritle taçlanmaktadır ve oturma sıralarına sahip değildir.

Yapının tüm bezemesi ahşap tavan üzerindeki kalemişidir (R.114). Beyaz zemin üzerine renkli rozetlerle bezeli olan tavandaki her rozetten kandiller ve avizeler sarkmaktadır. Her sinagogda bol sayıda bulduğumuz bu kandil ve avizeler, Karayim Sinagogunda daha küçük ebatlı ve daha çoktur.

Hz Davud'un "...yer altının engin derinliklerinden sana sesleniyorum ey Tanrım," (Mezmur 30) sözünden esinlenerek yol hizasından aşağı kotta inşa edilen Bene Mikra Karayim Kenasası, bugün Türkiye'deki tek Karayim sinagogudur. Bizans döneminden beri varlığı bilinen yapının aslında Eminönü'nde yaşayan ve 16. yüzyıl sonunda Yeni Valide Cami'nin inşaatı sırasında emlakları istimlak edilip Hasköy'de yer gösterilen Karayimler tarafından Hasköy'de kurulduğu bilinmektedir (Güteryüz 1992, 101). Grosman'ın bildirdiği üzere bu yapı 1684'te hizmete açılmıştır (Grosman 1992, 318). Güteryüz'ün bildirdiği üzere ise yapı 1536 yılında esaslı bir tamir görmüş, 1729'da yanmış ve 1774'te Kırım Karaylarının yardımı ile onarılabilmıştır (Güteryüz 1992, 102). Ancak bugünkü yapının, o zamandan bugüne aynen ulaştığını söyleyemeyiz. Özellikle Hasköy'ün geçirdiği yangınlardan etkilenmiş olmalıdır. Tavandaki kalemişi bezemelerin açık renkli zemin açısından en yakın örneğini Ankara Sinagogunda görüyoruz (1907). Yapımızın bugünkü halini 19. yüzyıl sonunda veya 20. yüzyıl başında aldığını söylemek doğru olur kanaatindeyiz.

Katalog No: 22

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul – Hasköy Maalem Sinagogu

Yapının Diğer Adları: --

Plan no: 22

Resim no: 115-120

Yayımlar: Galanti 1986 I; Alok-Mitrani 1992; Grosman 1992; Güteryüz 1992; Göncüoğlu 1998

Yapı, yüksek duvarlarla çevrili bir avlu içinde yer alır. Avlunun batı ve kuzeyinde sokağa açılan birer kapısı vardır. Batı kapısı 19. yy tarzında tuğla işçilikli olup kitabe içermektedir. Kuzey kapısı daha sade olup yuvarlak kemerlidir. Bu kapılardan basamaklarla avluya inilir; kot farkı arazinin eğiminden kaynaklanmaktadır. Avlunun kuzeybatı köşesinde sonradan yapılmış modern bir midraş binası yer alır. Güneybatıda ise sinagog görevlisinin lojmanı vardır. İkisinin arasında batı kapısı, merdivenleri ve suka yer alır. Güneydeki dar avlu doğuda modern tuvaletlerle sınırlanır. Kuzeyde, ana ibadet mekanı ile avlu duvarı arasındaki kısım sonradan kapatılarak ofise dönüştürülmüş ve kadınlar mahfiline çıkış buraya alınmıştır. Doğuda yapı, sonradan oluşturulan dükkana bitişiktir.

Üzeri dört yöne eğimli kırma çatı ile örtülü olan ana ibadet mekanının dış köşelerindeki duvar payeleri ve dentilli/dişleme saçaklar dikkat çekicidir. Kagir yapının duvarlarının almaşık örgülü olduğu belirtilmesine (Göncüoğlu 1998, 140) karşın üzeri sıvalı olduğu için yorum yapamadık. Kareye yakın dikdörtgen biçimli ana ibadet mekanına tek giriş batı cephesinin ortasındadır(115-116). Basık kemerli ve mermer taklidi bezemeli giriş kapısının önünde yine mermer taklidi bezemeli ve Toskan başlıklı iki sütunun taşıdığı kubbeli küçük bir revak yer alır.

Batı, güney ve doğuda iki sıra pencereye sahip olan mekan, kuzeyde altta bir sıra pencere üstte ise kadınlar mahfili açıklığıyla çevrilidir. Kadınlar mahfili, batı duvarının iç kısmında üstte dar bir balkon şeklinde uzanarak L biçimine dönüşür.

Zemini mermer plakalarla döşeli olan ana ibadet mekanına doğu-batı yönünde uzanan üçerden iki sıra sütun hakimdir (R.117). Kompozit başlıklı ve mermer taklidi bezemeli bu ahşap sütunların oluşturduğu dikdörtgen alanın üzeri kalemişi bezeli bağdadi bir kubbe ile örtülüdür (R.118-119). Kubbe göbeğinde altın varaklı stilize bir güneş motifi dikkati çekmektedir. Bağdadi kubbenin iç yüzeyi kalemişi bezemeyle sekiz dilime bölünmüş; etek kısmında C-S kıvrımlı bitkisel motifler, dilim ortalarında elips biçimli kartuşlar içinde stilize, hayal ürünü, su, ağaç ve dağların görüldüğü muhtemelen Cenneti betimleyen manzara resimleri yer alır. Kubbe ile tavan arasındaki üçgen bölümlerde de C-S kıvrımlı bitkisel bezemeler görülür. Duvarlarda şablon işi bordürlerle sınırlandırılmış yine bitkisel kalemişi bezeme yer alır. Duvarların hemen önünde sabit oturma sıraları uzanır.

Sütunlarla vurgulanan kısımda ahşap ve Balat Ahrıda Sinagogu'ndakine benzer bir teva yer alır. Tevanın ehale bakan tarafında dışa taşan tablanın kenarlarında vazoda çiçek ve C-S kıvrımlı bitkisel motifli ahşap bir korkuluk dikkati çeker.

Doğu duvarının ortasında, üstte yuvarlak bir pencere ile sınırlanan ehal, bir dolap nişi şeklinde olup üç basamak çıkılarak ulaşılır (R.120). Ehalin önünde mermer

taklidi bezeli, yivli iki ahşap sütunun taşıdığı revak, duvarda iki adet yivli duvar payesine uzanır. Revağın ön cephesi, C-S kıvrımlı bezemeli ve bir Magen David motifli ahşap bir taca sahiptir. Hemen altındaki, Tapınak'ta ehalin önünde sürekli yanan ışığı temsil eden meşale motifi dikkati çeker. Ahşap sütunların üstlerindeki dikdörtgenler prizması biçimli bloklar üzerinde On Emir yer alır. Ehalin ahşap kapakları üzerinde applike olarak bitkisel motifli ahşap süs parçaları yer alır.

Yapının ilk inşa tarihi bilinmemektedir. Kıрма çatı altında gizli bağdadi kubbe, 16. yüzyıldan itibaren özellikle mescit ve tarikat yapılarında görülen bir özelliktir. İstanbul'daki en erken tarihli örnek 17. yüzyıl sonlarına ait Takkeci Camiidir (Göncüoğlu 1998, 144). Yapının bezemelerinde, C-S kıvrımlı bitkisel motiflerin ağırlıkta olduğu görülür ve bunlar 19. yüzyıla tarihlenir (Göncüoğlu 1998, 144). Göncüoğlu yazısında, Maalem'in yakınında yer alan Parmakkapı Sinagoğunda 1804 ve 1832 yıllarında Hassa mimarları tarafından onarım yapıldığı şeklindeki arşiv bilgilerine dayanarak Maalem'in de Hassa mimarları tarafından onarılmış olabileceğini ve bunun da motiflerdeki Osmanlılığı açıkladığını belirtmektedir. Ayrıca 1878 tarihli Kuzguncuk Bet Yakov Sinagogunun bağdadi kubbesindeki bezeme unsurları ile kesin tarihi bilinmeyen Bursa Geruş Sinagogunun bağdadi kubbe tasarımının benzerliğini vurgulamaktadır. İzmir Sinyora Sinagogunda da benzer hayal ürünü manzara resimlerine rastlanmaktadır. Muhtemelen 1841 yangını sonrası işlenmiş olan bu resimler de figürsüz ve cennet tasviri olmalıdır. Ne var ki, Balat gibi Hasköy'ün de geçirdiği büyük yangın felaketleri vardır. Güler yüz'ün bildirdiğine göre Hasköy 1804, 1894 (deprem), 1900, 1905, 1908, 1909, 1918 ve 1923 yıllarında yangın geçirmiştir ve bunlardan 1905 yılındaki Maalem'in adıyla verilmektedir (Güler yüz 1992, 95). Bu durumda Maalem Sinagogunun hiç olmazsa 1905 yangını sonrasında bir onarım geçirdiğini ve duvarlarda görülen şablon bezemelerin bu dönemden olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, Güler yüz, 1715 ve 1756 yangınları sonucu bir çok Yahudi ailesinin Hasköy'e göçtüğü belirtiyor. Bizans Döneminden kalan ve İspanya göçünden sonra kurulan sinagoglar genelde gelinen yerin, veya kovulma, sürgün, kendigelen ve benzeri konumları anlatan isimler taşıırken Maalem Sinagogu'nun adı "tüm alem/evren birlikte"³⁸ gibi bir anlam taşımaktadır. Bu tür isimler genelde daha geç dönemlere ait sinagoglara verilen isimlerdendir (Güler yüz 1992, 103-8). Bu durumda Maalem Sinagogunun 18. yüzyıl yangınları sonucu Hasköy'de yerleşenlerce kurulduğu aklı gelen olasılıklardandır. Mimari özelliklerine dayanarak Maalem Sinagogunun 17. veya 18. yüzyılda ilk kez inşa edilip çeşitli onarım ve tadilatlardan sonra 19. yüzyılda bugünkü halini aldığını söyleyebiliriz.

³⁸ Alem sözcüğünün Osmanlıca yazılış şeklini hiçbir yerde görmedim ancak sözün gelişi nedeniyle "evren" anlamında olduğunu kabul ediyorum.

Katalog No: 23

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Hasköy Mayor Sinagogu

Yapının Diğer Adları: –

Plan no: 23

Resim no: 121-122

Yayınlar: Hasköy sinagogları hakkında bilgi için bkz. Galanti 1986 I; Alok-Mitrani 1992; Grosman 1992; Güteryüz 1992

Güntümüzde imalathane/ matbaa olarak kullanılan yapı, dıştan tanınmaz haldedir. Ezger'e çok yakın mesafede olup, eğimli arazi nedeniyle çatısı yukarıda yoldan aşağı seviyededir. Yapının yan birimlerini görme imkanımız olmamıştır ve tarafımızdan yapılan mükerrer ziyaretlerde ibadet mekanının da çok büyük tadilatlar yapıldığı gözlenmiştir. Sokak kapısından girince küçük bir avlu benzeri üzeri açık mekana ulaşılır. Soldan ikinci kapı, basık kemerli olup ibadet mekanına açılır. Kapının üzerinde yatık oval bir pencere daha vardır. İki yanında altta ikişer adet yuvarlak kemerli pencere, üzerlerinde de birer öküzgözü pencere yer alır (R.121). Taş ve tuğla ile inşa edilmiş kagir yapı, boylamasına dikdörtgen planlıdır ancak sonradan örülüp kapatıldığı için tam anlaşılabilen kapı ve pencere açıklıkları dikkati çeker. Girişe göre sağdaki uzun duvarda dolap gibi örülerek kapatılan yerin ehal olduğu bildirilmiştir. Girişin tam karşısında ve ehalin tam karşısında iptal edilmiş kapı açıklıkları vardır. Kalan izlerden anlaşıldığı üzere mekan, dört yönden yuvarlak kemerli pencerelerle aydınlatılıyordu. Pencereler, tavana kadar ulaşan yuvarlak kemerli oldukça yüzeysel nişler içine yerleştirilmiştir ve duvarlarda yer yer mermer taklidi bezeme izleri seçilmektedir. Zemini mermer döşeli ibadet mekanının ortasında kare kesitli postamentler üzerinde yükselen sekizgen profilli dört ahşap desteğin oluşturduğu ve aynı zamanda ahşap tavanı ve çatıyı destekleyen baldaken yer alır. Baldakenin üzeri yine ahşaptan bir yalancı kubbe ile örtülüdür (R.122). Tavan üzerinde, baldakenin kenarları ve kubbenin köşeleri ve iç yüzeyi üzerinde profilli çıtalarla geometrik ve stilize bitkisel bezemeler ve Davud yıldızı motifleri dikkati çeker.

Yapıda kitabe yoktur. Maalem Sinagogu Vakfına bağlı olan yapının tavan bezemeleri Balat İştıpol Sinagogunun tavan süslemelerine benzemektedir. Bu nedenle yapıyı 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başına tarihlemek, en azından bu tarihlerde elden geçtiğini söylemek hatalı olmaz kanaatindeyiz.

Katalog No: 24

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Haydarpaşa Hemdat İsrail Sinagogu

Yapının Diğer Adları: --

Plan no: 24

Resim no: 123-128

Yayınlar: Galanti 1986; Alok-Mitrani 1992; Güleriyüz 1992; Karmi 1992; Niyego 1999

Yapıyı üç yönden çeviren avlunun doğu kesimi arada bir sokak benzeri geçit bırakmak üzere terk edilmiştir. Ana giriş güney avludandır (R.123); ayrıca doğudaki geçitten bir kapı ile avlunun daha yüksek kottaki kuzey bölümüne erişilir (R.125). Kuzeyde ve güneyde sokaklardan yüksek avlu duvarıyla ayrılan yapı, doğudaki geçit boyunca alçak bir duvar ve üzerinde demir parmaklıklarla ayrılır. Avlunun güney ve kuzey bölümleri arasında binaya sonradan eklenen ve bugün cemaat ofisi olarak kullanılan "yeşiva" okul binası ve suka yer alır (R.124). Okul binası kitabesine göre 1 Eylül 5680 (M. 1920) yılında inşa edilmiştir (Niyego 1999, 69). Kuzey ve güney avlunun zemini 20. yüzyılın ikinci yarısında moda olan kırık mermer parçalarının beton içine yerleştirilmesi oluşturulan mozaik biçiminde döşelidir. Taş ve tuğla ile kagir olarak inşa edilen yapı, iki yöne eğimli kırma çatı ile örtülüdür. Eğimli arazide konumlanması nedeniyle güneyde yapının zemin kat gibi görünen ve depo ve tuvaletleri içeren bir bodrum katı vardır.

Güneydeki avludan sağlı sollu beyaz mermer basamaklarla ana girişe ulaşılır (R.123). Basık kemerli ana giriş kapısının iki yanında ikiz dikdörtgen pencereler, bunların üstünde ikiz yuvarlak kemerli pencereler ve girişin üzerinde ise bir öküzgözü pencere ve üçgen alınlıkta da bir öküzgözü pencere yer alır. Duvarların dış kenarlarında yükselen duvar payeleri silmelerden oluşan sade bir entablatur ve üzerindeki üçgen alınlığı taşır. Ana giriş kapısının altında, merdiven cephesindeki giriş bodrum kata açılır.

Kapıdan girilince solda (kuzeyde) kadınlar mahfiline çıkan merdivenler ve alt boşluğunda lavabo vb vardır. Sağda ise doğu duvarın kuzeyine doğru yerleştirilmiş ehal dolabı, ortada sade tevası ve duvarlar boyunca uzanan sabit ahşap oturma sırasıyla midraş yer alır.

Kadınlar mahfili, güneydeki bu giriş bölümünün üzerini kaplayacak ve ibadet mekanına doğru taşmayacak şekilde tasarlanmıştı. Ancak 50. yıl kutlama çalışmaları sırasında, ibadet mekanının batısı boyunca uzanan bir balkon şeklinde eklemeye azara genişletilmiş (Niyego 1999, 64) ve böylece kadınlar mahfili L biçimini almıştır. Balkon şeklinde uzatma kısım, ana beden duvarından çıkan ahşap konsollarla taşınmaktadır. Ana kısım ise tavanı destekleyen üç ahşap destek dışında boydan ibadet mekanına açılır.

Ana ibadet mekanı (R.126) enine dikdörtgen olarak düzenlenmiş olup ana girişin tam karşısında, kuzeyde, dar kenara sonradan inşa edilen ek mekan üzerinden avluya açılan ikinci bir girişe daha sahiptir. Zemini mermer döşeli olan mekanın batı, kuzey ve doğu duvarları boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Doğu ve kuzey duvarlar boyunca dışa açılan yuvarlak kemerli pencerelerle aydınlanan mekanın batı duvarı sağırdır. Doğu duvarın ortasında yer alan ehal (R.127), binanın dışına doğru taşan

dikdörtgen profillidir. Önünde Kompozit başlıklı yekpare iki sütunun taşıdığı bir alınlıkla vurgulanan ehale üç yarım daire basamak çıkılarak ulaşılır. Ahşap kabartma ve sedef kakma bezemeli dolap kanatlarında bitkisel motiflerin yanı sıra kuş figürleri de görülür. Ehalin tam karşısında, batı duvarı ortalayacak biçimde yerleştirilen geniş teva (bima) (R.128), ehal tarafında okuma kürsüsüne ve duvar tarafında ise U biçimli oturma sırasına sahiptir. Kuzey ve güney tarafındaki üçer basamakla çıkılan tevayı, önde iki yanına yerleştirilen bodur mermer sütun üzerine yerleştirilmiş avize-şamdanlar çevirmektedir. Ehal ve teva yapının kısa eksenini üzerindedir ve portatif oturma sıraları bu eksene bakar şekilde karşılıklı yerleştirilmiştir.

Yapının duvarları ve düz tavanı kalemşi bezelidir. 100. yıl kutlama çalışmaları nedeniyle gerçekleştirilen restorasyonda, mevcut kalemişlerinin orijinal olmadığı, önceki bezemenin kompozisyon ve düzeninin bugünkünden farklı olduğu görülmüştür (Niyego 1999, 56). Panolar halindeki mevcut bezeme, örneğin kadınlar mahfilinin batı uzantısındaki konsollara göre düzenlenmiştir, dolayısıyla 50. yıl kutlamaları çerçevesindeki restorasyon etkinliklerinden olmalıdır. Çizgilerle belirlenen panolar C-S kıvrımlı stilize bitkisel kompozisyonlarla bezelidir ve bu kompozisyonlar panoların alt kenarlarında bir miktar yükselmekte ve köşeleri doldurmaktadır. Düz ahşap tavan, köşeleri yuvarlatılmış bir dikdörtgen bölümün bağdadi tarzda oldukça basık bir kubbe-ya da tepesi düz bir tonoz- ile hareketlendirilmiştir.

Yapının ana giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre (Niyego 1999, 48):

Benim evim dua evidir bütün milletlere açıktır
Bana doğruluk kapısını açınız
Oraya geleyim Allah'a teşekkür edeyim
Ev İllul ayının sonunda tamamlandı (5659)

Buna göre yapı M.1899 yılında tamamlandı ve inşasına izin veren II. Abdülhamit'e şükran duygularını belirtmek üzere Hemdat İsrail adı verildi (Niyego 1999, 48).

Katalog No: 25

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Karaköy İtalyan Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Kal de los Frankos

Plan no: 25

Resim no: 129-131

Yayımlar: Galanti 1986; Güteryüz 1992; Karmi 1992; Avunduk 1993

Karaköy – Şişhane semtlerinin kozmopolit yapısını gösteren sinagoglardan birisi İtalyan Sinagogudur. Kagir yapının üzeri iki yöne eğimli kırma çatıyla örtülüdür. Yüksek bir duvarla sokaktan ayrılan ve ortada yer alan yuvarlak kemerli büyük demir kapıdan girilen avlu mermer döşelidir. Kuzeybatı köşesinde küçük bir çeşme yer alır. Avlunun iki yan duvarlarına bitişik yükselen mermer basmaklar binanın önünde sahanlıklarla dönerek yapının ana giriş kapısı önündeki sahanlıkta birleşir. Yapının güney cephesi tamamen sağır ve diğer iki cephede yalnızca birkaç pencere açıklığı bulunmasına karşın tüm bezeme buradaki ön cephede toplanmıştır (R.129). Dış kenarlara yakın ve giriş kapısının iki yanında birer olmak üzere toplam dört adet beşgen profilli duvar payesi ile hareketlendirilmiştir. Ortadaki ikisi saçağa kadar düz yükselirken yandakiler iki kat arası hizasında dişleme frizleriyle vurgulanmıştır. Ortadaki ana giriş kapısı dikdörtgen açıklığa sahiptir ancak hemen üzerinde yükselen sivri kemerli ve öküzgözü pencereci tympanum, modern sundurma tarafından gizlenmektedir. Bununda üzerinde öküzgözü pencere yer alır. İki yanda tek bir silmeyle çerçevelenmiş olarak altta dikdörtgen pencere, ortada tek halka motifli bir plastik bezeme ve onun üzerinde sivri kemerli bir pencere şeklinde düzenleme görülür. Duvar payeleri fascialı ve dişlemeli bir entablatur taşır. İki dıştaki duvar payesi, entablaturun üzerinde dandanlarla vurgulanmıştır. Dandanlardan başlayarak yükselen alınlık ortada düz bir panoya ulaşır ve bunun da üzerinde üçgen tepelikli bir pano yükselir.

Kapı bir antreye açılır. Güneyindeki mekan ofis işlevlidir. Kuzeydeki mekanda ise kadınlar mahfiline çıkan merdivenler yer alır. **Kadınlar mahfili**, ön giriş mekanının üzerini kapladığı gibi güney ve kuzey yan duvarlar boyunca uzanarak birer kavisle ehale birleşir (R.131). Kuzey duvarda, kuzeydeki yan avluya açılan bir kapı yer alır. Ahşap olan bu mahfil, yine ahşap desteklerin taşıdığı bir kemerleme ile ibadet mekanına açılır. Bu kemerlemede, kemerlerin birisi boşta, birisi ahşap destekle taşınır şekilde bir düzenleme görülür. Mahfilin geri bölümünde ahşap paravanla çevrili bir loca vardır. Burası düğünlerde ve koro tarafından kullanılır.

Ana ibadet mekanına öndeki girişten veya kuzey duvarındaki basit bir kapı açıklığından girilir. Kuzeyde, sonradan bitştirilen parselde ofis ve benzeri müştemilat ile kadınlar mahfiline ayrıca bir giriş bulunur. Dikine planlı ibadet mekanı düzgün olmayan dörtgen biçimlidir (R.130). Ehal duvarına doğru genişleyen bu dörtgen, kadınlar mahfilini taşıyan ahşap destekler nedeniyle düzgün olmayan bir bazilika biçimindedir. Zemini altıgen biçimli İtalyan karolarla döşeli olan mekanda portatif ahşap oturma sıraları tiyatro düzeninde yerleştirilmiştir. Ortada, farklı olarak mozaik beton dökülü bir bölüm vardır. Bundan anlaşıldığı üzere orijinalde teva, burada iken bir tadilat sırasında ehale önüne bima şeklinde yenilenmiştir, zira bu bölümün üzerinde küçük bir kubbe vardır. Duvarı ortalayan ehale dolabı, öne doğru çıkıntı yapmakta ve iki yanda, mahfili taşıyan desteklerin benzerleriyle çevrilmiştir. Üzerindeki entablatur iki

katlı düzenlenmiş olup orta birim daha yüksektir ve üçgen bir tepelikle taçlanır. Ortada On Emir tabletlerinin üzerinde taç motifleri yer alır. Diğer bölümlerde dinsel içerikli İbranice yazılar vardır. Ehalin üzerinde vitraylı bir öküzgözü pencere yer alır. Düz ahşap tavan ortada, çatıdan yukarı yükselen küçük ve pencereli bir kubbeye sahiptir. Pencerelerin ikisi dairesel ikisi ise sivri kemerlidir ve kubbenin içi serpiştirilmiş yıldız motifleriyle bezelidir. Tavanın geri kalanı ince alçı silmelerle geometrik panolar halinde hareketlendirilmiştir.

Bahçedeki küçük mermer çeşmede 1866 tarihi vardır (Karmi 1992, 72). İtalyan Musevi Cemaati 1862 yılında kuruldu ve Zülfaris Sinagogu ile aynı sokakta bir gayrimenkulü satın alarak sinagog olarak kullandı. Burası yıkılınca en nihayet mevcut binanın arsası satın alındı ve başlayan inşaat tamamlandıktan sonra ancak 1886 yılında Osmanlı Sultanı'ndan ruhsat alabildi (Güleryüz 1992, 79-80). O günden bu yana aralıksız olarak ibadete açıktır. En son 1980 yılında elden geçirilmiştir (Güleryüz 1992, 81)³⁹.

³⁹ Kökenleri, Galata'da Ceneviz kolonisine kadar giden İtalyan Musevilerinin Bizans Döneminden gelen ve Osmanlı'da devam eden sinagogları hakkında tartışma için bkz. Galanti 1986, VI 179-83.

Katalog No: 26

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Karaköy Zülfaris Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Kal Kadoş Galata

Plan no: 26a, b

Resim no: 132-134

Yayınlar: Galanti 1986; Güteryüz 1992; Karmi 1992; Avunduk 1993

Karaköy Meydanına tam cepheyle bakan Kal Kadoş Galata, bugün müzeye çevrilmiştir ve Ekim 2001'de ziyarete açılacaktır. Meydana bakan cephesi sıvalı ve boyalı olan yapının ana girişi arkadaki sokakta olup bu cephesi tuğlalıdır. Meydana bakan cephede en altta kiraya verilen dükkana ait kapı ve vitrin açıklıkları yer alır. Bu alt katı üstten bir silme sınırlandırır. Silmenin üzerindeki ibadet mekanına ait cephe bölümünde üç sıra pencere görülür: Altta dört adet basık kemerli pencere; ortada birer öküzcü pencere ile taçlanan ikiz yuvarlak kemerli iki adet pencere aralarında boşluk kalacak şekilde konumlandırılmıştır; ikiz pencerelerin üzerlerine gelecek şekilde birer yuvarlak kemerli pencere ve ortalarında büyük bir öküzcü pencere. Bu bölümün üzerinde bir silmeyle ayrılan üçgen bir alınlık yükselir. Arka sokağa bakan ana cephe yine üçgen alınlıkla taçlanır ancak bu kez tuğla kaplama nedeniyle daha dikkat çekici ve daha çok mimari plastiğe sahiptir. Yüksek duvarla ayrılan avluya girince cephenin alt kesimine hakim olan merdiven düzeni görülür. Ortadaki sahanlıktan sağa ve sola doğru yükselen merdivenler dönerek yine ortada birleşir ve ana giriş kapısına ulaştırır. Aşağıdaki sahanlığa açılan diğer bir kapı da midraşa açılır. Ana giriş kapısı ve iki yanındaki yuvarlak kemerli pencereler Neoklasik tarzda üçgen alınlıkları taşıyan sütunçelerle çevrilidir. Duvarın dış kenarlarındaki düz duvar payeleri Korinth başlıklara sahiptir ve dişleme ve silmelerden oluşan bir entablatur taşır. Entablaturün hemen üzerinden bu kez yivli sütunçelerin taşıdığı bitkisel bezemeli entablaturle çevrili iki adet dikdörtgen pencere vardır. Ortalarında bir rozas pencere yer alır. Duvarın iki kenarında bu kez yivli duvar sütunçeleri İyonik başlıklara sahiptir. Bu bölümün üzerindeki daha sade silmeler İyonik başlıklı ve rozetli, dişlemeli ve düz fascialı bir entablaturlü bir kolonati taşımaktadır. Bu kolonat içine üç adet basık kemerli pencere yerleştirilmiştir. Bu seviyenin de üzerinde tuğla kaplamalı sade üçgen alınlık yükselir.

Ön cephe tarafında içte merdiven boşluğunun yanı sıra çeşitli küçük mekanlar yerleştirilmiştir. İbadet mekanı Karaköy Meydanı tarafındadır. İbadet mekanı boylamasına dikdörtgendir (R.132). U biçimli kadınlar mahfili, mekanın üçte ikisi boyunca uzanır. Üzerleri mermer taklidi boyalı olan hafif bombeli ahşap sütunlar Korinth başlıklara sahiptir ve dişlemeli, fascialı bir entablaturün üzerindeki ahşap kadınlar mahfilini taşır. Rölöve çizimleri mekanın duvarları boyunca sabit ahşap oturma sıralarının uzandığını göstermektedir (Avunduk 1993, 125-26). Kuzey ve güney yan duvarlarda alt seviyede yalnızca batı uçta birer ikiz pencere, üst seviyede batı uçta birer yuvarlak kemerli pencere ve kadınlar mahfilinin doğu ucu hizasında ise birer dikdörtgen pencere vardır. Yarım daire biçimli üç basamak çıkılarak ulaşılan ehal (R.134), mermer olup, üçgen alınlığın içine oturan yuvarlak kemerli formuyla dikkati çeker. Bu üçgen alınlığın yerleştirildiği dikdörtgen çerçeve ise kaş kemer biçimli üç stilize palmetle taçlanmaktadır. Köşeliklerde ve palmetlerde altın yaldızlı kabartma tekniğinde C-S kıvrımlı ve stilize bitkisel bezemeler görülür.

Yapının düz ahşap tavanı açık mavi zemin üzerine altın yaldızlı yıldızlarla bezelidir ve ortada pencereless bir kubbe vardır (R.135). Kubbe, iki yöne eğimli kırma çatıdan yukarı yükselmektedir.

Galanti'nin Rozanes'ten bildirdiği üzere bu sinagog 1671 yılında mevcuttu (s.294, dn.32). 1856 yılında Kırım Savaşında şehit düşen Musevi Fransız askerler için dua edildiği ve yapının 1890 yılında Banker Kamondo'nun faizsiz ödünç verdiği 2900 lira ile tamir edildiği biliniyor. 1904 yılında ise "Musevi olan ve olmayan ziyaretçilere mahcup olmamak için" iç ve dış restorasyona karar verildi (Güleryüz 1992, 67). 1890 ve 1904, yapının bezemelerinin desteklediği bir tarihtir. 1978den itibaren yalnızca Şabat için açılan ibadet yeri, uzun süredir kapalıdır ve 1992den bu yana müze kurma hazırlıkları halen sürmektedir.

Katalog No: 27

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Kuzguncuk Bet Yakov Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Ez ha-Haim, Kal de Abašo

Plan no: 27a, b, c

Resim no: 135-140

Yayınlar: Galanti 1986; Halperin 1986; Alok-Mitrani 1992; Güteryüz 1992; Karmi 1992

Ortaköy Sinagogu gibi bir Rum Ortodoks Kilisesine bitişik olan yapı caddeden yüksek bir avlu duvarıyla ayrılır. Caddeden doğrudan avluya girilir (Plan 27a). Sağdaki ilk kapı ana ibadet mekanının balkon seviyesindeki kadınlar mahfiline çıkar. Biraz ilerleyince avlu sola doğru genişler ve buradaki küçük kulübenin cemaata ücretsiz bakan doktorun muayene odası olduğu bildirilmiştir. Bunun hemen kuzeyinde **midraş** yer alır (Plan 27a) (R.136). Midraşın girişi ana ibadet mekanının girişine benzer üçgen alınlıklı bir sundurma ile vurgulanmaktadır. Kare biçimli midraş, avluya bakan iki yönde pencerelere sahiptir. İçte duvarlar boyunca sabit oturma sıraları uzanır. Güneydoğu duvarda ehali ve kuzeydoğu duvarda dolap nişleri vardır. Ahşap ehal dolabının önündeki iki ahşap sütun On Emir tabletlerini taşımaktadır. Düz ahşap tavanın ortasında bağdadi yalancı bir kubbecik (R.137) tevayı taçlandırmaktadır. Mekanın duvarlarında kalemişi olarak kenarları dik yükselen ve üstte kıvrımdallarla taçlanan panolar oluşturulmuş ve benzer kıvrımdallar dolap ve pencereler üzerinde yinelenerek duvarlar hareketlendirilmiştir. Büyük panolarda menora ve C-S kıvrımlı bitkisel kompozisyonlar yer alır. Kartonpiyer hizasında rumili ve kıvrımdallı bordür mekanı dolanır. Tavandaki yalancı kubbe, belirtildiği üzere İsrail'den gelen bir katalogdan seçilen motiflerle bezenmiştir. Göbekteki David Yıldızı motifi Yahudi geleneğinde takvimi temsil eden 12 sembolün (örneğin taç, terazi, Tapınak, Sefer Torah, palmiye, üzüm salkımı gibi) verildiği küçük dairesel madalyonlarla çevrilmiştir. Zemindeki asma dalları, yaprakları ve üzüm salkımlarıyla oluşturulan kompozisyon iki adet panoyla kesilmiştir. Bu panolarda Ağlama Duvarı betimlenmiştir.

Midraşın güneyinde suka ve bahçe yer alır. Buradan doğuya doğru ilerlendiğinde yemek salonu ve gerisinde de cenazelik, depo, çeşme ve modern tuvaletler yer alır. Yemek salonu ile ana ibadet mekanı arasında diyagonal uzanan duvar üzerinde cemaattan sinagoga bağış yapanların isim levhaları görülür.

Yığma taş kagir yapıldığını düşündüğümüz yapının üzeri dört yöne eğimli kırma çatıyla örtülüdür (R.135). **Ana ibadet mekanının** tek girişi kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan duvar üzerindedir (Plan 27b). Yapı parselin köşesine oturtulduğundan yalnızca avluya bakan duvarlar üzerinde üsttekileri yuvarlak kemerli ve daha küçük, alttakileri daha büyük ve dikdörtgen biçimli pencerelere sahiptir. Yuvarlak kemerli giriş kapısı, üç mermer basamakla çıkılan sahanlık ve iki ahşap sütunun taşıdığı üçgen alınlıklı ve ahşap bezemeli bir sundurmayla vurgulanmıştır. İçeri girilince ilk göze çarpan her yeri kaplayan kalemişi ve ahşap applike bezemelerdir. Mekana tavanı ve sekizgen biçimli bağdadi tonozu taşıyan dört ahşap sütun hakimdir (R.138). Boylamasına uzanan dikdörtgen biçimli mekanın dar güneydoğu duvarında görkemli bir ehal yer alır. Ahşap oyma tekniğinde bitkisel kompozisyonlarla bezeli bu ehalin, eskisinin aynısı olarak yeni yapıldığı belirtilmiştir. Büyük ebatlı teva ise kuzeydeki iki

sütun ile kadınlar mahfili balkonu arasında konumlandırılmıştır. Bu tevanın hareketli olduğu ve gerektiğinde ortaya çekileceği bildirilmiştir. Mekanın kuzeybatı duvarı boyunca üstte balkon şeklinde kadınlar mahfilinin uzantısı yer alır (Plan 27b, c) (R.140). Güneybatı duvar alt seviyede sağırdır ancak üstte kadınlar mahfili yer alır. Mahfilin bu kesimi, cadde tarafındaki dükkanların üzerinde olup, ibadet mekanına taşmaz ve caddeye bakan pencerelere sahiptir. L biçimli kadınlar mahfilinin güney ucunda bir toplantı odası vardır.

İbadet mekanının içi canlı pastel ve sıcak renklerle bezelidir. Duvarlarda, özellikle sağır olanlarda, bitkisel kompozisyonlarla taçlanan panolar içinde menorahlarla çevrelenmiş, David Yıldızı ile bezenmiş muhtemelen ehal önüne asılan parokhet'i temsil eden bir örtü motifi yerleştirilmiştir. Ehal duvarı üzerinde panolardan daha yukarıda C-S kıvrımlı ve bitkisel kompozisyonlu baklava dilimi biçimli panolar da görülür. Ehalin kendisi iri, stilize kıvrımdal motifli kalemişi bir bordürle çevrilidir. Düz ahşap tavan, normalde çıtalarla oluşturulmuş dörtgen ve üçgen panolara bölünmüştür ve bazı birimlerin içerisine canlı renklerle boyalı ahşap oyma bitkisel motifli aplikeler çakılmıştır. Benzer aplikeler kartonpiyer şeklinde tüm mekanı ve ortadaki baldakenin dışını dolandır. 2000 yılında tamamlanan restorasyonda, baldakenin üzerini örten sekizgen biçimli bağdadi tonoz üzerindeki kalemişi bezemelerin aslına sadık kalınarak yenilediği belirtilmiştir (R.139). Yine de eski resimlerle karşılaştırıldığında ufak tefek de olsa farklılıklar vardır. Göbekte dikdörtgen biçimli bir pano içerisine oldukça ölçülü C-S kıvrımlı ve stilize bitkisel bir kompozisyon yerleştirilmiş ve bu pano dört kenarı boyunca C-S kıvrımlı stilize bir kompozisyonla hareketlendirilmiştir. İçe doğru eğimli yükselerek daralan dörtgen biçimli yan kenarlarda ise dar kenarlar birer pano, uzun kenarlar üçer pano sığacak şekilde düzenlenmiştir. Uzun kenarların ortasındaki panolarda ve kısa kenarlarda yazılar görülür⁴⁰. Köşelere gelen dört küçük pano ve iki uzun kenardaki toplam dört panoda ise üç adet insansız, deniz-göl, dağlar ve ağaçlarla bezeli manzara kompozisyonu görülür. Diğer panolarda kubbeli yüksek yapılar, Tapınak'ı temsil eden büyük yapıların betimleri vardır.

Galanti, Bet Yakov Sinagogunu 1890 tarihli listede Ez ha-Hayim adıyla bildirmektedir (Galanti 1986, I 295). Avlusunda iki midraşı bulunduğunu ve küçüğündeki iki tablodan birinin Hamursuz (Pesah)'u izleyen 49 günlük Omer dönemi ile ilgili metni içerdiğini ve hattat Hanania Taitaçak tarafından 1889 yılında yazıldığını bildirmektedir. Diğer tabloda David Algranté tarafından işlenmiş bir menorah tasviri vardı. Ez ha-Haim'in tavanında Biblik ve diğer konularda bezemeler bulunduğunu da eklemektedir. Bugün küçük midraştaki bezemeler yukarıda belirttiğimiz üzere yenilenmiş ve değiştirilmiştir. Galanti'nin büyük midraş dediği yapı her halde bugünkü yemek salonu olsa gerektir.

Kuzguncuklu Musevilerin yazları kullandığı Bet Yakov Sinagogunun Gülyüz'ün Galanti'den bildirdiği üzere 1862 tarihli bir onarım fermanı vardır. Alok-Mitrani ise yapının 100 yıllık olduğunu bildirmekte (s. 351) ve kökünün Bizans dönemine kadar gittiğini eklemektedir. Bet Yakov'un Ets ha-Hayim yanınca yerine inşa edildiğini veya yapının isminin değiştirildiğini öne sürmektedir. Bugünkü yapının ise

⁴⁰ Halperin'in bildirdiği üzere buralarda "Kimin önünde durduğunu bil" ve "Tüm bilginin başı Tanrıdadır" yazılıdır (s.39).

1878 yılında yapıldığı belirtilmektedir (Güleryüz 1992, 53; Karmi 1992, 92). Halperin ise 1841 yılını inşa tarihi olarak vermektedir (Halperin 1986, 38). Bet Yakov'un İcadiye Caddesindeki girişi üzerindeki mermer kitabe ise Rav İsak Alaluf'un okuduğu üzere bir tarih verilmemektedir:

Bu Tanrı'nın kapısıdır dürüst olanlar buraya gelecektir.
Bu yer ne yücedir. Ne güzeldir çadırların Yaakov
Ki burası Tanrı'nın evidir Yerleşme yerlerin İsrail
Burası göklerin kapısıdır

Yapının 1983 onarımından başka 2000 yılında tamamlanan büyük bir onarımı daha bilinmektedir.

Katalog No: 28

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Kuzguncuk Virane Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Kal de Ariva, Midraş Tehilim, Bet Nisim

Plan no: 28a, b, c

Resim no: 141-143

Yayınlar: Halperin 1986; Juhasz 1990; Güteryüz 1992; Karmi 1992

Kuzguncuklu Musevilerin kışları kullandığı bu sinagog eğimli bir arazide inşa edilmiştir. Güneybatı köşede tek katlı izlenimi veren yapı aslında iki katlıdır (R.141). Güney cephede ve batı cephede yüksek avlu duvarları uzanır. Güney cephedeki giriş bir sahanlığa açılır, oradan iki yönde inen merdivenlerle avluya erişimi sağlar (Plan 28a). Avlu yapıyı doğu ve kuzey yönlerden L biçiminde kuşatır. Kuzeydoğu köşede bir suka vardır. Yığma taştan inşa edilmiş ve üzeri dört yöne eğimli kırma açtı ile örtülü olan ana binanın alt katındaki midraş şimdi yemek salonu olarak düzenlenmiştir. Kuzeyde ise mutfak mekanı vardır. Kuzeydoğu köşeden başlayıp kuzey kenar boyunca yükselen merdivenin altında ise depo ve tuvaletler yer alır.

Merdivenlerden çıkınca bir ön giriş mekanına ulaşılır (Plan 28b). Bu mekanın en batısından merdivenle kadınlar mahfiline çıkılır (Plan 28c). Kuzey duvardaki kapıdan dikine uzanan dikdörtgen biçimli ana ibadet mekanına girilir. Kuzey kesim, dört ahşap desteğin taşıdığı ve mekanın boyunun üçte birine kadar uzanan U biçimli bir kadınlar mahfiline sahiptir. Bu mahfilin korkuluğu ahşap panolardan yapılmıştır ve David Yıldızı ile bezenerek üzeri verniklenmiştir. Aralardaki desteklerin üzerlerinde ahşap oyma applike bitkisel bezemeler vardır.

Zemini mermer plakalarla kaplı ve duvarları boyunca oturma sıraları uzanan ana ibadet mekanının üçte ikisine dört ahşap desteğin oluşturduğu baldaken hakimdir (R.142). Bu baldakenin üzerinde yükseldiği bima, Boris Lekar'ın çiziminden farklıdır ve sinagog görevlisinin bildirdiği üzere ehal duvarına kadar sonradan uzatılmıştır. İbadet mekanının doğu ve batı duvarında pencereler vardır. Ancak batı duvardakiler halen dışarıdan kepenkli ve içten vitraylı pencere görünümü arz etmelerine karşın sonradan iptal edilmiştir. Ehal duvarında eski fotoğraflarda görülen trompe l'oeil pencereler 1990ların ortalarında yapılan restorasyonda değiştirilmiştir. Bugün ehal duvarında menorah ve On Emir tabletlerinin betimlendiği sade panolara sahiptir. Bu panolar ve yan duvarlardaki pencerelerin üzerlerinde C-S kıvrımlı stilize bitkisel kompozisyonlar görülür. Ahşap ehal dolabı iki ince sütunun taşıdığı bir entablatur ve vazoda çiçek kompozisyonu ve onu iki yönde çevreleyen C-S kıvrımlı kompozisyonlarla taçlanır. Entablaturde görülen gırlant ve kıvrımdal şeritleri, dolap kapaklarındaki stilize kompozisyonlar ve baldakenin dışındaki stilize kompozisyonlar ahşap oyma aplikelerdir. Düz ahşap tavan, çıtalarla oluşturulan geometrik panolara ayrılmıştır. Dört desteğin taşıdığı baldakenin üzeri ise sekizgen biçimli bağdadi tonozla örtülüdür (R.143). Her ne kadar kuruluş olarak Bet Yakov'daki baldakeni andırsa da burada sekiz kenardan yumuşak hatlarla yükselen tonoz ortada dikdörtgen biçimli bir aynada son bulur. Kenarlarda C-S kıvrımlı stilize bitkisel motiflerle oluşturulan ve David Yıldızı ile taçlanan üçgen biçimli kompozisyonlar yinelenmiştir. Aynada ise ortada David Yıldızı bulunan iki kanat biçimli motifin köşeliklerinde stilize taç motifleri dikkati çeker.

Yetkililerin bildirdiği üzere yapı 1990ların ortasında elden geçirilmiştir. Bu restorasyon sırasında örneğin ehal dolabı, parçalar halinde sökülmüş, kimyasal maddelerde bekletilerek temizlenmiş ve tekrar monte edilmiştir.

Güney duvardaki avlu giriş kapısının üzerindeki kitabede Rav İsak Alaluf tarafından okunduğu üzere şöyle yazılıdır:

Kutsal mekan Birani Kuzguncuk

Bu yer ne kadar yücedir.

Ki burası Tanrı'nın evidir

Çünkü evim tüm toplumlara dua evi olarak çağırılacaktır.

Yıl 5680

Bu bir onarım kitabesi olmalıdır çünkü Miladi olarak 1920 yılını göstermektedir. Halbuki burada Virane adında bir sinagogun varlığını Galanti, 1890 listesine göre bildirmektedir (Galanti 1986, I 295). Galanti yapı hakkında başka hiçbir bilgi vermez. Güleryüz yapının inşa tarihini 1840lar olarak verirken Karmi 1856 olarak, Halperin ise 1864 olarak verip çok geçmeden tadilat yapıldığını söylemektedir (Güleryüz 1992, 53; Karmi 1992, 92; Halperin 1986, 39). Yapının özellikle baldaken kuruluşu, Kuzguncuk Bet Yakov'dakiyle çok benzerdir ve başka yerlerdekilere benzemez. Dolayısıyla her ikisinin inşa tarihlerinin birbirine yakın olduğu kanaatindeyiz.

Katalog No: 29

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Ortaköy Etz Ahayim Sinagogu

Yapının Diğer Adları: --

Plan no: 29a, b

Resim no: 144-146

Yayımlar: Galanti 1986; Güteryüz 1991; Karmi 1992

Galanti'nin verdiği 1890 listesinde bahsi geçen Ortaköy Sinagogunun ilk kuruluşunun daha eskiye gittiği bilinmektedir (Güteryüz 1992, 61). Yapı birkaç kere yanmış ve tahrip olmuş ve yeniden inşa edilmiştir. En son 1941'de geçirdiği yangında kül olmuş, geriye yalnızca mermer ehali kalmıştır (R.146). Bu kez yapı yeniden inşa edilmemiş, hemen bitişiğindeki midraş elden geçirilerek sinagoga çevrilmiştir. Yüksek avlu duvarlarıyla çevrili olan yapı bir kompleks durumundadır ve çok aktiftir. Asıl sinagogun mekanı, ehali de içerecek şekilde bir camekanla çevrilip yemek salonuna dönüştürülmüştür. Avlunun batısında, avluya doğru çıkıntı yapan yarım daire biçimli ehaliyle, aslında bir Aşkenaz ibadethanesi olarak düzenlenmiş ama bugün midraş işlevine sahip kare biçimli bir mekan da yer alır.

İbadet mekanı, dikine planlı dikdörtgen biçimlidir (R.145). Kuzeyde iki kapısı ve batı uçta bir kapısı vardır (R.144). Mekanın batı yarısının üzerinde kadınlar mahfili uzanır. Mahfilin girişi batıda ve dışarıdadır. Güteryüz'ün bildirdiği üzere 1977 yılında mermer kaplanan ehali, dar doğu duvardadır ve önünde yine mermer döşeli bir bima uzanır. Bima ile oturma sıraları arasına gelen bir bölgede sekizgen küçük bir fener içeriği aydınlatmaktadır. Benzer bir fener kadınlar mahfili üzerinde de vardır (R.145). Güney duvar tamamen sağırdır.

Katalog No: 30

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Sirkeci Bet Avraam Sinagogu

Yapının Diğer Adları: –

Plan no: 30

Resim no: 147-148

Yayımlar: Galanti 1986; Alok-Mitrani 1992; Güteryüz 1992; Karmi 1992

Sirkeci Tren Garının hemen arka sokağında, yüksek avlu duvarının gerisinde yer alır Bet Avraam Sinagogu. Avluya girilince solda bahçe, önümüzde suka ve hemen sağda üç katlı müstemilat yer alır. Müstemilatın yarı bodrum olan zemin katında depo, mutfak ve tuvaletler; orta katında yemek salonu ve toplantı salonu ve ofis, ana ibadet mekanının bitişiğindeki dış merdivenlerden erişilen üst katında ise midraş ve depo vardır (R.147).

Kagir inşa edilmiş ana ibadet mekanı parselin güneyini kaplar. Oldukça sade olan kuzey cephenin ortasından biraz doğuya kayık konumlanmış tek kapının iki yanında birer pencere vardır. Bir basamak inilerek girilen ibadet mekanı, düzgün olmayan dörtgen biçimlidir. Duvarlar boyunca sabit oturma sıraları uzanır. Tüm duvarlar 1971 yılında lambri kaplanmıştır (R.148). Ortadaki dikdörtgen kesitli iki kagir ayakla desteklenen tavan düzdür. Bu iki ayağın arasında kare biçimli bir aydınlatma feneri vardır. Doğu duvarın ortasında sade ehal dolabı ve önünde mermer bima yer alır (R.148).

Galanti'nin verdiği 1853 ve 1890 listelerinde bahsi geçmeyen Sirkeci Sinagogu, C listesinde, o gün mevcut sinagoglar arasında sayılmaktadır (Galanti 1986, I 297). Karmi, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Doğu Avrupa ve Balkanlardan trenle gara gelen çok sayıda mültecinin bu sinagogda ibadet ettiğini belirtmektedir (s.44). Güteryüz ve Galanti'ye göre sinagogun açılışı İstanbul'un işgal altındaki yıllarına rastlar (Güteryüz 1992, 31; Galanti 1995, 59-60). Yusuf Reyna'nın bildirdiği üzere sinagogları 100 yıllıktır⁴¹. İlk aşamada kiralanan üç katlı yapının üst katı hem okul hem ibadet yeri olarak kullanılmıştı. Daha sonra asıl mekan inşa edilmiştir. Sinagog arsa sahibi Avram Geron'un sayesinde kurulduğu için ona ithaf edilmiştir (Güteryüz 1992, 32). Alok-Mitrani ise yapının 1943 yılında inşa edildiğini ve bugünkü halini ise 1957 yılında aldığını bildirmektedir (s.377).

⁴¹ Yusuf Reyna ile 1.5.2000 tarihinde yapılan görüşmeye istinaden.

Katalog No: 31

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Şişhane Neve Şalom Sinagogu

Yapının Diğer Adları: --

Plan no: 31

Resim no: --

Yayımlar: Güteryüz 1991; Karmi 1992

15. yüzyılda İspanya'dan göç eden Sefaradların kurduğu Aragon Sinagogunun yerine kurulduğu söylenen (Güteryüz 1992, 76) Neve Şalom, tıpkı Şişli Bet İsrail ve İzmir Alsancak Şarhaşamayın Sinagogları gibi kent içi demografik hareket sonucu yeni inşa edilen bir sinagogdur. Günümüzde İstanbul'un halen en büyük sinagogu olup 1986'daki elim intihar saldırısından sonra yalnızca Bar Mitzva, Bat Mitzva, düğün, cenaze gibi törenler ve özel günlerde kullanılmaktadır. Yapı, büyük bir kompleks halinde olup, küçük bir müze ve sosyal tesislere sahiptir.

Enine dikdörtgen biçimli ana ibadet mekanı sekizgen bir çekirdek etrafında düzenlenmiştir. Payelerle taşınan bu sekizgen çekirdeğin üst örtüsü önce sekiz dilim halinde yükselmekte sonra küçük bir kubbe ile taçlanmaktadır. Yarım daire profilli ehalin önünde bima uzanır. Sekizgen çekirdeğin dışında kalan kesimlerin üzerinde kadınlar mahfili yer alır. Her iki seviyede de ehal duvarı haricinde vitraylı dikdörtgen pencereler vardır.

Yapı 25 Mart 1951 günü ibadete açılmıştır. Mimarları Elio Ventura ve Bernard Motola cemaatin içindedir (Güteryüz 1992, 74).

Katalog No: 32

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Şişli Bet İsrail Sinagogu

Yapının Diğer Adları: --

Plan no: 32a, b

Resim no: --

Yayımlar: Güleryüz 1991; Karmi 1992

Yapı, 20. yüzyıl yapılarına örnek teşkil etmesi açısından kataloga dahil edilmiştir. Osmanbey'de Efe Sokak ile Kırağı Sokak arasında büyük bir kompleks halindeki yapı, daha önce burada bir garajın tadil edilmesiyle oluşturulan havranın yerinde yeniden inşa edilmiştir. 1952 yılında Türk uyruklu Ermeni Mimar Aram Derogobyan ile Türk uyruklu Yahudi Mimar Jak Pardo'nun birlikte üstlendikleri inşaat çok kısa bir sürede tamamlanmış; hatta inşaat bitmeden ibadet başlamıştır. Kırağı Sokak tarafındaki kesim ise önceleri bahçe olarak bırakılmış ancak daha sonra 1961 yılında sosyal tesisler ve mikve inşa edilerek yapı büyük bir kompleks haline gelmiştir (Güleryüz 1992, 91-92). Şişli Bet İsrail Sinagogu Kompleksi, Şişhane'deki Neve Şalom Kompleksi gibi büyük ve çok aktif bir yapılar topluluğudur.

İbadet mekanı üç sahınlı bazilika şeklinde düzenlenmiştir ve yan sahınların üzerinde U biçimli bir kadınlar mahfili uzanır. Betonarme olarak yeniden inşa edilen yapının orta sahını beşik tonoz ile örtülüdür. Apsis biçimli çıkıntının dibindeki ehal, yarım kubbe ile taçlanmakta, önünde ise yenilikçi düzende bir bima uzanmaktadır.

İbadet mekanının ehal duvarı gerisinde üzeri açık bir avlu ve onunda gerisinde derneklerin ve sosyal tesislerin yer aldığı bina yükselmektedir.

Katalog No: 33

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İstanbul Yüksekaldırım Aşkenaz Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Avusturyalı

Plan no: 33a, b

Resim no: 149-152

Yayınlar: Galanti 1986; Alok-Mitrani 1992; Gülerüz 1992; Karmi 1992; Saner 1998; Frayman 2000

Yüksekkaldırım'da ön avlusu gecekodu dükkanlarla işgal edilen sinagogun cephesi, Büyükkada Sinagogunu andırır biçimde oryantalist unsurlarla bezelidir (R.149). İki katlı halde düzenlenmiş olan ön cephenin alt katı bugün incelenemeyecek şekilde kapalıdır. Eski fotoğraflardan görüldüğü üzere öndeki koridor gibi giriş mekanının üzeri sonradan örtülmüştür. İki katı ayıran kornişin üzerinden itibaren cephe ortada geniş, iki yanda daha dar olmak üzere üç bölümde düzenlenmiştir. Moresk başlıklı sütunların taşıdığı at nalı kemerler içeride yuvarlak, dışta sivri biçimlidir ve tepelerinde yuvarlak rozetlerle vurgulanmıştır. Kemerlerin içinde birer yuvarlak pencere yerleştirilmiştir. Sütunlar arasında ise yanlarda birer, ortada üçüz atnalı biçimli sivri kemerli pencereler yer alır. Tüm bu kompozisyon dikdörtgen bir cephe üzerine plastik şekilde uygulanmıştır. Kemer biçimlerinin hepsi Saner tarafından soğan biçimli olarak değerlendirilmektedir (Saner 1998, 103-04). Yan bölümler, yüksek çapraz tonoz gibi görünen kurşun kaplı örtüyle kapatılmıştır. Yan bölümler aslında merdiven kuleleridir ve bu düzenleme ve örtüleriyle Edirne Büyük Sinagog'u akla getirmektedir. Orta bölümün gerisinde yine kurşun kaplı kubbe yükselmektedir.

Ana cephede üç açıklık yer alır. Ortadaki daha geniş olan açıklıkta basamaklarla çıkılarak küçük bir antreye ulaşılır ve gerisindeki kapıdan ibadet mekanına geçilir. İki yandaki daha dar açıklıklar döner merdivenlerle iki katlı düzenlenmiş kadınlar mahfiline erişimi sağlar. Ortadaki antreden bu merdiven kulelerine olan geçişlerden güneydeki bugün iptal edilerek dolaba dönüştürülmüş, güneydeki merdivenin altına tuvalet eklenmiştir. Mermer basamaklardan ulaşılan kadınlar mahfilinin (R.150) alt katı, alttaki giriş antresinin üzerine de genişleyerek U biçiminde ibadet mekanını dolandır. Ortadaki bu geniş bölüm, ibadet mekanına yay şeklinde girinti yapar. Kadınlar mahfilinin üst katı, daha dar olup yine U şeklindedir ve içeri doğru ayrıca bir taşma yapmaz.

Ana ibadet mekanı zemini mermer döşeli dikine düzenlenmiş bir dikdörtgendir. Yapının bitişik nizamda inşa edilmesi nedeniyle güney ve kuzey duvarlarında her hangi bir pencere açıklığı bulunmaz; yalnızca doğuda ehalin iki yanında, kadınlar mahfilinin üst kat hizasına kadar yükselen dar, yüksek ve sivri kemerli birer vitraylı pencere ve ehalin üzerinde dairesel yine vitraylı bir pencere vardır. İbadet mekanının güney ve kuzey duvarlarına oldukça yakın konumlandırılmış ikişer iri sütun kadınlar mahfilinin ilk katını; üzerlerine yerleştirilen daha dar sütunlar ise ikinci balkon katını taşımaktadır. İkinci balkon katında korkuluktan itibaren üst örtünün tonozu yükselmektedir. Bu destekler nedeniyle mekan bazilika görüntüsüne sahiptir Ancak Sardis örneğinde olduğu gibi, yan sahnalar kullanılabilir genişlikte değildir. Mekanın doğusunda yer alan görkemli ahşap ehal (R.151), üzerindeki soğan biçimli kubbeciğiyle dikkati çeker. Önündeki iki ahşap desteğin taşıdığı geniş saçaklı ehal, iki yanında birer koltuğun bulunduğu nişleri de içerecek şekilde tasarlanmıştır. Kabartma tekniğinde bitkisel

bordürler, mukarnaslar ve On Emir tabletleriyle bezeli ehal, iki yanda üstte stilize palmet dizisi, ortada biri büyük ikisi küçük üç adet soğan biçimli kubbecikle taçlanır. Ehalin üzerinde konumlandığı bima öne doğru uzanır ve iki köşesindeki üçer basamakla çıkılır. Ehal dolabının hemen önünde bir okuma kürsüsü vardır. Mekandaki oturma sıraları tiyatral düzende sıralanmıştır.

Yapının alçı bezemeleri duvarlar üzerinde ve balkon altlarında ince silmelerle oluşturulan dikdörtgen panolar, birinci balkonun alt hizasındaki ahşap konsol dizisinin üzerindeki bitkisel bordür, üst kat sütunlarının bitkisel bezeli başlıkları ve kubbe eteğindeki bitkisel bordür ile kubbenin iç yüzündeki yıldız motiflerinde yoğunlaşmıştır. Sütunların oluşturduğu ve kemerlerle vurgulanan ortadaki kare bölüm pencere ve çatıdan yukarı yükselen kubbeyle örtülüdür (R.152). Kubbenin doğusunda ve batısında kalan bölümler ise çapraz tonoz örtülüdür.

Kuzeydoğudaki sütunun yanından aşağıya inen merdivenler yapının aşağıdaki dört katına erişimi sağlamaktadır. Alt katlarda cenazelik, haham odası, depo, kütüphane, midraş ve tuvaletler yer alır.

Yapı giriş cephesindeki Almanca kitabeye göre 1900 yılında inşa ettirilmiştir. Abanoz ağacından ehal, 1904 yılında merhum Rahel Carlmann'ın anısına eşi Carl Carlmann tarafından yaptırılıp hediye edilmiştir. Tevayla birlikte yapılan ehal, yontucu Fogel (Fogelstein) tarafından işlenmiştir. Yapının mimarı Venedikli G.J. Cornaro'dur (Frayman 2000, 19). Yapının iç düzenleme ve özellikle iki katlı kadınlar mahfili açısından en yakın benzeri bugün sanat merkezi olarak kullanılan Schneidertempel'dir.

Katalog No: 34

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İzmir Algazi Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Kaal de Ariva

Plan No: 34

Resim No: 153-155

Yayınlar: Juhasz 1990; Galanti 1986 IV; Alok-Mitrani 1992 (yl. Fotoğraf); Grosman 1992; Pardo 1992; İrkin 2000

Kemeraltı'nda Havra Sokağı bölgesindeki sinagoglardan olan Algazi Sinagogu, Hevra'ya kısmen bitişik olup bugün harabe halindeki Foresteros ile yan yana ve hemen yanı başındaki Sinyora ile komşudur. Taş ve tuğla ile inşa edilmiş kagir yapının yalnızca bir tek giriş kapısı vardır (R.153). 927 sokak boyunca uzanan kuzey duvarındaki iki sıra dikdörtgen biçimli pencere ise sokak zemininden oldukça yüksektedir. Bunun sebebi Algazi Sinagogunun bir bodrum katının bulunmasıdır. Köşedeki sade kapının üzerinde 5661 (M. 1901) tarihi bir onarımı işaret ediyor olmalıdır. Kapıdan girince beşik tonozlu bir mekana, oradan da üstü açık avluya geçilir. Avlunun en güneyinde sinagoga çıkan basamaklar, hemen önünde bir sarnıç, ve beşik tonozlu mekan tarafında ise oldukça alçak bir kapı yer alır. Bu kapı, sinagogun altındaki üçü düz ahşap tavanlı biri beşik tonozlu dört mekanlı bodrum kata girişi sağlar. Bugün her ne kadar daha çok hapishane izlenimi uyandırsa da, Kemeraltı sinagoglarının şaması rahmetli David Palombo'nun verdiği bilgilere göre burası **Asara Batlanim** idi; yani, burada artık yaşlanmış on erkek bütün gün cemaatin ve ülkenin iyiliği için dua ederdi.

Avlunun güneydoğu köşesindeki basamaklardan çıkınca, sonradan ahşap bölmeyle oluşturulan bir ön mekana ulaşılır. Buradan doğudaki **ana ibadet mekanına** üç adet yuvarlak kemerli kapı ile geçilir. Kapıların arasında iki adet dikdörtgen pencere açıklığı da vardır. Ana ibadet mekanı, güney ve kuzey duvarlarında ikişer sıra dikdörtgen pencereye sahiptir. Pencerelerin üzerinde tuğladan hafifletme kemerleri ve içlerindeki tuğla dolgu, dış yüzeylerin sıvasız kesimlerinde görülmektedir. Zemin halı kaplı olduğu için malzemesi görülemez. Ana ibadet mekanının düz ahşap tavan ile örtülüdür. Mekanın ortasında dairesel zarflardan yükselen dört ahşap sütun, Hevra, Ez Hayim, Sinyora, Bikur Holim'de olduğu gibi bir baldaken oluşturmaktadır (R.154). Oldukça sade olan baldakenin tavan kenarlarında altın yaldızlı bitkisel rozetler görülür. Büyük ebatlı **teva** bu baldakenin altındadır. Doğu duvardaki **ehalin** iki yanında birer dolap nişi ve üst seviyede pencereler yer alır (R.155). İki ince ahşap sütunun taşıdığı küçük revak, oyma bitkisel motiflerle çevrelenmiş On Emir tabletleri ile taçlanmaktadır.

Oldukça sade olan yapıda **kadınlar mahfili** yoktur. Söylenceye göre bir bayram sırasında genç bir hazan, sevdiği kadına göz kırptığı için hahambaşı tarafından kadınlar mahfili yıktırılmıştır. Bugün bu mahfilin yeri konusunda herhangi bir iz görülememektedir.

Algazi Sinagogu, Galanti'nin, bizim göremediğimiz bir İbranice kitabeye göre bildirdiği (II, 286) üzere 1724 tarihinde Algazi ailesi tarafından inşa edilmiştir. Ancak bugünkü yapının 1724 tarihli olmadığı açıktır. Sokak kapısının kilit taşındaki 5661 (M. 1901) ve avludaki 5649 (M. 1889) tarihleri bugünkü yapıyla ilgili onarımlara ait olmalıdır. Bu durumda sinagogun ilk inşasını 1724 yılına, bugünkü halini ise muhtemelen 1841 yangını sonrası uzunca süre terk edilip 1889 gibi yeniden inşası ve 1901 yılı onarımı sonrası kazandığını söyleyebiliriz.

Katalog No: 35

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İzmir Şalom Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Aydınlılar Sinagogu, Kaal de Abacho

Plan No: 35

Resim No: 156-159

Yayımlar: Juhasz 1990; Galanti 1986; Alok-Mitrani 1992; Grosman 1992; Pardo 1992; Saban 1996; İrkin 2000

Kemeraltı sinagoglarından bir diğeri olan Şalom ya da Aydınlı Sinagogu da diğeri gibi dükkanlarla çevrilidir. Yüksek bir kapıdan girilen dar uzun avluda bir kuyu, müstemilat ve suka vardır. Tam karşıdaki kısım kadınlar mahfiline çıkışı sağlar ancak anahtarı olmadığı için burasını göremedik.

Hemen soldaki kapıdan **ana ibadet mekanına** geçilir. Duvarları boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanan, zemini mermer kaplı, boylamasına dikdörtgen biçimli bu mekanın kuzeybatı kesiminde üst kattaki basık kemer, kadınlar mahfiline açılmaktadır. Mekanın güney duvarındaki beş pencere, çevresinin zamanla dükkanlarla dolması nedeniyle iptal olmuş ve bugün şevli niş şeklindedir. Yalnızca batı duvarda, biri kapı olarak ta kullanılan üç pencere, doğu duvarın güney ucunda üstte bir pencereden ve kuzey duvarda kadınlar mahfili altında ve giriş kapısının hemen doğusunda bir pencereden gün ışığı alınabilmektedir. Mekana dört büyük, kagir paye hakimdir (R.156). Altın yaldızlı kompozit başlıklı payelerin taşıdığı yuvarlak kemerlerle bir baldaken kuruluş ortaya çıkar. Baldakenin altında olmasını beklediğimiz teva (R.158), Hevra'da olduğu gibi ehalin karşı duvarı önüne çekilmiş ve çift odaklı bir iç düzenleme ortaya çıkmıştır. Batıda, tevanın gerisindeki pencereden başka hiçbir bağlantısı bulunmayan ikinci bir avlu yer alır. Burada görülen sıvasız batı duvarı, 19. yüzyılda çok görülen bir tarzda taş ve tuğla kırıklarıyla örülmüştür. Oyma ahşap şeritle taçlanan ahşap teva bugün altıgen bir kaideden yükselip genişleyerek yuvarlaklaşır. İki yandan basamaklarla çıkılan teva, Hevra ve Roşar'ın tevalarıyla benzer olup oturma sırasına ve dışa taşan kürsüye sahiptir.

Baldakenin hizasından **tavan** dokuz eşit parçaya bölünmüştür. Kuzeydeki üç birim yağlı boyalı düz ahşap tavan şeklindedir. Diğer bölümlerde çitakari teknikte çeşitli geometrik desenler ve içlerinde boyama stilize bitkisel bezemeler görülür. Baldakeni örten birimin içbükey kenarlarında yoğun bitkisel bezeme görülür (R.159). Ehalin önündeki birimde ise yine çitalarla oluşturulmuş çok kollu yıldız motifi dikkati çeker.

Dört basamak çıkılarak ulaşılan ahşap ehal dolabı (R.157), oyma teknikte bitkisel ve C-S kıvrımlı motiflerle çevrelenmiş On Emir tabletli alınlıkla taçlanmaktadır. İki yanda birer dolap nişi daha vardır.

Yapının iki ayrı bölümdeki avlusu, kadınlar mahfilinin daha sonra buraya eklendiğini akla getirmektedir çünkü bu bölümü kaldırdığımızda L biçimli tek bir avlu ortaya çıkmaktadır, zaten arka avluya girişin pencereden sağlanması da bunu desteklemektedir. Yapının güney duvarındaki iptal edilmiş pencereler de yapının çok kereler elden geçtiğini göstermektedir.

Galanti'nin Rosanes'ten naklettiğine göre (II, 285), Şalom da Ez Hayim ve Talmud Tora (Havra) Sinagogları gibi 1620 yılında İzmir'e gelen Rav Escapa zamanında mevcuttu. Tabii ki, bugünkü yapının o dönemden olduğunu söyleyemeyiz. Yine Galanti'nin bildirdiğine göre yapı 1800 ve 1841 yılında iki kere elden geçti. Kuzey duvarın avlu cephesindeki kitabenin Rav İsak Alaluf tarafından yapılan çevirisine göre "Bu sinagog 5560 yılında başımızın tacı 'Bate Kehuna' kitabının yazarı Rav idaresinde inşa edilmiştir. 5601 yılındaki yangında yanmamıştır. 5650 yılının Nisan ayında büyük tadilatı katılımcılar olan Yosef oğlu Bay Moşe Uziel, Bay Eliya Kuriyel, Bay Daniel Farhi, Bay Yomtov Mizrahi, Aharon oğlu Bay Aharon Uziel, Bay Moşe de Sigura, Aharon oğlu Moşe Uziel tarafından tamamlanmıştır. Aynı şekilde kutsal evimizin ve sevincimizin inşasını görelim. 'Onları kutsal dağımıza getirecek ve dua evimde sevindireceğim'. 5650" Bu kitabe, yapının 5560 yılında yani M. 1790 yılında inşa edildiğini anlatıyor. 5650 (Miladi 1890) onarım tarihi, yapının bezeme özelliklerinin de desteklediği bir tarihtir. Tevanın yerinin 20. yüzyılda değiştirilerek "çift odaklı" bir iç düzenlemeye gidildiğini düşünüyoruz. Juhasz (s.48) bu tür değişikliklerin İtalyan etkisi altında olabileceğini belirtmektedir. Bu durumda İtalyan mimarların ve sanatçıların 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Osmanlı topraklarında aktif olduğunu ve birçok inşaata imza attığını hatırlarsak (örneğin, Yıldız Sarayı, İzmir Bet İsrail Sinagogu, Çorlu Sinagogu gibi), söz konusu tadilatların 20. yüzyılın birinci yarısında gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Ana ibadet mekanının içerisinde baldakeni oluşturan kuzey payelerinin kuzey yüzlerindeki kitabelerde yapıya bağışta bulunan erkek ve kadınların isimleri iki ayrı levhada gösterilmektedir. Alok-Mitrani'nin (s. 159) bildirdiğine göre Aydın'dan İzmir'e göçen Musevilerin burada ibadet etmesinden dolayı buraya Aydınlı(lar) Sinagogu da denmektedir.

Katalog No: 36

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İzmir Bet İsrail Sinagogu

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 36

Resim No: 160-163

Yayımlar: Juhasz 1990; Galanti 1986; Alok-Mitrani 1992; Grosman 1992; Pardo 1992; Bora 1995; İrkin 2000

Ön cephesi Mithatpaşa Caddesine, arka (güney) cephesi 305. Sokağa bakan Bet İsrail Sinagogu, taş ve tuğla ile inşa edilmiş kagir bir yapıdır (R.160). 305 Sokaktaki duvarı sıvasız olup 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başında yaygın olan örgü sistemi gözlenmektedir. Yapı doğudan bir başka binaya bitişiktir. Batıda ise dar uzun avlusu ön kısımda sonradan inşa edilen tuvalet ve kalorifer dairesi gibi müştemilat nedeniyle ön avludan kopmuştur. Dört yöne eğimli kırma çatının ortasından yüksek kasnaklı kubbe yükselir (R.160).

İki katlı olarak düzenlenmiş ön cephe üç bölümlüdür (R.161). Alt katta, ortada sonradan araları kapatılan sütunlu giriş bölümü ve iki yanda birer kapıya beşer basamakla ulaşılır. Üst katta ise ortada üç, yanlarda birer pencere yer alır. Pencereler yuvarlak kemerli olup üstleri akroterli üçgen alınlıklara sahiptir. Cephenin kenarlarında ve orta ile yan bölümlerin arasında triglifli duvar payeleri yükselir. Yatay silmelerle vurgulan çatı seviyesi ortada, Davud yıldızı motifli üçgen bir alınlıkla ve dış köşelerde birer akroterle hareketlendirilmiştir. Doğudaki kapı ise depo odasına açılır. Batıdaki kapı merdiven boşluğuna açılır ve müştemilat ve galeri katına çıkışı sağlar. Galeri katı kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır ve U biçimlidir.

Ortadaki kesim antre görevi görmektedir. Ayrıca bu sinagoga bağış yapanların ve buranın cemaatından olup ölenlerin isim listeleri batı ve doğu duvarlardaki mermer panolara İbranice ve Türkçe olarak işlenmiştir. Bir basamak çıkılarak ana ibadet mekanına geçilir. Zemini İtalyan karolarla döşeli olan mekan, ahşap desteklerle bölümlenmiş üç sahınlı bazilikal plan şemasına sahiptir. Orta sahnin daha geniştir. Yan sahninlerin üzeri ve ön giriş mekanlarının üzeri kadınlar mahfilidir. Ahşap destekler üst kat hizasından devam ederek aynı zamanda çatıyı taşırlar. Yenilikçi düzende inşa edilen bu sinagog, güney duvarının ortasındaki ehalin önünde ahşaptan kabartma ve oyma teknikli bezemelere sahip anıtsal bir bimaya sahiptir (R.162). Kenarlarda ve ortada mermer basamaklarla çıkılan bimanun basamaklar arası kısımlarda dörder dilim şeklinde dışa taşan kürsüleri vardır. Dilimler ince ahşap sütunlarla vurgulanmakta ve üzerlerinde yine ahşaptan kabartma ve oyma bezemeli bir şerit uzanmaktadır. Ehalin önüne gelen kesimde, On Emir tabletleri C-S kıvrımlar ve bitkisel motiflerle çevrelenmiştir.

Düz ahşap tavan, orta sahninin ortasında sekizgen kasnaklı ve pencereli bir kubbe ile taçlanmaktadır (R.163). Kubbe ve kasnağın iç yüzleri ile tavan alçı silmeler ve bitkisel motiflerle bezelidir. Benzer şekilde ehal duvarında üst seviyedeki pencere de alçıdan duvar payeleri ve bitkisel bezemelerle çevrilidir.

Yapının 1905 senesinde Karataş Yahudileri tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Galanti (1991) Osmanlı padişahının tuğrasını taşıyan izin fermanının faksimilesini (II, 289) ve Fransızca tercümesini (III, 307-08) yayınlamıştır. Grosman'ın verdiği bilgilere

(1992, 376-77) göre yapı 1908'de kurulmuştur. İnşaat 8000 altın liraya mal olmuş ve zenginlerin bağışlarıyla tamamlanabilmiştir. Hatta iki metelik değerinde kuponlar satılmıştır. Bugün hala kullanılan maun oturma sıraları 1925 yılında 5000 liraya mal edilmiştir. Yapı tamamen İtalyan ustalar ve sanatkarlar tarafından inşa edilmiştir (Bora 1995, 51). Günümüzde İzmir cemaatının daha çok düğün, sünnet, Bar-Mitsva gibi törenlerde kullandığı yapı, Türkiye'de en büyük sinagoglardandır.

Katalog No: 37

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İzmir Bikur Holim Sinagogu

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 37

Resim No: 164-168

Yayınlar: Juhasz 1990; Galanti 1986; Alok-Mitrani 1992; Pardo 1992; Saban 1996; İrkin 2000

İkiçeşmelik Caddesi üzerinde yer alan taş ve tuğla ile inşa edilmiş kagir yapının **bodrum katı** bugün dükkan olarak kiraya verilmiştir. Kiracının izin vermemesi nedeniyle içerisi görülemezdir. Ancak yapının adının “hasta ziyareti” anlamına gelmesi, İzmir’in yaşadığı salgınlar sırasında bu bodrum katın bir süre hastane olarak kullanıldığını akla getirmektedir (Alok-Mitrani 1992, 180). Bir başka varsayım da buranın cemaat hapisanesi **bet din** olabileceği yönündedir (Bora 1995, 52-53). Benzer bir bodrum katı Algazi’nin altında vardır ancak burasının **Asara Batlanim** olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Caddeden girilince birkaç basamakla çıkılan hayatta iki kapı vardır. Sağdaki kapı yukarıdaki **kadınlar mahfiline** çıkışı sağlamaktadır. Ancak anahtarı olmadığı için yukarı çıkamadık. Ana ibadet mekanından görüldüğü üzere kadınlar mahfili, tamamen bir ahşap kafes gerisindedir. Ana kapı doğrudan **midraşın** içine açılır (R.164). Girişin hemen sağında, Hevra’nın midraşında da olduğu gibi, ehal yer alır. Ehalin de sağında uzanan ahşap bölme, kadınlar mahfiline çıkan merdivenlerin altıdır. Geri kalan yerlerde duvarlar boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Mermer zeminli ve düz ahşap tavanlı bu mekanın ortasında at nalı biçimli ve dört sütunla tavana destek olan teva yer alır. Tevanın üzerindeki tavan, çitalarla çok kollu yıldız motifliyle vurgulanmıştır. Bezeme üzerinde altın yıldız, dikkati çeker.

Midraştan bir basamak çıkılarak ahşap perde duvardaki kapıdan **ana ibadet mekanına** geçilir (R.165). Enine dikdörtgen olan bu mekana ortadaki sabit, yüksek ve büyük teva hakimdir. Mekanın bütün duvarları boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Ayrıca ortadaki kare tevanın tüm çevresi ve kuzeye doğru uzanan iki kol boyunca da sabit ahşap oturma sıraları vardır. Mekanın güney duvarı sağdır fakat batı duvarında iki sıra halinde yuvarlak kemerli pencere, doğu duvarında ise altta yalnızca en kuzeyde bir, üstte üç adet pencere yer alır.

Ortadaki dört sütunla kaynaşmış durumda inşa edilen sabit **teva**, hem ebatları hem de yoğun süslemesiyle dikkati çeker (R.166-167). Batıdaki basamaklarla çıkılan tevanın okuma kürsüsü dışında kalan yerlerinde oturma sırası vardır. Dört köşeden yükselen sütunlar kemerlerle birleşerek bir baldaken oluştururlar. Birleşme noktalarından doğu ve batı duvarlarına uzanan kirişler, baldakenin dışında tavanda iki birim daha ortaya çıkarır. Bölümleme kirişlerinin içbükey yan yüzleri ve tüm tavanın duvarlarla birleştiği içbükey yüzeyler kalemişi olarak kartuşlar içinde veya bağımsız vazodan çıkan çiçek tasvirleriyle, C-S kıvrımlı bitkisel motiflerle, tabakta meyve kompozisyonlarıyla, kartuşlar arasında kıvrımdal ve yineleyen bitkisel motiflerle süslenmiş, üzeri verniklenmiştir. Baldakenin tavanı ve doğu ile batısındaki birimlerde çitalarla oluşturulmuş baklava dilimleriyle bezelidir. Doğru duvarın ortasındaki **ehale** üç

basamak çıkılarak ulaşılır. İki ahşap sütunun taşıdığı bir ahşap üst örtü ile taçlanan ehal, sade bir dolap şeklindedir (R.168). Aynı duvar üzerinde yine üç tane dolap nişi daha vardır.

Galanti'nin bildirdiğine göre (II, 285) Bikur Holim Sinagogu 1724 yılında Hollanda asıllı Salomon de Ciaves tarafından yaptırılmış ve gelir olarak evler ve Sefer Toralar ile çeşitli aksesuarlar bağışlanmıştır. 1772 yılında yanan yapı bir süre terk edilmiş 1800 yılı civarında Maniel de Ciaves tarafından yeniden inşa edilmiştir. Bu sinagogun idari heyetinde her zaman bu aileden biri bulunurdu. Galanti'nin tercümesini verdiği (III, 306) 9 Nisan 1777 tarihli, İzmir Kadısına gönderilen fermanda Daniel Ciaves'in kendi evinde Tora okuduğundan söz etmektedir. Galanti burayı Ciaves'in Sinagogu olarak değerlendirmektedir. Bu durumda yapının ilk başta bir ev-sinagogu olarak kurulduğu ve sonraki onarımlar sırasında tam olarak sinagoga dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak Bikur Holim isminin ne zaman kullanılmaya başladığını bilemiyoruz.

Katalog No: 38

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İzmir Ez Hayyim Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Ez ha Haim de Ariva Sinagogu, Beit Hillel Sinagogu (?)

Plan No: 40

Resim No: 169-171

Yayınlar: Juhasz 1990; Galanti 1986; Alok-Mitrani 1992; Pardo 1992; İrkin 2000

Kemeraltı'nda Hevra Sinagogu'nun karşısında yer alan taş ve tuğla ile inşa edilmiş kagir Ez Hayyim Sinagogu metruk olup yıkılma tehlikesi vardır. Alt katı dükkanlar şeklinde düzenlenmiş olan bu fevkani yapının sade girişten basamaklarla çıkılınca midraşına ulaşılır. Merdivenin güneyi boyunca üst katta uzanan mekanın yapıyla pencereler ile bağlantısı olup arada kapı yoktur. Midraşa ulaşınca solda ana ibadet mekanının girişi, sağda kadınlar mahfiline çıkan merdivenler yer alır. Midraşın üzeri tamamen kadınlar mahfiline ayrılmıştır. Midraşın ortasındaki sade teva, aynı zamanda tavanı destekleyen iki küçük sütuna sahiptir. Midraşın üç kenarı boyunca sabit ahşap oturma sıraları yer alır.

Ana ibadet mekanına Hevra'da olduğu gibi ahşaptan perde duvardaki kapıdan geçilir. Kareye yakın dikdörtgen mekanın üzeri ahşap düz tavan ve kırma çatı ile örtülüdür (R.169). Duvarları boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Kuzey ve batı duvarlar boyunca yuvarlak kemerli ikişer sıra pencere yer alır. Doğu duvarında ise yalnızca üstte üç adet pencere vardır. Ortada dört ahşap sütunun taşıdığı baldaken benzeri yapı aynı zamanda tavanı taşımaktadır. Zemin mermer levhalarla kaplı iken, bu baldakenin içi bitkisel bordürlü karolarla kaplıdır. Baldaken ile kapı arasındaki kesimde zeminde, yine mermerden kare biçimli kartuşun içinde yuvarlak göbekten çıkan çok kollu yıldız motifi dikkati çeker. Baldakeni oluşturan sütunlar prizmatik taş kaidelerden yükselir ve ahşap sade başlıkların üzerinde ahşap kemerlerle tavana ulaşır (R.171). Baldakenin tavanında ahşap çıtalarla yapılan eğrisel geçme motifi ve stilize bitkisel motifler ve iç yüzeylerdeki dinsel içerikli kitabeler altın yıldızla vurgulanmıştır.

Ortada dört ahşap sütunla vurgulanan bölgede yer almasını beklediğimiz teva, bima şeklinde ehalin önüne taşınmıştır (R.170). Üzerindeki İbranice yazıtta verilen 5700 (M. 1940) tarihi yeni bimanın tarihi olmalıdır. Keza, Sinyora'da da aynı tarihli bir bima vardır ve Sinyora da Ez Hayyim gibi dört destekli baldakene sahiptir. Doğu duvardaki ehal nişi iki yanda birer dolap nişi ile çevrilidir. 1940 yılında ehalin önüne inşa edilen bima ise iki yanda ve ön ortada basamaklarla çıkılan bir platform şeklindedir. İki yanda dışa eğrisel olarak taşan kısımlar ahşap korkuluğa sahiptir. Bu çıkıntılar ve ortadaki kısmın üzerinde, ince ahşap sütuncukların taşıdığı, ahşaptan oyma – ajur teknikli C-S kıvrımlı stilize bitkisel bezemeli bir şerit uzanır.

Galanti'nin verdiği bilgilere göre (II, 283), bu sinagogun tarihi, aynı adı taşıyan Bizans Yahudilerine ait çok sayıda diğer sinagog gibi çok eskilere gitmelidir. Yapının 1851 yılında Daniel Sidi adında bir tüccar tarafından 20,000 kuruş harcanarak onarıldığını belirten Galanti, yapının aynı adı taşıyan ve yalnızca üç adet Sefer Torası bulunan midraşla karıştırılmaması için Yukarı Ez Hayyim (Ez Hayyim de Ariva) olarak adlandırıldığını anlatır. Alok-Mitrani ise Ez Hayyim'in diğer adının Beit Hillel olduğunu ve Palaci ailesinin konağında özel bir sinagog olduğunu belirtir. Halbuki

fotoğraflar Kemeraltı'daki sinagoga aittir. Juhasz 1990'ın 48 ve 49. sayfalarındaki resimlerde Beit Hillel başka bir yapı olarak verilmekte ve 1986 yılında yıkıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Rav İsak Alaluf'un okuduğu, yapının sokak kapısının hemen içerisindeki kitabede adı Ets Ahayim Sinagogu olarak verilmekte ve bağış yapanların adları sıralanmaktadır. Bu kitabede herhangi bir tarih yoktur. Bu bölgenin 5601 (M. 1841) yılında büyük bir yangın geçirdiği bilinmektedir. 1851 onarımı da bunu desteklemektedir. Galanti'nin Rozanes'ten naklettiğine göre 1620 yılında İzmir'e gelen Rav Escapa'nın bahsettiği altı sinagogtan biri de Ez Hayim'dir. İrkin'in (s. 30) Engin Berber'den naklettiğine göre Yunanlıların 1920 senesinde hazırladıkları İzmir salnamesinde, buranın en eski sinagog ve 150 yıllık olmasından yola çıkarak yapının 1770 senesinde esaslı bir onarım geçirdiğini belirtmektedir. Zaten Kemeraltı'nda alt katında dükkanlar bulunan fevkani cami geleneği vardır (örn. Başdurak, Kestanepazarı, Şadırvanaltı camileri). Bu yapıların da 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmeleri, sinagogumuzun da 1770 gibi bir tarihte yapılmış olmasını destekler görünmektedir. Yapının "hayat ağacı" anlamına gelen adı, Bizans döneminden beri bilinen yaygın sinagog isimlerindedir. Her ne kadar bugün görülen yapı o dönemden değilse de, burada çok eski zamanlardan bu yana bir sinagogun varlığını göstermektedir. Yapının en son geçirdiği büyük tadilat, bimasındaki tarihten de anlaşıldığı üzere 5700 (M. 1940) yılı olup, ortadaki teva iptal edilmiş ve ehalin önüne bugünkü bima inşa edilerek "yenilikçi" bir düzenlemeye geçilmiştir.

Katalog No: 39

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İzmir Sinyora (Seniora) Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Giveret Sinagogu

Plan No: 39

Resim No: 172-175

Yayınlar: Galanti 1986; Juhasz 1990; Alok-Mitrani 1992; Pardo 1992; Saban 1996; İrkin 2000

Kemeraltı sinagoglarından bir diğeri olan Sinyora'ya, avlunun kuzeybatısından, dükkanlar arasındaki büyük demir kapısından girilir ve avlusu yapıyı üç yönden kuşatır. Güneybatı köşede haham ve şamas odaları ve tuvaletler bulunur. **Kadınlar mahfilinin** kagir merdivenleri, güney duvarının batı köşesinden itibaren yükselir. Kadınlar mahfili, ana ibadet mekanının batı kesiminde asma kat şeklindedir ve ahşap korkulukla ibadet mekanına açılır.

Ana ibadet mekanı kuzey, batı ve güneyde iki sıra halinde dikdörtgen pencerelere sahiptir. Yapının tüm pencereleri içten yuvarlak kemerli tek bir açıklık içine üst üste iki dikdörtgen pencere şeklinde düzenlenmiştir. Bu düzen, İstanbul Balat'taki Yanbol Sinagogunun pencere düzeni ile aynıdır. Beş basamakla çıkılan hayattan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla ana ibadet mekanına geçilir. Burası ortada iki büyükçe, duvar kenarlarında birer küçük ahşap sütunla taşınan kadınlar mahfilinin altıdır. Kuzey, batı ve güney duvarları boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Boylamasına dikdörtgen olan ana ibadet mekanına dört ahşap sütunun taşıdığı **baldaken** kuruluş hakimdir (R.172). Ahşap tavanla kaynaşan bu yuvarlak kemerli baldakenin iç taraftaki içbükey yüzeylerinde alçıdan stilize bitkisel motifler ve göbeğinde çarkıfelek motifi yer alır. Bu bezemeler altın yaldızla vurgulanmıştır. Baldakenin altında olmasını beklediğimiz teva 5700 (M. 1940) yılında kaldırılarak, Ez Hayim'de olduğu gibi ehalin önüne bir **bima** şeklinde taşınmıştır (R.173). İki uçta ve ortada basamaklarla çıkılan bu bimanın merdivenler arasında dışa taşan ve üstte ahşap şeritle vurgulanan eğrisel kürsüleri vardır. Ortada mermerden, kabartma tekniğinde bitkisel bezemeli iki kare sütunun taşıdığı ve triglifli pilastrlarla çevrelenmiş On Emir tabletleri ve çiçek motifleri ve menorahlarla taçlanan bir çerçeve kapı dikkati çeker. Duvarda bir niş şeklindeki ehal dolabı, kabartma teknikli bitkisel bezemeli ahşap kapaklara sahiptir. Doğu duvarında ehalin iki yanında birer dolap nişi ve iki sıra halinde birer pencere daha vardır.

Yapının en güzel **bezemeleri** kadınlar mahfilinin etek kısmında ve kuzey duvardaki dolap kapağındadır. Ahşap üzerine boyanarak üzeri verniklenen bu kompozisyonlar tamamen Batılılaşma Döneminin özelliklerini yansıtır. Dolap kapağında yeşil zemin üzerinde, vazoda çiçek kompozisyonu yer alır. Mahfil eteğinde ise köşelerinden içeri doğru çeyrek dairelerle yuvarlatılan dikdörtgen veya kare kartuşlar içinde çeşitli kompozisyonlar dikkati çeker. Kuzeyden itibaren birinci uzun kartuşta ortada bir nehir ve iki yandaki kara parçalarında birer büyük ağaç ve çok sayıda küçük ağaççıklar, nehir üzerinde yay biçimli bir köprü ve sarı renkli bir gökyüzü görülür. İkinci kartuş daha küçük ebatlı olup çiçek buketi görülür. Üçüncü kartuşta yine zengin bir çiçek buket kompozisyonu dikkati çeker ki, benzeri beşinci kartuşta görülür. Dördüncü kartuş en ortada yer alır ve sağda bir büyük, solda bir büyük ve bir küçük

ağaçla çevrelenmiş bir bina tasviri görülür (R.174). İki yöne eğimli kırma çatılı bu yapının, Sinyora Sinagogu'nun tasviri olduğu söylenmektedir. Çok düzgün olmayan bir perspektifi olan bu betimin yapının kuzey ve batı cephelerini, tam doğru olmayan bir şekilde gösterdiğini söyleyebiliriz. Yine sarı renk bir gökyüzü dikkati çeker. Altıncı ve en batıdaki kartuşta ise, birinci kartuşta olduğu gibi bir manzara kompozisyonu yer alır. Bu kez daha düz bir arazide, daha sağa kaymış bir dere üzerinde yine yay biçimli küçük bir köprü vardır. Her iki yakada küçük ağaççıklar görülmesine karşın yalnızca solda üç büyük ağaç vardır (R.175). Buradaki ağaçlar daha dik gövdelidir. Halbuki birinci kartuştaki ağaçlar ortaya doğru eğiktir. Tüm kompozisyonlarda sarı fon dikkati çekmektedir. Oldukça natüralist ve gerçekçi olan tasvirlerde canlı (insan veya hayvan) tasviri bulunmaması, Musevilikte resim yasağının doğrudan Tevrat'ta bulunmasından kaynaklanmış olmalıdır. Manzara kompozisyonlarının cennet tasviri olması mümkündür. Benzer ama daha stilize manzaralara İstanbul Hasköy Maalem Sinagogunda (19. yüzyılın 2. yarısı), daha saray üslubuna yakın şerit manzarayı ise Balat Yanbol Sinagogunda (19. yüzyıl başı) görmüştük.

Cemaat geleneklerine göre Sinyora Sinagogu, Donna Garcia Mendes (1510-69) adında bir zengin hanımefendi tarafından inşa ettirilmiştir ve Sinyora adı da buradan gelmektedir (Bora 1995, 50). Bugünkü yapının o dönemden olmadığı açıktır. Ancak İzmir'deki ilk Yahudi örgütlenmesinin 1605 yılında kurulması nedeniyle İrkin, 16. yüzyılda İzmir'de sinagog inşa edilmesini zor bir ihtimal olarak değerlendirmektedir (s.41). Yine de İstanbul'daki Aşkenazların bu kentte Bizans İmparatorluğu zamanından beri var olmalarına karşın gerçek örgütlenmelerinin 1912 yılında gerçekleştiğini düşünürsek 1605 öncesi İzmir'de de sinagogların varlığı söz konusu olur. Galanti ise (II, 286) bu hanımefendi 19. yüzyılın ilk yarısında Lazaretto denilen Yoksullar Yurdu'nu da inşa ettiren Osbio veya Acéo adında Hollandalı bir Yahudi kadın olabilir diyor. Barnai (1994, s.277) ise Sinyora ya da Geveret isminin ilk kez 1660 ve 70lerde geçtiğini belirtiyor. Yapının 1841 yangınında tahrip olduğunu ve Moiz Bengiat Yerusalmi tarafından yeniden inşa edildiğini biliyoruz (Galanti 1991 II, 286). Yapının bugünkü halini 1841 yılında aldığını söyleyebiliriz. Kemerlerin biçimleri, bezeme özellikleri bu tarihi desteklemektedir. 1940da yapılan tadilatla ise baldakenin altındaki teva kaldırılmış ve ehalin önüne bugünkü bima inşa edilerek yenilikçi düzene geçilmiştir.

Katalog No: 40

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İzmir Hevra Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Talmud Tora Sinagogu

Plan No: 40

Resim No: 176-179

Yayımlar: Halperin 1986; Juhasz 1990; Galanti 1986; Alok-Mitrani 1992; Pardo 1992; İrkin 2000

Kemeraltı'nda Havra Sokağı bölgesindeki yapılardan olan Hevra (Talmud Tora) Sinagogu, Ez Hayyim Sinagogu ile karşı karşıya, Signora ve yıkık haldeki Foresteros Sinagoglarının doğusunda, Algazi'nin hemen güneyindedir. Bugün herhangi bir avlusu bulunmayan ve taş ve tuğla ile inşa edilmiş kagir yapının 927 Sokaktaki girişinden doğrudan midraşa ulaşılır (R.176). Girişin hemen yanında ehal dolabı bulunur. Midraşın duvarları boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Ortada, ehale daha yakınca bir konumda, Bikkur Holim'in midraş tevasına öykünen basit bir teva yer alır. Zemin İtalyan tip karo taşlarla döşelidir. Kuzey duvarda iptal edilmiş bir kapının izleri seçilmektedir. Girişin tam karşısında, batı duvarındaki oturma sırasından yükselen ahşap merdiven üst kattaki kadınlar mahfiline erişimi sağlar.

Midraşın üzeri tamamen kadınlar mahfiline ayrılmıştır (R.179). Buranın kuzey duvarındaki izlerden orijinalde dışarıdan bağımsız bir girişi olduğu ve bunun sonradan iptal edilerek girişin midraş içine alındığı anlaşılmaktadır. Basamaklı podyum üzerinde oturma sıralarının yer aldığı bu mahfil, kötü durumdadır.

Midraş ile batısında yer alan ana ibadet mekanını, dış duvarlara nazaran daha ince ve bol pencereli bir duvar ayırır. Midraştan bir basamakla çıkılan ana ibadet mekanı kareye yakın enine dikdörtgen biçimlidir. Duvarları boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Zemin, midraşta olduğu gibi İtalyan tip karo taşlarla döşelidir. Mekanın sokak tarafındaki doğu duvarı, sonradan inşa edilen iş hanı nedeniyle önü kapanan güney duvarında altta yuvarlak kemerli, üstte dikdörtgen biçimli ikişer sıra pencere yer alır. Hemen bir metre kadar ilerisindeki Foresteros Sinagoguna bakan batı duvarında ise tek sıra pencere vardır. Güney duvarın ortasındaki yuvarlak kemerli kapı, bitişğe inşa edilen iş hanı nedeniyle, bu duvar üzerindeki pencereler gibi iptal olmuştur. Ana ibadet mekanının güneydoğu kesimde çatısı çökmüştür. Ortada dört ahşap sütunla vurgulanan kesimde yer alması beklenen teva, batı duvarının ortasına, geniş pencerenin önüne taşınarak sabitlenmiştir (R.177). Ahşap düz tavanın, ortadaki dört sütunla vurgulanan kısmı (R.179), Algazi, Signora, Aydınli ve Bikur Holim'de olduğu daha yoğun bezemelidir. Çıtalarla yapılan bu baklava dilimli bezemenin göbeğinde kare çerçeve içine alınmış bitkisel madalyon yer alır. Düz kesim ile sütunlara geçiş arasındaki eğrisel yüzey üzerinde yeşil zemin üzerine işlenmiş vazodan çıkan çiçekler ve kıvrımdallar görülür.

Doğu duvarın ortasında ehal yer alır (R.178). Üç basamak çıkılarak ulaşılan ehal, iki yandan kompozit başlıklı birer sütun, ve duvarda ise birer dolap nişi ile çevrelenmiştir. Kıvrımdal ve askı motifli alçı bezemesi altın yaldızla vurgulanmıştır. Ehal ve yan dolapların üzerindeki bitkisel motiflerle çevrili yuvarlak kartuşlu alçı bezemeler dikkati çeker.

Batı duvarın önüne taşınan ahşap teva, Aydınli'nin tevasına benzerdir. Dar kaidenin eğrisel olarak genişlediği ve orijinalde yuvarlak ve Roşar Sinagogunun tevası gibi tamamen bağımsız olmasını beklediğimiz bu teva, Aydınli'da olduğu gibi bir tadilat sırasında bu yeni yerine taşınmış olmalıdır. Üstte oyma – ajur teknikli ve yıldız boyalı, içi sepet örgülü eliptik kartuşlar ve C-S kıvrımlı bitkisel motiflere sahip bir süsleme şeridi tevayı taçlandırmaktadır.

Yapının çok kere elden geçtiği ve hele terk edildikten sonra, Kemeraltı'daki yoğun binalaşma çabaları sırasında etrafının önce gecekondu tarzı, sonraları büyük inşaatlarla çevrildiği ve giriş çıkışlarının değiştiği gözlenmektedir. Buna göre midraş ve kadınlar mahfilinin kuzeyde birer girişinin bulunduğu; ana ibadet mekanının güneydeki bugün iptal durumdaki kapısının ana giriş olması muhtemeldir. Bugün önünde tevanın yer aldığı büyük pencerenin aslında bir kapı olması da mümkündür ancak hemen bir metre kadar ilerisinde Foresteros Sinagogu'nun yer alması bunu seçenek dışı bırakıyor. Ayrıca ana ibadet mekanının kuzeybatısında ve midraşın batısında, Algazi ile Hevra'nın arasında yer alan ve bugün ulaşılamayan kör bölgenin ne olduğu anlaşılamamıştır.

Galanti'nin verdiği bilgilere göre (II, 285), 1620 yılında İzmir'e gelen Rav Escapa'nın varlığını bildirdiği altı sinagogdan biri olan Talmud Tora Sinagogu, 1838 yangınında yanmış, ertesi yıl Çelebi ve Menahen Hacez tarafından onartılmış fakat 1841 yangınında tekrar yanmış ve uzun süre harap halde bırakılmıştır. Zaten yapının bezeme özellikleri de – özellikle yıldız kullanımı- bize 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyıl başlarını işaret etmektedir. Bu durumda tarihi 17. yüzyıla kadar uzanan yapının çeşitli tahribat ve onarımlar sonucu 19. yüzyıl sonunda bugünkü halini aldığını, ancak iç düzenlemedeki değişikliklerin- özellikle tevanın yerinin değiştirilmesinin- 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bugünkü haliyle ibadet mekanı, ehal ve tevanın karşılıklı duvarlarda yer alması nedeniyle "çift odaklı" bir düzenlemeye sahiptir. Halperin ise İzmir'de ayakta kalan tek sinagogmuş gibi adını vermeden Hevra'yı anlatmakta (s.32-33) ve resimlerde ise inşa tarihini 1670 olarak vermektedir. Maalesef, diğer yapılarda olduğu gibi burada da Halperin'e güvenilememektedir.

Uzun süredir kapalı ve metruk haldeki yapının, 2000 yılı dinsel turizm çalışmaları sırasında İzmir Valiliği tarafından restorasyon hazırlıkları yapılmış ancak bu da halen belirsiz durumdadır.

Katalog No: 41

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İzmir Kaal Kadoş Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Mezake et Arabim

Plan No: 41

Resim No: 180-182

Yayınlar: Galanti 1986; Pardo 1992; İrkin 2000

Galanti'nin yalnızca isim ve semt adı verdiği yapı, 10.5.2000 tarihinden bu yana Karşıyaka Belediyesi Konservatuarı olarak kullanılmaktadır. Tapuda hane vasfında yarı ayrıca Salomon oğlu Yakov Erkinazi ve Merkado oğlu M. Azalto namlarına kayıtlı ise de aslında İzmir Musevi Cemaatı tarafından bedeli ödenmek suretiyle bu iki isim altında iktisap ettirilmiştir. 28. 11.1991 tarihinde dönemin Karşıyaka Belediye Başkanı Cihan Türsen ve Cemaat Başkanı Jozef Özel arasında yapılan tapu sözleşmesi ile belediye tarafından kültür ve sanat alanında kullanılması koşuluyla Karşıyaka Belediyesine tapu devri yapılmıştır. Belediye tarafından iki kere restore edilen yapının tavan ve elektrik tesisatı haricinde her şeyinin orijinal olduğu ve oturma sıralarının asıllarına uygun yaptırıldığı konservatuar yetkilileri tarafından bildirilmiştir.

Yapı iki çıkmaz sokağın arasındadır. Doğu, kuzey ve güneyden avluyla çevrili olup batısında ve kuzeybatısında bugün ofis ve müstemilat olarak kullanılan yapılar vardır. Ana mekanın üzeri dört yöne eğimli kırma çatı ile, batısındaki daha alçak yapıların ise üç yöne eğimli kırma çatı ile örtülüdür. Üzeri sıvalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılabilen kagir yapının kapı ve pencereleri kesme taş sövelere sahiptir. Bugün kadınlar mahfili bulunmamasına karşın orijinalde batıdaki yapıların üst katı şeklinde olması muhtemeldir (R.181).

Bugün giriş batıdaki binalardan olmasına karşın ana ibadet mekanının doğrudan avluya açılan kuzeyde iki, güneyde iki kapısı vardır. Batıdaki müstemilatın tavanı ahşaptır ve ana ibadet mekanının tavanından daha alçaktır. Üç geniş açıklıkla girilen ana ibadet mekanı doğuya doğru daralan dörtgen biçimlidir (R.180). Kuzey ve güney cephelerinin ortasında birer kapı ve iki yanlarında birer dikdörtgen penceresi vardır. Ayrıca doğu duvarı boyunca uzanan bimasının kuzey ve güney uçlarında da birer kapı vardır. Ortadan ve iki yandan iki basamakla çıkılan bimanın ortasında iki ahşap sütunun taşıdığı ahşap tavanlı küçük bir baldaken, ehali vurgulamaktadır (R.182). Ehal nişi dışı doğru taşar.

Yapım tarihi kesin bilinmeyen yapının, konservatuar yetkililerinin belediye yetkililerine dayanarak verdiği bilgilere göre 1901-02 tarihli olabileceği sanılmaktadır. İrkin (s.24), yine sözel bilgiye dayanarak burayı 1880lere tarihlemektedir. Yapının pencereleri ve diğer inşa özellikleri İzmir evlerinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen geleneklere uygundur.

Katalog No: 42

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İzmir Roşar Sinagogu

Yapının Diğer Adları: Roche ha Har

Plan No: 42

Resim No: 183-185

Yayınlar: Galanti 1986; Alok-Mitrani 1992; Pardo 1992; İrkin 2000

Karataş semtinin dik yamaçlarında yer alan yapı küçük bir semt sinagogudur. Avlunun kuzeybatısındaki üçgen alınlıklı kagir portaldan girilen L biçimli avlu, kuzeyde alçak, batıda merdivenlerle çıkılan yüksek kottadır (R.183). Üzeri kırma çatıyla örtülü olan ibadet mekanı da batı avlusuyla aynı kotta olup, kuzeyi boyunca dar bir terası vardır. Hem teraslar hem de ibadet mekanının zemini İtalyan karolarla döşelidir. Batı terasın güneyinde müştemilat yer alır. Sinagogun hem batı hem de kuzey cephelerinin ortasında birer kapısı ve ikişer penceresi vardır (R.183). Kuzey cephedeki kapı, içten önüne sabit oturma sırası inşa edilerek iptal edilmiştir. Düz ahşap tavanlı mekanın kuzey, batı ve doğu duvarlar boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanır. Tadilat geçirdiği anlaşılan güney kesimde bugün portatif oturma sırası ve üstte balkon gibi bir çıkıntı vardır. Buranın bir zamanlar kadınlar mahfili olduğu anlaşılmaktadır ancak bugün buraya çıkış yoktur ve güney duvardaki pencereler de iptal edilmiştir. Kagir yapının en güzel özelliği mekanın ortasında yer alan ve iki merdivenle çıkılan yüksek ve zarif tevasıdır (R.185). Bu teva, ince ahşap sütunlarla taşınan ince bir şeritle taçlanır. Doğu duvarın ortasında yer alan ve üç basamakla çıkılan ehal dolabı da benzer ahşap kanatlara sahiptir ve üstte On Emir tabletlerini bitkisel bezemeli ahşap bir alınlıkla taçlanır (R.184). Ehalin iki yanında birer kitabe ve onların da yanında birer dolap daha yer alır. Doğu duvarının üst seviyesinde silmelerle vurgulanmış üç adet dairesel pencere dikkati çeker.

Galanti'nin hiçbir tarih vermediği yapı Sara Pardo tarafından yayınlanmamış eserinde hiçbir kaynak göstermeksizin 150 yıllık olarak tanıtılmaktadır. Rav İsak Alaluf'un okuyup tercüme ettiğine göre, ehalin kuzeyindeki kitabede sinagogun inşaatına yardımcı olanların isimleri verilmektedir. Ehalin güneyindeki kitabe ise genç yaşta ölen kızı Rahel'in anısına Yeuda Danon oğlu Haham Yaakov tarafından 18 Tevet 5665 (M. 1905) tarihinde konulmuştur. Her iki levhanın süsleme ve yazı karakterleri aynıdır. Bu tarih bir onarımı gösteriyor olabileceği için bir **terminus ante quem**'dir. İrkin (s.45) yapının 5644 (M. 1884) tarihli tutanak defterinde adı geçmediği ve 1904 tarihli onarım fermanı bulunduğu için 1884-1904 arasına tarihlenmektedir. Ancak biz bu fermanı kaynaklarda saptayamadık.

Katalog No: 43

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: İzmir Şarhaşamayın Sinagogu

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 43

Resim No: —

Yayımlar: Alok-Mitrani 1992; Pardo 1992

Alsancak'taki bu sinagog 20 .yüzyılın ikinci yarısında betonarme teknikte iki katlı olarak inşa edilmiştir. Alt katta sınıf, müştemilat gibi mekanların bulunduğu yapıda ana ibadet mekanı üst kattadır. Üst kata güneybatıda dıştan merdivenle çıkılır. Boylamasına dikdörtgen biçimli mekan yenilikçi düzene sahiptir. Buna göre doğu duvarının ortasındaki ehal dolabının önünde ahşaptan iki kürsülü bir bima yer alır. Kuzey, batı ve güney duvarlar boyunca sabit oturma sıraları uzanır. Batı kesimde asma kat şeklinde ahşaptan kadınlar mahfili yer alır. Yapının duvarları boyunca yalnızca üst seviyede vitraylı pencereler vardır. Alttaki duvarlar ahşap lambri kaplıdır. Bugün en yoğun olarak kullanılan sinagogtur.

Katalog No: 44
Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Kilis Sinagogu
Yapının Diğer Adları: -
Plan No: 44
Resim No: 186-190
Yayımlar: Alok-Mitrani 1992

Dar bir sokakta, restore edilen yüksek avlu duvarının gerisinde saklanan Kilis Sinagogu kesme taşla inşa edilmiş büyük bir kompleks halindedir (R.186). Diğer üç yönden yapılarla çevrilidir. Kuzeydeki sokaktan ayıran avlu duvarı üzerinde iki giriş vardır: batıdaki ana giriş olup, doğrudan avluya açılır, doğudaki ise cenazelik girişidir. Ana kapıdan girince hemen sağda avlu duvarının içinden çatıya çıkışı sağlayan merdiven yer alır. Avluda altıgen biçimli fiskiyeli bir havuz kalıntısı vardır. Avlunun batısındaki kesim bugün harabe halinde olup planı tam anlaşılammaktadır ancak ana ibadet mekanına iki sıra yuvarlak kemerli pencereyle açılması nedeniyle burasının **ezrat nasım (kadınlar bölümü)** olabileceği kanaatindeyiz (R.189).

Avlunun güneybatı yarısı ve kadınlar mahfilinin güneyi boyunca uzanan enine dikdörtgen mekan **ana ibadet mekanıdır** (R.187-188). Bugün avluya bakan duvarı tamamen yıkık halde olan mekanın eski fotoğraflarından girişinin kadınlar bölümü köşesinde olduğunu ve pencereler bulunduğunu biliyoruz⁴². Enine dikdörtgen planlı ana ibadet mekanı kalan izlerden anlaşıldığı üzere kısa olan batı ve doğu duvarların ortasında duvara kaynaşık payeler ve mekanın ortasındaki bugün izi kalmayan iki payenin taşıdığı kemerlerle enine iki sahına bölünmüştür (R.188). Doğu duvardaki iki birimde ikişer niş, batı duvardaki iki birimde ise birer niş vardır. Sekizgen **teva**, izlere göre mekanın tam ortasında değil de hafif batıya ve de biraz kuzey sahına kayık olarak konumlanmıştır. Güney duvarın doğu yarısındaki **ehal** yarım daire biçimli bir odacık şeklindedir (R.187) ve yarımkubbe ile örtülü olup dışa açılan küçük delikleri vardır. Ehalin doğusunda bir, batısında toplam beş adet pencere yer alır.

Ana ibadet mekanının doğusunda, sonradan inşa edildiği bitişme çizgisinden anlaşılın iki katlı bir başka mekan yer alır. Buranın alt katına doğudaki avlunun güney kısmından girilir. Üst kata ise kuzeydeki ana avludan beş basamak çıkılarak kuzey cephenin ortasındaki kapıdan girilir. Kapı ve iki yanındaki pencereler yuvarlak kemerli olup üzerlerinde öküz gözü biçimli havalandırma bacaları vardır. İçerisi doğu-batı yönlü uzanan sivri bir kemerle ikiye bölünmüştür. Duvarlar boyunca sabit ahşap oturma sıraları vardır. Doğu duvarda iki adet niş vardır. Güney duvarın ortasında ahşap bir dolap şeklinde ehal yer alır. İki yanında birer pencere vardır. Bu mekandaki tüm pencereler ve kapı açıklığı içeriden basık kemerlidir. Burası büyük **midraş veya yeşiva** olmalıdır (R.186,187,190).

Avlunun doğusunda yer alan mekanlardan kuzeydekine yalnızca doğudaki avlu ile asıl avlu arasındaki koridor benzeri geçitten erişilebilmekteydi. Çevredekiler buranın cenazelik olduğunu belirtmişlerdir. Salzman'nın kitabındaki resimden⁴³ buranın ikinci

⁴² Alok-Mitrani 1992, 223.

⁴³ Laurence ve Aysel Gürsan Salzman, Anyos Munchos i Buenos "Good Years and Many More" Turkey's Sephardim: 1492 – 1992, Philadelphia 1991, sayfa 7.

bir katı olduğu ve avlu duvarına bitişik merdivenlerden yukarı çıkıldığı görülmüştür ancak bugün bu merdivenlerden ya da ikinci kattan iz yoktur. Geçidin güneyindeki mekan, aslında iki katlı olup, kalan izlerden zemin katta sabit oturma sıraları ve güneybatı köşede bir ehal dolabının varlığı anlaşılmaktadır. Üst katın duvarları sağlam olmasına karşın katları ayıran aradaki kısım çökmüştür. Bu mekan çocuklar için midraş olabilir.

Geçitten geçerek doğu avluya ulaşılır; bu kısım güneyde daha büyük ve daha alçak kottadır. Midraş/yeşiva binasının bodrum katı, yukarı kattaki kemerin hizasından ikiye bölünmüş olup bugün ahır olarak kullanılmaktadır. Burası cenaze malzemelerinin saklandığı depo olabilir. Bu durumda yukarıda cenazelik denilen bölüm ölü yıkanan yer olabilir.

Yapıda tarafımızdan altı adet kitabe saptanmıştır. Alok-Mitrani tarafından ise İngilizce olarak dört kitabe yayınlanmıştır⁴⁴. Buna göre:

1. Burası Kilis Yahudileri tarafından genç yaşta ölen Torono Moşe Pinoşen adına inşa edilmiştir 5656 (M. 1896).
2. Allah'ın rahmeti ve iyiliği bize bu yeri bahşeden o kutsal birliğin üyeleri üzerine yağsın. Hayim Amira.
3. Burası cömert Moşe de Punto tarafından 5646 yılında inşa edilmiştir (M. 1886).
4. Burası, babası ve efendisi saygıdeğer Avram Akuy adına kızı Sara tarafından inşa edilmiştir. Mekanı cennet olsun.

Hepsinin de inşa kitabesi olması, bizi onarım veya ek yapı inşaatıyla ilgili olabilecekleri şeklinde düşünmeye yönlendirmiştir. En erken tarih olan 1886, **terminus ante quem** olarak değerlendirilmelidir. Yapının enine planlı ibadet mekanı, kesme taş malzeme ve yarım daire kesitli ve güneye yönelmiş ehal nişi gibi yöresel özellikler taşıması, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da yöresel bir grubun varlığına işaret etmektedir. Bu yörede hem kiliseler hem de camilerin enine gelişmiş dikdörtgen mekan şeması ve kesme taş malzemesi, Antakya, Kilis ve Gaziantep havralarının da tamamen yöresel gelenekler çerçevesinde yapılar olduğunu göstermektedir.

⁴⁴ Saptadığımız ve slaytlarını çektiğimiz altı kitabeden beşi, taş levhalar olup, kabartma tekniğinde işlenmiş ve ezrat nasim ve ana ibadet mekanı duvarlarına monte edilmiştir. Yıllar boyunca üzerlerinin boya vb maddelerle kısmen örtülmesi ve tahribat sonucu net okunamamaktadırlar. Rav İsak Alaluf'un okuma çabaları maalesef yeterince olumlu sonuç vermemiştir; ayrıca okunabilen kısımlardaki isimler, Alok-Mitrani'nin yayınladığı metinlerdekiyle uyuşmamaktadır. Dolayısıyla yayınlanmış materyal olması nedeniyle Alok-Mitrani'nin sunduğu dört kitabeyi buraya aldık. Altıncı kitabe ehalin iç duvarına kazınmıştır ve okunamamıştır. Kitabelerden yalnızca üçünün estampajı alınabilmiştir. Diğer üçü çok yüksekte olduğundan ve merdiven bulunmadığı için estampajları alınamamıştır.

Katalog No: 45

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Kırklareli Sinagogu

Yapının Diğer Adları: -

Plan No: 45

Resim No: 191-193

Yayınlar: Halperin 1986; Alok-Mitrani 1992

Yapı güneyde sokak tarafında dükkanlar, doğuda dar bir çıkmaz sokak, batı ve kuzeyde ise avluyla çevrilidir. Sokaktan girince avlunun batı kanadına ulaşılır. Doğuda görülen merdivenler kadınlar mahfili ve oradan da dükkanların üst katındaki midraş mekanına erişimi sağlar. İki bölümden oluşan midraş mekanının bir tarafında kafesli bir balkon biçimli kadınlar mahfili vardır. Kuzeybatıda tuvaletler yer alır ve avlu sinagogun kuzeyi boyunca bahçe şeklinde devam eder.

Batı duvarının ortasındaki sade dikdörtgen kapı açıklığı, ki yanda birer dikdörtgen pencere ve üstte alçak dikdörtgen iki pencere ile çevrilidir (R.191). Kuzey cephede üç adet dikdörtgen pencereden ortadakinin üzerinde çan biçimli bir pencere açıklığı daha yer alır. Ana mekanın zemini karolarla döşelidir, üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür (R.192). Mekanın batı ve güneyi boyunca balkon şeklinde kadınlar mahfili uzanır. Ortadaki kare kesitli dört ahşap destek hem tavanı taşımaktadır hem de bağdadi kubbeyi vurgulamaktadır. Düz ahşap tavanın ortasındaki bu yalancı kubbe (R.193), mavi boyalı olup altın yaldızla yıldız motifleri ve göbekte de Davud yıldızıyla bezenmiştir. Bu kubbenin altında olmasını beklediğimiz teva, doğu duvarının ortasındaki ehalin önünde bima şeklinde konumlanmıştır. İki yanda birer pencere ile çevrili olan ehal, iki yanda ikişer ahşap destekle çevrelenmiş olup üzerindeki görkemli alınlığın ortasında On Emir tabletleri ve iki yanında dinsel içerikli kitabe tabletleri betimlenmiştir. Ehalin önünde beşgen şeklinde uzanan bimaya iki kenardan iki basamakla çıkılır. Üzerinde bir okuma kürsüsü yer alır.

Yapının inşa tarihini gösteren bir kitabe olmadığı gibi yaklaşık 50 senedir burada yaşayan hahamı da bilmemektedir. Bu da bize bir *terminus ante quem* sağlamaktadır. Kırklareli ile Edirne'nin yakınlığını göz önüne aldığımızda, Kırklarelili Yahudilerin muhteşem güzellikte bir eser olan Edirne Büyük Sinagog'dan etkilenip tevayı kaldırıp Edirne'dekine benzer bir bima inşa etmeleri muhtemelen 1950lerden önce hatta - 1930lardaki Trakya olayları⁴⁵ sonucu birçok Yahudinin İstanbul'a taşındığını dikkate aldığımızda - 1930 öncesi gerçekleşmiş olabilir. Baldakenin altındaki karolar daha farklı olduğu için böyle bir tadilattan söz edebiliyoruz. Bu durumda yapının orijinalde geleneksel düzende ibadete açıldığını, daha sonra tadilat yapılarak yenilikçi düzenlemeye geçildiğini söyleyebiliriz.

⁴⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bali 1999.

Katalog No: 46

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Miletos, Sinagog

Yapının Diğer Adları: --

Plan No: 46

Resim No: 194

Yayınlar: Milet I/6; Hommel 1975; Ovadiah 1978; Kraabel 1979; Levine 1981;

Trebilco 1994; Türkoğlu 2000

Miletos ören yerinde Büyük Liman Anıtının hemen kuzeybatısında kısmen kazılan bir yapı kompleksi, kazı sorumlusu A. von Gerkan tarafından, planının Galile'deki sinagog planlarına benzemesi nedeniyle sinagog olarak tanımlanmıştır. Yapıya girince üç yönden portikolarla çevrili bir peristyl'e ulaşılır. Bu avlunun ortası mermer döşelidir; güney yarısında duvarlar boyunca bir seki uzanır. Kuzey kenarın ortasında, eski Grattius Mezar Anıtı üzerine konulanmış bir kapı ile daha büyük bir avluya geçilir (R.194). Bu avlunun batı kenarı boyunca bir portiko ve gerisinde üç oda ile kuzey kenarı boyunca beş oda dizilidir. Küçük peristyl avlunun batısındaki girişten üç sahnalı bazilikal bir salona ulaşılır. Buranın zemini iri taşlarla yapılmış kaba beyaz bir mozaikle kaplıdır (von Gerkan 1922, 80-81).

Ancak yerinde yaptığımız incelemede, yapıyı tanımlamakta dahi güçlük çektik. Bunun nedenleri arasında yapının tamamen kazılmamış olması ve Miletos ören yerinin yılın büyük kısmında su altında olması ve kazılan kısımların bir daha hiç bakılmaması nedeniyle bozulması sayılabilir. Bugün, Küçük Liman Anıtı olarak bilinen Grattius Mezar Anıtının temel izleri seçilmektedir. Bunun dışında yapı hakkında görsel hiçbir bulgu söz konusu değildir. Ayrıca kazı sırasında yapının sinagog olduğunu ya da olmadığını kanıtlayacak hiçbir küçük buluntu ele geçmemesi de yapının işlevini karanlıkta bırakmaktadır (Foerster 1981, 165; Trebilco 1994, 56). Kanımızca, yapının kentin en önemli ticari bölgesinde konulanmış olması sinagog olmaması yönünde destekleyici bir veridir. Yine bu dönemden Sardis Sinagogunu ele aldığımız zaman, Antik dünyanın bu en büyük sinagoğunun dahi, ele geçen yazıtlardan cemaatin kendini Sardisli sayması ve gurur duymasına karşın kentin asıl merkezinden uzakta yer aldığını görüyoruz. Tarih boyunca tüm varlığı ticarete dayanan Miletos kentinde sinagogun bu kadar merkezi bir yerde bulunmasına izin verilmesi pek olası değildir. Bunun sebepleri arasında özellikle Yahudilerin Roma İmparatorluğu tarihinde bir çok kereler doğrudan imparatorlardan çeşitli konularda muafiyet almış olmaları ve yerel halkın bu durumdan her zaman hoşlanmaması sayılabilir (krş. Trebilco 1994 passim.; Türkoğlu 2000 passim).

Katalog No: 47

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Misis Mozaik Müzesi

Yapının Diğer Adları: –

Plan No: –

Resim No: 195

Yayınlar: Budde 1969; Buschhausen 1972; Kitzinger 1973; Ovadiah 1978; Kraabel 1979; Levine 1981; Trebilco 1994; Türkoğlu 2000

Adana'nın Misis bölgesinde 1955 yılında açığa çıkartılan 25 x 25 m ebatlarındaki doğu-batı yönlü bazilikal bir yapının mozaikleri daha sonra üzeri örtülerek kısmen koruma altına alınmıştır ve bugün Mozaik Müzesi olarak ziyarete açıktır. Kazılarda dört sahnı açığa çıkartılan yapının güneyde beşinci bir sahnı olup olmadığı kesin değildir. Ayrıca doğuda ya da batıda bir apsis varlığı da anlaşılamamıştır. Bugün yalnızca üç sahnın mozaiklerin düzeninden dolayı seçilebilmektedir. Asıl figürlü mozaiklerin bulunduğu kuzey yan sahnı korumak adına tahrip edilmiş, figürlü mozaiklerin parçaları kısmen dışarıda açık havada, kısmen içeride saklanmaktadır.

Yapının mozaikleri hem kaliteli işçiliği hem de konusu ile dikkat çekicidir. Ortadaki ana sahnının batı ucunda bir sandık motifinin çevresi hayvanlarla çevrilidir (R.195). Bu sandığın üzerindeki κῆρωτοῦνοερ ibaresi "kurtarıcı Nuh'un Gemisi" veya "Nuh'un Gemisi kurtuluşa götürür" şeklinde, hatta yorumlanmaktadır ρ harfinin sayısal olarak 100 değerine sahip olmasından dolayı Nuh'un görevlendirilmesi ile tufan arasında geçen ve çöküşü vazettiği ve dünyayı lanetlediği yüzyılı temsil ettiği düşünülmektedir (Buschhausen 1972, 67-69). Nuh'un Gemisi'nin sandık şeklinde betimlenmesi, Eski Ahit'in 70 bilge tarafından Yunanca'ya çevrilmesinden sonra görülür. Sandığın çevresi iki sıra hayvan figürüyle çevrilidir ve kuzey ve güney yan sahnılarda da hayvan figürleri görülür. Diğer ilginç bezeme ise kuzeydeki ikinci yan sahnında fragmanlar halinde açığa çıkan Eski Ahit'ten Samson öyküleridir (Yargıçlar 14-16). Sağdan sola dizili sahneler Septuagint'ten alınma Yunanca açıklamalara sahiptir. Yapı, Budde tarafından 4. yüzyılın 3. çeyreğine ait bir martyria kilisesi; Buschhausen tarafından Iustinianos dönemine ait bir kilise; Kitzinger, Ovadiah ve Avi-Yonah tarafından bir sinagog olarak yorumlanmaktadır. Nuh'un Gemisi betimli benzer zemin mozaiklerine İsrail'deki Gerasa, Na'aran ve Beth-Alpha sinagoglarında rastlanır. Plan şeması ve ebat açısından yine İsrail'deki Gaza ve Hammath-Tiberias sinagoglarıyla benzerdir (Kitzinger 1973, 136; Avi-Yonah 1981, 186-90). Kazılarda yapının 6. yüzyıl depremlerinde tahrip olduğu ve kötü şekilde onarıldığı ve 8. yüzyılda Abbasi egemenliği sırasında mezarlığa dönüştüğü anlaşılmıştır.

Yerinde yapılan incelemede yapıya ait hiçbir mimari izin kalmadığı saptanmıştır. Mozaiklere göre değerlendirmek gerekirse: yukarıda da belirtildiği üzere Nuh'un Gemisi betimi bugüne kadar yalnızca sinagoglarda görülmüştür. Ancak diğer örneklerde bu betim, Torah dolabının önündeki kısımda (doğu uçta) yer almasına karşın Mopsuestia örneğinde batıdadır. Bu bölgede de Torah dolabının doğuda veya güneyde olması beklenir; bu nedenle yeri uygun değildir. Ancak orta sahnının doğu yarısındaki mozaik kompozisyonu hakkında bilgi sahibi olmadığımız için bu konuda daha fazla yorum yapamıyoruz. Diğer bir husus ta Samson mozaikleridir; Codex Iustinianus (I, VIII, 1)'da kayıtlı ve II. Theodosios ile Valentinianus'un 427 tarihli bir emrine göre

haç, Biblik sahneler ve diğer Hıristiyanlık sembollerinin yer döşemelerinde kullanılması yasaklanmıştır. Orta sahinin batı ucunda halen görülebilen naif onarımlarda da Nuh'un Gemisi ve hayvan betimleri vardır ve çocuksu üslupları Beth-Alpha sinagogunun mozaik döşemesini akla getirmektedir. Ayrıca Biblik bir sahnenin 6. yüzyılda uygulanması bu yapının bu dönemde Hıristiyan olmayan kişilerin elinde olduğunu akla getirmektedir. Bunların yanı sıra kazıda yalnızca tek bir küçük bronz haçın ele geçmesi ve yazıt ve bezemelerde hiçbir Hıristiyan unsurun (haç motifi gibi) görülmemesi yapının bir sinagog olmasını desteklemektedir (Ovadia 1978, 865). Avi-Yonah ise ilginç bir yaklaşım sergiliyor: Hellenleşen Yahudilerin dinlerini yaymak için yerel ve Yunanlı kahramanları kullanıp oyunlar ve şiirler yazıyorlardı ve burada Samson'un seçilmesinin ise Mopsuestia'nın efsanevi kurucusu Mopsus ile arasında bir ilişki görülmüş olabilir (Avi-Yonah 1981, 190).

Yapının kentin surları dışında kaldığı bilinmektedir. Zemin mozaiği temalarının da Yahudilikle daha güzel uyuşması yapının sinagog olduğunu desteklediği düşünülmektedir.

Katalog No: 48

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Priene, 24 nolu ev

Yapının Diğer Adları: --

Plan No: 47

Resim No: 196-199

Yayımlar: Priene 1904; Ovadiah 1978; Kraabel 1979; Levine 1981; Trebilco 1994; Rumscheid 1998; Levine 2000; Türkoğlu 2000...

1895-98 kazılarında açığa çıkartılan "24 nolu ev" yapısı kazı ekibi tarafından ev-kilise olarak tanımlanmış ve İS 3.-4. yüzyıllara tarihlenmiştir. Kazı ekibi bu yapı İtalya gibi bir Batı ülkesinde açığa çıkartılsaydı sinagog denebileceğini ama Anadolu için aynı şeyin söylenemeyeceğini belirtmiştir (Priene 1904, 480-81). Ancak yapı bugün tüm bilim dünyasında bir sinagog olarak kabul edilmektedir. Prostash tip konut İS 2. yüzyılda tadil edilmiş, Batı Kapısı Caddesine bir giriş açılmış, avlu kısmı iki sıra sütun eklenerek bir bazilikaya dönüştürülüp üzeri örtülmüş ve hemen batısında, yan sokağa açılan kapısıyla bir ön avlu oluşturulmuştur. Bazilikal ana mekanın doğu duvarında 1.35 m x 1.35 m ebatlarında kare kesitli bir niş yer almaktadır. Kuzey yan sahında, kuzey duvarına bitişik kagir seki izi mevcuttur. Doğudaki nişin küçük ebatları bir apsisten ziyade bir Torah dolabına uygundur. Ayrıca mekanda bulunan ve tavuskuşlarıyla çevrili menorah motifli taş levha (R.199) ve halen yerde duran yine menorah bezemeli anta payesi yapının sinagog olduğunu desteklemektedir (Rumscheid 1998, 91-93). Priene'nin Büyük Kilise'sinde ele geçen yine menorah tasvirli diğer bir levhanın (R.198) da buraya ait olması muhtemeldir (Rutgers 1996, 72). 95 cm çapında, kırık bir yuvarlak tekne de alan da planda gösterildiğinden farklı bir yerde durmaktadır. Bu tekne muhtemelen ritüel temizlik amaçlı kullanılmış olmalıdır.

Katalog No: 49

Yapının Bulunduğu Yer ve Adı: Sardis ören yeri, Sinagog

Yapının Diğer Adları: –

Plan No: 48a, b

Resim No: 200-204

Yayınlar: Hanfmann 1967; Seager 1972; Ovadiah 1978; Kraabel 1979; Levine 1981; Hanfmann 1983; Guralnick 1987; Trebilco 1994; Türkoğlu 2000

Roma dönemine ait anıtsal bir Gymnasium-Hamam kompleksinin bir parçası halindeki Sardis Sinagogu, kuzeyde kompleksin palaestrası, batısında yine komplekse ait mekanlar, doğusunda kolonatl bir cadde ve yine güneyinde kolonatl bir cadde boyunca dizili dükkanlarla çevrilidir (Plan 48a).

Doğu-batı yönlü yapı bugünkü haliyle iki ana bölümden oluşur: ön avlu ve ana mekan. Ön avluya (R.200) güneydeki kolonatl caddeden E18 ve E19 dükkanları arasında ve doğudaki kolonatl caddeden birer kapıyla ulaşılabilir. Köşelerinde yürek biçimli, kuzey-güney yönlerde ikişer, doğu-batı yönlerde üçer sütundan oluşan bu peristyl'ün ortasında aslı bugün Manisa Müzesi'nde korunan volütlü krater biçimli bir çeşmenin kopyası yer alır. Kazıda ele geçen parçalara dayanarak kuzey duvarın batı kesiminde yapılan restorasyona göre duvarın alt kesimi mermer kaplı iken üst kesimi bir kemerleme ile bezeliydi. Kemer köşeliklerinde vazodan çıkan kıvrımdallar ve kuş motifleri alçak kabartma olarak işlenmiştir. Çevre koridorları mozaik döşeli olup, batı koridorunda tabula ansatarlar içinde Yunanca yazıtlar dikkati çeker. Yine batı koridorun güney ucunda, muhtemelen ritüel temizlik amaçlı küçük, ayaklı bir mermer tekne görülmektedir. Kazılarda batı koridorunun kuzey ve güney koridorlarından bölümlenerek bir nartheks haline getirildiği anlaşılmıştır (Seager 1972, 435).

Avluyu ana mekandan ayıran duvarın küçük mermer bloklu örgüsü yapının diğer duvarlarından tamamen farklı olduğundan bu duvarın sonradan örüldüğü düşünülmektedir (R.203). Bu duvardaki üç kapıdan ana mekana geçilir. Bu üç kapının batı taraflarında basamaklarla çıkılan birer platform üzerinde iki aedikula vardır. Bunlardan güneydekinin muhtemelen Torah dolabını barındırdığı düşünülmektedir (R.203). Kazılarda ele geçen İbranice yazıtların hemen hepsi ve bugün Manisa Müzesi'nde sergilenen menorah tasvirli levha bu aedikula'nın önünde bulunmuştur (Seager 1983, 170).

Ana mekan 18 x 54 m ebatlarında olup kuzey ve güneyinde altışar adet ayak/paye kalıntısı vardır. Bu payeler hem bir galeri katını hem de çatıyı taşıyor olabilir ancak kazılarda bir galeri katının varlığını gösterecek hiçbir bulgu ele geçmemiştir (Seager 1972, 425-26). Ana mekan bu haliyle bir bazilika şemasındadır ancak payelerin duvarlara çok yakın olması nedeniyle yan sahnelerden söz edemiyoruz (R.201). Bunun da aslında yapının bu şekilde planlanmamış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Seager 1972, 432). Tamamen geometrik bezemeli mozaik panolarla döşeli zeminin ortasında çıkıntı yapan dört adet mermer plaka bulunmaktadır. Bunların bir bima (Seager 1972, 426) veya dört destekli bir baldaken unsuru taşıdığı düşünülmektedir (Seager 1983, 170). Ana mekanın batısında yarım daire biçimli bir apsis yer alır (R.202). Buradaki mermer kaplı üç basamak muhtemelen sinagogun büyüklerine

ayrılmıştı. Kazılarda bu apsisin önünün bir korkulukla ayrıldığı anlaşılmıştır. Bu apsisin zeminindeki vazodan çıkan kıvrımdallar arasında tavuskuşları bezemeli mozaik zeminin aslı bugün Manisa Müzesi'nde korunmaktadır. Ana mekanın beden duvarlarının, güneydoğuda yapılan restorasyonda görüldüğü üzere alt kesimin mermer kaplama, üst kesimin ise duvar payeleri arasında opus sectile panolarla bezeli olduğu ve en üstte ise Yunanca kitabelerle bezendiği anlaşılmıştır.

Batıdan birinci payeler arasında devşirme malzemedan hazırlanmış mermer bir masa yer alır (R.202). Masanın yan ayaklarının dış yüzlerinde kartal kabartmaları, dar kenarlarında ise aslan ayakları, üst tablanın doğu kenarında ise ok-yumurta dizisi dikkati çekmektedir. Bu masanın hemen batısındaki zeminin bir bölümü mermer döşelidir. Torah okuyucusunun burada durup, doğuya cemaate doğru dönüp Torah'ı masaya sererek okuduğu düşünülmektedir. Masa ile payeler arasında ise sırt sırta duran birer çift arkaik aslan figürü yer alır. Bu aslanların arkaik bir Kybele Tapınağından devşirilmiş olması muhtemeldir.

Tüm yapı kompleksi İS 17 yılındaki büyük depremden sonra uzun bir süre zarfında inşa edilmiştir. Kazılarda kompleksin muazzam ebatlarda yapay bir teras üzerine oturduğu ve sinagogun kuzey ana duvarının temelini başlangıcına, zeminden 7 metre derine inen sondajda dahi ulaşılamamıştır. Batı ve güneydeki 3-4 metrelik sondajlarda da temellerin dibine ulaşılamamıştır. Yalnızca güneydoğuda E15 ve E16 dükkanlarının 2.5 metre derindeki Hellenistik döneme ait muhtemelen bir mezar anıtının üzerine oturduğu saptanmıştır (Seager 1972, 429-30). Yapının temellerini belirlemek üzere açılan sondajlarda bugünkü binayla fazla ilintili olmadığı anlaşılmıştır (Seager 1972, 428).

Kazılar sırasında yapının dört ana inşa evresi geçirdiği anlaşılmıştır (Plan 48b): Birinci evrede, sinagogun bulunduğu kesimin de kuzeydeki LNH yapısı gibi üç bölümlü olduğu, ortadaki ve doğudaki birimin üçer kapıyla, batıdaki birimin bir kapıyla palaestraya açıldığı, orta birimin altından kuzey-güney yönlü, beşik tonoz örtülü bir drenaj kanalının geçtiği saptanmıştır (Seager 1972, 428). Ancak yapı, planlandığı gibi bitirilmemiş, henüz inşaat devam ederken plan değişikliği yapılmış, kimi temeller tamamlanırken, kimileri yarım bırakılmıştır (Seager 1972, 429). Yapının kuzey, doğu ve güney çevre duvarları birbiriyle organik bağa sahiptir.

İkinci inşa evresinde doğuda bir giriş ve batıda büyük bir apsisle sonlanan büyük bir bazilikal mekan görülür. Bu aşamada yapının sivil bazilika (mahkeme) olarak kullanıldığı sanılmaktadır (Seager 1972, 431-32; Seager 1983, 172). Birinci ve ikinci evrelerin tarihlenmesi konusunda kesin bir bilgi yoktur ancak yapı kompleksinin batıdan doğuya doğru İS 166 civarında bitirildiği düşünülmektedir. Ayrıca mekanın palaestrayla bağlantısının kesilmesi de, projenin ağır masraflarını azaltmak amacıyla buranın Yahudi cemaatine devredildiğini ya da satıldığını akla getirmektedir (Seager 1972, 432).

Üçüncü evrede giriş mekanı ile ana mekanı ayıran duvar yıkılmış, sütunların yerine mevcut payeler dikilmiş, apsisle toruma sıraları inşa edilmiştir. Bu evrede hala sivil bazilika mı yoksa sinagog mu olduğu kesin değildir (Seager 1983, 172). Ancak mozaik panoların payelere uyum göstermesi, birlikte yapıldıklarını gösterir. Dördüncü evrede ise ara duvar inşa edilerek avlu ile ana mekan birbirinden ayrılmıştır. Sikke

buluntuları ve mozaiklere dayanarak ana mekanın batısındaki mozaikler İS 3. yüzyıla, ön avlu ise 4. yüzyıla tarihlenmektedir (Seager 1972, 433).

Yapıda çoğunluğu Yunanca olmak üzere çok sayıda yazıt ele geçmiştir. Mozaik panolarda tabula ansatalar içinde, ya da duvar kaplamaları üzerinde görülen yazıtların çoğu sinagoga yapılan bağışlarla ilgilidir (Hanfmann 1967, 38-40; Seager 1983, 171; Kraabel 1987, 66; Trebilco 1994, 44-51).

III. DEĞERLENDİRME

Katalogumuza dahil edebildiğimiz 49 adet yapıyı bu bölümde malzeme, plan şeması, inşa tarihi, ibadet mekanının iç düzeni, müstemilat yapıları ve bezemeleri açısından irdeleneceğiz.

III.A TARİHLENDİRME

İncelediğimiz yapılardan yalnızca dört tanesi (Kat.No.46-49) **Geç Roma ve Erken Bizans Dönemindedir**. Bu yapılar tamamen dönemlerinin inşa teknikleri ve bezemelerine uygun örneklerdir.

Ne yazık ki, incelediğimiz yapılar içinde Bizans Orta Çağı diyebileceğimiz döneme ait örnek yoktur. Köken olarak Bizans Dönemine giden cemaatların yapılarının yangın, deprem ve benzeri etmenler nedeniyle çok kereler elden geçtiği bilinmektedir. Örneğin İstanbul Balat'taki Ahrıda, Çana, İştıpol ve Yanbol (Kat. No. 14-17) Bizans Döneminden beri varlıkları bilinen sinagoglar olmalarına karşın, mimari açıdan bu tarihleri destekleyecek yeterli bulguya sahip değiliz.

Örneklerimizin büyük çoğunluğu, bugünkü hallerini **Osmanlı Döneminde** almış ya da yanmış-yıkılmış eski sinagogların yerlerinde yeni baştan inşa edilmiştir. Bu döneme ait örnekler arasında Kat. No. 2-11, 14-28, 33-42 ve 44-45 yapıları Geç Osmanlı Döneminde inşa edilmiştir. Kat.No.12 ve 13 ve 30 ise 20. yüzyılın başlarında ya da hemen Cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilmiş veya sinagoga çevrilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi sinagog yapılarına örnek teşkil etmesi amacıyla katalogumuza dahil edilen İstanbul Ortaköy Ezhayım, Şişhane Neve Şalom, Şişli Bet İsrail, İzmir Şarhaşamayın, ve Adana Sinagogları, Musevi vatandaşlarımızın 20. yüzyılda yoğun olarak oturdukları semtlerde ihtiyaçlara göre tasarlanmış veya elden geçirilmiş modern yapılardır.

III.B PLAN ŞEMASI

Bir sinagogun plan şemasını genelde arsanın büyüklüğü, inşaat kuralları, cemaatin büyüklüğü ve ihtiyaçları, ve de dönemin zevki ve modaları belirlemektedir. İbadet mekanı genelde dörtgen bir mekandır. Bir duvarda – genellikle doğu ya da Kudüs'e yönelik olarak güneydoğu veya güney duvarı da olabilir- ehal dolabı yer alır. Duruma göre teva/bima yerleştirilir. Oturma sıraları- sabit veya portatif- eklenir. Ve bir sinagog ibadet mekanı elde edilir. Ne var ki, yine de belirli kurallar ve modaların etkilerini gözlemek ve bir gruplama yapmak mümkündür. Buna göre:

A. BASİT DÖRTGEN MEKANLAR

Bu gruba giren yapılar dar, uzun dikdörtgenler olabildiği gibi, kareye yakın biçimli mekanlar da olabilmektedir. Alt gruplar, ehalin yerleştirildiği duvarın konumuna göre belirlenmiştir.

1. DİKİNE DÖRTGEN PLANLI:

Bu gruptaki yapılar, tek bir dörtgen mekana sahiptir ve ehal dolabı kısa (dar) duvar üzerindedir. Mekana giriş ehalin karşısındaki dar kenarda ya da yan uzun kenarlarda olabilir. Bu gruba giren örneklerimiz Ankara (Kat.No.2), Çorlu (Kat.No.8), Arnavutköy (Kat.No.12), Çana (Kat.No.15), Abudara (Kat.No.19), Ezger (Kat.No.20), Karayim (Kat.No.21), İtalyan (Kat.No.25), Zülfaris (Kat.No.26), Ortaköy (Kat.No.29), Karşıyaka (Kat.No.41), Roşar (Kat.No.42), Şarhaşamayın (Kat.No.43)'dır. Bu yapıları ayrıca üst örtülerine göre:

- a. düz ahşap tavanlı (Kat.No.2, 8, 12, 15, 21, 41, 43)
- b. tonozlu (Kat.No.19 ve 20)
- c. kubbeli (Kat.No. 25, 26, 29). (Bu kubbeler, bağdadi ve yalancı kubbe olmayıp, çatıdan yükselen ve dıştan görülen kubbelerdir.)

olarak üç alt gruba daha ayırmak mümkündür. İspanya'da Engizisyon öncesi döneme ait Toledo'daki Abulafia Sinagogu (El Transito Kilisesi) de dikine planlı basit dörtgen ancak anıtsal ebatlarda bir mekandan oluşur (Meek 1995, 107; Krinsky 1996, 335-38).

2. ENİNE DÖRTGEN PLANLI:

Bu gruptaki yapılarda ehal dolabı, uzun duvar üzerinde yer alır. Örnek yapılarımız, Adana (Kat.No.1), Antakya (Kat.No.3), Çanakkale (Kat.No.7), Büyükkada (Kat.No.18), Haydarpaşa (Kat.No.24), Sirkeci (Kat.No.30), Kilis (Kat.No.44)'dır. Yapılarımızı mekânın bölünmesine göre ikiye ayırıyoruz:

- a. tek dörtgen mekanlı yapılar: bu yapılar düz ahşap tavanlı olup, iki dar kenarında girişleri (Kat.No.7, 24); tek dar kenarda girişi (Kat.No.1, 18, 30) ya da diğer uzun kenarda tek girişi (Kat.No.3) vardır.
- b. çift sahınlı yapılar: Tek örneğimiz Kilis Sinagogudur (Kat.No.44) ve düz ahşap tavanlıdır. (Ayrıca Gaziantep Sinagogunun midraşı da enine üç sahınlı planıyla dikkati çeker.)

B. BAZİLİKALAR

Antik Çağdan günümüze kadar sevilerek uygulanan bu plan şeması yalnızca Hıristiyan kiliselerinde değil, sinagoglarda da yaygın olarak kullanılmıştır. Geç Roma ve Erken Bizans Dönemine tarihlediğimiz dört yapı (Kat.No.46-49) da bazilikadır. Osmanlı Dönemi yapılarından son dönem örnekleri kubbeleriyle dikkati çeker (Kat.No.9, 33, 36). Cumhuriyet Dönemi yapılarından Şişli Sinagogunda da bazilika şeması tercih edilmiştir (Kat.No.32). Bu yapıları da ehalin konumuna göre grupladığımız taktirde:

1. DİKİNE GELİŞMİŞ BAZİLİKALAR:

Ehali kısa duvar üzerinde konumlanan bu gruba Priene hariç Erken Bizans örneklerimiz (Kat.No.46, 47, 49), Osmanlı örneklerinden – hepsi de 20. yy başından olan- Edirne (Kat.No.9), Aşkenaz (Kat.No.33), İzmir Bet İsrail (Kat.No.36) Sinagogları, ve Cumhuriyet Dönemi yapılarından Şişli Bet İsrail (Kat.No.32) Sinagogu dahildir. Bu örneklerden Erken Bizans örnekleri muhtemelen ahşap tavan ve kırma çatıyla örtülüydü; bu durumda onları Hellenistik Bazilika olarak adlandırabiliriz (B1a). Osmanlı'nın son yıllarında inşa edilen örnekler ise orta sahin üzerindeki kubbesiyle dikkati çeker (B1c). Cumhuriyet Döneminden Şişli Sinagogu beşik tonoz örtülüdür (B1b).

İspanya'da Engizisyon öncesine ait olup ta günümüze ulaşabilen az sayıdaki sinagogan, Toledo'daki Santa Maria la Blanca Kilisesine dönüştürülen yapı düzgün olmayan dörtgen mekanda beş sahinli bazilikal şemaya sahiptir (R.206) (Meek 1995, 103-06; Krinsky 1996, 331-35).

2. ENİNE GELİŞMİŞ BAZİLİKALAR:

Bu gruptan örneklerimiz Priene (Kat.No.48) ve Gaziantep (Kat.No.10) Havrasıdır. Priene yapısı, diğer Erken Bizans örnekleri gibi Hellenistik bazilika tipinde olmalıdır. Gaziantep örneğinde enine dikdörtgen mekanın uzun kenarında konumlanan ehali ortadaki geniş sahinin güney ucundadır. Eski fotoğraflarından mekanın ahşap tavanlı ve iki yöne eğimli kırma çatılı olduğunu biliyoruz (Alok-Mitrani 1992).

C. MERKEZİ PLANLI YAPILAR

Bu gruba giren yapılarda ibadet mekanına, ahşap tavanı da taşıyan destekler hakimdir. Bu destekleri kullanmanın bir nedeni de tavanı ve çatıyı oluşturacak ahşap giriş boyunu kısaltmaktır (Nitzan-Shiftan 1996, 137 ve dn.15); böylece, küçük ebatlı yapılarda ya da evlerde kullanılan daha uzun girişler gerekmeyecek ve inşaat daha kolaya ve ucuza mal edilecektir⁴⁶. Desteklerimiz ahşaptır; yalnızca İzmir Aydınli Sinagogunda (Kat.No. 35) bu destekler kagir payedir. Ortadaki bu destekler bir baldaken oluşturur ve üzerleri içerlek bir şekilde düz ahşap, basık kubbe, tekne tonoz, aynalı manastır tonozu, yalancı kubbe ile örtülüdür. Üzeri içerlek ahşap tavan ile örtülü baldaken örnekleri çoğunluktadır: Bergama, Aydınli, Sinyora, Hevra, İzmir Ezhayim, Algazi, Bikur Holim. Üzeri basık kubbe ile örtülü olan örnekler Bursa Mayor ve Balat İştıpol'dür; Aynalı manastır tonozu ya da tekne tonoz diyebileceğimiz örtüyü Ahrida ve Yanbol'da, Kuzguncuk Bet Yakov ve Virane'de; yalancı kubbeyi Bursa Geruş, Bakırköy, Ahrida, Hasköy Mayor ve Maalem'de görüyoruz. Baldakenli yapılarda çatıdan yükselen ve dıştan görülen kubbelere rastlamıyoruz. Bu baldaken kendi başına olabileceği gibi teva ile kaynaşık halde de inşa edilebilir; bu durumda çok anıtsal tevalar karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁶ Nitzan-Shiftan, kendisi ve The Israel Museum tarafından alınan ölçülerde ortalama giriş uzunluğunun 3.5-6 metre arasında değiştiğini, en uzun girişin ise 11m olduğunu belirtiyor.

Baldakeni oluşturan desteklerin sayısı değişebilir. Destek sayısına göre grupladığımızda:

1. DÖRT DESTEKLİ BALDAKENLİ MERKEZİ PLANLI YAPILAR:

İbadet mekanı ister enine ister dikine dörtgen biçimli olsun, mekanın ortasında dört destekten oluşan baldaken kuruluş normalde tevayı taçlandırmaktadır. Teva ile kaynaşık halde inşa edilen baldakenlere örnek olarak Bergama (Kat.No.4), İştıpol (Kat.No.16), Bikur Holim (Kat.No.37) verilebilir. Baldakenlerin altında genellikle büyük ve ağır bir teva yer alır; Algazi’de halen böyle bir teva görülür. Baldakenin altında sade, küçük bir okuma kürsüsü şeklinde tevayı bulunan örnekler de vardır: Yanbol (Kat.No.17). Dört destekli baldaken kare veya dikdörtgen bir alan oluşturabilir. Zamanla bazı yapılarda tadilatla gidilerek günün modasına uygun olarak baldakenin altındaki teva kaldırılmış ve ehalin önünde platform ve üzerinde bir veya iki okuma kürsülü bima inşa edilmiştir: İzmir Sinyora ve Ezhayim, Kırklareli.

2. ALTI DESTEKLİ BALDAKENLİ MERKEZİ YAPILAR:

Tek örneğimiz Hasköy Maalem Sinagogudur (Kat.No.22). Burada altı desteğin oluşturduğu dikdörtgen biçimli alan, doğu ve batıda içeriden, kuzey ve güneyde hemen kenarından geçen yalancı bir kubbe ile taçlanmakta, altında ise büyük ve ağır bir teva kürsüsü yer almaktadır.

3. SEKİZ DESTEKLİ BALDAKENLİ MERKEZİ YAPILAR:

Mevcut dört örneğimizin her biri farklı bir düzenlemeye sahiptir:

Balat Ahrida Sinagogunda (Kat.No.14), bima diyebileceğimiz platformun hemen dışından yükselen dört destek artı bimanın uzun kenarlarının ortasında birbirine yakın konumlanmış dört desteğe sahiptir. Bu şekilde oluşan dikdörtgen alanın ortadaki dört destekle sınırlanan kısmı düz ahşap tavan, batıdaki kısmı aynalı manastır tonozu, doğudaki kısmı ise yalancı kubbe ile örtülüdür. Büyük ve ağır teva, batı birimin ortadaki kısmına doğru konumlandırılmıştır.

Bursa Geruş Sinagogunda (Kat.No.5), sekiz destek bir daire biçimli bir platform üzerinde eşit aralıklarla yerleştirilmiştir ve üzerinde yalancı bir kubbe ile taçlanır. İçten ve dıştan oturma sıralarıyla çevrili bu yuvarlak platformun üzerinde ayrıca büyük ve ağır bir teva vardır.

Bursa Mayor Sinagogunda (Kat.No.6) sekiz destek bu kez elips biçimli bir platformun kenarlarında sıralanmaktadır ve üzeri belki de basık kubbe diyebileceğimiz içbükey eğrisel bir yüzeyle örtülüdür. Platform üzerinde ayrıca bir teva vardır.

Cumhuriyet Dönemi örneğimiz Neve Şalom’da (Kat.No.31) sekiz serbest paye ve iki duvara kaynaşık paye ile aslında sekizgen biçimli bir çekirdek oluşturulmuştur. Bu payeler aynı zamanda tavanı taşımakta ve üst örtüsü içbükey yükselerek sekizgen kasnaklı bir kubbeyi desteklemektedir. Burada teva en baştan ehalin önünde yenilikçi düzende

tasarlandığı için belki de bu yapıyı merkezi planlı gruba dahil etmemek ve onun için ayrı bir kategori oluşturmak gerekir.

Krinsky, Avrupa sinagoglarını incelediği eserinde, ortada dört destek bulunan yapılarda, baldakenin eş büyüklükte birimlere sahip bir tonozlu örtüyü taşıdığını belirtiyor (Krinsky 1996, 51). Dört desteğin etrafında sekiz büyük birim ve baldakenin ise daha küçük dokuzuncu birim ortaya çıkardığını, cemaatin dikkatini ortadaki teva üzerinde yoğunlaşmasını sağlayarak kilise mimarisinden farklılaştığı için bu şemanın daha yaygın olduğunu bildiriyor, ayrıca bu tür bir üst örtünün büyük kubbe inşaatından daha kolay olduğunu ekliyor. Katalog örneklerimizde dört destekli olup, kagir tonoz üst örtülü ibadet mekanı bulunmamaktadır. Bu tür bir kuruluşun inşaatının büyük kubbeli yapılardan daha kolay ve ucuz olduğu açıktır. Ancak kilise mimarisinden farklılık konusu kanımızca yeterince açık değildir. Bizans Döneminde ortaya çıkan kapalı Yunan haçı plan şemasında ortada dört desteğin yer aldığını hatırlamak gerekir. Kapadokya kaya kiliselerini ya da İstanbul'daki dört serbest destekli kapalı Yunan haçı plan şemalı kiliseleri, dört destekli baldakenli sinagogdan farklı kılan doğuda üç apsis bulunması ve sunağın ortada yer almaması nedeniyle merkezi bir etki bırakmamasıdır. Yine Bizans kiliselerinde karşılaştığımız dehlizli plan şeması, bir kenarında apsisin yer aldığı, diğer üç kenarı boyunca bir koridorun uzandığı bir çekirdek mekana sahiptir. Burada çekirdek mekan daha geniş ve çevre koridorunun dar olması nedeniyle, sinagoglardaki dört destekli baldakenin verdiği yoğunlaşmış çekirdek mekan etkisini oluşturmaz. Ayrıca Bizans kiliselerindeki kagir üst örtünün Türkiye sinagoglarında neredeyse hiç - Hasköy Ezger ve Abudara Sinagogları haricinde- rastlanmadığını göz önüne almak gereklidir.

Esther Juhasz'ın Krinsky'den (s.51) etkilenecek özellikle İzmir ve çevresi örnekleri için ileri sürdüğü dört destekli baldakenin, tavanı dokuz eşit parçaya böldüğü savı⁴⁷, fiziksel olarak yalnızca İzmir Aydınli Sinagogunda görülür. Kanımızca, ortadaki baldakenin tavanı bölmesinin sinagog mimarisine tek ilgisi, ancak inşa tekniği açısından tavanı taşıyan kirişlerin ebatlarıyla ilgili olabilir⁴⁸. Mekanın bu şekilde düzenlenmesinin altında litürjiyle ilgili bir neden bulunduğunu düşünüyoruz. Teva ortada konumlandığında ve özellikle de bir baldakenle taçlandırıldığında, bu çekirdeğin çevresinde bir koridor oluşmaktadır. Bu tür yapılarda görülen bir diğer özellik de duvarlar boyunca uzanan sabit ahşap oturma sıralarıdır. Duvarlar boyunca uzanan sabit oturma sıraları, Antik Çağ örneklerinde gördüğümüz taş sekilerin günümüze kadar ulaşan biçimleri olarak değerlendirilmelidir. İspanya'da 12. yüzyılda yaşayan bilge Maimonides, herkesin Tevrat'ın okunmasını daha iyi duyabilmesi için geleneksel olarak ehelin karşı duvarına yakın konumlandırılan tevanın ortaya taşınmasını tavsiye etmiştir (Krinsky 1996, 22; Nitzan-Shifan 1996, 130). İspanya'dayken bunun uygulandığı ve kovulan Yahudilerin bu geleneği birlikte yeni vatanlarına taşıyıp taşımadıkları henüz kesin olarak bilinmemektedir⁴⁹. Yine de 14. yüzyıldan bir

⁴⁷ Bkz. Juhasz 1990, 37.

⁴⁸ Bkz. Nitzan-Shifan 1996, 137 ve dn. 15.

⁴⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Nitzan-Shifan 1996, 130.

İspanyol Yahudi elyazmasındaki minyatür (R.205), Torah'nın okunduğu yüksek kürsüyü üç kemer gözlü mekanın ortasında konumlanmış olarak betimlemektedir⁵⁰.

İsrail'deki Antik Çağ örneklerinden itibaren gördüğümüz (R.8-11) merkeze yönelik plan şeması- ki genelde Galile tipi denilir- litürji ve ritüelde Torah'nın okunmasını ve konuşmalar yapılmasının merkez alındığını göstermekte ve köklü bir geleneğin çeşitli şekillerde yaşatılması olarak günümüze kadar geldiği kanaatindeyiz. Bunu en çok destekleyen özelliklerden birisi, katalog örneklerimizin büyük çoğunluğunda karşımıza çıkan ve duvarlar boyunca uzanan sabit ahşap oturma sıralarıdır. Bir çok yapıda yalnızca bu sabit sıralar vardır; bazı büyük yapılarda (örneğin Yanbol, Ahrida, ve Maalem gibi) teva/baldaken ile duvarlar boyunca uzanan sabit oturma sıraları arasındaki kısım üçlü veya beşli ahşap koltuklarla doldurulmuştur. Bu portatif sıralar/koltuklar yenilikçi düzende doğrudan ehale doğru yönelmiştir ancak geleneksel düzene sahip sinagoglarda ehal-teva arasında ehal-teva eksenine bakarken, tevanın gerisinde doğrudan ehale yönelik dizilmiştir⁵¹. Normal günlük ibadete katılanların sayısının daha az olduğu, Şabat ve bayram dualarına katılanların ise çok daha fazla olduğu göz önüne alınırsa, gelenlerin yanlarında sandalyelerini de getirdikleri düşünülebilir⁵².

Son yıllarda kimi araştırmacılar, ortada dört destekli baldakeni bulunan merkezi plan şemasını, Ben-Dov'un çalışmasına dayanarak bodur bazilika olarak değerlendirmektedir (Nitzan-Shifan 1996, 130 ve dn.7; Messinas 1997). Yazarlar bunu Meir Ben-Dov'un **The Spain and Their Heritage** adlı İbranice yayınına dayandırmaktadır. Ancak bu yayına ulaşamadığımız için bodur bazilika yorumunu irdeleyemedik. Dolayısıyla merkezi plan şeması terimini kullanmayı uygun gördük.

⁵⁰ Krinsky, bu minyatürdeki kürsüyü camilerdeki minbere benzetmektedir (Krinsky 1996, 19).

⁵¹ Benzer uygulamalar Avrupa örnekleri için de geçerlidir: Krinsky 1996, 21-27.

⁵² Arazi çalışmamız sırasında, bugün terk edilmiş bazı sinagoglarda bir zamanlar "iğne atsanız yere düşmezdi" kalabalıklarının bulunduğunu, cemaatin avlulara dahi sığmadığını ve gelenlerin yanlarında sandalyelerini getirdiklerini yöre halklarından sözel olarak öğrenmiş bulunmaktayız.

III.C İÇ DÜZENLEME

Bir sinagogda ehalin yeri doğu veya Kudüs'e yönelik duvardır. Bu durumda teva (bima)nın konumu iç düzenlemede çeşitlilik getirmektedir. Katalogumuzda incelediğimiz yapılarda, dünyadaki diğer örneklerde olduğu gibi dört tip iç düzenleme görülmektedir:

A. GELENEKSEL DÜZEN:

Teva (bima)nın mekanın ortasında ya da ortadan biraz geriye doğru konumlandığı düzenlemeye geleneksel düzen denilmektedir (R.19). Bu düzenlemenin hem Sefardik hem de Aşkenaz sinagoglarında görüldüğünü biliyoruz (Krinsky 1996, 22; Gruber 1999, 13-14)⁵³. Kat.No. 1-7, 10-12, 14-17, 21-23, 26-27, 34, 37, 42, 44 yapılarımız tevanın ortada konumlandığı örneklerimiz olup katalogumuzdaki en büyük grubu oluşturmaktadır.

B. YENİLİKÇİ DÜZEN:

Tevanın, ehalin önünde bir platforma dönüştüğü ve bima demenin daha doğru olduğunu düşündüğümüz bu düzenleme (R.20) 19. yüzyılda Reform hareketleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bima platformu üzerinde bir veya iki tane okuma kürsüsü ayrıca yer alır. Burada amaç, geleneksel düzende ehal ile teva arasında boş kalan alanın da değerlendirilmesi ve ibadet mekanının kişi kapasitesinin artırılmasıdır. Bu düzende oturma sıraları tiyatral düzende dizilmektedir ve duvarlar boyunca sabit oturma sıraları daha nadiren görülmektedir⁵⁴. Kat.No. 9, 13, 18, 25, 28-33, 36, 38-39, 41, 43 ve 45 yapılarımız yenilikçi düzenlemeleriyle ikinci büyük grubumuzu oluşturur. Ancak yenilikçi düzenin bir moda etkisi yaptığını belirtmek gerekir. Orijinalde geleneksel düzenlemeye sahip yapılarda tadilata gidildiği ve tevanın kaldırılarak ehalin önüne bir bima eklendiği görülmektedir. Yeni bima genelde ehal duvarında büyük bir yer kaplamakta ve bazen tüm duvar boyunca uzanmaktadır. Bu tür tadilatlar örnek olarak İstanbul'da İtalyan (Kat.No.25), Virane (Kat.No.28), İzmir'de Ezhayim (Kat.No.38) ve Sinyora (Kat.No.39), ve Kırklareli Sinagogu (Kat.No.45) verilebilir. İzmir örneklerinde bu tadilatın 1940 yılında yapıldığını bima üzerindeki kitabelerden biliyoruz. Her iki yapıda da yeni bimanın biçiminin daha basit olarak İzmir Bet İsrail Sinagogunun bimasına öykündüğünü söyleyebiliriz. Orijinalde yenilikçi düzende tasarılan yapıların 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl örnekleri olduğunu belirtmeliyiz.

C. ÇİFT ODAKLI DÜZEN:

Bir sinagogda ehal ve teva odakları oluşturur. Ehal bir duvarın içinde veya hemen önünde yer alırken teva tam karşı duvara taşınırsa, cemaatin dikkati mekanın iki ucu arasında bölünmektedir. Ehal – teva eksenini boş

⁵³ Bu konuda farklı yazarların Sefardik sinagoglarda tevanın ehalin karşı duvarında veya yakınında konumlandığı veya ortada konumlandığı şeklinde farklı değerlendirmeleri vardır.

⁵⁴ İzmir Şarhaşamayın'de duvarlar boyunca sabit oturma sıraları görülür.

birakılmakta, bu nedenle taşınabilir oturma sıraları bu eksenin iki tarafında cemaatin birbirini görebileceği şekilde yerleştirilmektedir. Bu düzenlemeye sahip en erken örneğimiz Sardis (Kat.No.49) sinagogudur. Ostia Sinagogunda da (R.7) benzer bir düzenleme dikkati çeker. İtalya sinagoglarındaki yaygın olduğunu bildiğimiz bu düzenlemenin İtalyan mimar ve ustaların Osmanlı İmparatorluğu'nda yoğun etkinliklerinin görüldüğü 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Osmanlı sinagoglarını etkiledikleri görülmektedir. Özellikle enine planlı Haydarpaşa Sinagogunda (Kat.No.24) en baştan yapının bu şekilde tasarlanması mekanın ebatları da rol oynamış olabilir. İzmir sinagoglarından Hevra (Talmud Tora) (Kat.No.40) ve Aydınli (Şalom) (Kat.No.35)'da tadilat yapılarak dört destekli baldakenin altındaki teva, karşı duvarın nüne monte edilmiştir. Bu tevalarda İtalyan örneklerde olduğu gibi iki yandan kavisle yükselen basamaklar dikkati çeker⁵⁵. Bu yapılarda tadilatın tarihi bilinmemektedir ancak 20. yüzyılın birinci yarısında gerçekleştiğini düşünüyoruz.

D. ÇİFT TEVALI DÜZEN:

Yalnızca Bursa Geruş ve Mayor Sinagoglarında görülen çift teva cemaat tarafından İspanya'dan gelen bir özellik olarak bildirilmektedir. Ancak bu tip örneklerden yalnızca Güney Fransa'da Carpentras ve Cavailon Sinagoglarında (Krinsky 1996, 238-43) ehalin karşı duvarında bir balkon üzerinde teva görülürken, ibadet mekanında ikinci bir teva yoktur. Elimizde karşılaştırma yapabileceğimiz örneklerin kısıtlı olması nedeniyle bu düzenlemenin Bursa'ya özgü olduğunu söyleyebiliriz⁵⁶.

III.D MALZEME

Kataloga dahil ettiğimiz yapıların büyük çoğunluğu taş ve tuğlanın karışık veya almalı dizilmesi ile inşa edilmiş kagir duvarlara sahiptir. Duvarlar içten her zaman sıvalı olmasına karşın Abudara'da ya da Ezger'de olduğu gibi bazen dıştan sıvasız bırakılmış olabiliyor. Yine Abudara ve Ezger'de görüldüğü üzere köşelerde kesme taş kullanılarak ve bu durum yine kesme taş pencere ve kapı söveleriyle vurgulanıyor. Testere dişi biçimli veya silme demeti halindeki saçağın üzerinde genelde iki ya da dört yöne eğimli çatı kiremit kaplıdır.

Edirne ve Gelibolu yapılarının duvarları tamamen tuğla ile örülmüştür ve bu uygulama yöre yapılarında çok yaygın görülür.

⁵⁵ İtalyan örnekler için bkz. Krinsky 1996, 341-87; Gruber 199, 44-46; Folberg-Assis 1995, 20-31; Meek 1995, 120-49. İtalya'da tek görülen düzenleme çift odaklı değildir ancak araştırmacılar tarafından bu düzenleme İtalyan olarak değerlendirilmektedir. İtalyan yapılarının bir başka dikkat çekici özelliği kadınlar mahfilinin Barok etkili eğrisel hatlarıdır. En güzel yansımaları için İstanbul İtalyan Sinagogu ve Büyükkada Sinagogu verilebilir.

⁵⁶ İsrail'deki Osmanlı dönemi yapıları hakkında fazla bilgiye ulaşamadık ancak İsrail'de de benzer bir yapının bulunduğunu turistlerden duyduk.

İştıpol Sinagogu ise ahşap karkas üzerine ahşap kaplama duvarlarıyla dikkati çeker. Katalogumuzda bu teknikte başka örnek yoktur. Gelibolu'nun iç duvarları ise ahşap karkas üzerine sazların iki yönde çakılarak üzerinin sıvanmasıyla oluşturulmuştur. Benzer bir uygulama 1905 tarihli Akhisar'daki Or Yehuda Tarım Okulunda görülmektedir.

Cephelerde mümkün olan her yerde pencere vardır. Bazen iki sıra halinde düzenlenen pencere (Örneğin, Ahrida, Yanbol, Maalem, Bursa yapıları, İzmir yapıları) daha geç dönemlere ait yapılarda tek sıra, yuvarlak kemerli pencere düzenine (Örneğin, Ankara, Arnavutköy) doğru değişmektedir. Zamanla yapıların çevresi başka yapılarla dolduğu zaman bu pencereler, hatta bazen kapılar iptal edilmekte ve başka noktalarda kapı açılmak durumunda kalınmıştır (örneğin, İzmir Hevra).

Kapıların konumu arsanın konumuna göre farklılık gösterebiliyor. Genellikle ehalin karşı duvarına ya da yan duvara yerleştirilen giriş kapılarından yalnızca bir tanesi bezemesiyle dikkat çekiyor; diğerleri daha sadedir.

İç mekanda zeminin genellikle mermer plakalarla döşeli olduğu görülmüştür. Geleneksel düzende tevanın ortada konumlandığı sinagoglarımızda, tevanın bulunduğu bölge- nasılsa üzeri tevayla kapanacak düşüncesiyle ve de muhtemelen masrafi azaltmak amacıyla- daha hesaplı olan karolarla döşelidir. Gaziantep yapımızda zeminin kesme taş döşeli olduğu, İtalyan Sinagogunda ise doğrudan değişik renklerdeki altıgen karolarla, İzmir Roşar'da yine oturma sıralarının ve kapıların düzenini takip eden karolarla döşendiği görülmektedir. Antakya Sinagogundaki zemin karoları ise daha modern olup bir onarıma aittir.

Yapılarımızın ibadet mekanlarında genellikle duvarlar boyunca sabit ahşap oturma sıraları uzanmaktadır. Bu sıraların zeminden yüksekte yine ahşaptan ayak koyma sıraları vardır. Aradaki boşluklar genelde üç veya beş kişilik ahşap ve portatif oturma sıralarıyla doldurulmaktadır.

İster büyük ve ağır isterse portatif olsun tevalar, ahşap malzemenin imal edilmiştir. Avrupa sinagoglarını inceleyen Krinsky bunun nedenini, Ezra'nın üzerinden Tevrat'ı okuduğu ahşap kürsüye öykünme olarak açıklamaktadır (Krinsky 1996, 21). Büyük tevaların, dışa taşan okuma kürsülerinin dışında oturma sıraları da vardır. Bir baldakenle ya da tavandaki bir yalancı kubbe veya tonozla vurgulanan tevalar bazen kendilerinden yükselen ince zarif ahşap sütunlarla taşınan ahşaptan bir bezeme şeridiyle taçlanmaktadır (örneğin, Bikur Holim, Aydınli, Hevra, İzmir Ezhayim gibi); daha nadiren de madeni şeritle taçlanmaktadır (örneğin, Çanakkale).

Mekanların tavanları- Ezger, Abudara gibi az sayıda örnek dışında- düz ahşap tavanıdır. 19. yüzyıl Tanzimat Fermanı ve izleyen reformlara kadar kilise ve sinagoga dıştan görülen kubbe yapma izni verilmemesi nedeniyle yalnızca tevanın üzerine gelen kısımda genellikle yalancı kubbe, tonoz veya içerlek düz ahşap tavanla örtülmektedir. Baldakenli yapılarımız- İzmir Aydınli hariç- ahşap desteklerin taşıdığı baldakenlere sahiptir. Ahşap sütunların üzeri alçı sıvalı ve boyalıdır. Bazilikal yapılarımızda payeler veya sütunlar Gaziantep ve Kilis örneklerinde olduğu kesme taş; Sardis'teki gibi devşirme malzeme; Edirne'de tuğladan inşa edilmişlerdir.

Yapılarda kullanılan malzemeler ve kullanılan inşa teknikleri, tamamen yöresel özelliklere uygundur: örneğin Edirne’de tamamen tuğladan inşa edilirken, Gaziantep ve Kilis’te kesme taş malzeme, diğer yörelerin çoğunda taş ve tuğla örgü görülmektedir.

III.E MÜŞTEMİLAT

Genel olarak sinagoglarımız tek bir binadan değil, ana ibadet mekanının dışında birkaç ek yapıya sahip kompleks halinde inşa edilmekte veya zamanla yapılan tadilat ve eklerle bu duruma gelmektedir.

Katalogdaki yapılarımızın büyük bir çoğunluğu yüksek duvarla çevrili bir avlu içinde yer alır. Avlu ana ibadet mekanını bir, iki, üç veya dört yönden çevirir. Bir tarafta Sukkot bayramında kullanılan suka çardağı yer alır. Büyük oranda taş döşeli ya da beton dökülü olan avlunun ağaçlar ve çiçekler dolu bahçe kısımları da vardır. Avluda ayrıca bazen güzel ve süslü ama küçük (örneğin Yanbol, İstipol, Edirne, Bursa Geruş, İtalyan, Ankara sinagoglarında olduğu gibi), bazen de sade çeşme de yer alır. Camilerdeki gibi anıtsal şadırvanlara veya kiliselerin atriumlarında görülen anıtsal fiskiyeli çeşmelere rastlanmaz. Bursa Mayor’da ibadet mekanının içerisinde, İzmir Algazi’de avluda küp sarnıç vardır. Gaziantep’te ise tonozlu bir mekan içinde kayıp kuyu yer alır.

Hemen hemen her sinagogda- Erken Bizans örneklerimiz dışında- midraş yer almaktadır. Yanbol’da tonozlu yapısıyla dikkat çeken midraş, Gaziantep’te anıtsal ebatlara ulaşmaktadır. Genellikle aynı avlu içinde yer alan yapı bazen ibadet mekanına bitişik bazen ayrı olarak konumlanmaktadır. Çanakkale, İzmir Bikur Holim, Ezhayim ve Hevra’da olduğu gibi ana binanın büyük bölümünün sinagog, bir kısmının ise midraş olarak düzenlendiği yapılarda ana girişlerden birinin doğrudan midraşa açıldığı ve midraş ile ana ibadet mekanı arasındaki duvarın kagir değil ahşap olduğu görülmektedir. Bikur Holim ve Ezhayim’de binanın tek girişi midraşa açılmaktadır. Midraşlar genellikle ana ibadet mekanı gibi düz ahşap tavana sahiptir; yalancı kubbenin görüldüğü tek örnek Kuzguncuk Bet Yakov’dur.

Avluların bir köşesinde sinagog görevlilerin kullanabilmesi için bir veya daha fazla oda bulunur. Ayrıca cemaatin kullanımı için tuvaletler yer alır. Gaziantep’te avlunun kuzeyindeki yapı hahamhane olarak adlandırılmıştır. Antakya’da hamursuz fırınının varlığı belirtilmiştir. Kuzguncuk Bet Yakov, Çana, Aşkenaz, Antakya, Bursa Mayor, İstanbul Neve Şalom yapılarında cenazelik ayrı bir mekan olarak karşımıza çıkar. Depo olarak kullanılan mekanlar da mevcuttur.

Yapılarımızın bir kısmı asıl olarak, bir kısmı da sonraki tadilatlar nedeniyle bitişik nizam inşa edilmişlerdir. 20. yüzyıl başına tarihlenen ve İstanbul’un özellikle iyice kentleştiği bölgelerde yer alan Zülfaris ve Aşkenaz Sinagogları yalnızca giriş cepheleri önünde küçük bir avluya sahiptir ve iki yandan başka yapılara bitişik olmaları nedeniyle yalnızca ön cephe ve ehal duvarı üzerinde pencereleri vardır. Bu tür yapıların çok katlı olarak inşa edildikleri dikkati çeker (örneğin Yüksekaldırım Aşkenaz Sinagogunun ibadet mekanının altında dört katı daha vardır). İzmir Ezhayim alt katında dükkanlar bulunan, bitişik nizamda fevkani bir yapıdır. İzmir Hevra ise çevresinin

zamanla yapılarla dolması nedeniyle ana girişleri iptal olmuş ve bitişik nizam görüntüsü arz eden bir yapıdır.

Sinagoglarımızda ilginç özelliklere sahip olan bir unsur ise kadınlar mahfilidir. Genellikle bir balkon şeklinde görülen kadınlar mahfili Çorlu veya İtalyan Sinagogları örneğinde olduğu gibi, ziyaretçiye yapının bir bazilika olduğu izlenimi verebildiği gibi Ankara, Maalem, Bursa Geruş ve Mayor, İzmir Hevra, Bikur Holim, Ezhayim, Hevra yapılarında da ibadet mekanına taşmayan ve yandaki başka mekanların üzerine konumlandırılmış bir mekan olarak karşımıza çıkmaktadır. Edirne, Gaziantep ve Aşkenaz yapılarında galeri katında yer alan kadınlar mahfili, Antalya, Kilis, Adana, İzmir Aydınli yapılarında ibadet mekanı ile L yapacak şekilde yanda karşımıza çıkmaktadır. Aslında Adana yapısında L biçimli mekanın yan kısmı kadınlar tarafından kullanılmakta; Aydınli'da ise yana eklenen binanın üst katı kadınlara ayrılmakta ve ana duvarda pencere gibi bir açıklık oluşturularak ana mekanla bağlantı sağlanmaktadır. Kadınlar mahfilinin girişi genellikle dışarıdandır. Kadınlar mahfili I, J, L veya U biçimli olarak görülmektedir. Avrupa'da görülen ve yarı bodrum katta veya erkeklerin ibadet mekanının altında yer alan kadınlar mahfili örneklerine Türkiye'de rastlanmamaktadır (Krinsky 1996, 29). Türkiye örneklerinde görülen ve özellikle ibadet mekanını U şeklinde tamamen veya yarım kuşatan kadınlar mahfilini en çok çağdaşları olan bazilikal şemalı Rum Ortodoks kiliseleri ve kimi camilerle karşılaştırmak mümkündür⁵⁷. Özellikle kadınlar mahfiline girişin dışarıdan oluşu, Rum Ortodoks kiliseleriyle karşılaştırılabilir bir özelliktir. Camilerde kadınlar mahfilinin girişi genellikle ana giriş mekanından veya son cemaat yerindedir. Türkiye Yahudilerinin büyük çoğunluğu Ortodoks Musevidir. Ortodoks Musevilikte ibadet mekanında kadınlar ve erkeklerin ayrı ayrı ibadeti gereklidir. Ancak Karay ve Aşkenaz Yahudilerinin sinagoglarında da kadınların erkeklerden ayrı ibadet ettiğine tanık oluyoruz.

III.F BEZEME

Katalogumuzdaki yapılarda çeşitli bezemeler görülmektedir. Bunlar ehal, teva, tavan, duvar, ana giriş kapısında yoğunlaşmaktadır. Bezemeleri teknik ve malzemelerine göre çeşitli gruplara ayırmak mümkündür.

A. MOZAİK

Yapılarımızda mozaik tekniğinde çeşitli bezemeye rastlanmıştır. Yoğun olarak Erken Bizans örneklerinden Sardis'te (R.201-203), Mopsuestia'da (R.195) ve az miktarda Miletos'ta görülen yer mozaığında geometrik kompozisyonlar hakimdir.

⁵⁷ Galeri katının kadınlar mahfili olarak değerlendirildiğini düşünürsek, Erken Bizans kiliselerinden İstanbul Ayasofyası, Aya İrini, Studios Kiliselerinde, Efes H. Ioannes Kilisesi gibi kimi anıtsal örneklerde de yan nefler üzerinde ve/veya U biçimli bir mahfil söz konusu olmaktadır. Osmanlı Dönemi Rum Ortodoks kiliselerinde bazilikal örneklerin ezici çoğunlukta olduğu bilinmektedir. Karşılaştırma olarak verilebilecek örnekler arasında Çeşme, Alaçatı, Ayvalık, Didim gibi yörelerde halen ayakta bulunan ve bir kısmı camiye çevrilmiş Rum Ortodoks kiliseleri sayılabilir. Özellikle İstanbul örnekleri için bkz. Z. Karaca, İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Ortodoks Kiliseleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995. Karaca, Osmanlı Döneminde yeni kilise inşaatına getirilen kısıtlama nedeniyle yangın ve deprem benzeri tahribatlar sonucu yeniden inşa söz konusu olduğunda aynı plan şemasının yinelenildiğini bu yüzden plan şemasında çeşitlilik ortaya çıkmadığını belirtmektedir.

Mopsuestia mozaiği sandık biçimli Nuh'un Gemisi tasviriyle ve Sardis'te ise panolar halinde düzenlenen geometrik kompozisyonların arasında tabula ansatarlar içinde Grekçe kitabeleriyle dikkat çekmektedir.

Karşılaştığımız diğer bir mozaik türü ise Osmanlı dönemi yapılarının tevalarında Torah'nın üzerine açıldığı kürsünün dış kenarlarını çeviren alçak korkuluklardaki **sedef mozaiktir**. Ahrida'nın ve Karaim Sinagogu'nun teva korkuluğunda bu tür sedef mozaik vardır. Baklava dilimi biçimli sedef parçalarının yan yana yerleştirilmesiyle oluşturulan ve çok sade olan bu mozaik bezemelerin benzerlerine özellikle Osmanlı türbelerinde sandukaları çeviren ahşap korkuluklarda rastlanmaktadır⁵⁸. Ya da küçük kutular üzerindeki sade sedef mozaiklere benzemektedirler.

Sinagoglarımızda **opus-sectile** denilen bir başka taş mozaik çeşidi de görülmektedir. Erken Bizans örneklerinden Sardis Sinagogunda duvarların yerden belirli bir yüksekliğe kadar mermer levhalarla, yukarıya kadar ise opus-sectile teknikli geometrik kompozisyonlu panolarla kaplandığı görülmektedir. Sardis dışında Osmanlı veya Cumhuriyet Dönemi sinagoglarında bu tür bezemeye nadiren rastlanmaktadır. İzmir Ezhayim'de ana ibadet mekanının girişi ile baldaken arasındaki zeminde aynı renk mermerden kare bir pano içersine çok kollu yıldız motifi opus-sectile tekniğinde işlenmiştir.

B. TAŞ İŞÇİLİĞİ

Erken Bizans örneklerinde kabartma ve kazıma tekniğinde bezeli taş levhalar görülmektedir. Örneğin Priene'de ele geçen menorah tasvirli iki levha (R.198 ve 199) kabartma tekniğinde bezelidir ve bunların ehal nişinin önünde kullanıldığı düşünülmektedir. Sardis'te ele geçen levha ise kazıma tekniğinde menorah tasvirine sahiptir (R.204). Priene'deki anta payelerinde de kazıma olarak basit menorah tasvirleri görülmektedir. Sardis'te ön avlunun duvarlarının üst kesimlerinde yüzeysel kemerleme kompozisyonunun üzerinde de alçak kabartma olarak şlenmiş vazodan çıkan bitkiler ve kuş motifleri yer alır. Ayrıca iç mekandaki yivli duvar payeleri de mermerdendir. Kazılarda mermerden yontulmuş bir menorah parçası da ele geçmiştir. Sardis'teki iki aedikula, mermer sütunlarla taşınan mermer üçgen alınlıklara sahiptir.

Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi örneklerinde ehal önünde mermerden oluşturulan revak örneği, İzmir Sinyora, İstanbul Haydarpaşa'da görülmektedir. Cephesi mermer veya başka taşla işlenen ehaller ise Edirne, Zülfaris, Büyükkada, Neve Şalom, Ortaköy (eski ve yeni), Sirkeci, Gaziantep, Kilis'tir. Cumhuriyet örneklerinde taş işçiliği sadeliğiyle dikkati çekerken, Osmanlı örneklerinde kabartma tekniğinde işlenmiş Batılılaşma Dönemi özelliklerine uygun olarak C-S kıvrımlar ve bitkisel kompozisyonlar ön plana çıkmaktadır.

Bursa Mayor'u restorasyon sırasında incelediğimizde, oval biçimli tevanın ortasından çıkarıldığı belirtilen kırık halde oval biçimli bir mermer panodaki yuvalar bu panonun kakma tekniğinde bezeli olduğunu göstermiştir. Bu teknikte başka bir örneğe rastlamadık.

⁵⁸ Karşılaştırma olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın sandukasını çeviren korkuluk verilebilir.

Osmanlı yapılarının bazılarında yine dönemlerinin kabartma teknikli Batılılaşma dönemi özelliklerine sahip bitkisel kompozisyonlarla bezenmiş çeşmeler vardır. Bursa Mayor, Bursa Geruş, Balat Yanbol ve İstipol, Karaköy İtalyan, Büyükkada, Ankara Sinagoglarının bahçelerinde bu tür mermer çeşmelere rastlanmıştır.

Osmanlı yapılarının cümle kapılarının kemer, köşelik ve alınlıklarında kabartma bezemeli taş işçiliği görülmektedir. Bu uygulama çok yaygın olmamakla beraber Batılılaşma özellikleri taşır ve bazı durumlarda tarih ve kitabeye sahiptir. Örnek olarak Yanbol'un Lapçincılar Sokaktaki kapısı ve ibadet mekanının güney kapısını, Ahrida'nın kuzey avlu kapısını verebiliriz.

C. AHŞAP İŞÇİLİĞİ

Sinagoglarda ahşap işçiliği ehal, teva ve tavanda görülmektedir. Genelde kabartma teknikli, ajur işçiliği ve çıtakarının yanı sıra aplike de görülmektedir.

Ehallerin büyük çoğunluğu ahşaptan yapılmıştır. Duvar cepheleri mermer gibi bir taş malzeme ile kaplansa da en azından dolap kapakları ahşaptandır. Bazıları çok sade olmasına karşın bazı dolap kapaklarında yoğun bezeme görülür. Kimi ucuz formikayla kaplanmış olabildiği gibi, yapıldığı zamanın en kaliteli işçiliklerinin görüldüğü örnekler de vardır. Kapaklarda **alçak kabartma tekniğinde** işlenmiş bitkisel kompozisyonların yanı sıra Haydarpaşa yapısında kuş figürleri de görülür⁵⁹. Kapaklarda görülen bir başka teknik de ahşap oyma stilize bitkisel unsurların aplike olarak yapıştirılmasıdır. Bu tür bezemelere tavanlarda ve tavan eteklerinde de rastlıyoruz⁶⁰. Ahrida ve Yanbol'un yanı sıra Haydarpaşa'nın ehal kapaklarında bitkisel kompozisyonlu **sedef kakma** işçiliği görülür.

Yapılarımızda ehallerin büyük çoğunluğu ahşaptır. İki yanda ahşap sütunlarla çevrelenen ehal dolabı, ahşap bir entablatur ve alınlıkla taçlanmaktadır. Oyma ve kabartma teknikli bezemeler Batılılaşma Dönemi özelliklerine sahiptir. En görkemli ahşap oyma ve kabartma işçiliğe sahip ehaller, İstanbul Aşkenaz (R.151), Balat İstipol (R.92), Ahrida (R.81), Yanbol (R.96), Hasköy Maalem (R.120), Kuzguncuk Bet Yakov, Çorlu (R.57), Çanakkale (R.50, 53) Sinagoglarındadır. Daha sade örnekler İzmir Algazi (R.155), Aydınlı (R.157), Bikur Holim'dedir (R.168). Teva/bimalarda da oyma ve kabartma teknikli bezemeler yoğun olarak görülür. İstanbul Aşkenaz (R.151) ve İzmir Bet İsrail (R.162) özellikle övgüye değer güzellikte bimalara sahiptir. İzmir'de Ezhayim (R.170) ve Sinyora'da (R.173) daha sonra tadilat yapılarak Bet İsrail'inkine öykünen daha sade bimalar yaptırılmıştır ve benzer işçilikli tevalar, bu kez İtalyan özelliklerde Hevra (R.177) ve Aydınlı'da (R.158) karşımıza çıkmaktadır.

Ahşap işçiliğin yoğun görüldüğü bir başka bölge tavadır. Yapılarımızın büyük çoğunluğu, Osmanlı geleneklerine uygun olarak ahşap tavan ve kiremitli çatıyla örtülüdür. Ahşap tavanın üzeri bazen çıtalarla panolara bölünmekte ve içler yine çıtalarla oluşturulmuş geometrik kompozisyonlarla ve araları da boyayla

⁵⁹ İzmir Sinyora, ve Algazi, İstanbul Aşkenaz, Kuzguncuk Bet Yakov kabartma tekniğinde işlenmiş güzel dolap kapaklarına sahiptir.

⁶⁰ Hasköy Maalem, Kuzguncuk Virane'de ehal kapaklarında aplike teknikli bezemeye ve İstipol'de izlerine rastlanmaktadır. Kuzguncuk Bet Yakov'da özellikle tavanda ve tavan eteklerinde de aplike bezeme görülmektedir.

bezenmektedir⁶¹. Diğer bazı örneklerde, tavan, profilli çıtalarla oluşturulan geometrik motiflerle bezelidir⁶². Bu motifler arasında Davud Yıldızı ve çeşitli eğrisel biçimler sık görülür. Ayrıca Aydınlı'da ehalin önündeki kısımda çıtalarla oluşturulmuş çok kollu yıldız motifi dikkati çeker. Dört destekli baldakenli yapılarda baldakenin üzerinin genelde içerlek ahşap tavanla örtüldüğü ve yine çıtalarla bezendiği görülmektedir⁶³.

D. BOYAMA BEZEME

Yapılarımızda boyayla yapılan bezemeler ahşap zemin üzerinde ve duvar üzerinde görülmektedir. Ahşap zemin üzerinde görülen boyama bezemelerden İzmir Sinyora'da azaranın eteğinde görülen panolar ve kuzey duvardaki dolap kapağı lake tekniklidir. Balat Yanbol, Kuzguncuk Bet Yakov, Virane, Haydarpaşa, Hasköy Maalem, Abudara, Çorlu, Edirne, İzmir Bikur Holim'de görülen **kalemişi** bezemeler tamamen Batılılaşma Dönemi özellikleri taşımaktadır. Bunların arasında Yanbol ve Bet Yakov bina ve manzara tasvirleriyle ayrı bir yere sahiptir. Balat Ahrida'da restorasyon sırasında ortaya çıkan tonoz ve duvar bezemesi ise Batılılaşma Dönemi öncesine ait kompozisyonlara sahiptir. Ayrıca duvar veya tavanda, özellikle çıtakari bezeli tavanlarda gördüğümüz çok stilize bitkisel motifler şablonla yapılmış olmalıdır. Bu tür motiflerin benzerlerini örneğin Yıldız Sarayında görüyoruz. Aplike ahşap bezemeler boyayla renklendirilerek vurgulanmıştır⁶⁴. Vurgulama için kullanılan renklerden biri de altın yaldızdır⁶⁵.

Duvarlarda görülen kalemişi bezemeler Batılılaşma Dönemi özellikleri taşıyan C-S kıvrımlı, bitkisel kompozisyonlardan ve mermer taklidi bezemelerden oluşmaktadır. Duvarlar, pencere aralarında panolara ayrılmakta, köşelerinde ve/veya alt ve üst kenarlarından başlayarak merkeze doğru üçgen şeklinde uzayan kompozisyonlarla bezenmekte ve geri kalan zemin boş bırakılmaktadır. Kuzguncuk Bet Yakov'da olduğu gibi panoların içinde perdeli, menorahlı tasvirler çok nadiren karşımıza çıkmaktadır. Yine duvarda çerçeve içine alınmış boyama kitabeler Ankara, Bursa Geruş ve Çanakkale'de görülür.

E. ALÇI BEZEME

Batılılaşma Döneminin gözde bezemelerinden alçı, ehal alınlıklarında, tavanda, sütun başlıklarında, kubbe eteklerinde karşımıza çıkmaktadır. Tavan ile duvar arasında kartonpiyer şeklinde dolanan bordürler, tavanda ince silmelerle oluşturulan geometrik panolar ve rozetler, ahşap sütunlara Kompozit veya Korinth başlıklar, kubbe eteklerini dolanan bordürler, kubbe iç yüzlerindeki yıldız ve Davud Yıldızı motifleri alçıdan yapılmıştır. Ankara Sinagogunda tevanın kürsüsü, ehalin kendisi ve midraş ehali açıdan yoğun olarak bitkisel kompozisyonlarla bezenmiştir.

F. CAM İŞÇİLİĞİ

Yapılarımızın bir çoğunda özellikle ehal duvarı üzerinde ve ehalin üzerinde, çoğu kez dairesel (rozas) olmak üzere vitraylı pencereler görülmektedir. Vitraylarda

⁶¹ En güzel örneklerimiz İzmir Aydınlı, Bergama'nın tavanlarıdır.

⁶² Balat İştıpol (R.93) ve Hasköy Mayor (R.122) sade çıtakari bezemeleriyle dikkati çeker.

⁶³ İzmir Ezhayım, Sinyora, Bikur Holim, Aydınli Sinagoglarının baldakenlerini örnek olarak verebiliriz.

⁶⁴ Örneğin Kuzguncuk Bet Yakov'un tavanı ve Çanakkale'nin ehali.

⁶⁵ Altın yaldızı özellikle teva ve ehallerde görüyoruz.

geometrik desenler ve Davud Yıldızı en sevilen motiflerdir. Yalnızca Bursa Geruş'ta giriş kapısı üzerinde 1970lerde yapılan vitrayda stilize olarak şofar (boynuz) üfleyen melek figürleri dikkat çeker. Neve Şalom ve Büyükada Sinagoglarında ise ehal dolabı vitraylı bir çerçeve içine alınmıştır. Yapıların hemen tamamında kristal avizeler görülür.

G. DİĞER

Türkiye sinagoglarında maden işçiliği yalnızca yağdanlık, kandil, Torah göğüslüğü gibi eşyalarda gümüş olarak görülür. Ehalin üzerine veya iki yanına yerleştirilen menorahlar ise genellikle prinçtendir. Bunun haricinde metal eser yok denecek kadar azdır. Yalnızca Çanakkale'nin tevasında, Bursa Geruş ve Mayor'un tevasının ehal tarafındaki açıklıkta olduğu gibi basit demir işçiliği (ferforje) görülür. Yanbol ve Maalem'in yanı sıra 20. yüzyıla ait anıtsal yapılarımızda bimaıyı çeviren korkuluklar da maden işçiliği örnekleridir.

Ehal dolaplarının önünde asılı olan parohet perdeler ise kumaştan olup çeşitli nakışlarla bezenmektedir.

IV. SONUÇ

Çalışmamızın kapsamının geniş olması nedeniyle Türkiye’de ulaşabildiğimiz sinagog yapılarının mimarisi üzerinde yoğunlaşmayı uygun bulduk. Sonuç olarak Türkiye sinagogları için bir mimari tipoloji önerisi sunmaktayız (Tablo 5). İncelenemeyen yapıların zamanla belgelenmesiyle daha da gelişeceğini umduğumuz tipoloji önerimize göre sinagoglarımızın plan şemalarını üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Birinci grupta yer alan basit dörtgen mekanlar ehal dolabının dar duvarda konumlanması durumunda dikine planlı, uzun duvarda yer alması durumunda ise enine planlı olarak adlandırılmıştır. Dikine plan elimizdeki örneklerin çeşitliliği nedeniyle üst örtülerine göre de ayrıca düz ahşap tavanlı, tonozlu ve kubbeli olarak üç alt gruba ayrılmıştır. Enine planlı şema ise basit dörtgen mekan ve enine iki sahnalı mekan olarak iki alt gruba ayrılmıştır. Krinsky’nin Avrupa sinagoglarında yaptığı ayrıntılı çalışmada basit tek mekanlı olarak adlandırdığı grupta enine veya dikine diye her hangi bir alt gruplamaya gitmediği görülmektedir (Krinsky 1996, 11). Yine Krinsky’nin çift nefli/sahnalı olarak adlandırdığı şema, temelde dikine uzanan iki sahnalı bir şema olup teva ile ehal arasında paye gibi bir destek yer almakta ve görüşü etkilemektedir. Buna örnek olarak 12. yüzyıla tarihlenen Worms Sinagogunu verebiliriz (R.207). Bu tür bir şema Türkiye’de görülmemektedir. İki sahnalı tek örneğimiz Kilis Sinagogudur ve enine iki sahn söz konusu olduğundan ehal ile teva arasında her hangi bir kesinti görülmez. Önerdiğimiz tipolojiye göre ikinci grubu oluşturan ve Antik Çağdan günümüze sevilerek kullanılan bazilika şeması, üç sahnalıdır⁶⁶. Türkiye örneklerinde Geç Roma ve Erken Bizans’a tarihlenen dört örneğin tamamı bazilika iken Osmanlı Döneminde gerçek anlamda bazilika diyebileceğimiz tek örnek Gaziantep Sinagogudur. İmparatorluğun son yıllarında özellikle, Avrupa Yahudilerini saran Aydınlanma Hareketinin (Haskala) etkileri Türk Yahudileri arasında da görülmeye başlamış, Alliance Universeille İsrailite okulları kurulmuş ve Avrupa’dakilere benzer bazilikal sinagoglar inşa edilmiştir. Edirne, İzmir Bet İsrail, İstanbul Aşkenaz Sinagogları, Avrupa’da görülen ve “katedral sinagoglar”⁶⁷ denilen yapıların Türkiye’deki yansımalarıdır. Özellikle bu yapılarda yabancı mimar ve ustaların çalışmaları bilinmektedir. Ayrıca, Tanzimat ve İslahat Fermanını izleyen dönemde kilise ve sinagog inşaatlarında dıştan görülen kubbe yapımına izin verilmesi de bunu desteklemiştir. Tipolojimize göre üçüncü grupta merkezi planlı olarak adlandırdığımız yapılarda ortada dört, altı veya sekiz desteğin oluşturduğu baldaken kuruluş bir koridorla çevrelenmektedir. Teva normalde baldakenin altında konumlanmaktadır ancak yörede sonradan inşa edilen anıtsal örneklerin ardından söz konusu cemaat üyelerinin tadilat yaparak tevanın yerini değiştirdiği ve yenilikçi düzende bima inşa ettiği görülmektedir. Baldakenin üst örtüsü, bezemesi veya kubbe, tonoz gibi kuruluşuyla vurgulanmaktadır. Dört destekli baldakenler kare veya dikdörtgen biçimli olmasına karşın altı destekli tek örneğimiz Hasköy Maalem dikdörtgen, sekiz destekli Bursa Geruş dairesel, Bursa

⁶⁶ Genelde üç sahn/nef olarak karşımıza çıkan bazilika şeması, örneğin Mopsuestia’da dört sahnalıdır. Benzer şekilde İsrail’deki Bizans Dönemi örnekleri arasında üçten fazla sahnalı bazilikalılar vardır. İspanya’dan 13. yüzyıla tarihlenen ve sinagogdan dönüştürülen Santa Maria la Blanca Kilisesi, düzgün olmayan dörtgen mekanın ortadaki biraz daha geniş olmak üzere beş sahnalı olduğu görülmektedir (R.206).

⁶⁷ Gruber 1999, 81. Gruber’e göre Avrupa’da Hıristiyan komşularıyla yarışan Yahudilerin inşa ettirdiği bu yapılar anıtsallıkları ve katedral kiliselerin gözde plan şeması bazilikal şemalarıyla dikkat çekmektedir.

Mayor eliptik, Neve Şalom ise sekizgen biçimlidir. Avrupa örneklerinde Krinsky tarafından “dört destekli” olarak adlandırılan şemanın iki varyasyonu vardır: Doğu Avrupa’da görülen birinci tipte destekler birbirine çok yakın, Sefardik kökenli ikincisinde daha uzak ve anıtsal olup mekana daha hakimdir (Krinsky 1996, 11 ve 51). Türkiye sinagoglarında da benzer bir durum söz konusudur ancak bunun çok fazla bir önemi olduğunu düşünmüyoruz. Örneğin İzmir Algazi, Sinyora, Ezhayim ve Hevra’da bu kuruluşlar daha küçük iken tek kagir örneğimiz Aydınli’da ve Bikur Holim’de mekana tamamen hakimdir. En azından Türkiye örnekleri için “Doğu Avrupa kökenli cemaatların sinagoglarında baldaken daha küçüktür, Sefardik kökenlilerde daha büyüktür” demek mümkün değildir. Bir başka önemli fark da Avrupa’da görülen dikine iki sahınlı ve dört destekli yapıların tonoz ile- genellikle çapraz tonoz ile - örtülü olmasıdır. Örneğin, İspanya’da Tomar’daki sinagog yapısı dört destekle dokuz eşit birime ayrılmış ve her birim çapraz tonoz ile örtülmüştür (Krinsky 1996, 339). Krinsky’nin baldakenin mekanı dokuz parçaya böldüğü yorumu Juhasz tarafından Türkiye sinagogları için tekrarlanmıştır. Ancak kanımızca, üst örtülerin farklı olması nedeniyle bu tür bir yorum Türkiye sinagogları için geçerli değildir. Bursa sinagogları ise hem çift tevalı olmaları hem de dairesel ve eliptik bima biçimleri nedeniyle ünik görünmektedir.

Krinsky’nin eserinde görüldüğü üzere Avrupa sinagogları çağlar boyunca buldukları ülkenin ve kentin geleneklerine ve modalarına uygun tekniklerle inşa edilmiş ve bezenmiştir. İspanya örnekleri nasıl Doğu Avrupa’nın ahşap sinagoglarından farklı ise, Türkiye sinagoglarının da tamamen yerel malzeme ve gelenekler ve modalar dahilinde inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Tez çalışmamıza başlarken amacımız Bizans mimarisinde Yahudi etkilerini belirlemektir. Ancak yaptığımız araştırmalar sonucu Bizans Dönemi kiliseleriyle karşılaştırma yapacak çağdaş materyale ulaşamamıştır. Bunun en büyük nedenleri arasında Yahudilerin Bizans İmparatorluğunda, çağdaşı Avrupa krallıklarında olduğu gibi, sürekli baskı altında tutulmaları ve anıtsal mimariye izin verilmemesi sayılabilir⁶⁸. Dolayısıyla bu döneme ait yapılardan bilebildiğimiz kadarıyla günümüze ulaşan yoktur; çağdaşları olan kapalı Yunan haçı şemalı veya dehlizli plan şemasına sahip kiliselerle karşılaştırma yapılamamıştır. Elimizdeki yapıların büyük çoğunluğunun ait olduğu Geç Osmanlı Dönemine ait Bizans sonrası Rum Ortodoks kiliselerinin ezici çoğunluğu bazilikalıdır ve çok tutucu bir iç düzenlemeye sahiptir. Kadınların ayrı bir mahfilde ibadet etmeleri Rum Ortodoks kiliseleri ve Osmanlı Dönemi sinagoglarının (ve de camilerin) en çok benzeşen özellikleridir. 19. yüzyılda Yahudi dünyasında Aydınlanma ve Reform hareketleriyle ortaya çıkan yenilikçi iç düzenin, kilise mimarisine ve iç mekan düzenine öykündüğü bir çok batılı (ve Yahudi) araştırmacı tarafından belirtilmektedir (örn. Krinsky 1996, 66; Gruber 1999, 85). Aynı yorumu Türkiye sinagogları için yapmak istersek bazı çekinceler söz konusu olur: Tanzimat ve İslahat Fermanları öncesinde kilise ve sinagog mimarisi ve inşaatı konusunda, egemen dinin İslamiyet olması nedeniyle baskı ve sınırlama bulunduğunu; Alliance okullarının dahi Osmanlı’da Avrupaya göre daha geç açıldığını; Hahambaşılık makamının ve cemaatların bu tür yeniliklere daha kapalı olduğunu; Musevi cemaatının kendini

⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sharf, Sevilla-Sharon, Parkes, Starr, Bowman’ın Giriş bölümünde zikrettiğimiz yayınları.

Osmanlılığa daha yakın bulduğunu hatırlamak durumundayız. Böylece geleneksel şemalar daha uzun süre varlığını korumuş, ve tarihten gelen Hıristiyanlıktan mümkün olduğunca çekinme psikolojisi, İslamiyetin de etkisiyle Türkiye sınırları dahilinde kendini daha rahat ifade etmesine olanak sağlamıştır.

Çalışmamız sırasında gördüğümüz üzere yapıların her birinin tarihçesi ayrı ayrı ve semti/kentiyle birlikte başta Osmanlı arşivlerinde olmak üzere irdelenmeli ve cemaatların içinde yaşadıkları toplumla etkileşimleri açıklığa kavuşturulmalıdır. Yaptığımız mükerrer ziyaretlerde bazı yapıların giderek daha harabe haline dönüştüğü görülmüştür. Bu yapıların kültürel mozağimizi temsil edecek şekilde restore edilmeleri ve çeşitli işlevlerle hayat kazandırılmalarının uygun olacağı kanatindeyiz.

V. KAYNAKÇA

- Akıncı 1981 N. Akıncı, **İstanbul'da Balat ve Çevresi Musevi Havraları**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Bizans Sanatı Kürsüsü, yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1981
- Alok-Mitrani 1992 E. Alok – M. Mitrani, **Anatolian Synagogues**, İstanbul 1992
- Antiquities F. Josephus, **Jewish Antiquities**, XI, XII, XIV, XVI, XIX, LOEB Classical Library, Cambridge- London 1969 ve 1976
- Avigad 1981 N. Avigad, "The 'Galilean' Synagogue and its Predecessors," **Levine 1981**, s.42-44
- Avi-Yonah 1981 M. Avi-Yonah, "The Mosaics of Mopsuestia- Church or Synagogue?," **Levine 1981**, Jerusalem 1981, s.186-90.
- Avunduk 1993 A. Avunduk, "Bir Emekli Sinagog Hikayesi" **Dekorasyon** Nisan 1993 S.47, İstanbul, s.124-127
- Bali 1998 R.N. Bali, "Edirne Yahudileri," **Edirne: Serhattaki Payitaht**, ed. E.N. İşli ve M.S. Koz, YKY İstanbul 1998, s. 205-27
- Bali 1999 R.N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945**, İletişim yayınları, İstanbul 1999
- Bali 2000 R.N. Bali, "Adana Yahudileri", **Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı**, ed. E. Artun, YKY, İstanbul 2000, s.344-55
- Barnai 1994 J. Barnai, "Organization and Leadership in the Jewish Community of İzmir in the Seventeenth Century," **The Jews of the Ottoman Empire**, ed. A. Levy, Princeton 1994
- Barnai 1996 J. Barnai, "The Development of Community Organizational Structure, The Case of Izmir," **The Howard Gilman International Conference on Muslims, Christians, Jews: Turkey as a Crossroads of Cultures**, İstanbul-Bursa-Izmir 1996, yayınlanmamış bildiri
- Besalel 1999 Y. Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 1999
- Besalel 2001 Y. Besalel, **Yahudilik Ansiklopedisi**, I. Cilt, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 2001
- Binder D. Binder, <http://www.smu.edu/~dbinder>, 2001
- Bora 1995 S. Bora, **İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)**, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 1995

- Budde 1969 L. Budde, **Antike Mosaiken in Kilikien – I, Frühchristliche Mosaiken in Misis- Mopsuestia**, Germany 1969.
- Buschhausen 1972 H. Buschhausen, “Die Deutung des Archemosaiks in der justinianischen Kirche von Mopsuestia”, **JÖB** 21, Wien 1972.
- Cambridge Bible H.K. Kee, ed., **Cambridge Annotated Study Bible**, New Revised Standard Version, Cambridge 1993.
- Chiat 1982 M.J.S. Chiat, **Handbook of Synagogue Architecture**, Scholars Press, Brown University, Chico 1982
- Cohn-Sherbok 1997a L. Cohn-Sherbok – D. Cohn-Sherbok, **A Popular Dictionary of Judaism**, Curzon Press, Richmond 1997
- Cohn-Sherbok 1997b L. Cohn-Sherbok – D. Cohn-Sherbok, **A Short Introduction to Judaism**, Oneworld Publications, Oxford 1997
- Douglas-Tenney 1987 J.D. Douglas – M.C. Tenney, ed.s, **The New International Dictionary of the Bible**, Zondervan Publishing, Grand Rapids 1987
- Foerster 1981a G. Foerster, “A Survey of Ancient Diaspora Synagogues,” **Levine 1981**, s. 164-171
- Foerster 1981b G. Foerster, “The Synagogues at Masada and Herodium,” **Levine 1981**, s.24-29
- Foerster 1981c G. Foerster, “Notes on Recent Excavations at Capernaum,” **Levine 1981**, s.57-59
- Folberg-Assis 1995 N. Folberg – Y.T. Assis, **And I Shall Dwell Among Them, Historic Synagogues of the World**, Aperture Foundation, New York 1995
- Frayman 2000 E. Frayman- M. Grosman – R. Schild, **Yüksekkaldırım’da Yüz Yıllık Bir Sinagog, Aşkenazlar**, Tiryaki Yayınları, İstanbul 2000
- Galanti 1937 A. Galanti, “Les Synagogues d’Istanbul” extrait de **l’Haménora**, No. Juillet-Août 1937
- Galanti 1940 A. Galanti, **Les Juifs de Constantinople sous Byzance**, Istanbul 1940
- Galanti 1986 A.Galanti, **L’Histoire des Juifs de Turquie**, 9 Tomes, The Isis Press, Istanbul 1986
- Galanti 1995 A. Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 1995

- Göncüoğlu 1998 S.F.Göncüoğlu, "Maalem Sinagogu", **Art+Decor** Haziran 1998 İstanbul, s.138-44.
- Gözlem 1996 S. Alalu et al, **Yahudilikte Kavram ve Değerler**, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 1996
- Grosman 1992 M.Grosman, **Dr. Markus (1870-1944) Osmanlıdan Cumhuriyete Geçişte Türk Yahudilerinden Görünümler**, Tiryaki Yayınları, İstanbul 1992
- Gruber 1999 S.D. Gruber, **Synagogues**, Michael Friedman Publishing Group- Metro Books, New York 1999
- Guralnick 1987 E. Guralnick, ed., **Sardis: Twenty-Seven Years of Discovery**, Chicago 1987
- Gurlitt 1912 C. Gurlitt, **Die Baukunst Konstantinopels**, Textband, Ernst Wasmuth Verlag, Berlin 1912
- Gutman 1981 S. Gutman, "The Synagogue at Gamla," **Levine 1981**, s.30-34
- Gutmann 1972/73 J. Gutmann, "The Origin of the Synagogue", **Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts und Archäologischer Anzeiger** Band 87 (1972), Berlin, s.36-40
- Güleryüz 1992 N. Güleryüz, **İstanbul Sinagogları**, İstanbul 1992
- Güleryüz 1993 N. Güleryüz, **Türk Yahudileri Tarihi – I – (20. yüzyılın başına kadar)**, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 1993
- Hachlili 1989 R. Hachlili, ed., **Ancient Synagogues in Israel, Third-Seventh Century C.E.**, BAR International Series 499, Oxford 1989
- Hachlili 1989a R. Hachlili, "The State of Ancient Synagogue Research," **Hachlili 1989**, s.1-6, Pl.I-X
- Hachlili 1996 R. Hachlili, "Synagogues in the Land of Israel, The Art and Architecture of Late Antique Synagogues", **Fine 1996**, s.96-129.
- Halperin 1986 D.A. Halperin, **The Old Synagogues of Turkey, A Pictorial Narrative**, Wyndham Hall Press, Indiana 1986
- Hanfmann 1967 G.M.A. Hanfmann, "The Ancient Synagogue of Sardis", offprint from **Fourth World Congress of Jewish Studies**, Papers Vol.I, Jerusalem 1967, s.37-42.
- Hanfmann 1983 G.M.A. Hanfmann, **Sardis from Prehistoric to Roman Times**, Cambridge 1983.
- Ishrai 1997 O. Ishrai, "The Making of the Diaspora", **Lange 1992**, London 1997, s.53-86.

- İrkin 2000 Ö.M. İrkin, **İzmir Sinagogları**, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü yayınlanmamış lisans tezi, İzmir 2000
- Juhasz 1990 E. Juhasz, ed., **Sephardi Jews in the Ottoman Empire, Aspects of Material Culture**, The Israel Museum, Jerusalem 1990
- Karmi 1992 I. Karmi, **The Jewish Sites of İstanbul, A Guide Book**, The Isis Press, İstanbul 1992
- Karmi 1996 I. Karmi, **The Jewish Community of Istanbul in the Nineteenth Century, Social, Legal and Administrative Transformations**, The Isis Press, İstanbul 1996
- Kitzinger 1973 E. Kitzinger, "Observations on the Samson Floor at Mopsuestia", **Dumbarton Oaks Papers** 27, WaDC 1973.
- Kloner 1981 A. Kloner, "Ancient Synagogues in Israel: An Archaeological Survey," **Levine 1981**, s.11-18
- Kraabel 1979 A.T. Kraabel, "The Diaspora Synagogue: Archaeological and Epigraphical Evidence since Sukenik," **Aufstieg und Niedergang der römischen Welt** II 19.1, s.477-510
- Kraabel 1983 A.T. Kraabel, "The Synagogue and the Jewish Community" Bölümü, "Impact of the Discovery of the Sardis Synagogue" alt bölümü, **Hanfmann 1983**, s.178-90.
- Kraabel 1987 A.T. Kraabel, "The Synagogue at Sardis: Jews and Christians", **Guralnick 1987**, s.62-73.
- Krinsky 1996 C.H. Krinsky, **Synagogues of Europe, Architecture, History, Meaning**, Dover Publications, New York 1996
- Lange 1992 N. de Lange, **Atlas of the Jewish World**, Facts on File, New York 1992
- Lange 1997 N. de Lange, ed, **The Illustrated History of the Jewish People**, Aurum Press, London 1997
- Levine 1981 L.I. Levine, ed., **Ancient Synagogues Revealed**, The Israel Exploration Society, Jerusalem 1981
- Levine 1981a L.I. Levine, "Ancient Synagogues – A Historical Introduction", **Levine 1981**, s. 1-10
- Levine 1981b L.I. Levine, "The Synagogue of Dura Europos", **Levine 1981**, s. 172-77
- Levine 1993 L.I. Levine, "Synagogues" maddesi "Introduction", "Evidence for Ancient Synagogues: Geography and Chronology" ve "The Ancient Synagogue: From a Community Center to a Lesser Sanctuary" alt bölümleri,

- The Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land**, ed. E. Stern, Vol. 4, s.1421-24, Jerusalem 1993
- Levine 1998 L.I. Levine, **Judaism and Hellenism in Antiquity, Conflict or Confluence?**, University of Washington Press, Seattle 1998
- Levine 2000 L.I. Levine, **The Ancient Synagogue, The First Thousand Years**, Yale Uni. Press, New Haven & London 2000
- Loffreda 1981 S. Loffreda, "The Late Chronology of the Synagogue at Capernaum," **Levine 1981**, s.52-56
- Ma'oz 1981 Z. Ma'oz, "The Synagogue at Gamla and the Typology of the Second Temple Synagogues," **Levine 1981**, s.35-42
- Meek 1995 H.A. Meek, **The Synagogue**, Phaidon Press, London 1995
- Messinas 1997 E.V. Messinas, **The Synagogues of Salonika and Veroia**, Gavrielidis Editions, Athens 1997 (İngilizce ve Yunanca)
- Nippa-Herbstreuth 1999 A. Nippa – P. Herbstreuth, **Eine kleine Geschichte der Synagoge aus dreizehn Städten**, Dölling und Galitz Verlag, Hamburg 1999
- Nitzan-Shiftan 1996 A. Nitzan-Shiftan, "The Sephardic Synagogue: The Fusion of Sephardic Jewish Tradition with Ottoman Architectural Forms", **Sefarad 1992**, Architettura e Urbanistica Ebraica dopo il 1492, ed. A. Petruccioli, Dell'Oca, 1996, s.129-44
- Niyego 1999 A. Niyego et al, **Haydarpaşa'da Geçen Yüz Yılımız**, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 1999
- Ovadiah 1978 A. Ovadiah, "Ancient Synagogues in Asia –Minor," **Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology** Ankara-Izmir 1973, ed. E. Akurgal, Vol III, Ankara 1978, s.857-66, Pl. 273-80.
- Pardo 1992 S. Pardo, **Tarih İçinde Türkiye Yahudilerine Genel Bakış**, yayınlanmamış eser, İzmir 1992
- Priene 1904 Th. Wiegand – H. Schröder, Priene, **Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898**, Berlin 1904
- Renda 1977 G. Renda, **Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850**, Hacettepe Üni. Yayınları, Ankara 1977
- Rutgers 1996 L.V. Rutgers, "Diaspora Synagogues, Synagogue Archaeology in the Greco-Roman World" **Fine 1996**, s. 67-95

- Saban 1996 G. Saban, "Sinagoghe Sefardite nell'Impero Ottomano", **Sefarad** 1992, *Architettura e Urbanistica Ebraica dopo il 1492*, ed. A. Petruccioli, Dell'Oca, 1996, s. 145-56
- Salzmann 1991 L. & A.G. Salzmann, **Anyos Munchos i Buenos, "Good Years and Many More" Turkey's Sephardim 1492-1992**, Philadelphia 1991
- Seager 1972 A.R. Seager, "The Building History of the Sardis Synagogue," **American Journal of Archaeology** 76, 1972, s.425-35, Pl. 91-94
- Seager 1981 A.R. Seager, "The Synagogue at Sardis", **Levine** 1981, s.186-90.
- Seager 1983 A.R. Seager, "The Synagogue and the Jewish Community" Bölümü, "The Building" Altbölümü, **Hanfmann** 1983, s.168-78.
- Sevilla-Sharon 1993 M. Sevilla-Sharon, **Türkiye Yahudileri**, İletişim yayınları, İstanbul 1993
- Sharf 1995 A. Sharf, **Jews and Other Minorities in Byzantium**, Bar-Ilan University Press, Jerusalem 1995
- Sözen 1990 M.Sözen, **Devletin Evi Saray**, İstanbul 1990
- Tanatar 2000 Y. Tanatar, **Karaim Tarihçesi ve Prensipleri**, yayınlanmamış makale, İstanbul 2000.
- Tayla 1995 H. Tayla, "Lale Devri Öncesi Bir Osmanlı Eseri, Balat Ahrida Sinagoğu Restorasyonu", **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1995, s.167-205
- Times 1991 J.B. Pritchard, ed., **The Times Concise Atlas of the Bible**, London 1991.
- Trebilco 1994 P.R. Trebilco, **Jewish Communities in Asia Minor**, Cambridge University Press, Cambridge 1994
- Unterman 1997 A. Unterman, **Dictionary of Jewish Lore and Legend**, Thames and Hudson, London 1997
- von Gerkan 1922 A. von Gerkan, **Der Nordmarkt und der Hafen an der Löwenbucht**, **Milet** Band I Heft 6, Berlin 1922
- White 1996 L.M. White, **The Social Origins of Christian Architecture Vol I Building God's House in the Roman World: Architectural Adaptation among Pagans, Jews and Christians**, Harvard Theological Studies 42, Pennsylvania 1996
- Yadin 1981 Y.Yadin, "The Synagogue at Masada," **Levine** 1981, s. 19-23

VI. EKLER

Tablolar

Planlar

Resimler

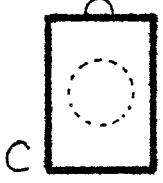
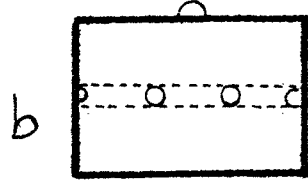
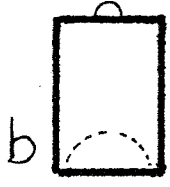
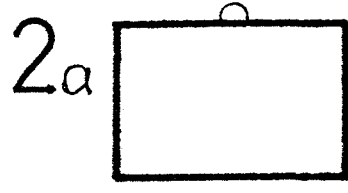
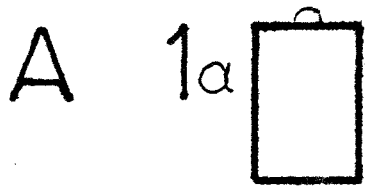
Yapıların Adları	Plan No	Resim No
Adana	Plan 1	21-22
Ankara	Plan 2	23-29
Antakya	Plan 3	30-34
Bergama	Plan 4	35-37
Bursa Geruş	Plan 5	38-43
Bursa Mayor	Plan 6	44-48
Çanakkale	Plan 7	49-53
Çorlu	Plan 8	54-59
Edirne	Plan 9a, b	60-65
Gaziantep	Plan 10a	66-70
Gelibolu	Plan 11	71-72
İstanbul Arnavutköy	Plan 12	73-76
İstanbul Bakırköy	Plan 13	77-78
İstanbul Balat Ahrida	Plan 14	79-83
İstanbul Balat Çana	Plan 15	84-88
İstanbul Balat İştıpol	Plan 16	89-93
İstanbul Balat Yanbol	Plan 17	94-97
İstanbul Büyükkada Hesed Le Avraam	Plan 18	98-102
İstanbul Hasköy Abudara	Plan 19	103-106
İstanbul Hasköy Etzger	Plan 20	107-108
İstanbul Hasköy Karay	Plan 21	109-114
İstanbul Hasköy Maalem	Plan 22	115-120
İstanbul Hasköy Mayor	Plan 23	121-122
İstanbul Haydarpaşa Hemdat İsrail	Plan 24	123-128
İstanbul İtalyan	Plan 25	129-131
İstanbul Karaköy Zülfaris Kalkadoş Galata	Plan 26a, b	132-134
İstanbul Kuzguncuk Beit Yaakov	Plan 27a, b, c	135-140
İstanbul Kuzguncuk Virane	Plan 28a, b, c	141-143
İstanbul Ortaköy Etz Ha Haim	Plan 29a, b	144-146
İstanbul Sirkeci Bet Avram	Plan 30	147-148
İstanbul Şişhane Neve Şalom	Plan 31	yok
İstanbul Şişli Bet İsrail	Plan 32a, b	yok
İstanbul Aşkenaz Yüksek Kaldırım	Plan 33a, b	149-152
İzmir Algazi	Plan 34	153-155
İzmir Aydınli (Şalom)	Plan 35	156-159
İzmir Beit İsrail	Plan 36	160-163
İzmir Bikur Holim	Plan 37	164-168
İzmir Ez Hayyim	Plan 38	169-171
İzmir Giveret (Signora)	Plan 39	172-175
İzmir Hevra	Plan 40	176-179
İzmir Karşiyaka	Plan 41	180-182
İzmir Rosha Ar	Plan 42	183-185
İzmir Shaar Ha Shaamain	Plan 43	yok
Kilis	Plan 44	186-190
Kırklareli	Plan 45	191-193
Miletos	Plan 46	194
Mopsuestia	Plan --	195
Priene	Plan 47	196-199
Sardes	Plan 48a, b	200-204

Yerleşim Adları	Adres	Mülk Sahibi
Adana	Abidinpaşa Mah. No.27	Salomon ben Yeş
Ankara	Birlik Sokak	Ankara Musevi Cemaati Vakfı
Antakya	Kurtuluş Cad. No.53	Antakya Musevi Vakfı
Bergama	Eski Elektrik Fab. Cad. No.24	T.C Kültür Bak.
Bursa Geruş	Sakarya Cad. No.59	Bursa Musevi Cemaati Vakfı
Bursa Mayor	Sakarya Cad. No.?	Bursa Musevi Cemaati Vakfı
Çanakkale	Yeni Havra Sok. No.55	Mekor Hayim Sinagogu Vakfı
Çorlu	Sinandede Cad. No.13	Musevi Sinagog Vakfı
Edirne	Dilaverbey Mah. Maarif Cad. Kaleiçi	Vakıflar Edirne Bölge Md.
Gaziantep	Düğmeci Mah. Kasap Sok. No.9	Vakıflar Gaziantep Bölge Müdürlüğü
Gelibolu	Havra Sok. No.20	?
İstanbul Arnavutköy	Tekkeci Sok.	Hahambaşılık
İstanbul Bakırköy	Zeytinlik Mah. Cumhuriyetçi Sok. No.4	Hahambaşılık
İstanbul Balat Ahrıda	Kürkü Çeşmesi Sok. No.51 Balat	Balat Ahrıda Sinagogu Vakfı
İstanbul Balat Çana	Vodina Cad.	Balat Ahrıda Sinagogu Vakfı
İstanbul Balat İştıpol	Salmatomruk Cad.??	Balat Ahrıda Sinagogu Vakfı
İstanbul Balat Yanbol	Lapçincılar Sok. No.1 Balat	Balat Ahrıda Sinagogu Vakfı
İstanbul Büyükkada Hesed Le Avraam	Pancur Sok. No.5	Hahambaşılık
İstanbul Hasköy Abudara	Aziz Sok. 5 Hasköy	Hasköy Maalem Sinagogu Vakfı
İstanbul Hasköy Etzger	Hasköy Caddesi	Hasköy Maalem Sinagogu Vakfı
İstanbul Hasköy Karay	Mahlul Sok. No.3 Hasköy	Karaiyim Cemaati
İstanbul Hasköy Maalem	Harap Çeşme Sok. 20 Hasköy	Hasköy Maalem Sinagogu Vakfı
İstanbul Hasköy Mayor	?	Hasköy Maalem Sinagogu Vakfı
İstanbul Haydarpaşa Hemedat İsrail	İzzettin Sok. No.35 Haydarpaşa	Hahambaşılık
İstanbul İtalyan	Şair Ziya Paşa Sok. No.27 Karaköy	İtalyan Musevi Cemaati
İstanbul Karaköy Zülfaris Kalkadoş Galat	Perçemli Sok. No.1 Karaköy	Hahambaşılık
İstanbul Kuzguncuk Beit Yaakov	İcadiye cad. No.9 Kuzguncuk	Hahambaşılık
İstanbul Kuzguncuk Virane	Yakup Sok. No.8 Kuzguncuk	Hahambaşılık
İstanbul Ortaköy Etz Ha Haim	Muallim Naci Cad. No. 40/1 Ortaköy	Hahambaşılık
İstanbul Sirkeci Bet Avram	İstasyon Arkası Sok. No.1 Sirkeci	Hahambaşılık
İstanbul Şişhane Neve Şalom	Büyük Hendek Sok. No.61 Şişhane	Hahambaşılık
İstanbul Şişli Bet İsrail	Efe Sok. No.4 Osmanbey	Hahambaşılık
İstanbul Aşkenaz Yüksek Kaldırım	Yüksek Kaldırım Sok. No.37 Karaköy	Yüksekkaldırım Aşkenaz Sinagogu
İzmir Algazi	927 Sok. No.73 Kemeraltı	İzmir Musevi Cemaati
İzmir Aydınli (Şalom)	927 Sok. No.38/C Kemeraltı	İzmir Musevi Cemaati
İzmir Beit İsrail	Mithatpaşa Cad. No. 265 Karataş	İzmir Musevi Cemaati
İzmir Bikur Holim	İkiçeşmelik Cad. No.38	İzmir Musevi Cemaati
İzmir Ez Hayyim	937 Sok. No.5 Kemeraltı	İzmir Musevi Cemaati
İzmir Giveret (Signora)	927 Sok. No.7 Kemeraltı	İzmir Musevi Cemaati
İzmir Hevra	937 Sok. No.5 Kemeraltı	İzmir Musevi Cemaati
İzmir Karşıyaka	1685 Sok. Ali Ağa Yemini Çıkmazı Alayb	Karşıyaka Belediyesi
İzmir Rosh Ar	281 Sok. No.67 Karataş	İzmir Musevi Cemaati
İzmir Shaar Ha Shaamain	1390 Sok. No.7 Alsancak	İzmir Musevi Cemaati
Kilis	Ön Muallak Cami Sok. No.7	Vakıflar Gaziantep Bölge Müdürlüğü
Kırklareli	Karakaş Mah. Terziler Sok. No.30	Kırklareli Musevi Cemaati
Miletos	Örenyeri, Küçük Liman Anıtı	T.C Kültür Bak.
Mopsuestia	Misis Mozaik Müzesi	T.C Kültür Bak.
Priene	Ören yeri, Batı Kapısı Caddesi	T.C Kültür Bak.
Sardes	Ören Yeri, Gymnasion kompleksi	T.C Kültür Bak.

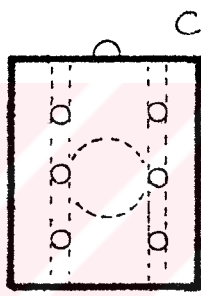
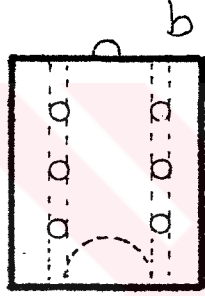
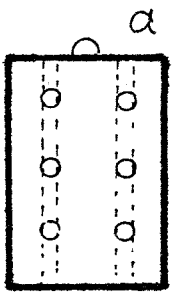
Yapılan/Alan	Bugünkü İstey	Riiz	Tarih
Adana	Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, 8.3.2000
Ankara	Aktif	Yayın	İlter 1996, plan 1
Antakya	Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, 5.3.2000
Bergama	Metruk	Rölöve	İnci Türkoğlu, 11.2. 2000
Bursa Geruş	Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, 7.12.1999
Bursa Mayor	Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, 8.12.1999
Çanakkale	Kapalı	Rölöve	İnci Türkoğlu, 27.12.1999
Çorlu	Cami	Rölöve	İnci Türkoğlu, 27.7.1999
Edirne	Metruk	Kroki	İnci Türkoğlu, 22.11.1999
Gaziantep	Metruk	Rölöve	Y.Mim. Kemal Nalbant, Nisan 2000
Gelibolu	Metruk	Kroki	İnci Türkoğlu, 22.12.2000
İstanbul Arnavutköy	Metruk	Rölöve	İnci Türkoğlu, 28.7.1999
İstanbul Bakırköy	Aktif	Rölöve	Y.Mim. Aylin Levi, Mart 2000
İstanbul Balat Ahrida	Aktif	Yayın	Tayla 1995'den
İstanbul Balat Çana	Metruk	Rölöve	İnci Türkoğlu, 5.9.2000
İstanbul Balat İştipol	Kapalı	Kroki	Mim. Boris Lekar, 1994
İstanbul Balat Yanbol	Kısmen Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, 6.7.1999
İstanbul Büyükada Hesed Le Avraam	Aktif	Kroki	Mim. Boris Lekar, 1994
İstanbul Hasköy Abudara	İmalathane	Rölöve	İnci Türkoğlu, Temmuz 1999
İstanbul Hasköy Etzger	Metruk	Kroki	Mim. Boris Lekar, 1994
İstanbul Hasköy Karay	Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, 21.4.2000
İstanbul Hasköy Maalem	Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, 7.7.1999
İstanbul Hasköy Mayor	Matbaa	Kroki	İnci Türkoğlu, Temmuz 1999
İstanbul Haydarpaşa Hemdat İsrail	Aktif	Kroki	Mim. Boris Lekar, 1994
İstanbul İtalyan	Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, 30.7.1999
İstanbul Karaköy Zülfaris Kalkadoş Galata	Müze	Rölöve	Mim. Recep Önal, 1992
İstanbul Kuzguncuk Beit Yaakov	Aktif	Rölöve	Y.Mim. Aylin Levi, şubat 2000
İstanbul Kuzguncuk Virane	Aktif	Kroki	Y.Mim. Aylin Levi, Mart 2000
İstanbul Ortaköy Etz Ha Haim	Aktif	Kroki	Mim. Boris Lekar, 1994
İstanbul Sirkeci Bet Avram	Aktif	Rölöve	Y.Mim. Aylin Levi, şubat 2000
İstanbul şişhane Neve şalom	Aktif	Kroki	Mim. Boris Lekar, 1994
İstanbul şişli Bet İsrail	Aktif	Rölöve	Y.Mim. Aylin Levi, 1995
İstanbul Yüksek Kaldırım Aşkenaz	Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, 25.4.2000
İzmir Algazi	Kapalı	Rölöve	İnci Türkoğlu, 8.2.2000
İzmir Aydınli (şalom)	Kapalı	Rölöve	İnci Türkoğlu, 9.2.2000
İzmir Bet İsrail	Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, şubat 2000
İzmir Bikur Holim	Kapalı	Rölöve	İnci Türkoğlu, şubat 2000
İzmir Ez Hayyim	Metruk	Kroki	İnci Türkoğlu, Mayıs 2000
İzmir Giveret (Signora)	Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, 7.2.2000
İzmir Hevra	Metruk	Kroki	İnci Türkoğlu, Mayıs 2000
İzmir Karşiyaka	Konservatuar	Kroki	İnci Türkoğlu, Mayıs 2000
İzmir Roshia Ar	Kapalı	Kroki	İnci Türkoğlu, Mayıs 2000
İzmir Shaar Ha Shaamain	Aktif	Kroki	Mim. Boris Lekar, 1993
Kilis	Metruk	Rölöve	İnci Türkoğlu, 2.3.2000
Kırklareli	Aktif	Rölöve	İnci Türkoğlu, 23.1..1999
Miletos	Müze	Yayın	Milet I/6, Abb. 19
Mopsuestia	Müze	Yayın	Budde 1969, s.37
Priene	Müze	Yayın	Rumscheid 1998, fig.72
Sardes	Müze	Yayın	Guralnick 1987, fig.34 ve+H11 38

Yerleşim Yerleri	Harf Tipi	İkili Sözcük	Keskinlik Durumu
------------------	-----------	--------------	------------------

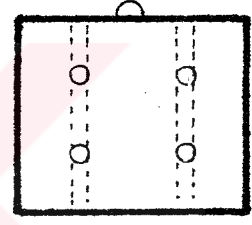
Adana	A2a	Geleneksel	YOK
Ankara	A1a	Geleneksel	L biçimli
Antakya	A2a	Geleneksel	YANDA
Bergama	C1b	Geleneksel	?
Bursa Geruş	C3b	Geleneksel	YANDA
Bursa Mayor	C3a	Geleneksel	J biçimli
Çanakkale	A2a	Geleneksel	L biçimli
Çorlu	A1a	Yenilikçi ?	U biçimli
Edirne	B1c	Yenilikçi	U biçimli
Gaziantep	B2	Geleneksel	I biçimli
Gelibolu	A1a	Geleneksel?	?
İstanbul Arnavutköy	A1a	Geleneksel	?
İstanbul Bakırköy	C1a	Yenilikçi	YOK
İstanbul Balat Ahrıda	C3c	Geleneksel	I biçimli
İstanbul Balat Çana	A1a	Geleneksel	YOK
İstanbul Balat İştıpol	C1b	Geleneksel	I biçimli
İstanbul Balat Yanbol	C1a	Geleneksel	L biçimli
İstanbul Büyükkada Hesed Le Avraam	A2a	Yenilikçi	U biçimli
İstanbul Hasköy Abudara	A1b	Geleneksel?	?
İstanbul Hasköy Etzger	A1b	Geleneksel?	?
İstanbul Hasköy Karay	A1a	Geleneksel	I biçimli
İstanbul Hasköy Maalem	C2	Geleneksel	L biçimli
İstanbul Hasköy Mayor	C1b	Geleneksel	?
İstanbul Haydarpaşa Hemdat İsrail	A2a	Çift odaklı	L biçimli
İstanbul Karaköy İtalyan	A1c	Yenilikçi	U biçimli
İstanbul Karaköy Zülfaris Kalkadoş Galata	A1c	Geleneksel	U biçimli
İstanbul Kuzguncuk Beit Yaakov	C1a	Geleneksel	L biçimli
İstanbul Kuzguncuk Virane	C1a	Yenilikçi	U biçimli
İstanbul Ortaköy Etz Ha Haim	A1c	Yenilikçi	I biçimli
İstanbul Sirkeci Bet Avram	A2a	Yenilikçi	YOK
İstanbul Şişhane Neve Şalom	C3d	Yenilikçi	U biçimli
İstanbul Şişli Bet İsrail	B1b	Yenilikçi	U biçimli
İstanbul Yüksek Kaldırım Aşkenaz	B1c	Yenilikçi	U biçimli
İzmir Algazi	C1b	Geleneksel	YOK
İzmir Aydınli (Şalom)	C1a	Çift odaklı	YANDA
İzmir Bet İsrail	B1c	Yenilikçi	U biçimli
İzmir Bikur Holim	C1b	Geleneksel	I biçimli
İzmir Ez Hayyim	C1b	Yenilikçi	YANDA- I biçimli
İzmir Giveret (Signora)	C1a	Yenilikçi	I biçimli
İzmir Hevra	C1b	Çift odaklı	I biçimli
İzmir Karşıyaka	A1a	Yenilikçi	I biçimli
İzmir Roshia Ar	A1a	Geleneksel	I imiş
İzmir Shaar Ha Shaamain	A1a	Yenilikçi	I biçimli
Kilis	A2b	Geleneksel	YANDA
Kırklareli	A1a	Yenilikçi	L biçimli
Miletos	B1a	?	?
Mopsuestia	B1a	?	?
Priene	B1a	?	?
Sardes	B1a	Çift odaklı	?

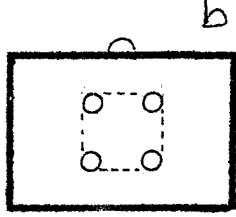
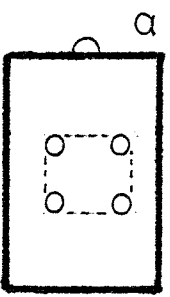
B 1

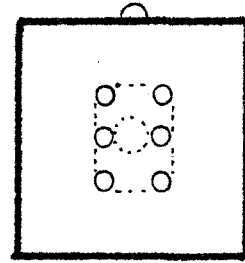
2

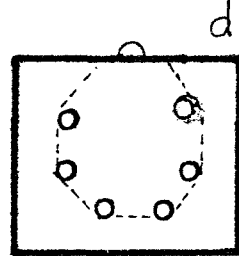
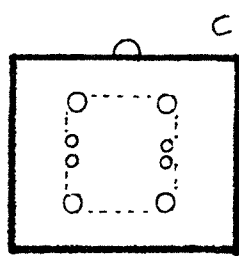
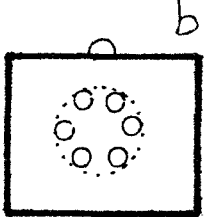
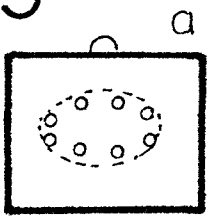
C 1

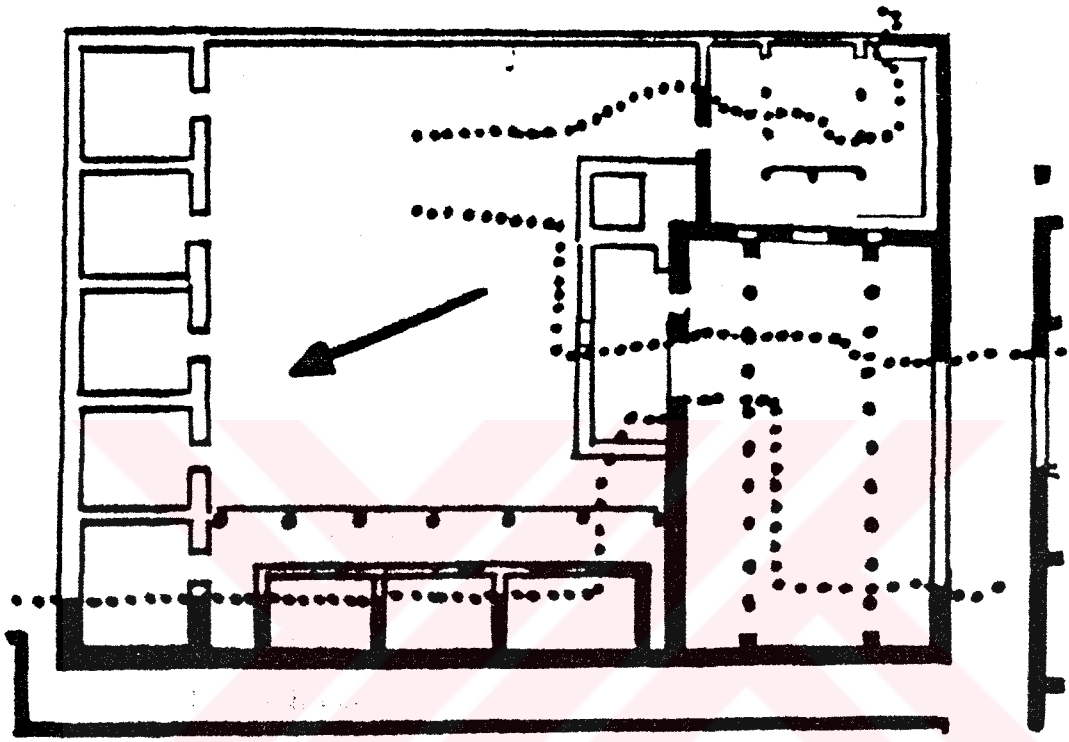
2

3

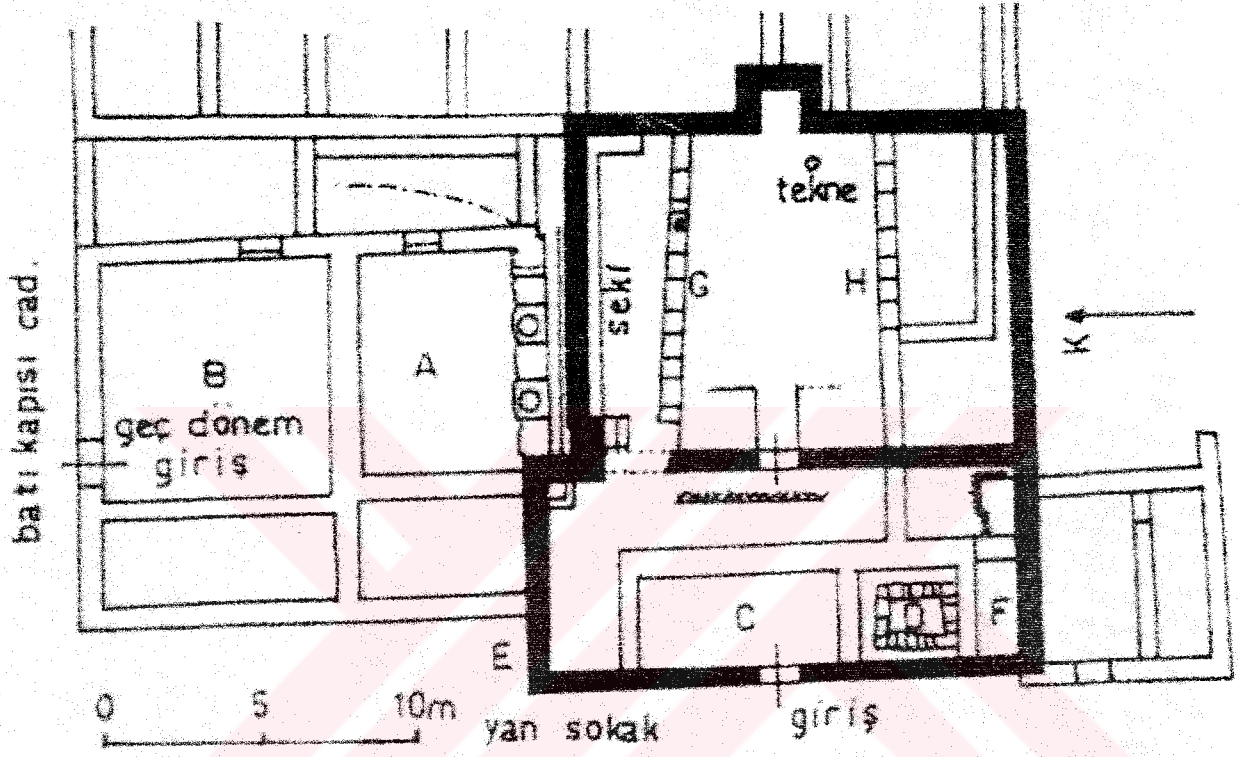

TÜRKİYE SINAGOGLARI İÇİN TİPOLOJİ ÖNERİSİ

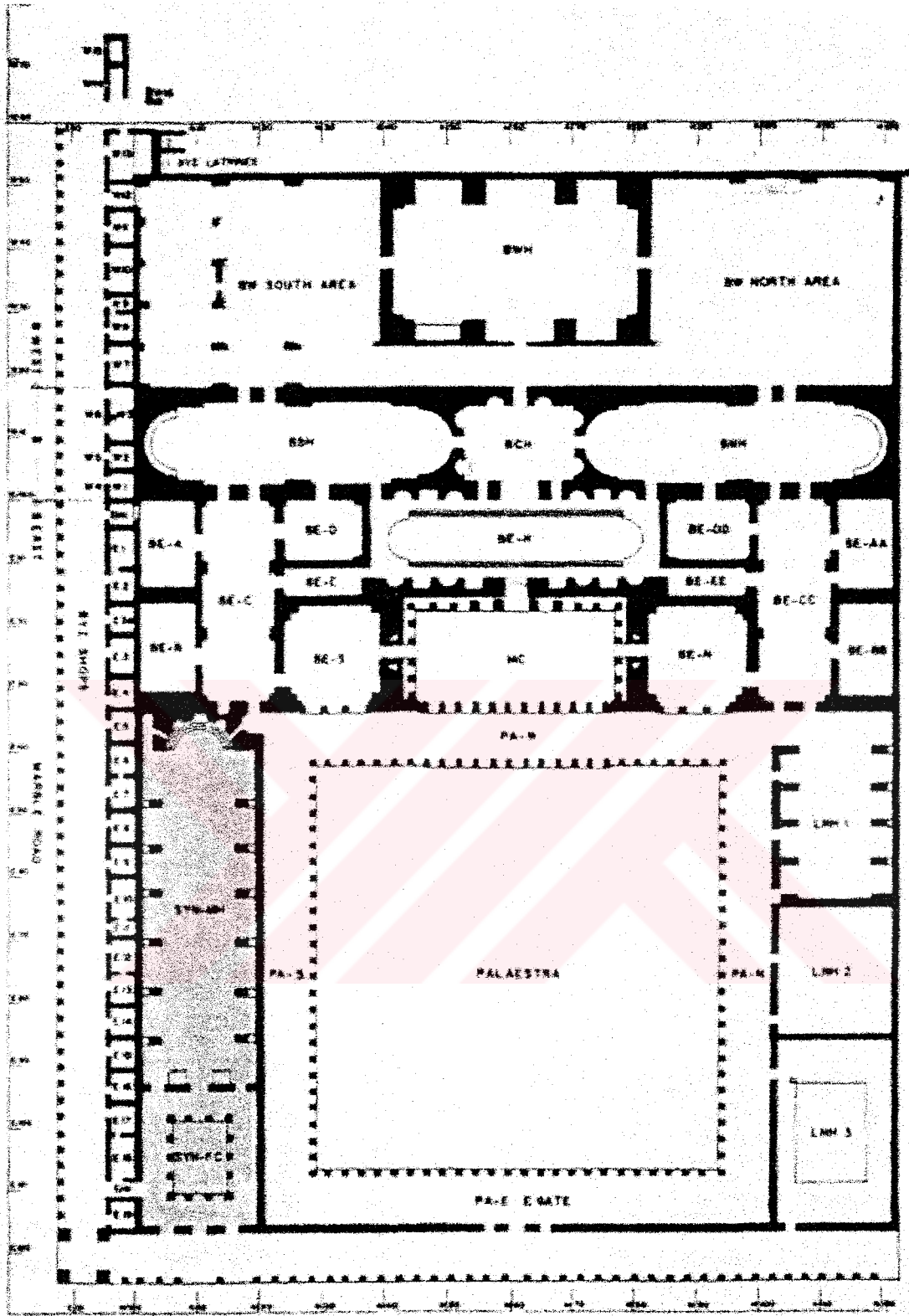
MILETOS

PLAN 46

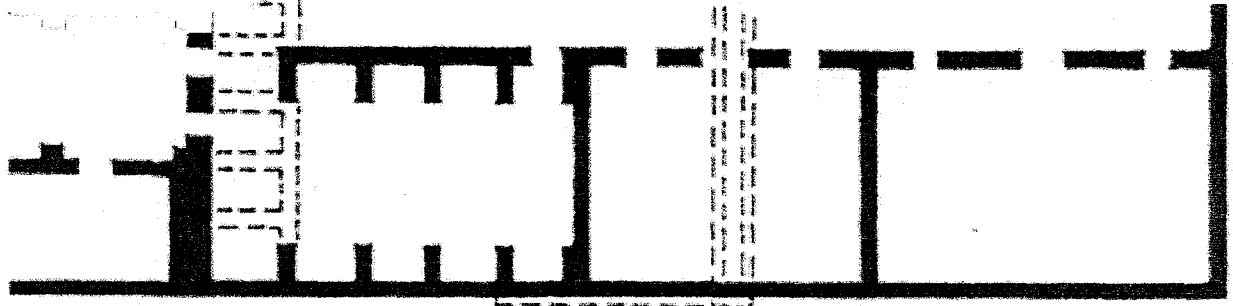
(PRIENE 1904, Abb. 585'ten)

PLAN 4:7

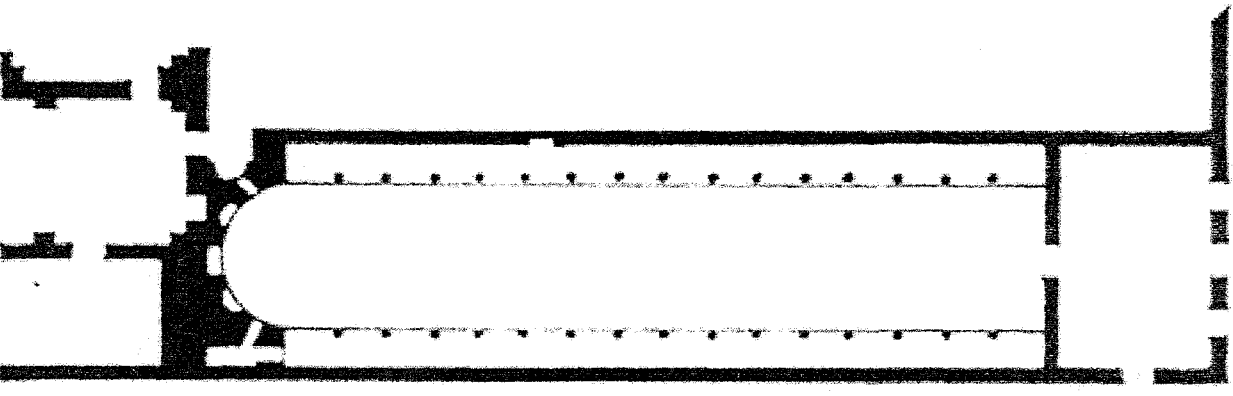

SARDIS

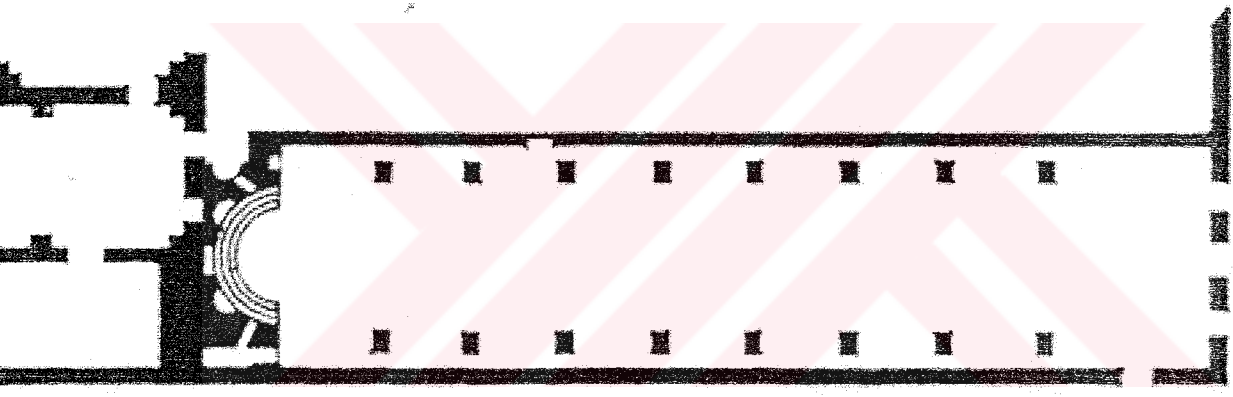
PLAN 48a

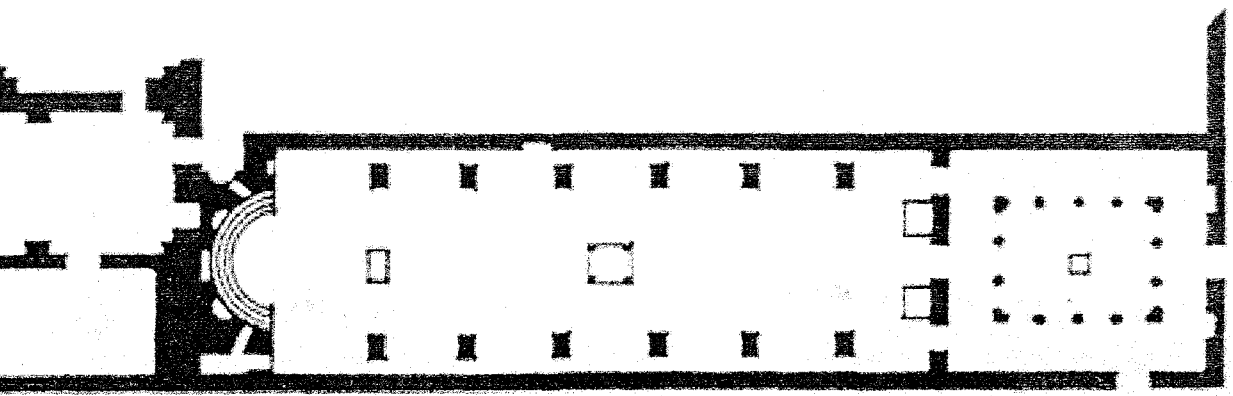
STAGE 1

STAGE 2

STAGE 3

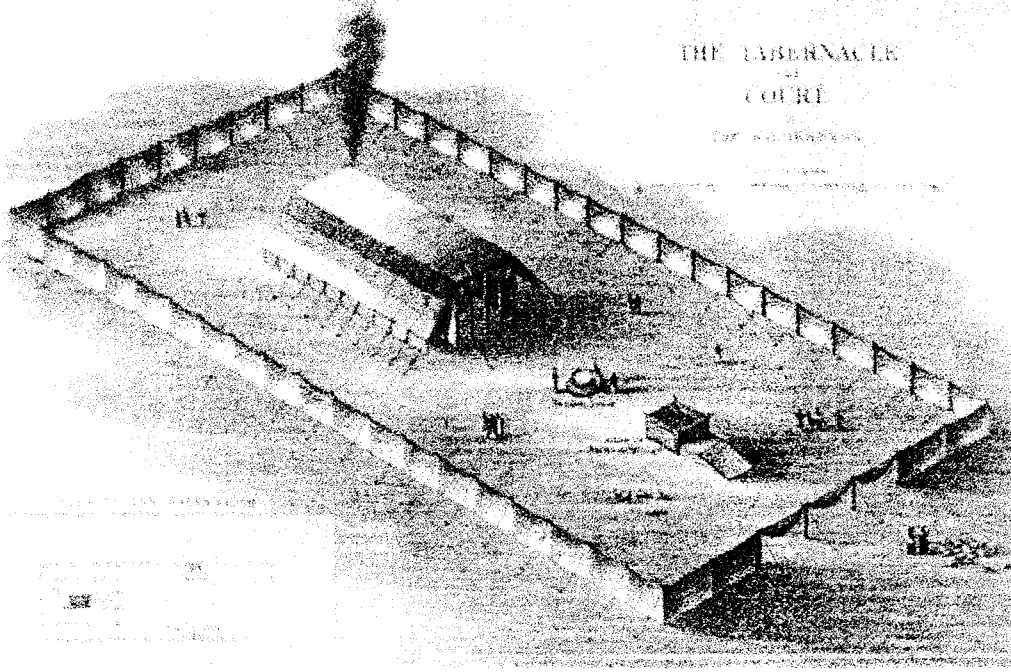
STAGE 4

SARDIS

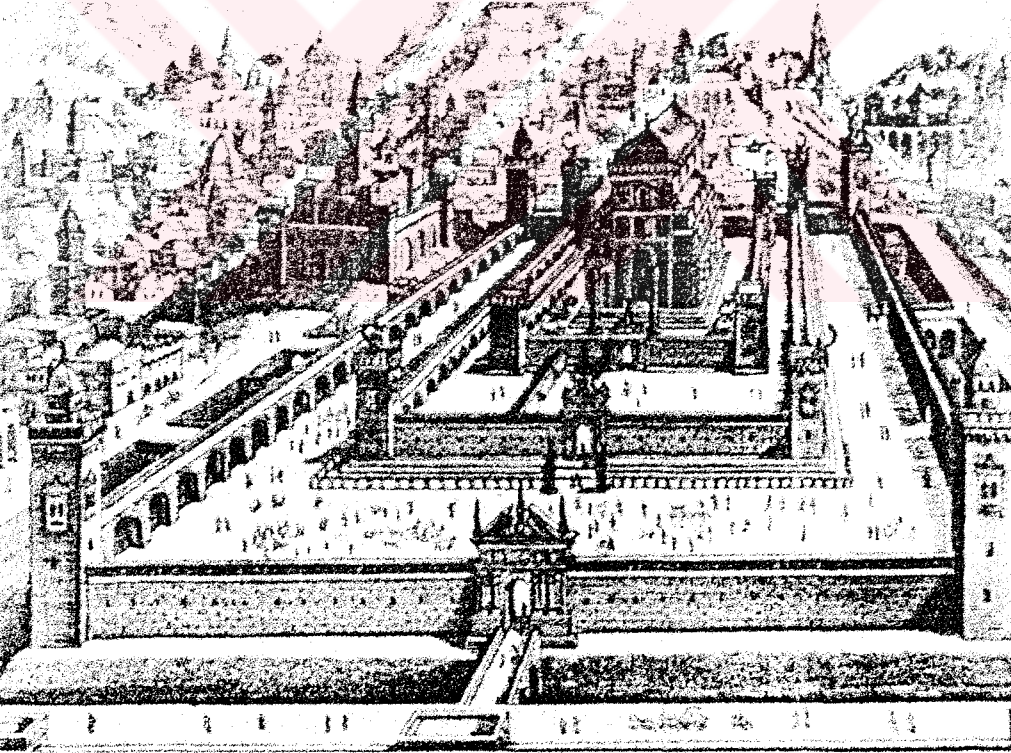

0 5 10 15 20 25 M

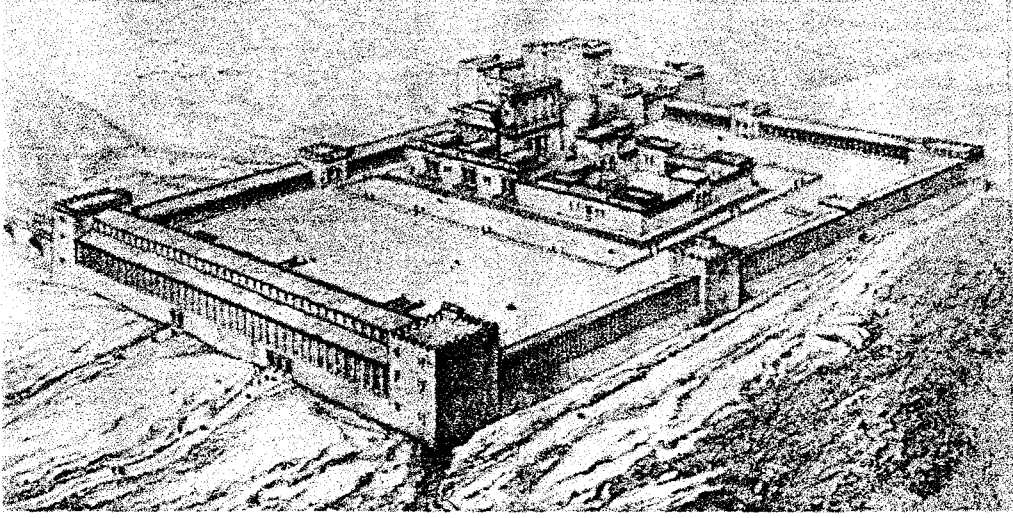
PLAN 486

Resim 1 Tabernakl'ın temsili resmi (Meek 1995, 27'den)

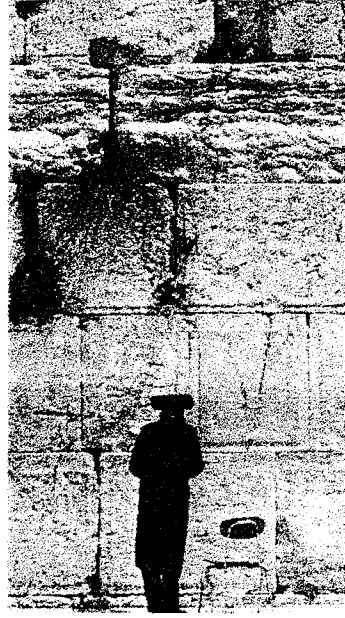
Resim 2 Süleyman'ın (Birinci) Tapınak'ını temsili gösteren 17. yy gravürü (Meek 1995, 36'dan)

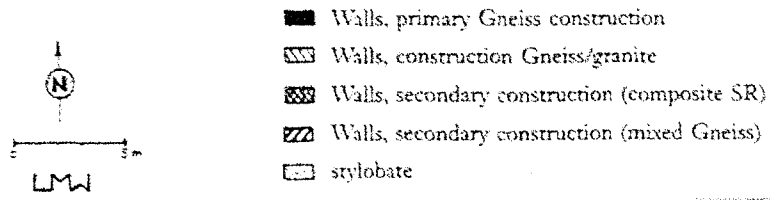
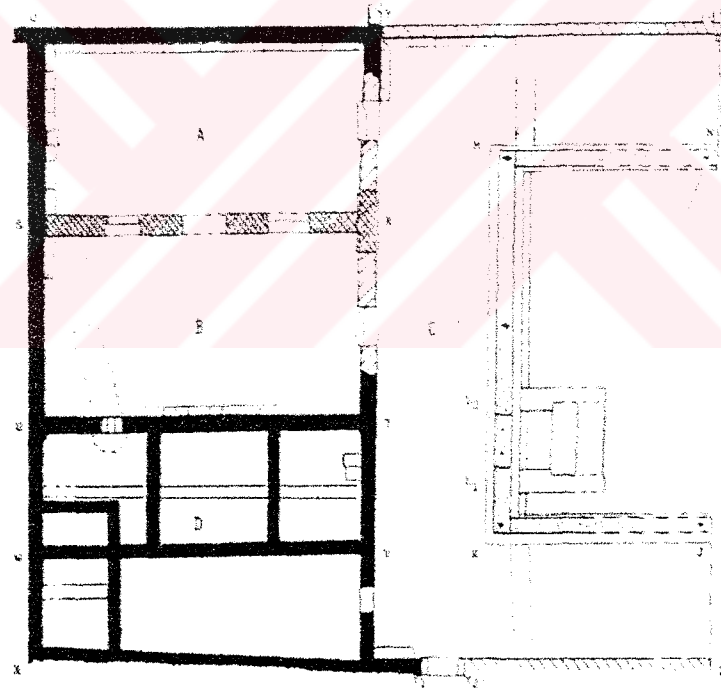
Resim 3 Herodes'in (İkinci) Tapınak'ının temsili resmi (Meek 1995, 48'den)

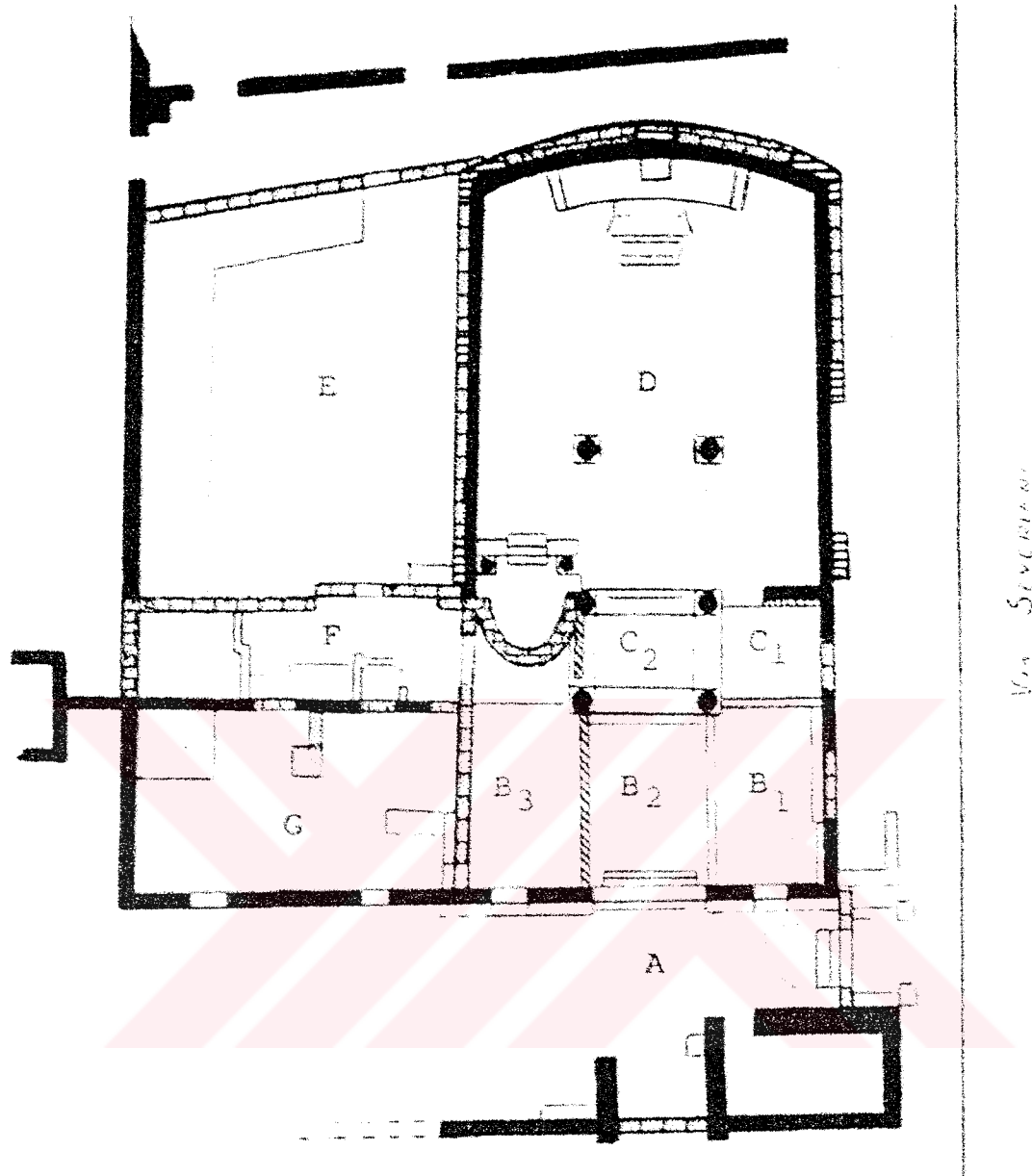
Resim 4 Titus'un Zafer Takından Tapınak'ın yağmalanışı betimi
(http://wings.buffalo.edu/AandL/Maecenas/rome/arch_titus/ac822727.html'den)

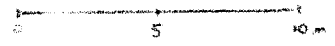
Resim 5 Ağlama Duvarında (Meek 1995, 55'ten)

Resim 6 Delos Sinagogu planı (White 1996, fig. 10'dan)

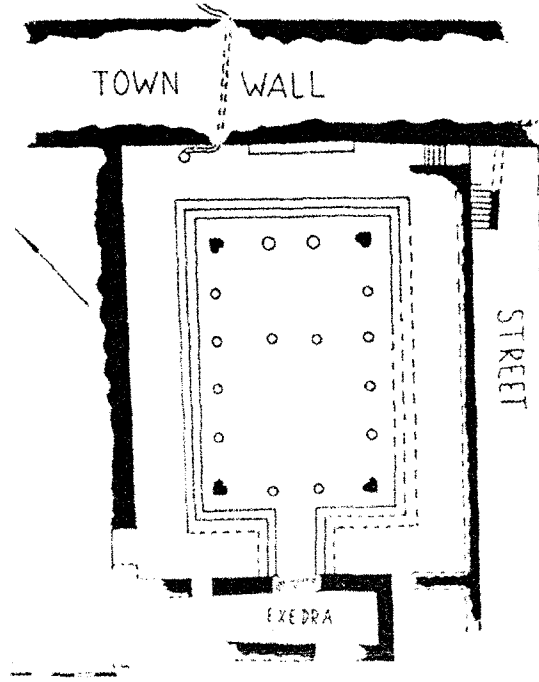

View Section

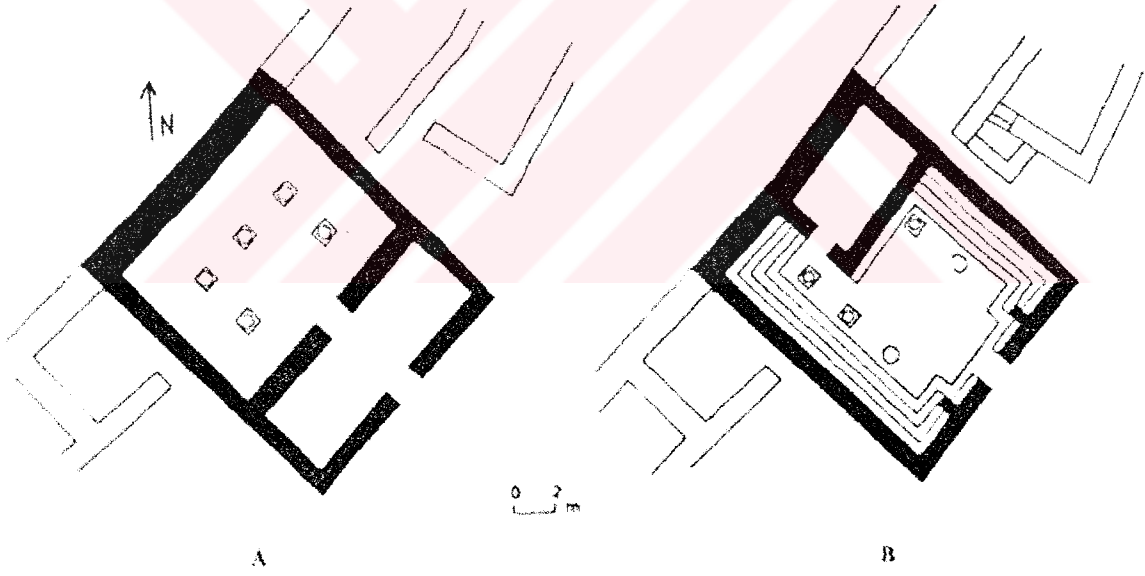

- opus reticulatum (primary)
- opus listatum
- opus vittatum
- balustrades

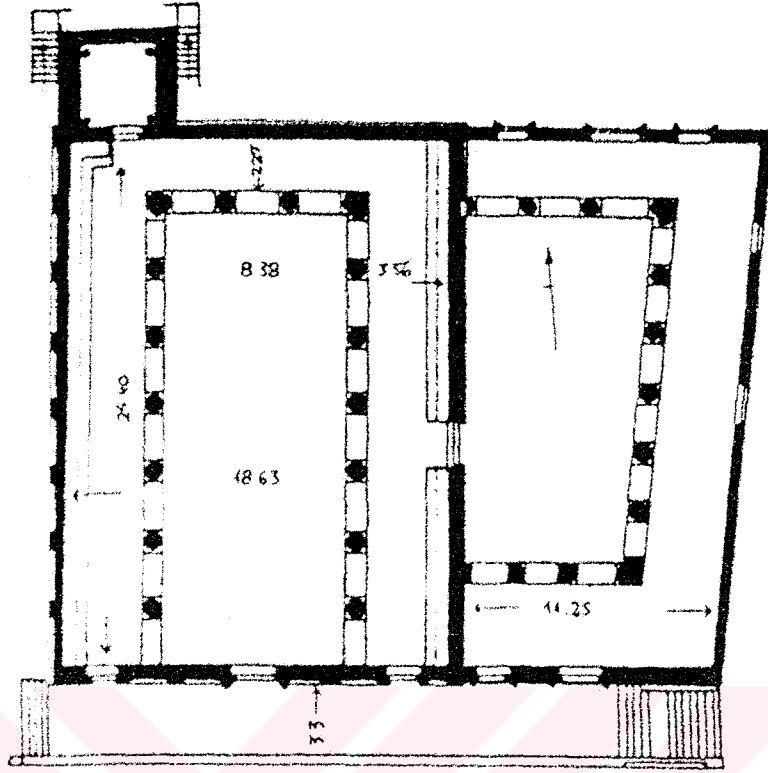
Resim 7 Ostia Sinagogu (White 1996, fig.12'den)

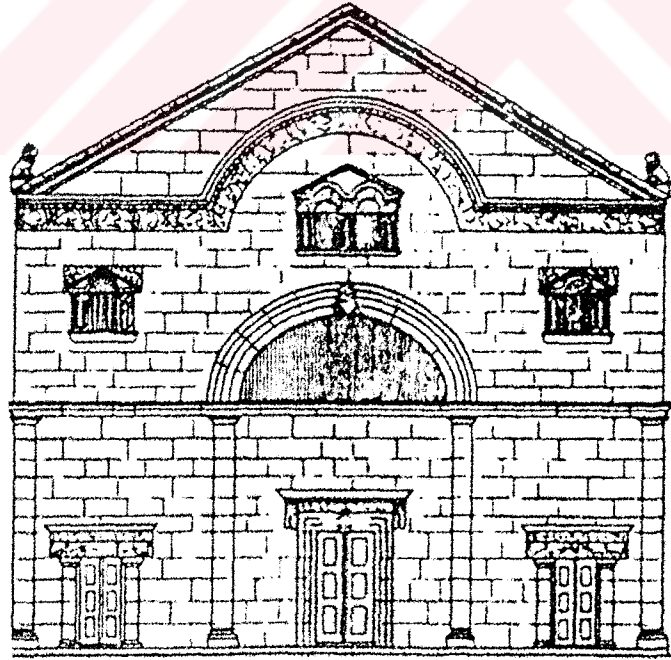
Resim 8 Gamla Sinagogu (Gutman 1981, 31'den)

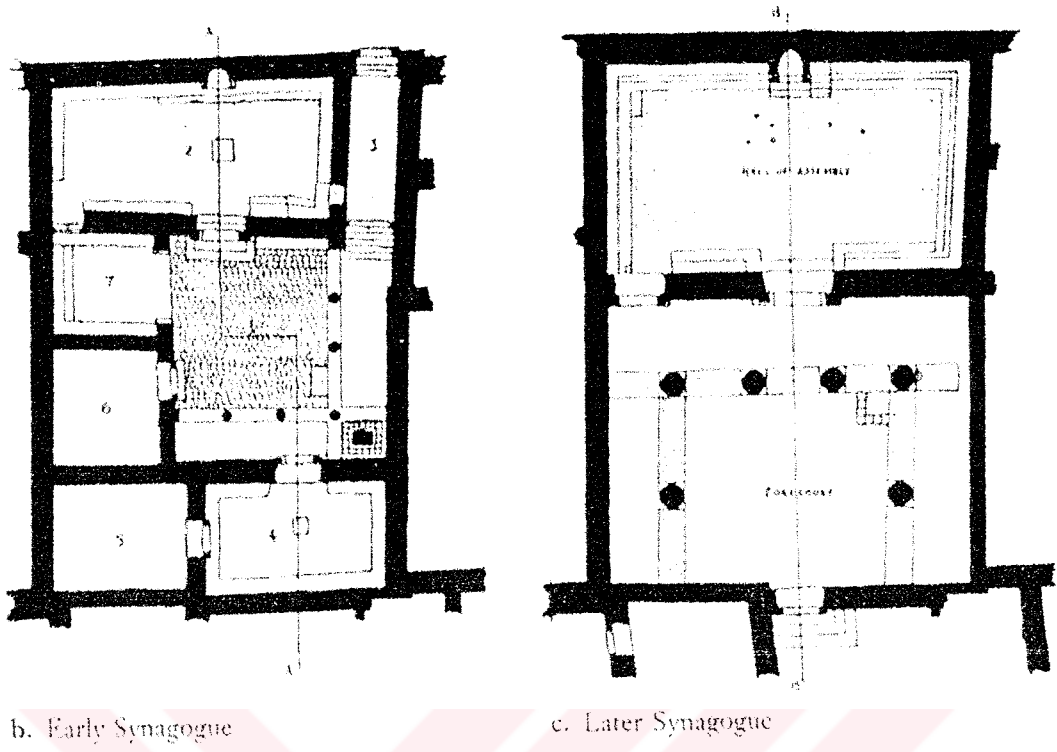
Resim 9 Masada Sinagogu erken ve geç evreleri (Foerster 1981b, 25'ten)

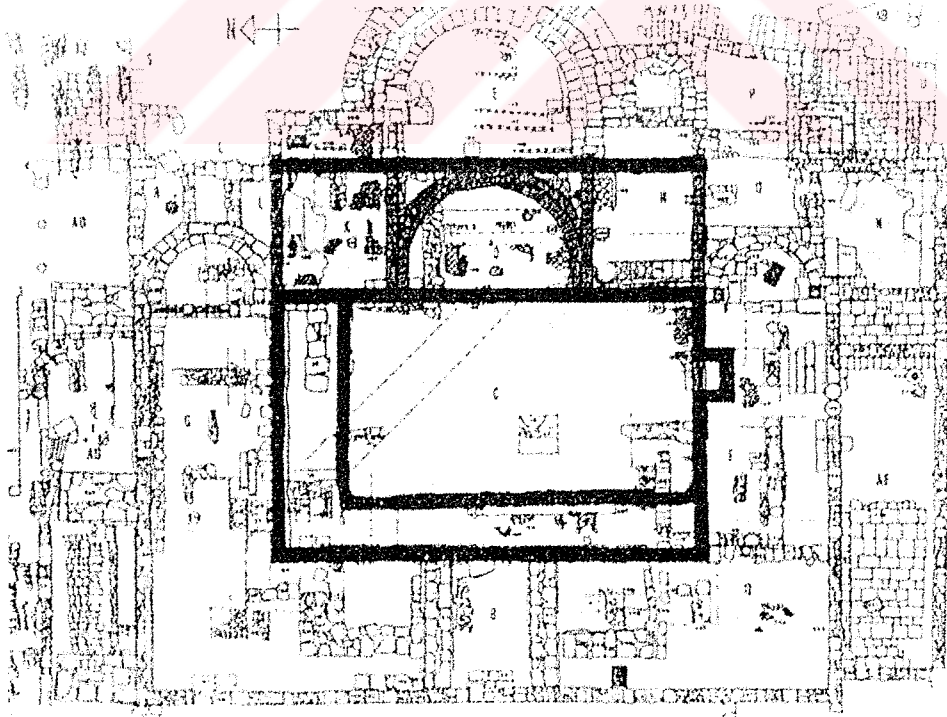
Resim 10 Kefernahum Sinagogu Planı (Kloner 1981, 13'ten)

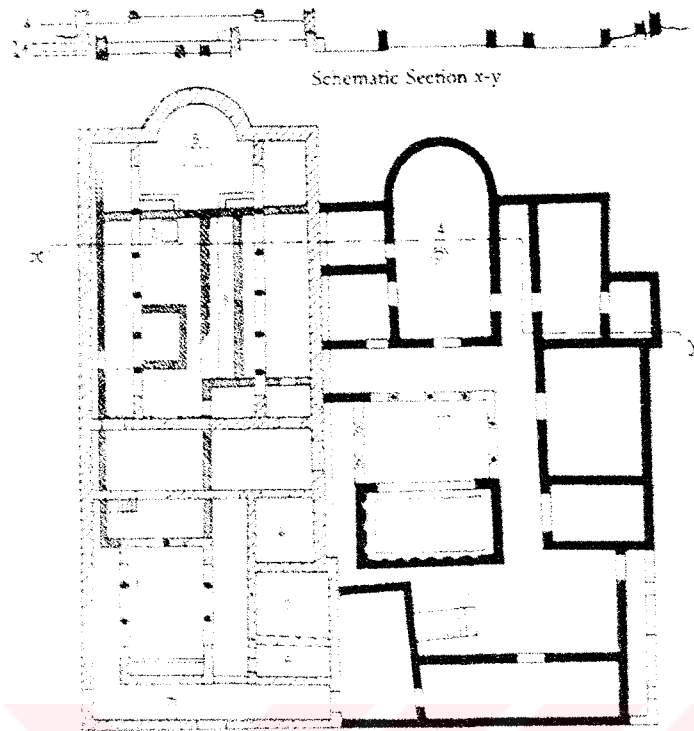

Resim 11 Kefernahum Sinagogu ön cephesi (Avigad 1981, 42'den)

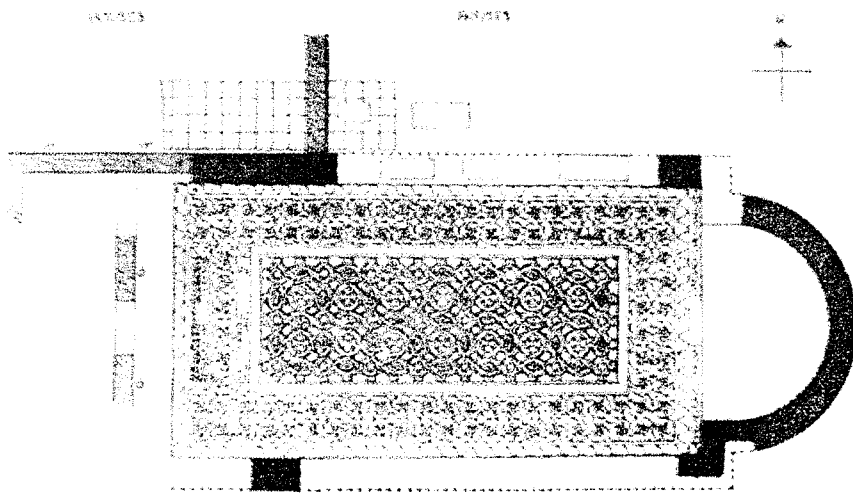
Resim 12 Dura-Europos Sinagogu ikinci ve üçüncü evreleri (White 1996, fig.15'ten)

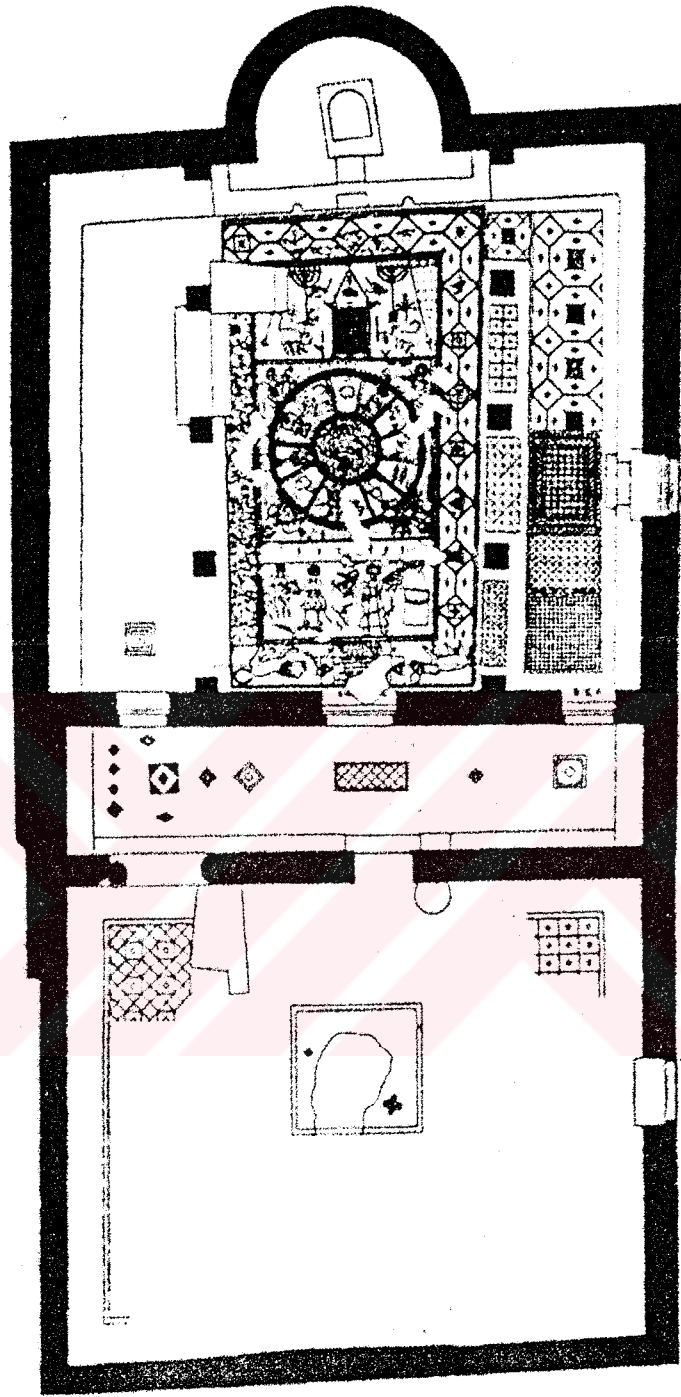

- walls, synagogue I (as known): α
- walls, synagogue II: γ
- house of Palms: β
- Christian Basilica: δ

Resim 14 Stobi Sinagogu Planı (White 1996, fig.13'ten)

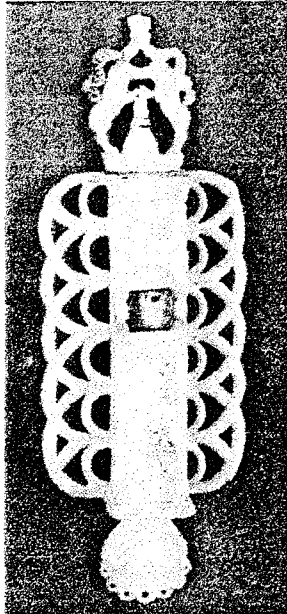
Resim 15 Aegina Sinagogu (Levine 2000, fig.50'den)

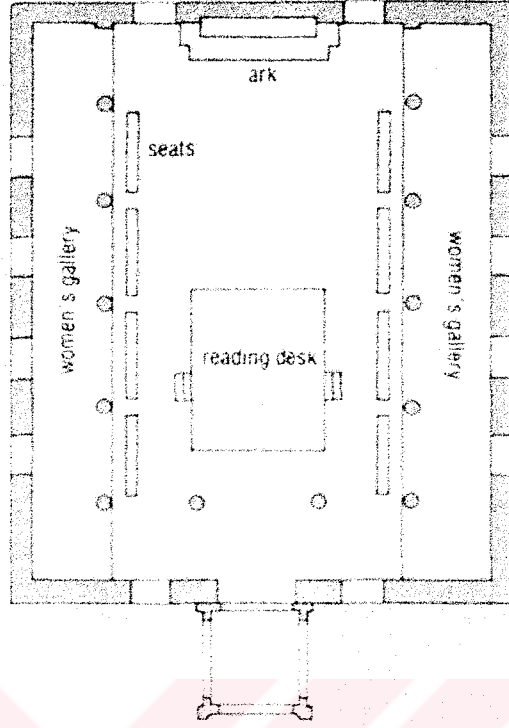
Resim 16 Beth Alpha Sinagogu Planı (Kloner 1981, 15'ten)

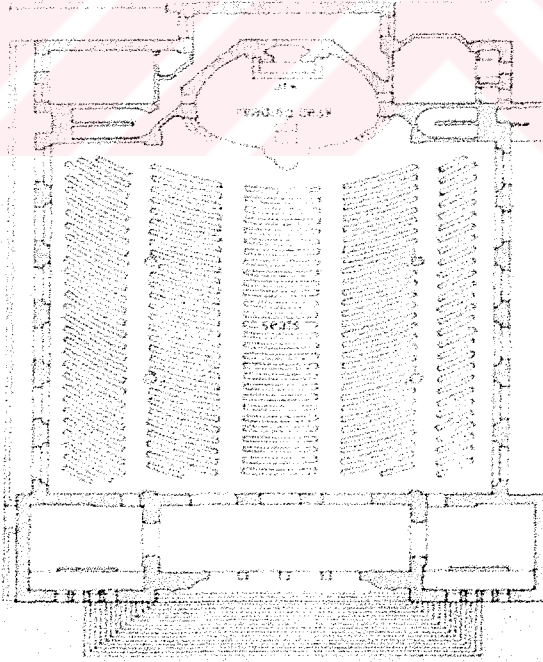
Resim 17 Üzerinde rimmonim'i ve meil'i ile bir Sefer Torah (Lange 1992, 115'ten)

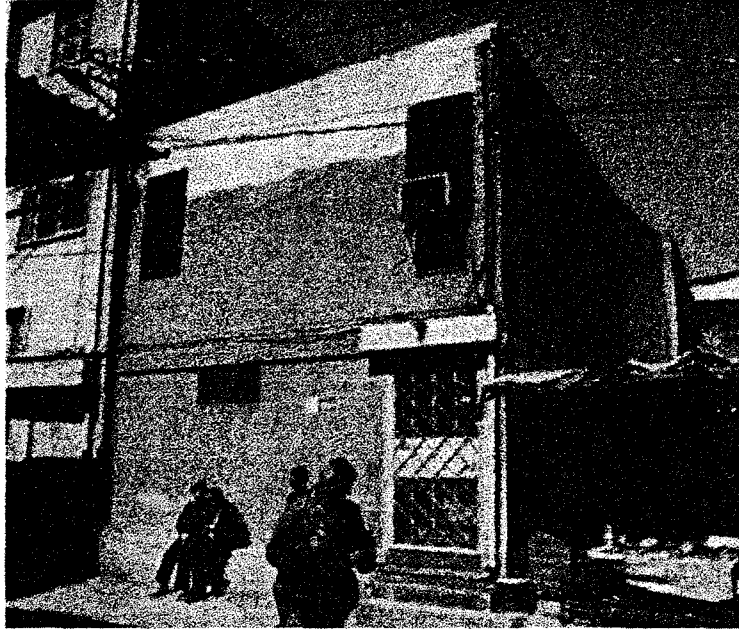
Resim 18 Mezuzah (Lange 1992, 114'ten)

Resim 19 Geleneksel Düzen (Lange 1992, 109'dan)

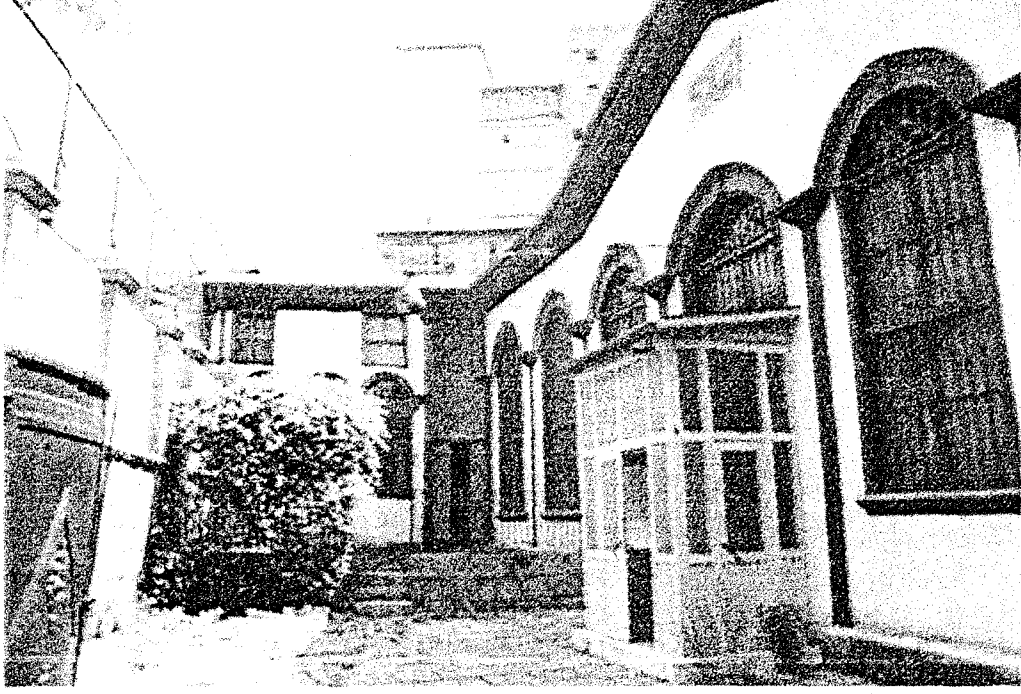
Resim 20 Yenilikçi Düzen (Lange 1992, 109'dan)

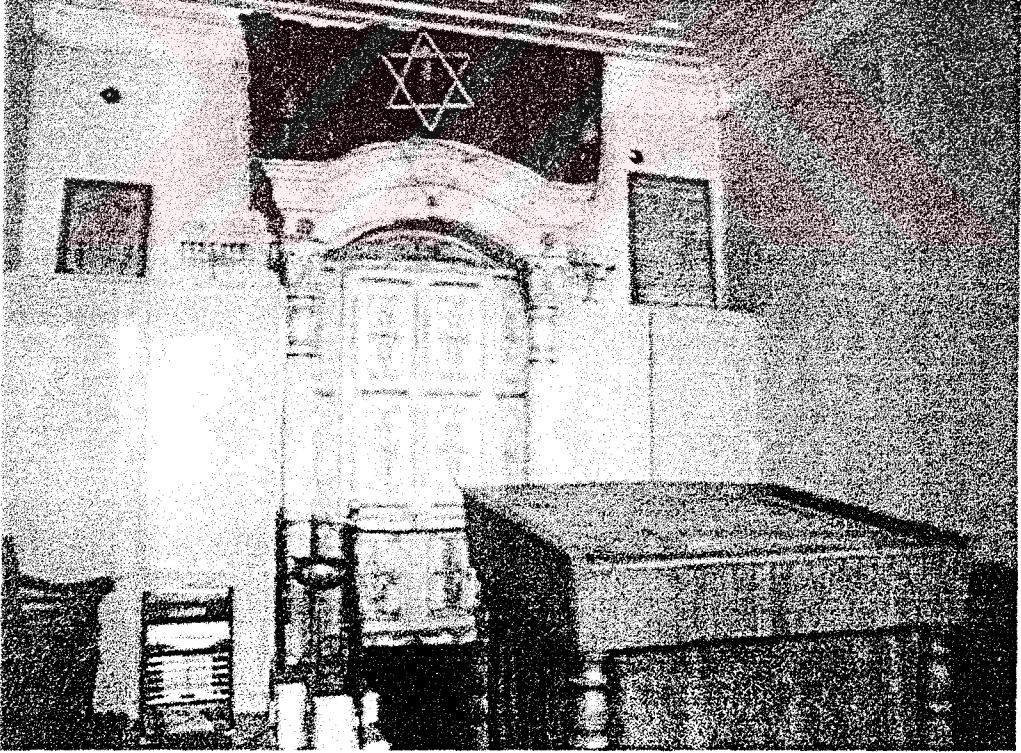
Resim 21 Adana, dış görünüş

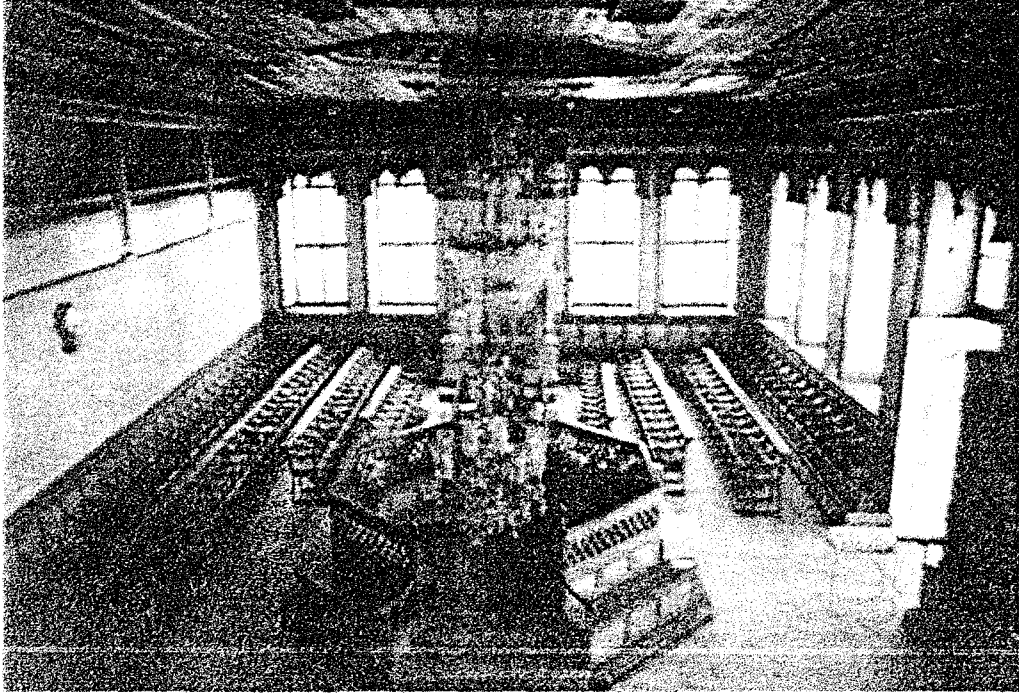
Resim 22 Adana, ehale doğru bakış

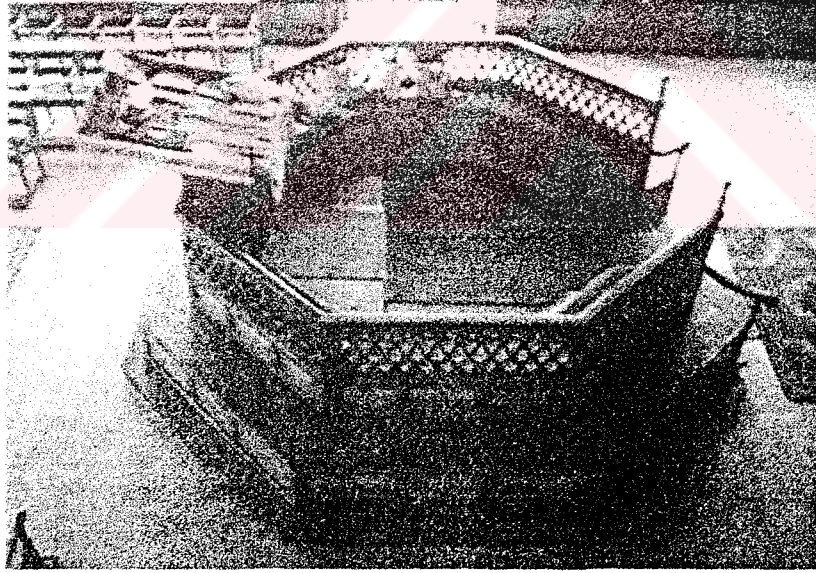
Resim 23 Ankara, avludan görünüş (kuzeye doğru)

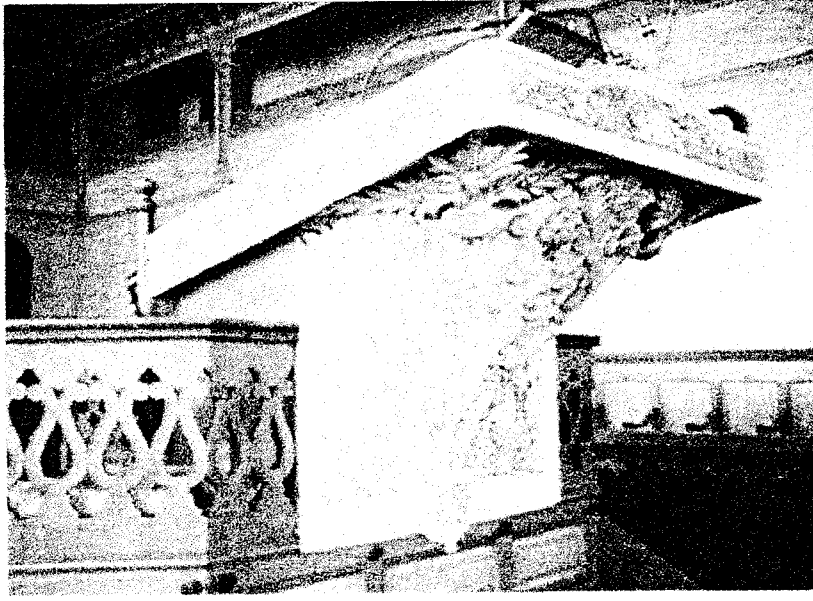
Resim 24 Ankara, midraş

Resim 25 Ankara, ibadet mekanı genel görünüş

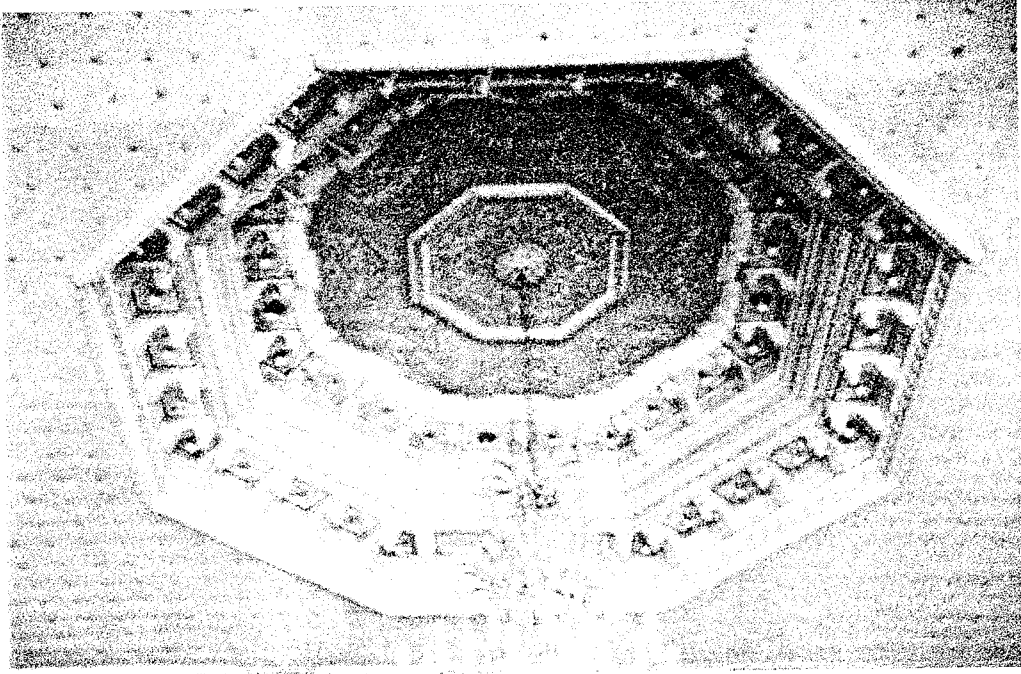
Resim 26 Ankara, teva

Resim 27 Ankara, teva, okuma kürsüsünden ayrıntı

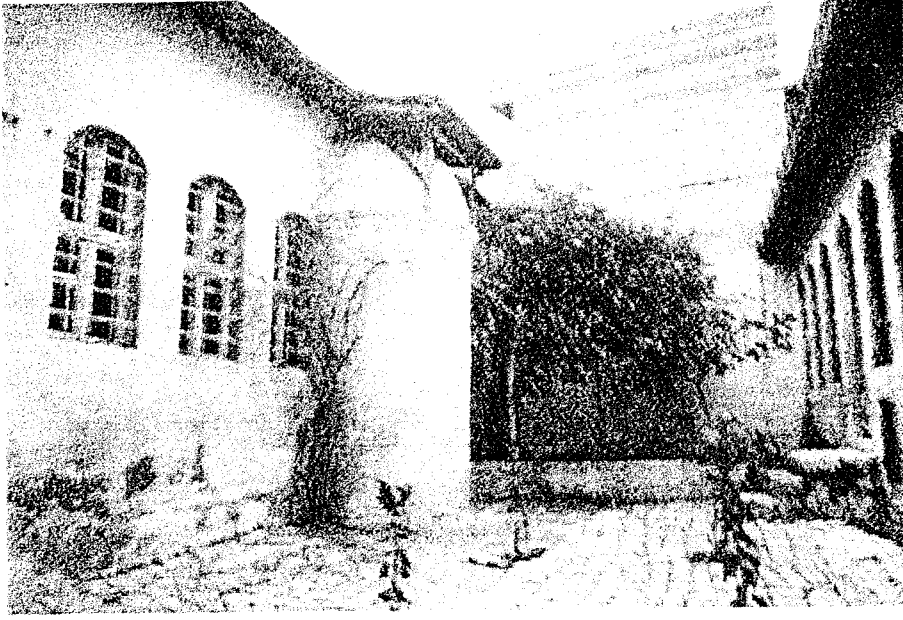
Resim 28 Ankara, ehal

Resim 29 Ankara, yalancı kubbe

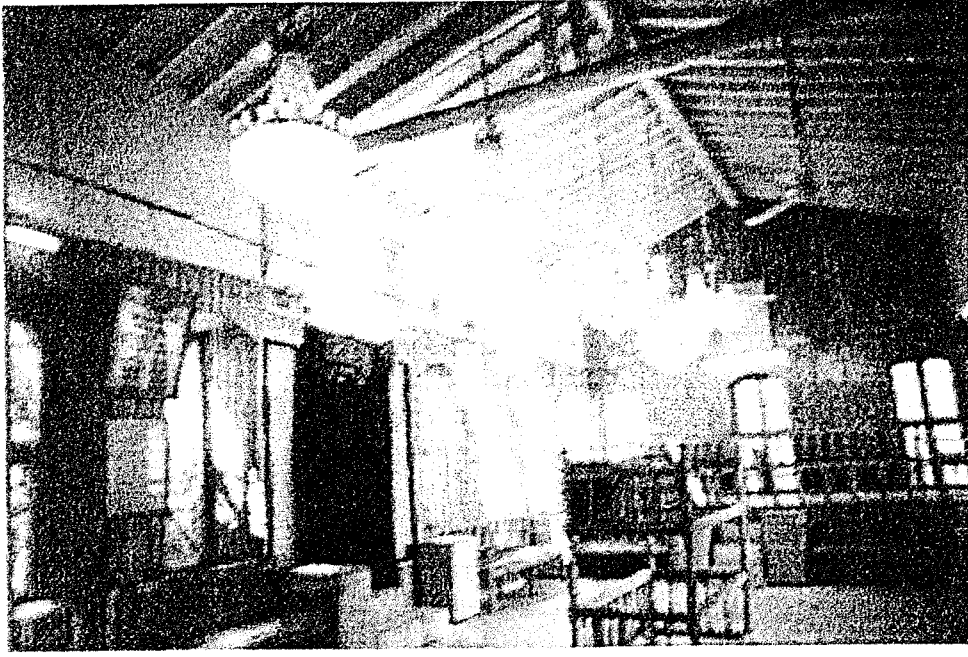
Resim 30 Antakya, güney avlu, midraşa bakış

Resim 31 Antakya, güney avlu, ehal çıkıntısına bakış

Resim 32 Antakya, kuzey avlu, kuzey kanat ve ana giriş

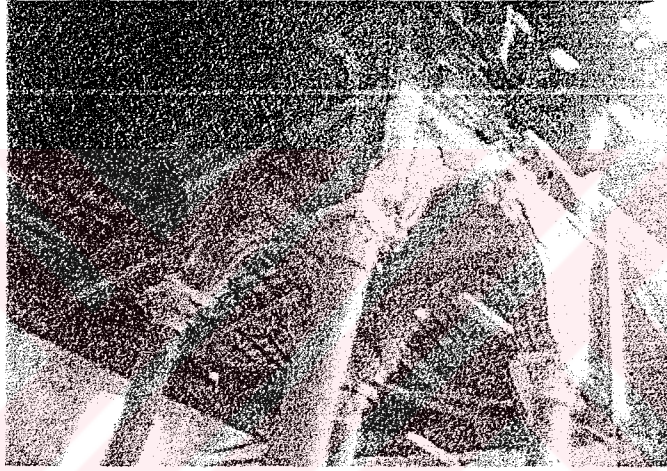
Resim 33 Antakya, ibadet mekanı, batıya bakış

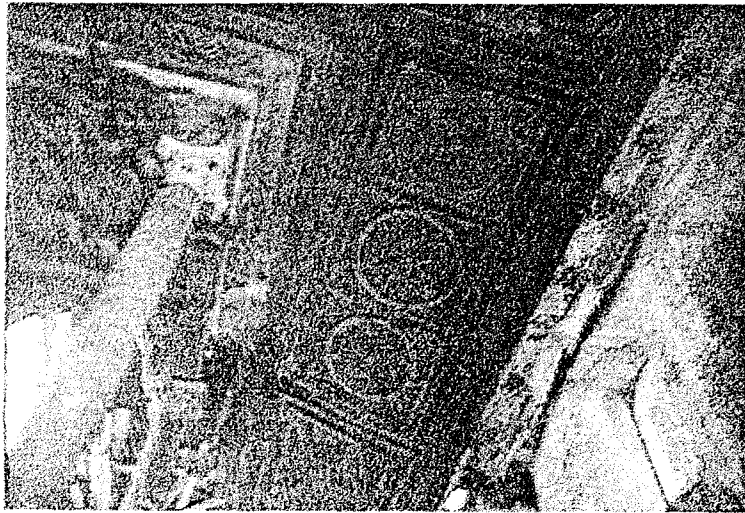
Resim 34 Antakya, kuzey kanat, güneydeki odadan kuzeydeki odaya bakış

Resim 35 Bergama, genel görünüş

Resim 36 Bergama, tevanın üzerindeki baldaken

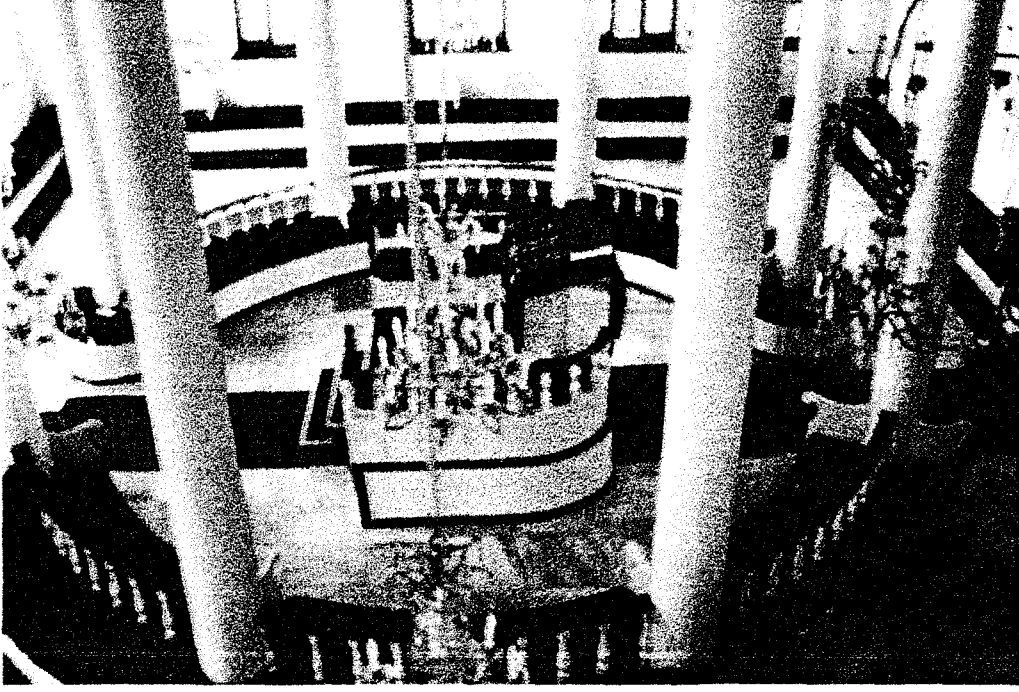
Resim 37 Bergama, ahşap tavan bezemesi

Resim 38 Bursa Geruş, batı cephe

Resim 39 Bursa Geruş, kuzey cephe

Resim 40 Bursa Geruş, tevanın genel görünüşü

Resim 41 Bursa Geruş, üst teva

Resim 42 Bursa Geruş, ehal

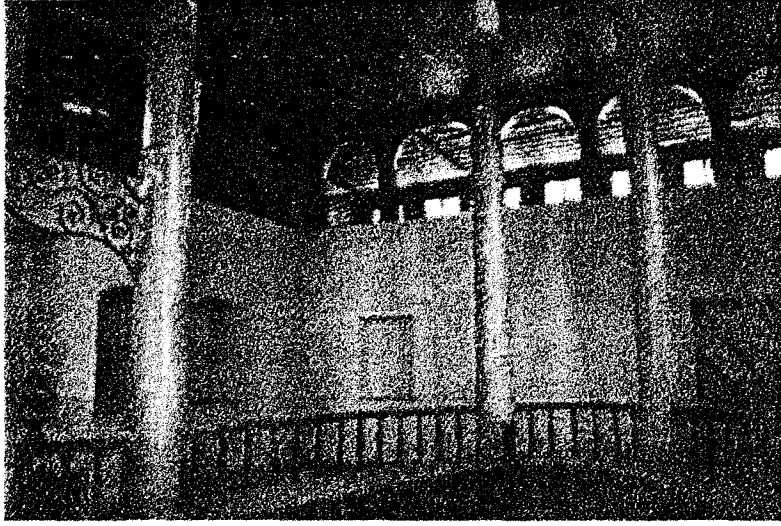
Resim 43 Bursa Geruş, kubbe ve tavandan ayrıntı

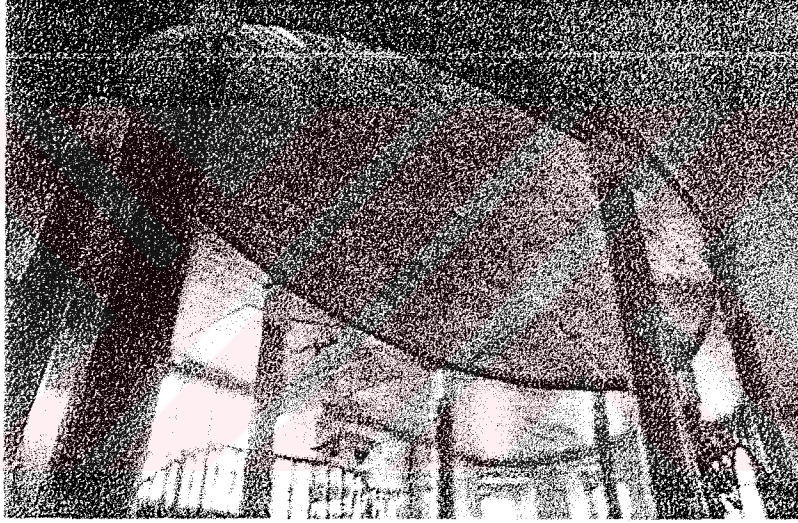
Resim 44 Bursa Mayor, batı cephe

Resim 45 Bursa Mayor, kuzey ve batı cepheler

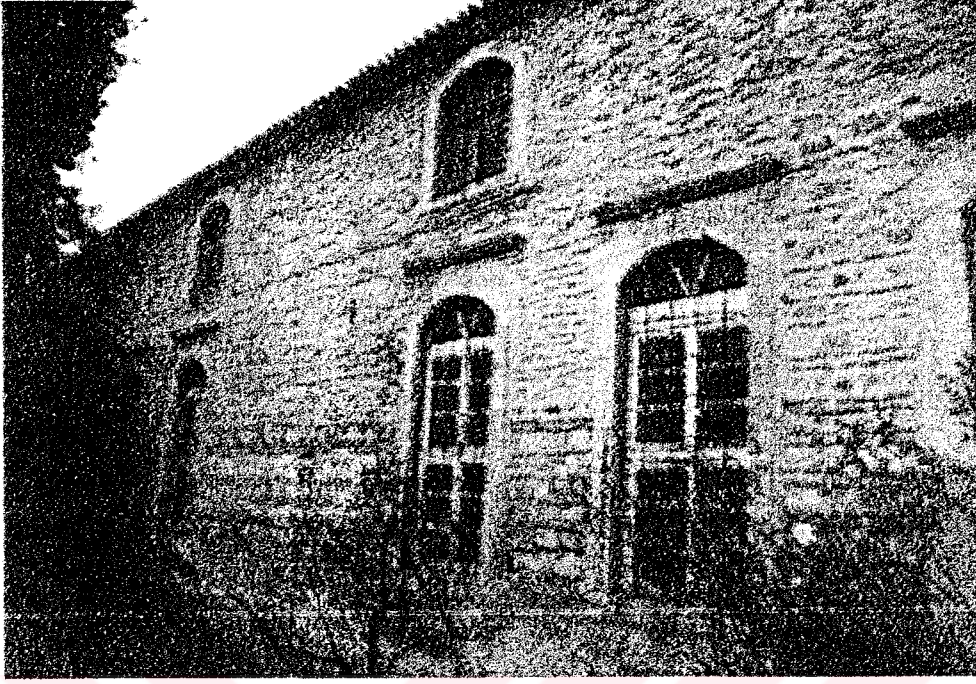
Resim 46 Bursa Mayor, tevedan azaraya bakış

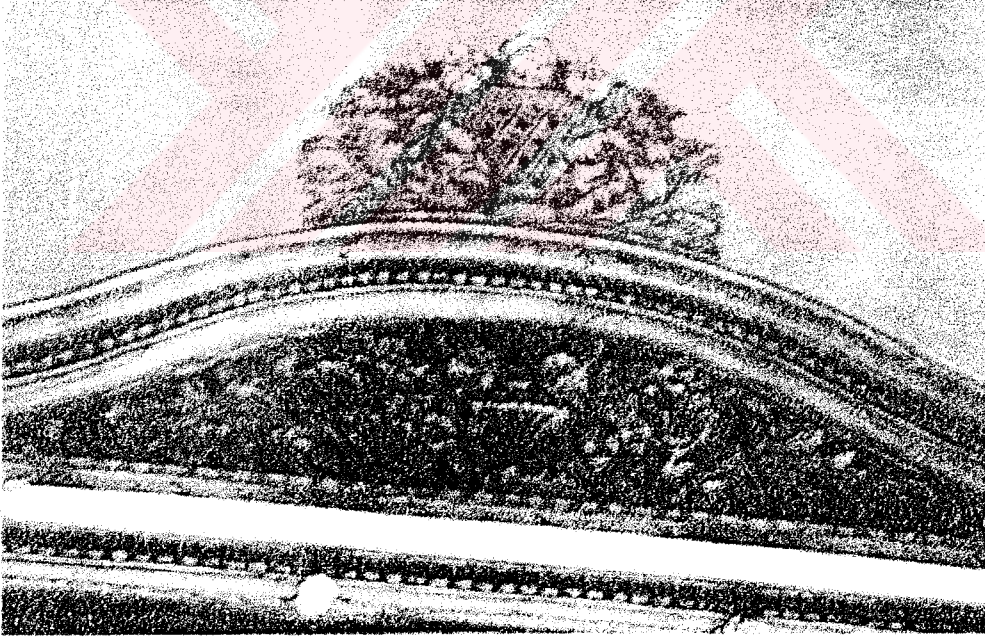
Resim 47 Bursa Mayor, tevanın üst örtüsü

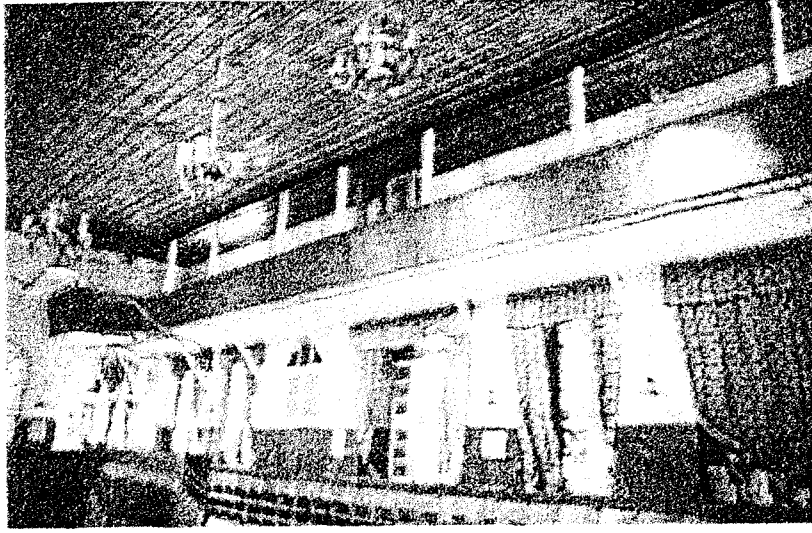
Resim 48 Bursa Mayor, üst teva

Resim 49 Çanakkale, doğu cephe

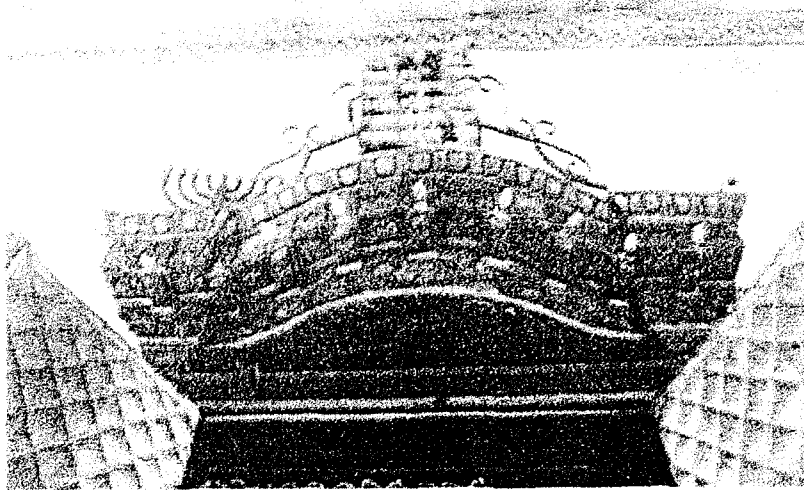
Resim 50 Çanakkale, midraş ehalinin alınlığı

Resim 51 Çanakkale, ibadet mekanı ve kadınlar mahfili

Resim 52 Çanakkale, teva

Resim 53 Çanakkale, ehal

Resim 54 Çorlu, güney ve batı cepheler

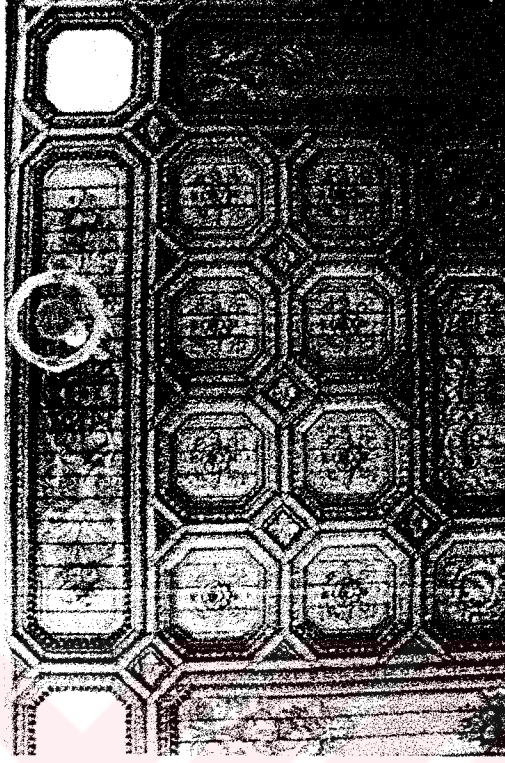
Resim 55 Çorlu, kuzey ve batı cepheler

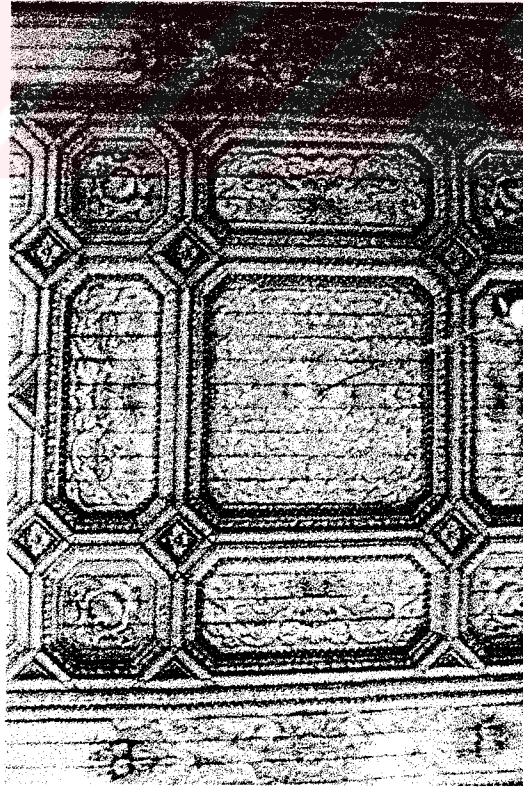
Resim 56 Çorlu, ibadet mekanı (güneye bakış)

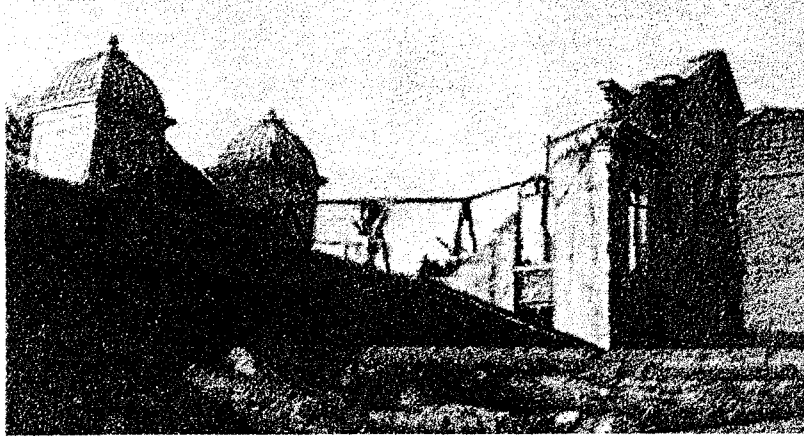
Resim 57 Çorlu, Ehal (bugün mihrap)

Resim 58 Çorlu, tavan bezemesi

Resim 59 Çorlu, tavan bezemesi

Resim 60 Edirne, güneydoğudan genel görünüş

Resim 61 Edirne, midraş

Resim 62 Edirne, batı cephe

Resim 63 Edirne, güney yan saħından doğuya bakış

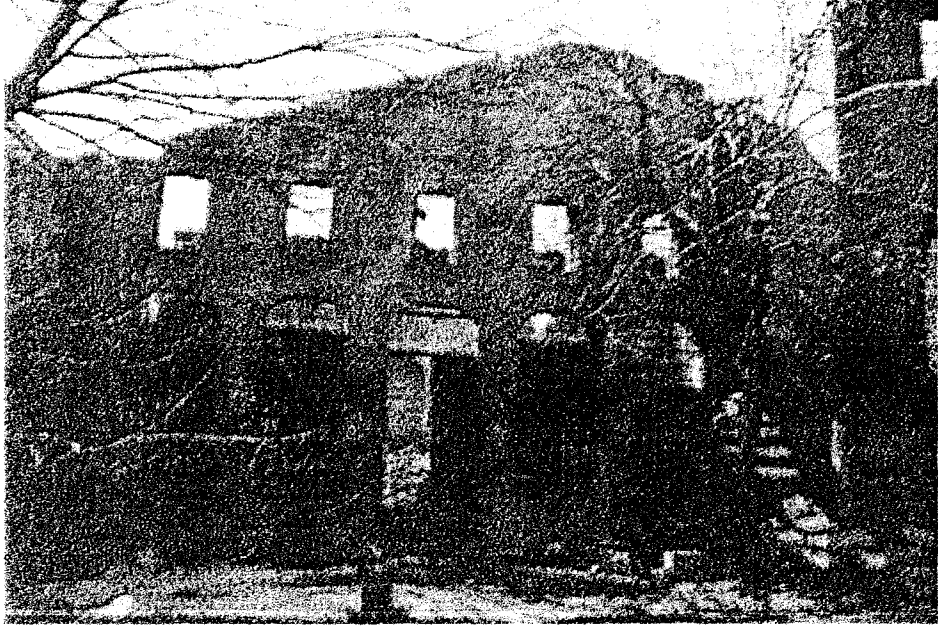
Resim 64 Edirne, ehal ve doğu duvar

Resim 65 Edirne, ana giriş kapısının içten görünüşü

Resim 66 Gaziantep, sokak kapısı

Resim 67 Gaziantep, midraş kuzey cephesi

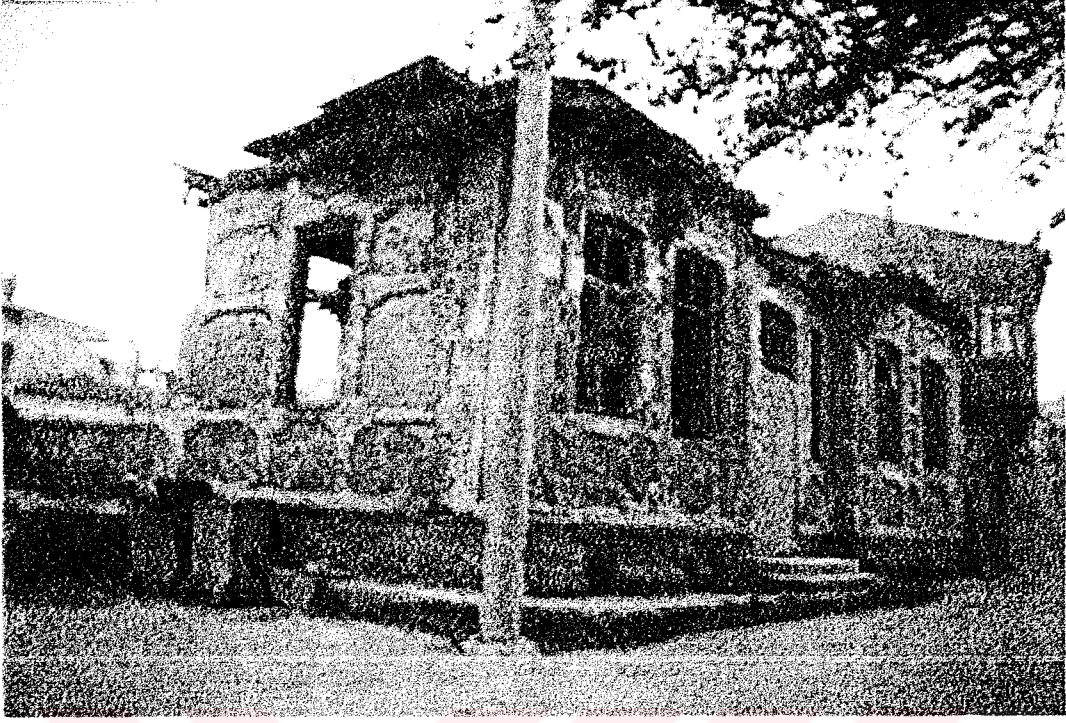
Resim 68 Gaziantep, ibadet mekanı kuzey cephesi

Resim 69 Gaziantep, ibadet mekanı, orta sahından kapiya doğru bakış

Resim 70 Gaziantep, ehal

Resim 71 Gelibolu, güneyden genel görünüş

Resim 72 Gelibolu, güneydeki mekanların genel görünüş

Resim 73 İstanbul Arnavutköy, kuzeydoğudan genel görünüş

Resim 74 İstanbul Arnavutköy, batıdan genel görünüş

Resim 75 İstanbul Arnavutköy, kuzeybatıdan görünüş

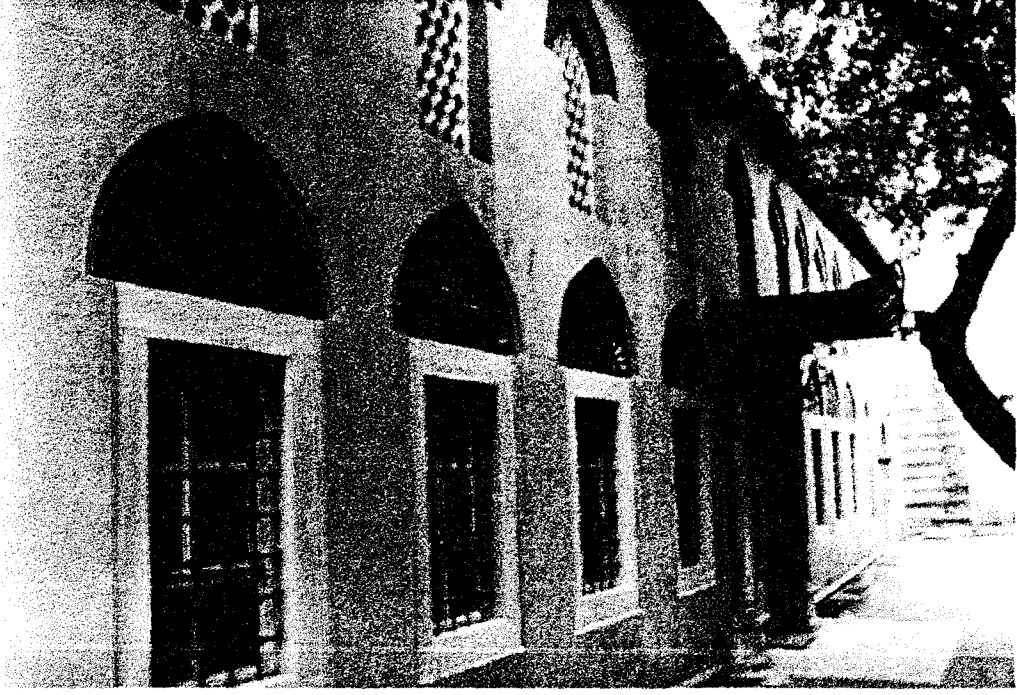
Resim 76 İstanbul Arnavutköy, mekanın içi, solda ehal

Resim 77 İstanbul Bakırköy, ehale doğru bakış

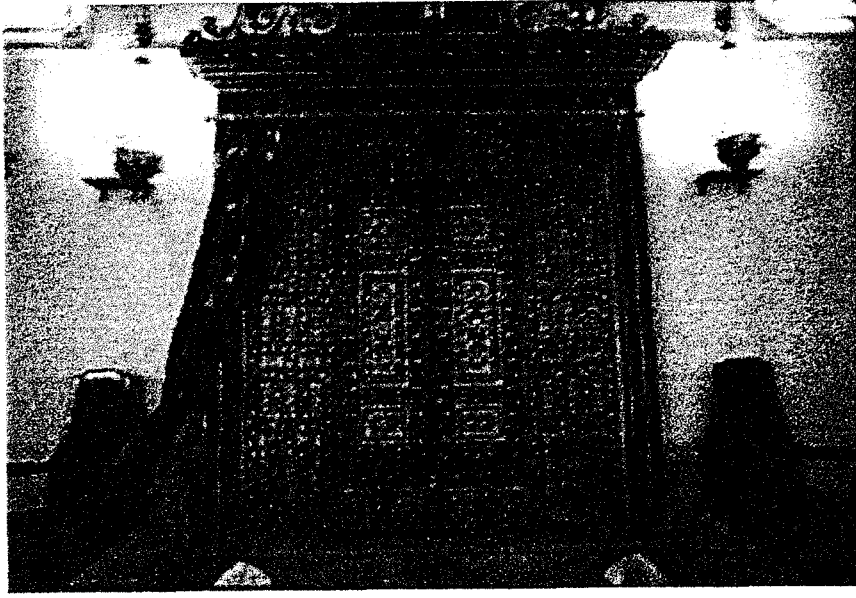
Resim 78 İstanbul Bakırköy, ibadet mekanı

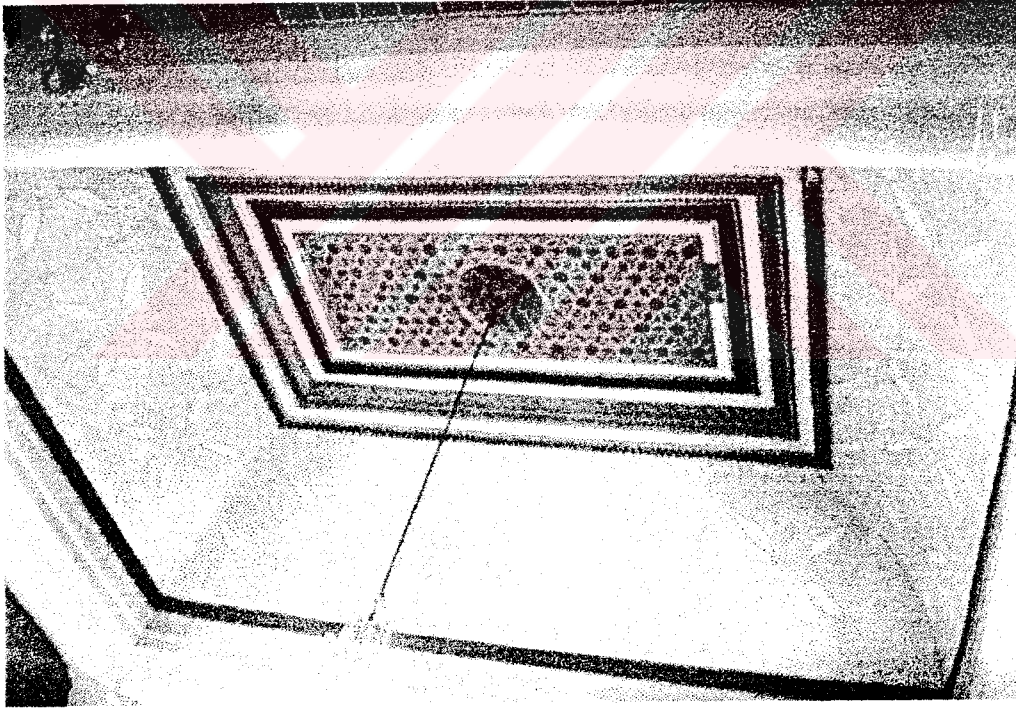
Resim 79 İstanbul Balat Ahrida, kuzey cephe

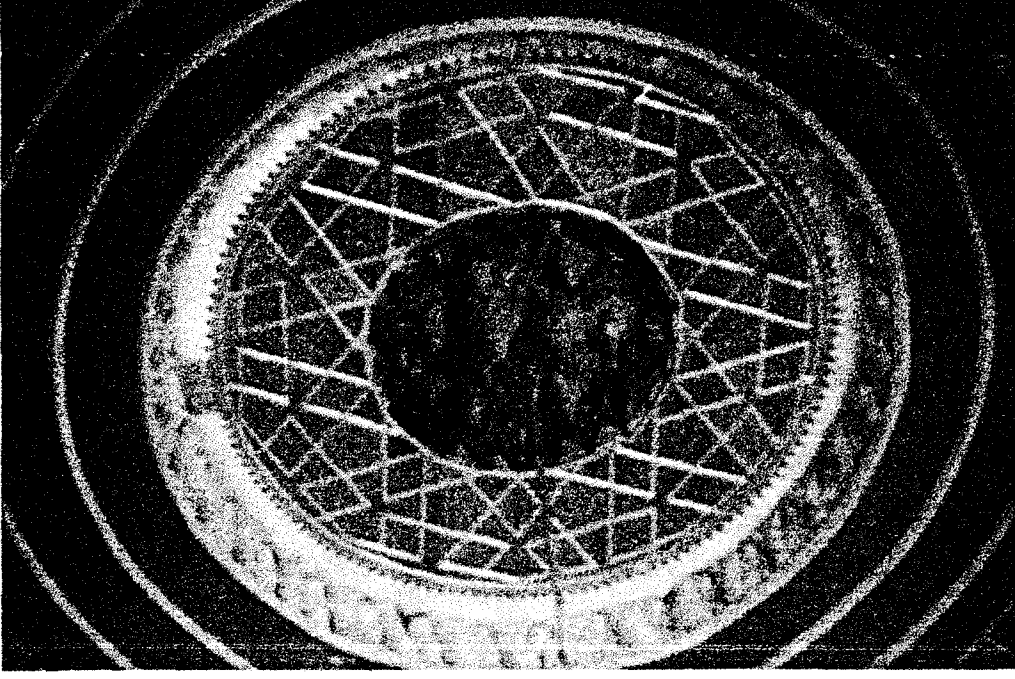
Resim 80 İstanbul Balat Ahrida, batıya doğru bakış

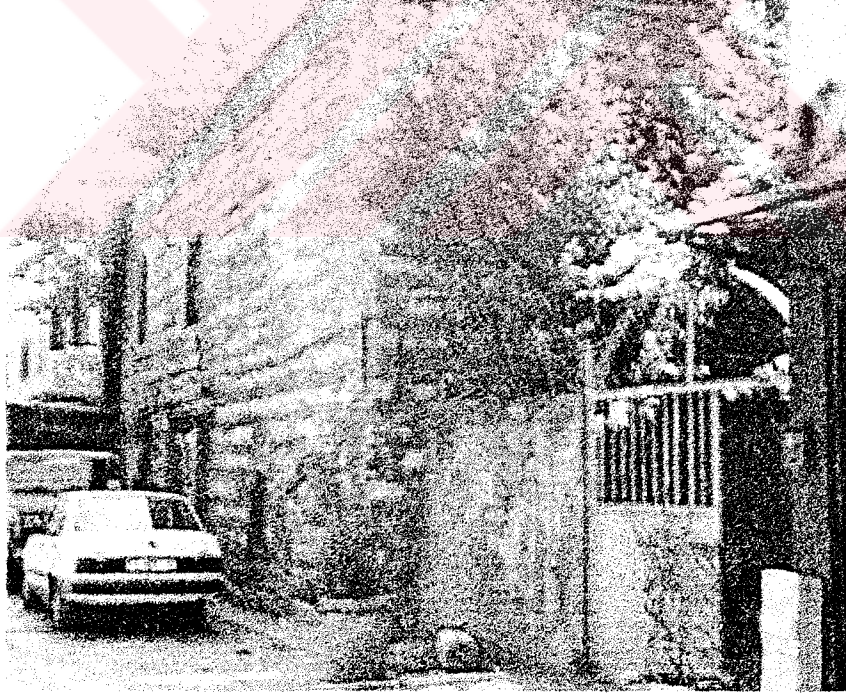
Resim 81 İstanbul Balat Ahrida, ehal

Resim 82 İstanbul Balat Ahrida, batıdaki bağdadi tonoz

Resim 83 İstanbul Balat Ahrida, doğudaki kubbe göbeği

Resim 84 İstanbul Balat Çana, Vodina Caddesi cephesi

Resim 85 İstanbul Balat Çana, portiko

Resim 86 İstanbul Balat Çana, ibadet mekanı

Resim 87 İstanbul Balat Çana, ehal

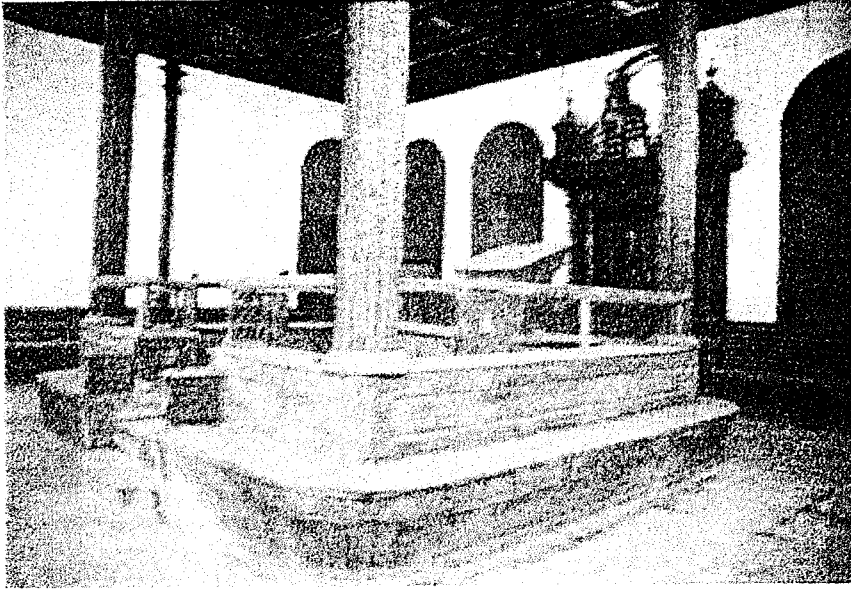
Resim 88 İstanbul Balat Çana, batıdaki aynalı tonozlu mekan

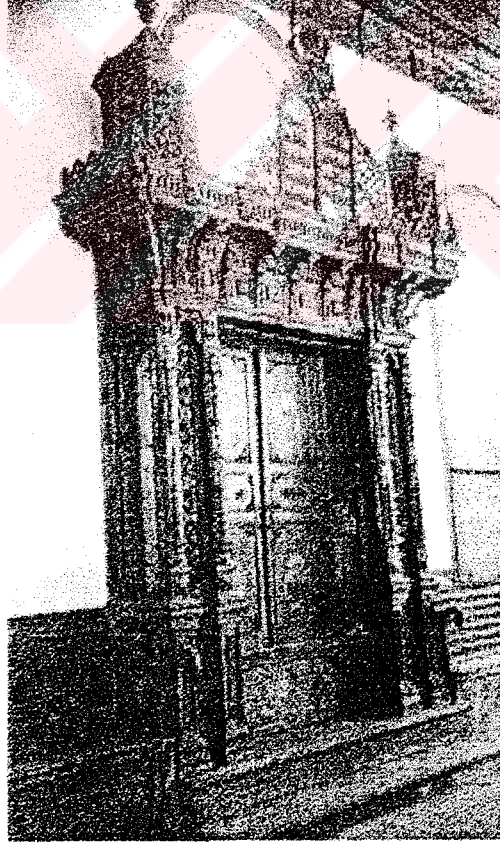
Resim 89 İstanbul Balat İştîpol, doğu cephe

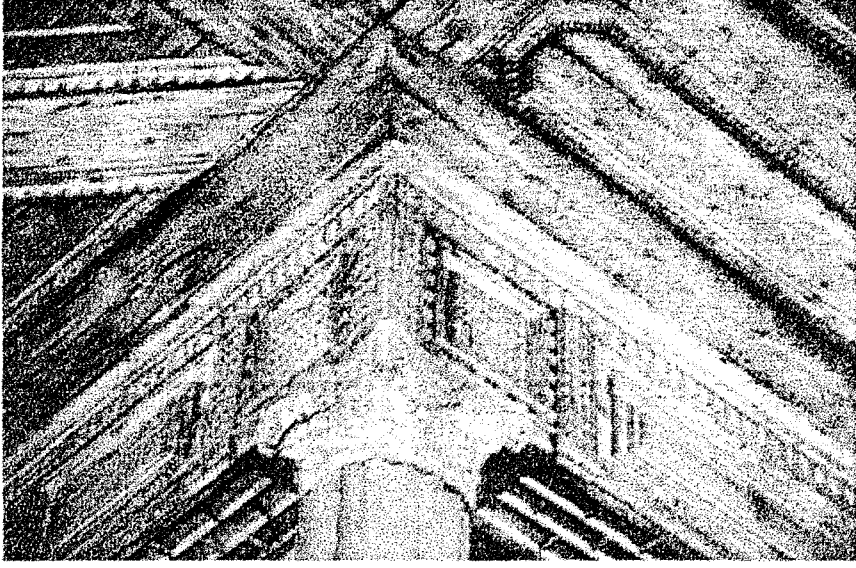
Resim 90 İstanbul Balat İştîpol, batı cephe

Resim 91 İstanbul Balat İştîpol, ibadet mekânı (güneybatıdan kuzeydoğuya bakış)

Resim 92 İstanbul Balat İştîpol, ehal

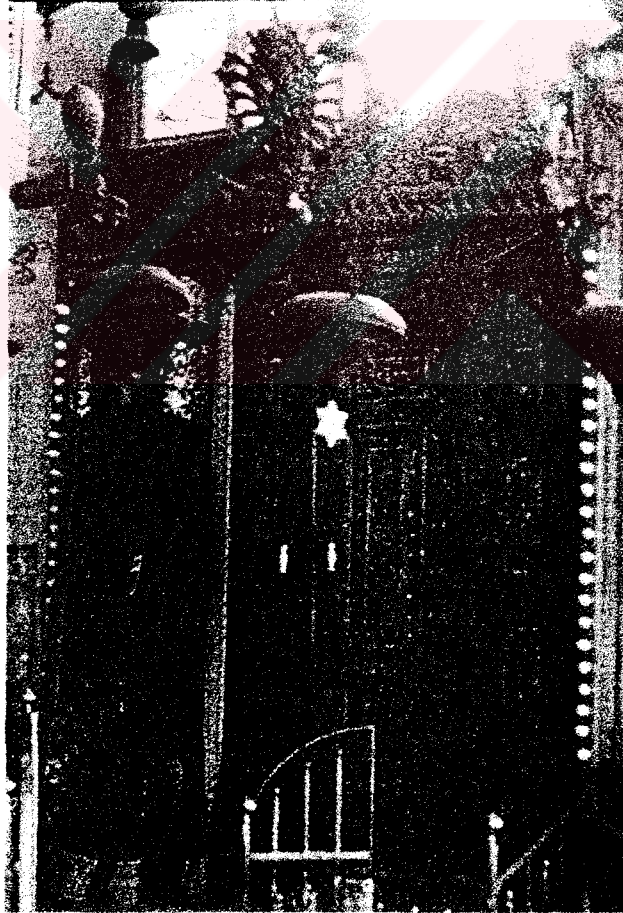
Resim 93 İstanbul Balat İştipol, ahşap üst örtü ve bezemen ayrıntı

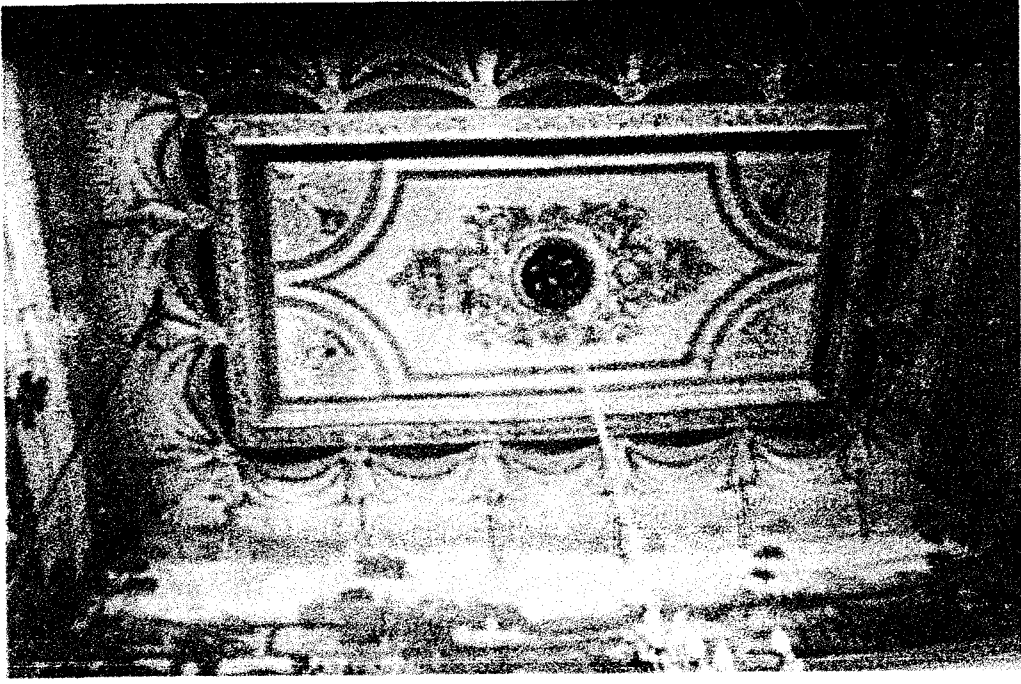
Resim 94 İstanbul Balat Yanbol, güney cephe

Resim 95 İstanbul Balat Yanbol, ibadet mekanı (güneybatıdan görünüş)

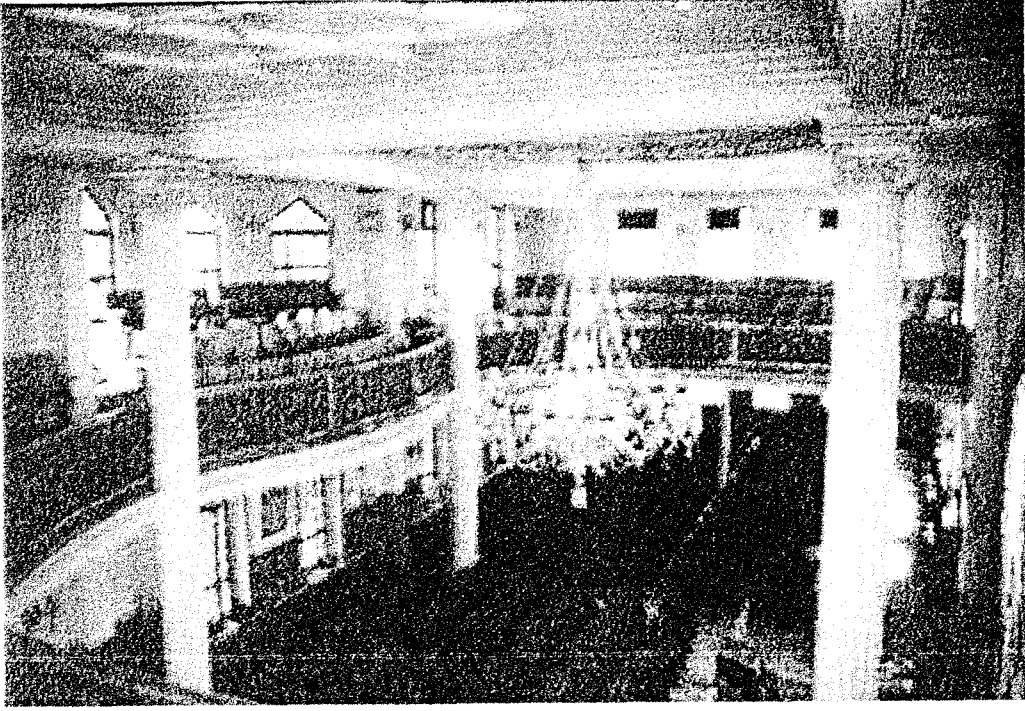
Resim 96 İstanbul Balat Yanbol, ehal

Resim 97 İstanbul Balat Yanbol, baldakenin üzerini örten tekne tonozdaki şerit manzara

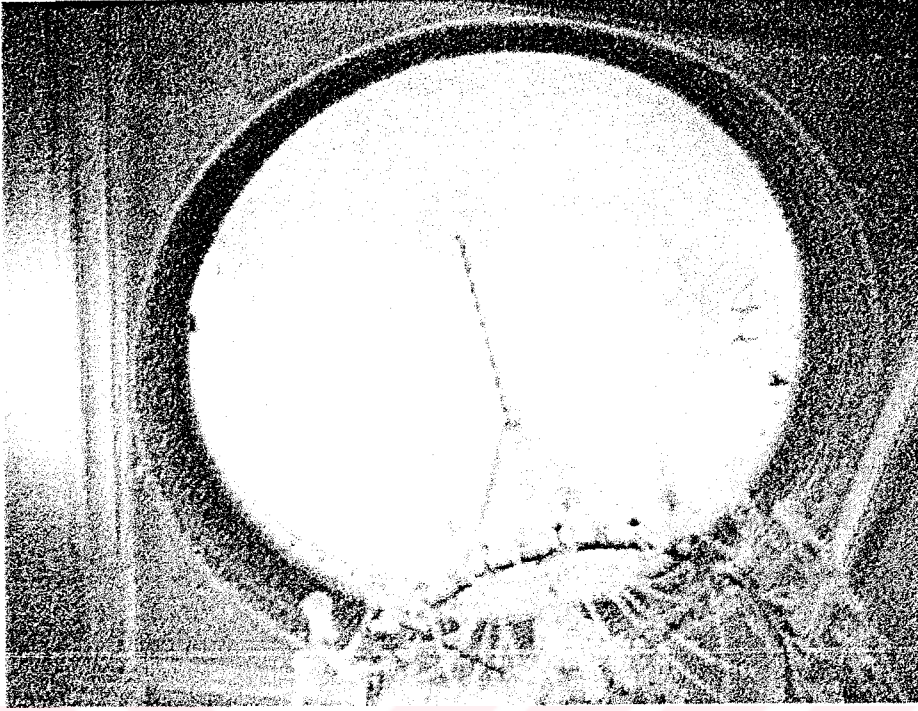
Resim 98 İstanbul Büyükkada, güney cephe

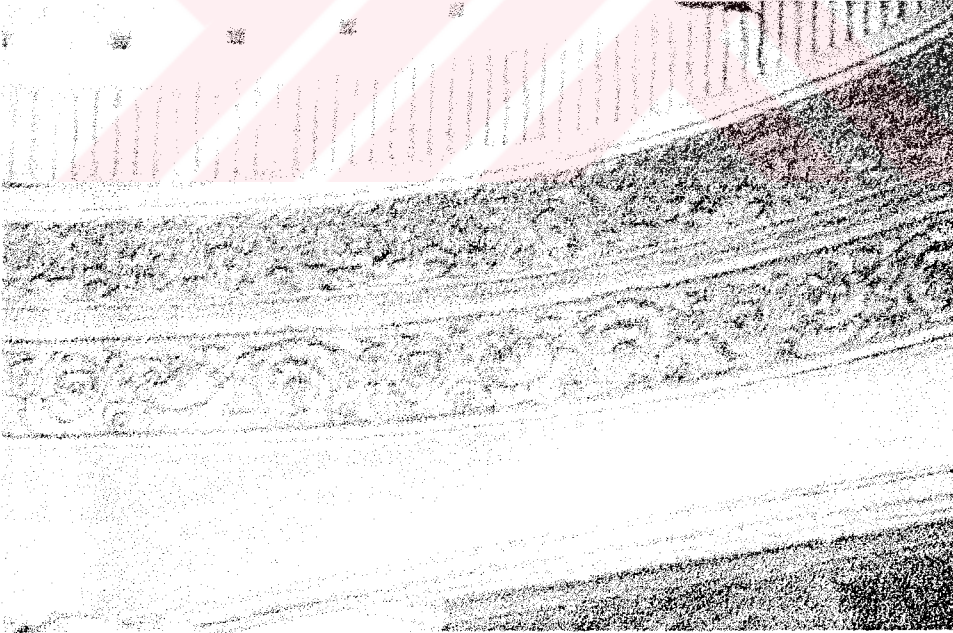
Resim 99 İstanbul Büyükada, ibadet mekanı ve kadınlar mahfili

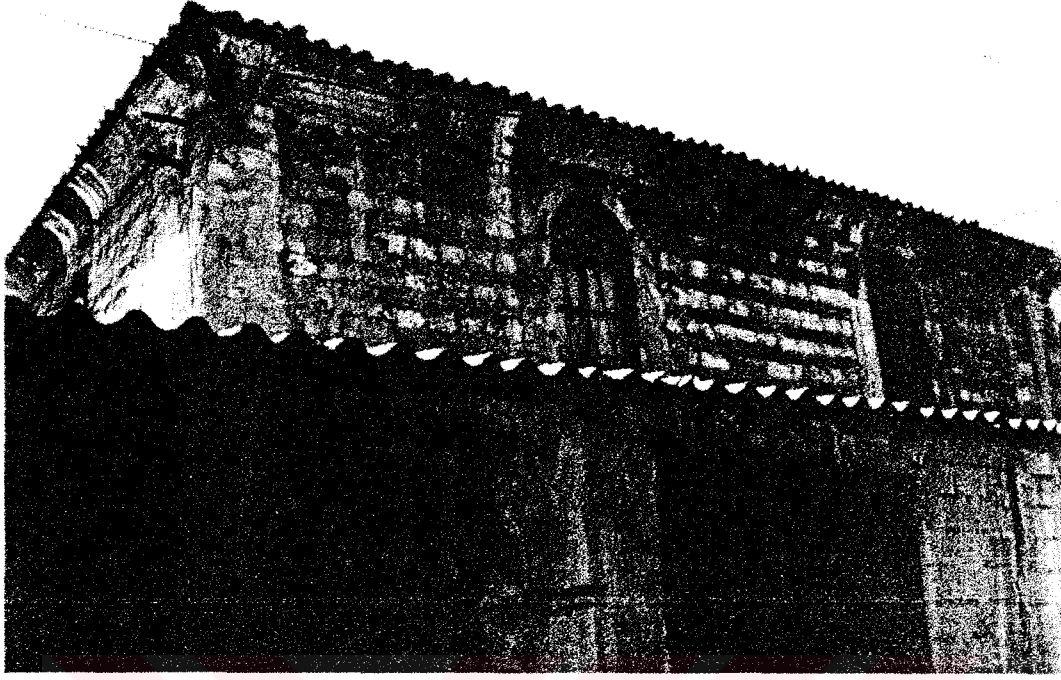
Resim 100 İstanbul Büyükada, ehal ve bima

Resim 101 İstanbul Büyükada, kubbe

Resim 102 İstanbul Büyükada, kubbe eteğindeki alçı bezemeden ayrıntı

Resim 103 İstanbul Hasköy Abudara, doğu cephe

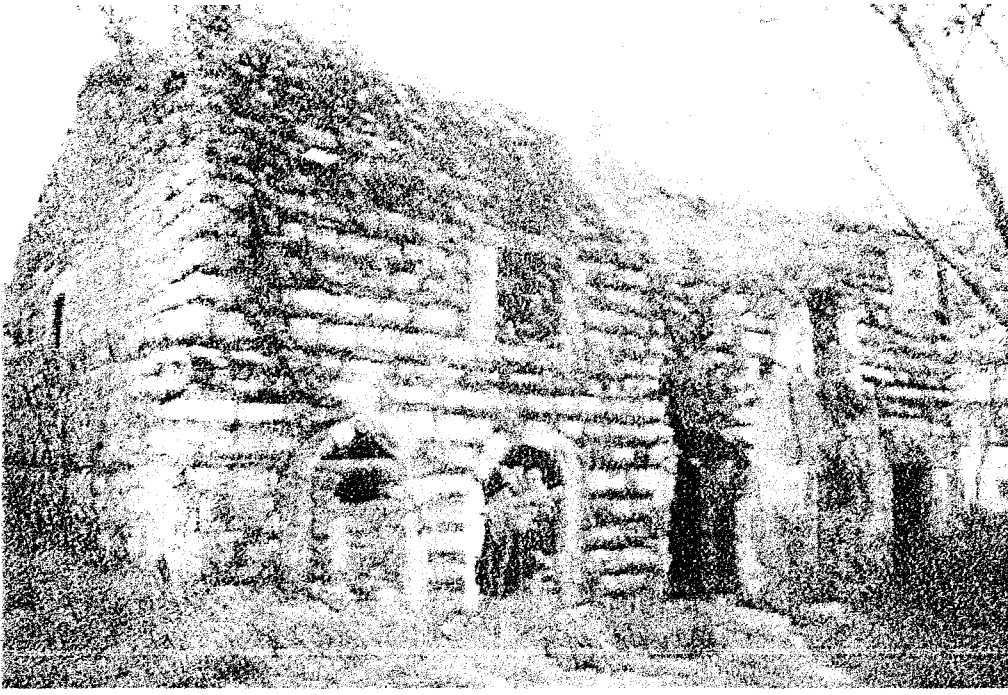
Resim 104 İstanbul Hasköy Abudara, batı cephe

Resim 105 İstanbul Hasköy Abudara, tonozdan ayrıntı

Resim 106 İstanbul Hasköy Abudara, tonozdan ayrıntı

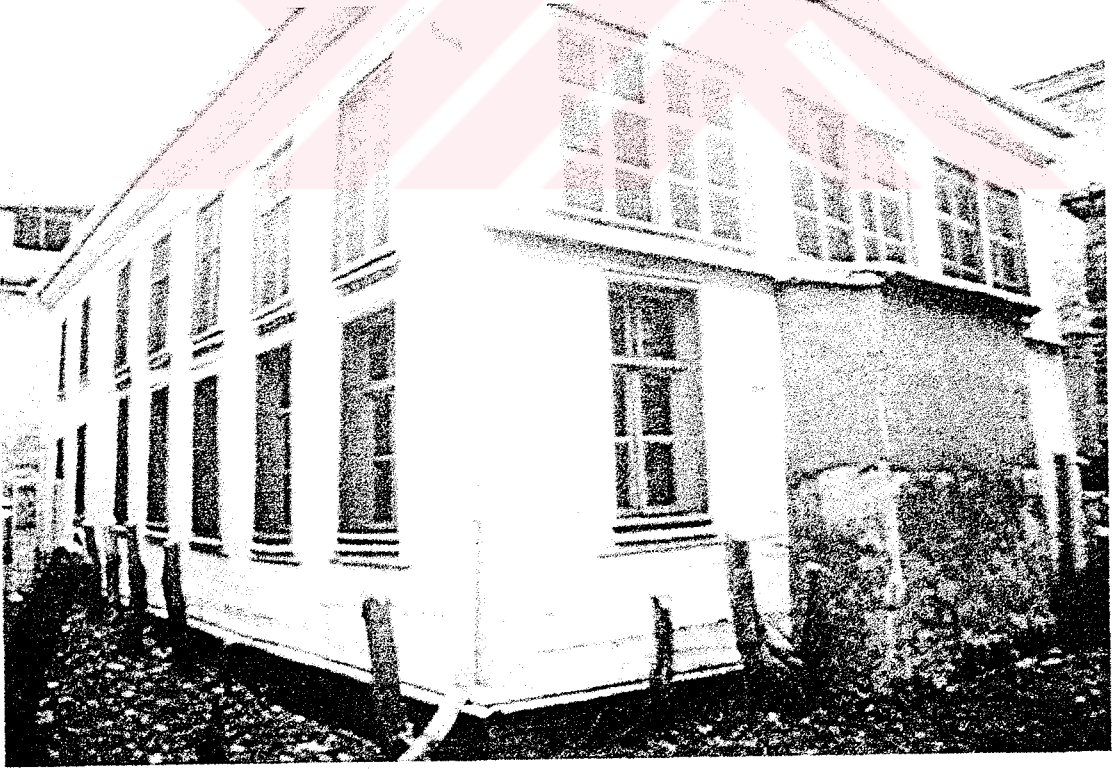
Resim 107 İstanbul Hasköy Ezger, güney cephe

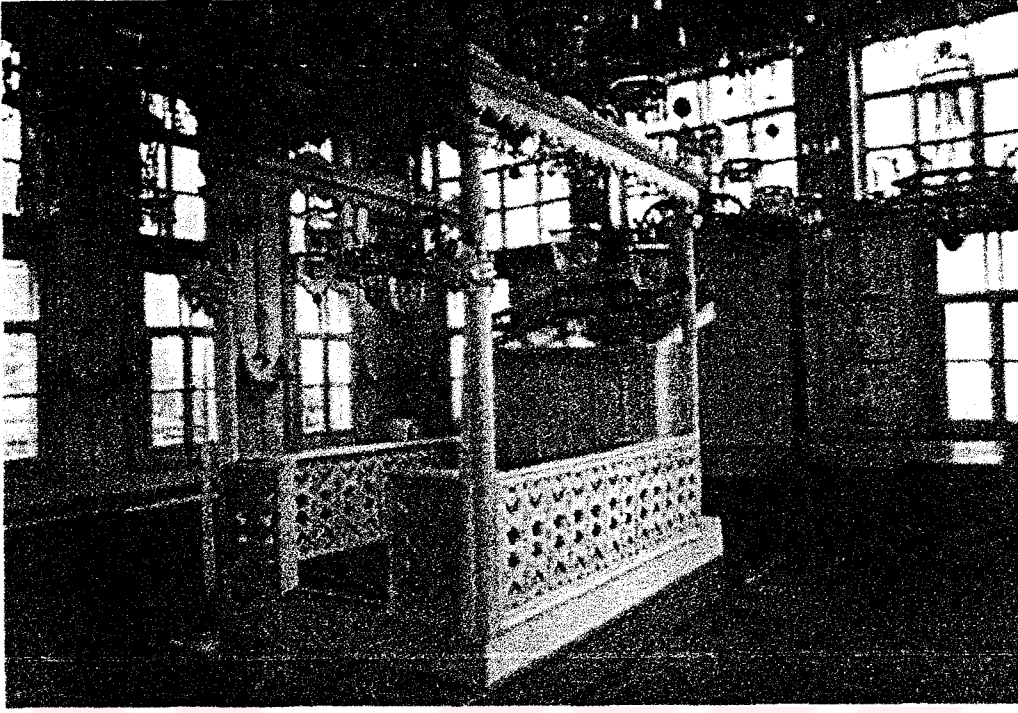
Resim 108 İstanbul Hasköy Ezger, içten görünüş

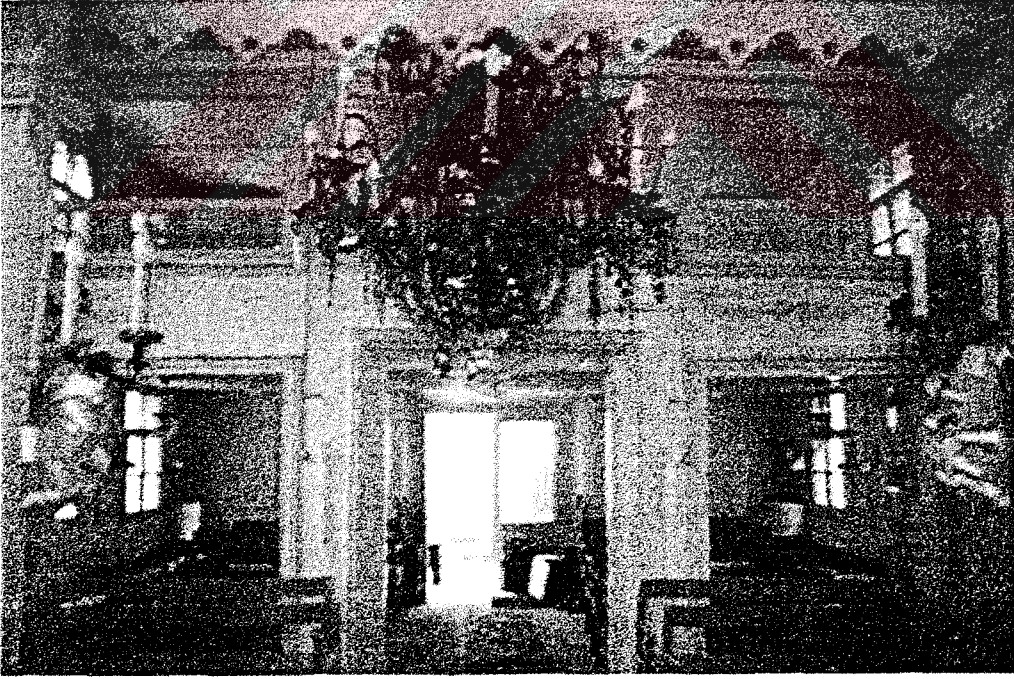
Resim 109 İstanbul Hasköy Karayim, kuzey cephe

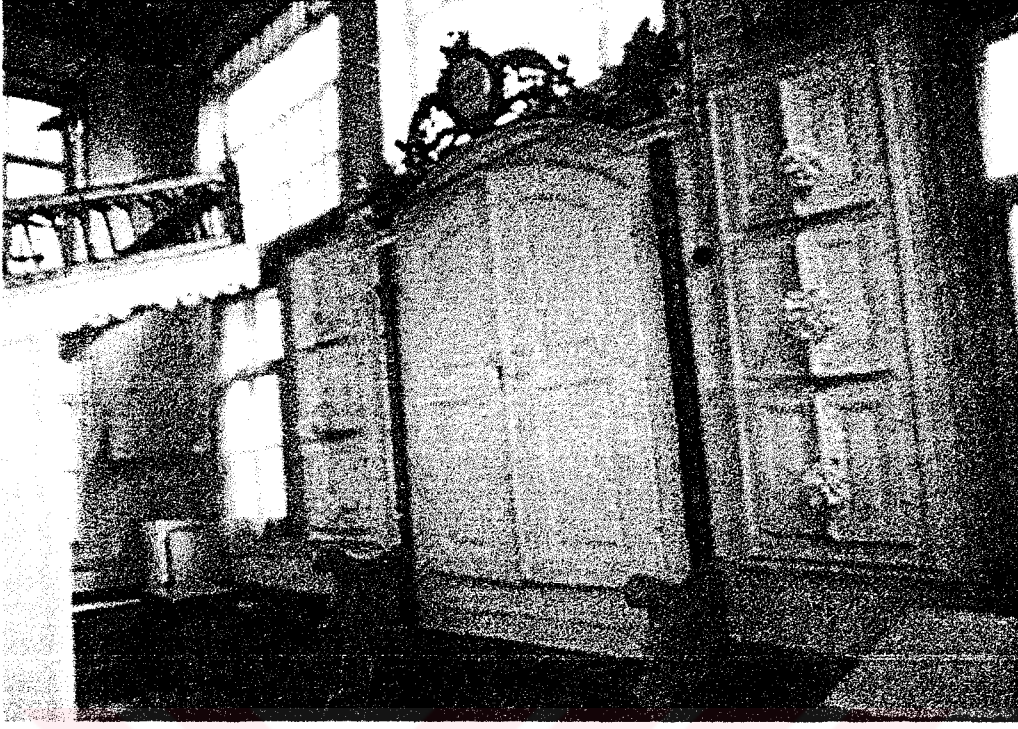
Resim 110 İstanbul Hasköy Karayim, batı ve güney cepheler

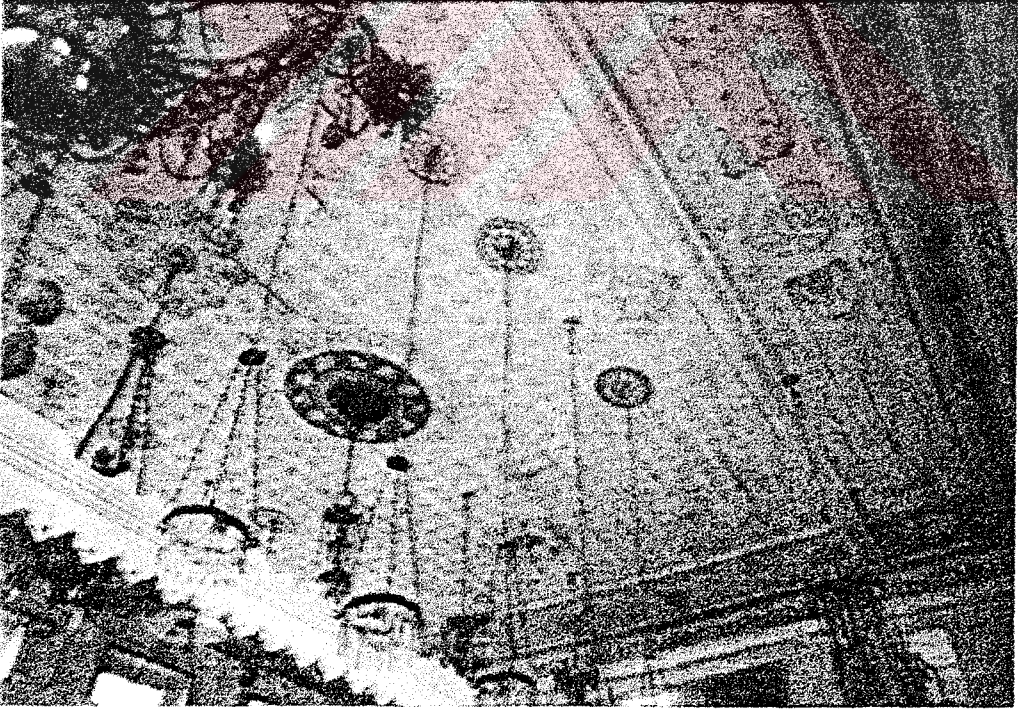
Resim 111 İstanbul Hasköy Karayim, ibadet mekanı

Resim 112 İstanbul Hasköy Karayim, içten kadınlar mahfiline ve girişe doğru bakış

Resim 113 İstanbul Hasköy Karayim, ehal

Resim 114 İstanbul Hasköy Karayim, tavan bezemesi

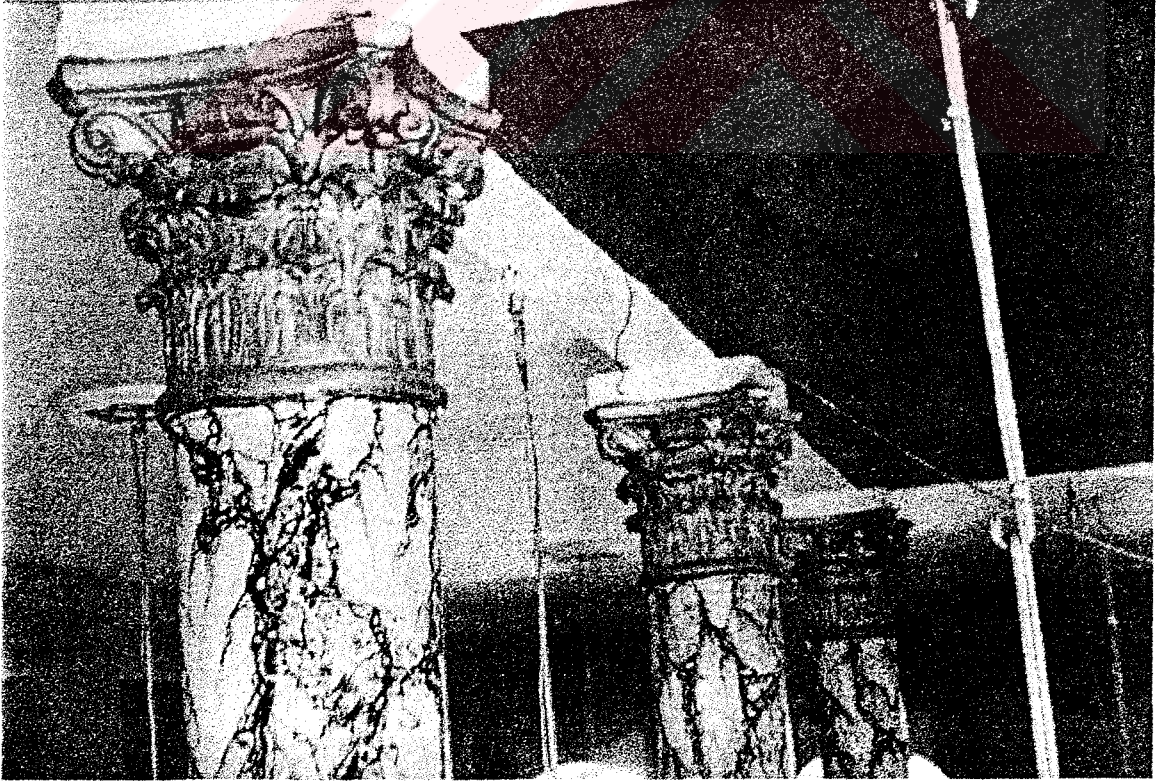
Resim 115 İstanbul Hasköy Maalem, batı cephe

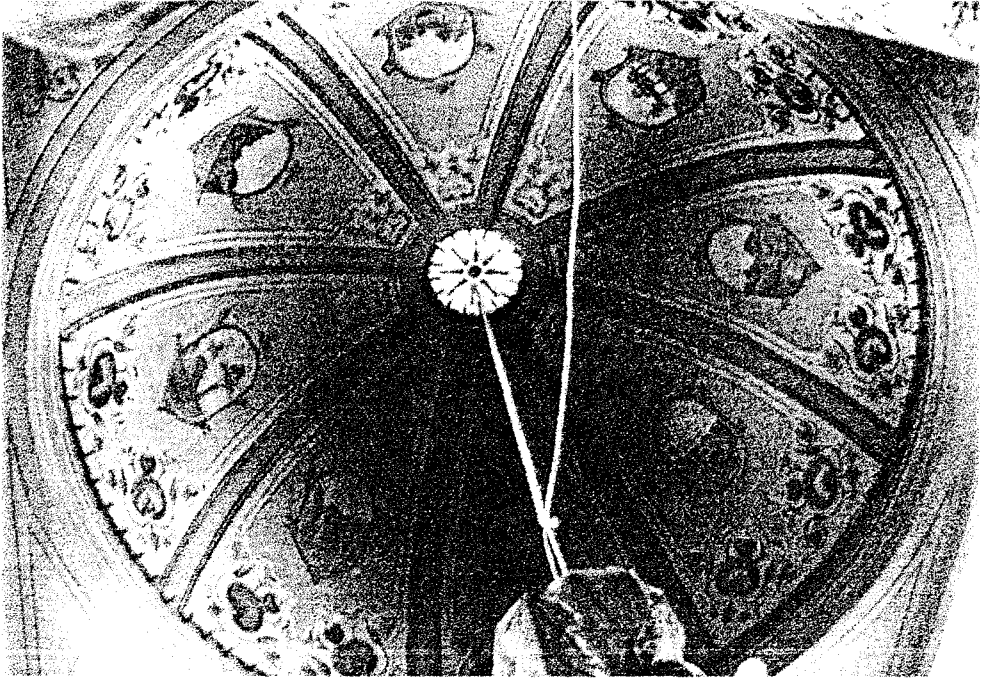
Resim 116 İstanbul Hasköy Maalem, giriş kapısı

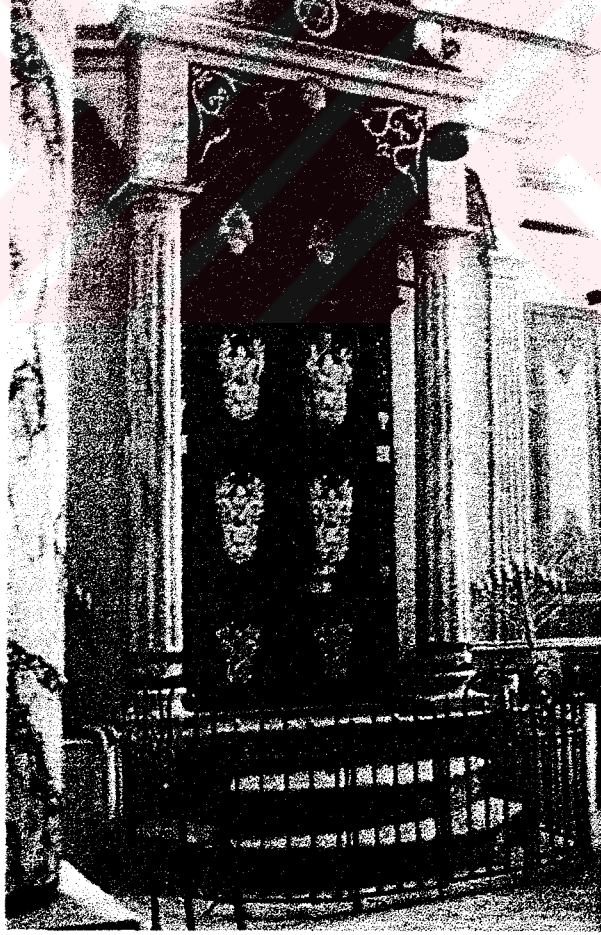
Resim 117 İstanbul Hasköy Maalem, ibadet mekanı

Resim 118 İstanbul Hasköy Maalem, baldakeni oluşturan sütunlar

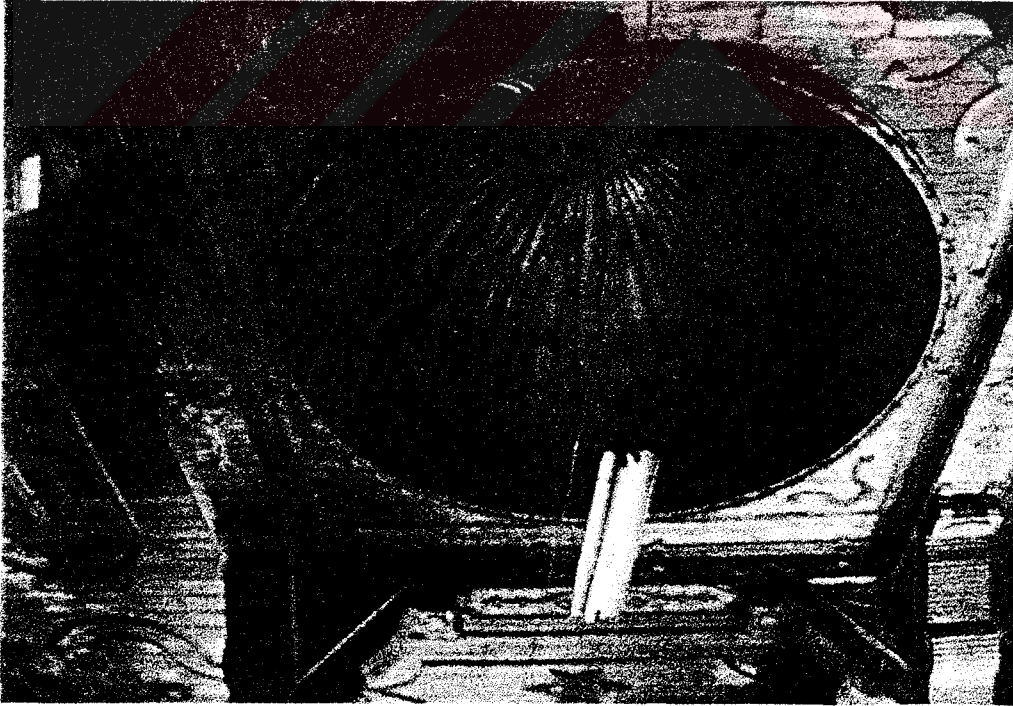
Resim 119 İstanbul Hasköy Maalem, bağdadi kubbe

Resim 120 İstanbul Hasköy Maalem, ehal

Resim 121 İstanbul Hasköy Mayor, içeriden giriş kapısına doğru bakış

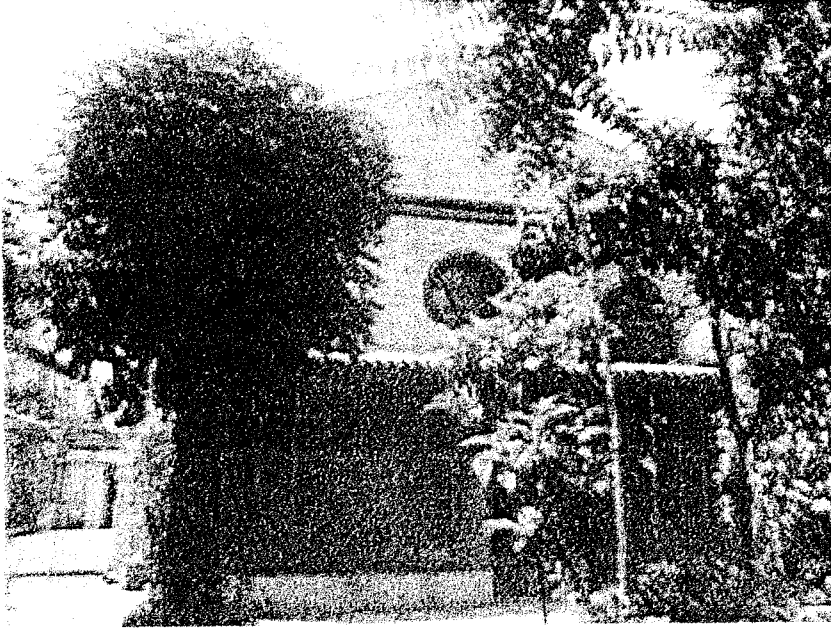
Resim 122 İstanbul Hasköy Mayor, ahşap yalancı kubbe

Resim 123 İstanbul Haydarpaşa, güney cephe

Resim 124 İstanbul Haydarpaşa, doğu cephe

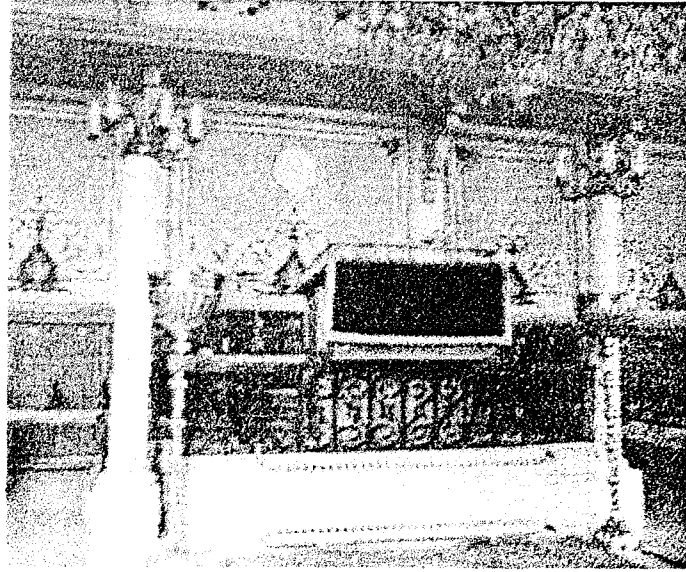
Resim 125 İstanbul Haydarpaşa, kuzey cephe

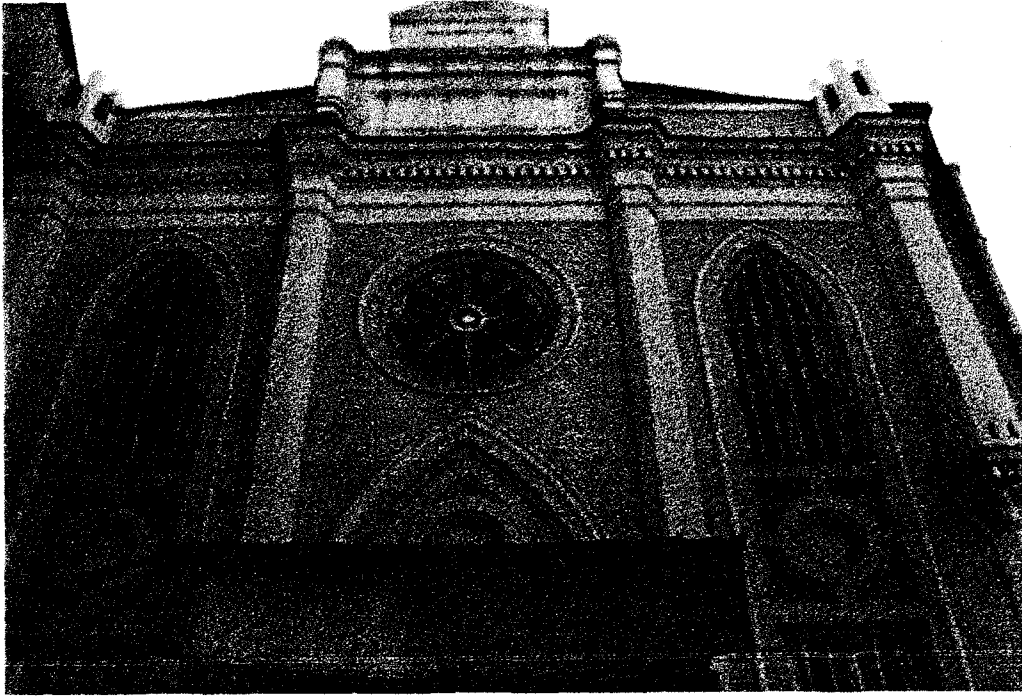
Resim 126 İstanbul Haydarpaşa, ibadet mekanı (güneye doğru bakış)

Resim 127 İstanbul Haydarpaşa, ehal

Resim 128 İstanbul Haydarpaşa, teva

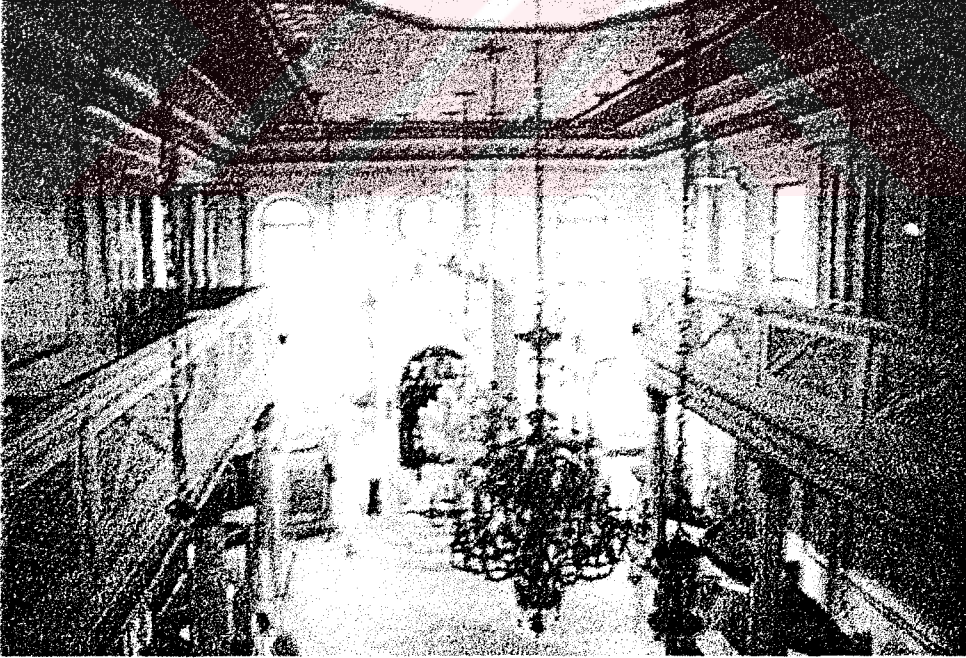
Resim 129 İstanbul İtalyan, batı cephe

Resim 130 İstanbul İtalyan, ibadet mekanı

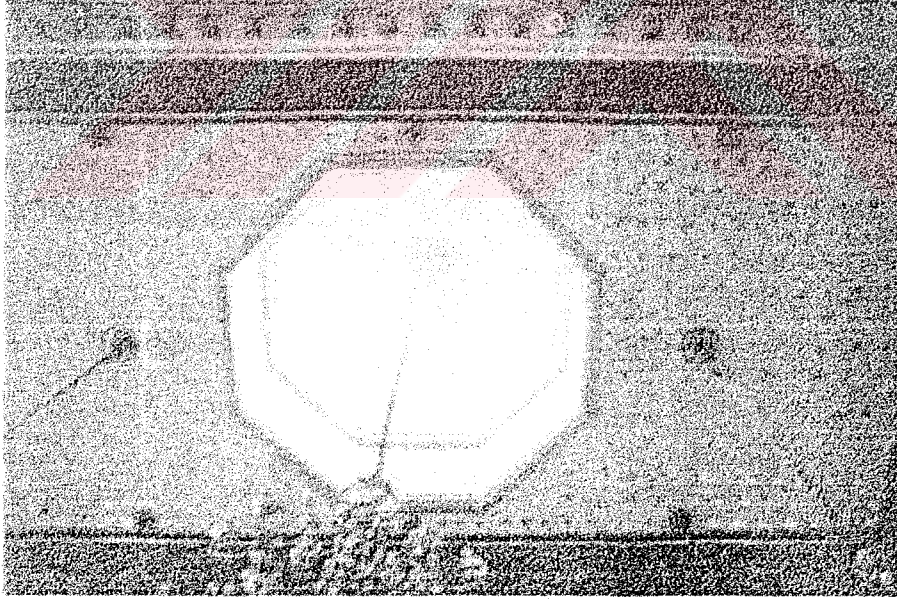
Resim 131 İstanbul İtalyan, kadınlar mahfili ve kubbe

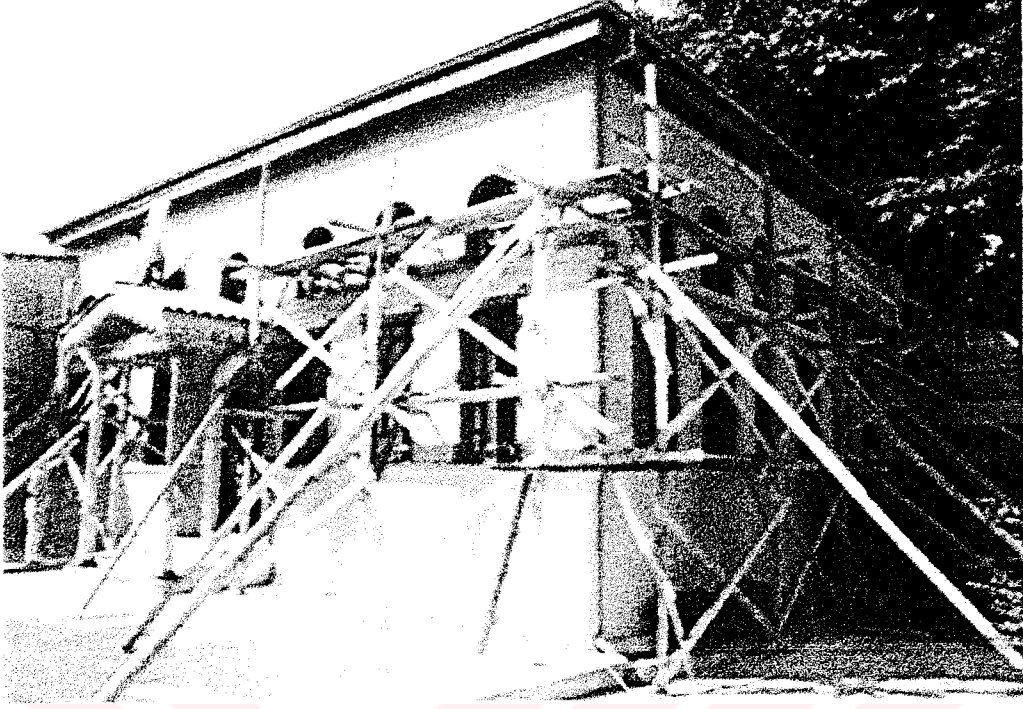
Resim 132 İstanbul Karaköy Zülfaris, ibadet mekanı

Resim 133 İstanbul Karaköy Zülfaris, ehal

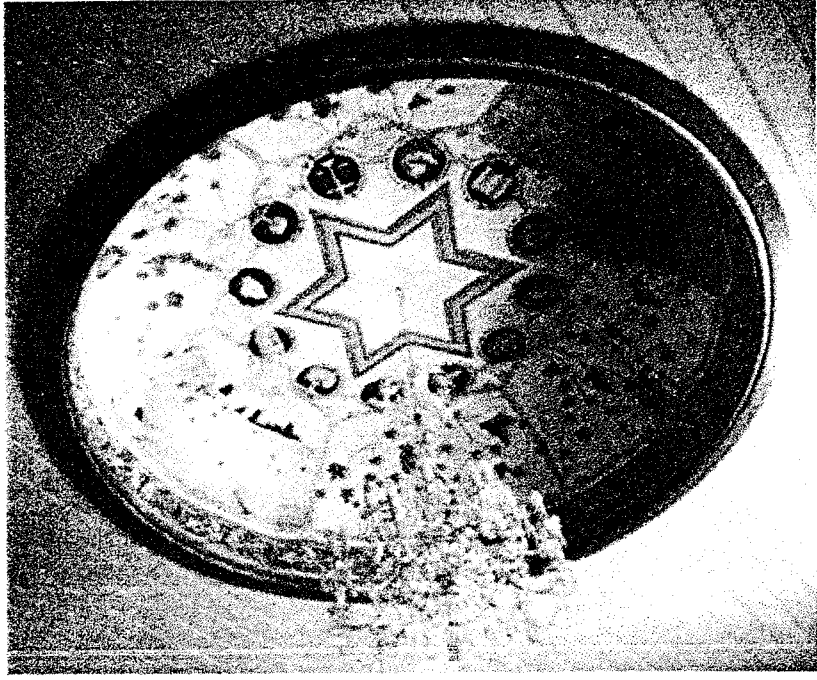
Resim 134 İstanbul Karaköy Zülfaris, tavan ve kubbe

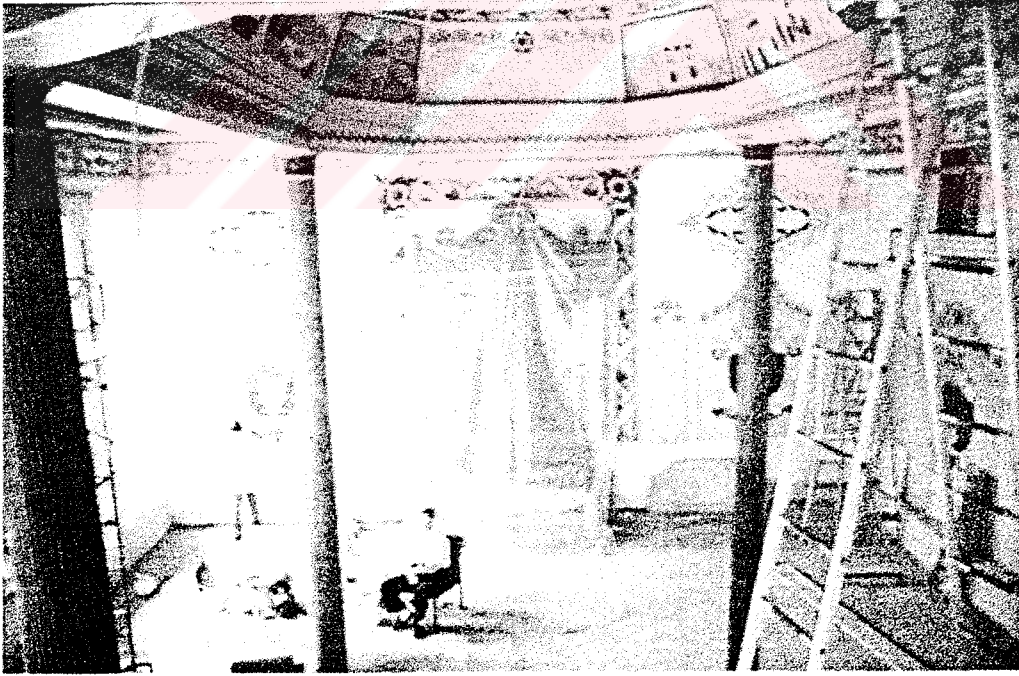
Resim 135 İstanbul Kuzguncuk Bet Yakov, ana ibadet mekanı dıştan görünüş

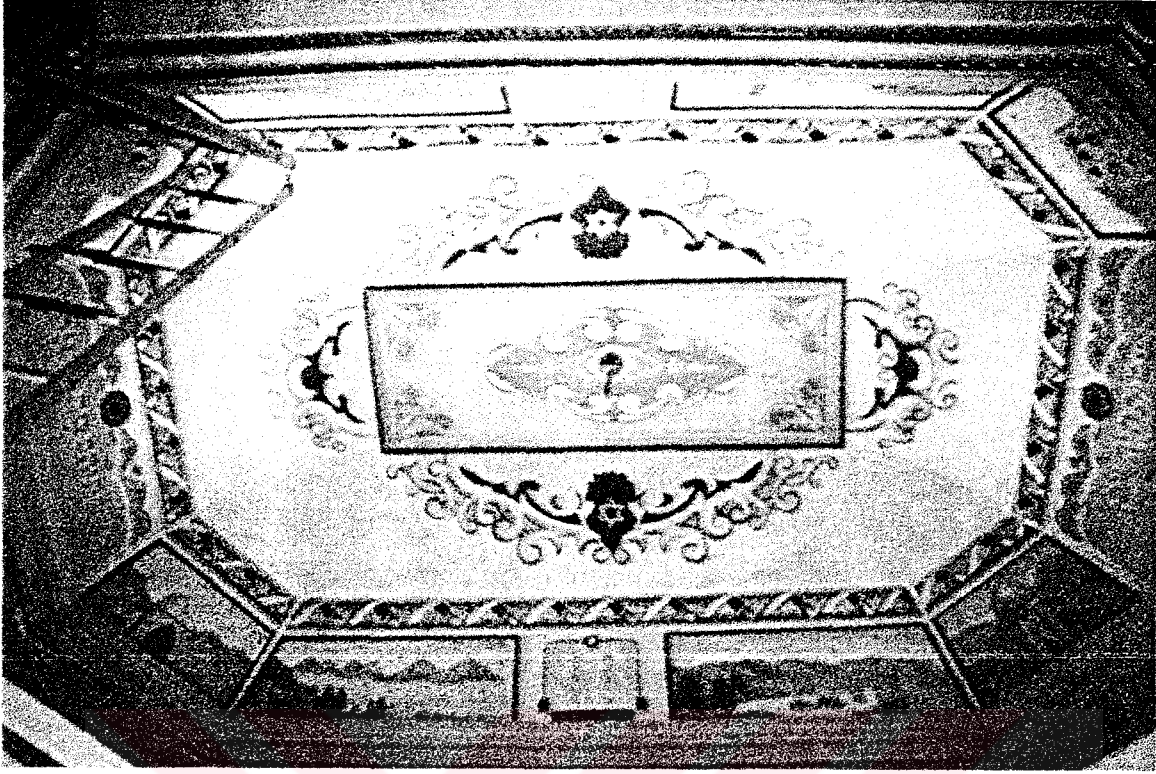
Resim 136 İstanbul Kuzguncuk Bet Yakov, midraş

Resim 137 İstanbul Kuzguncuk Bet Yakov, midraş kubbesi

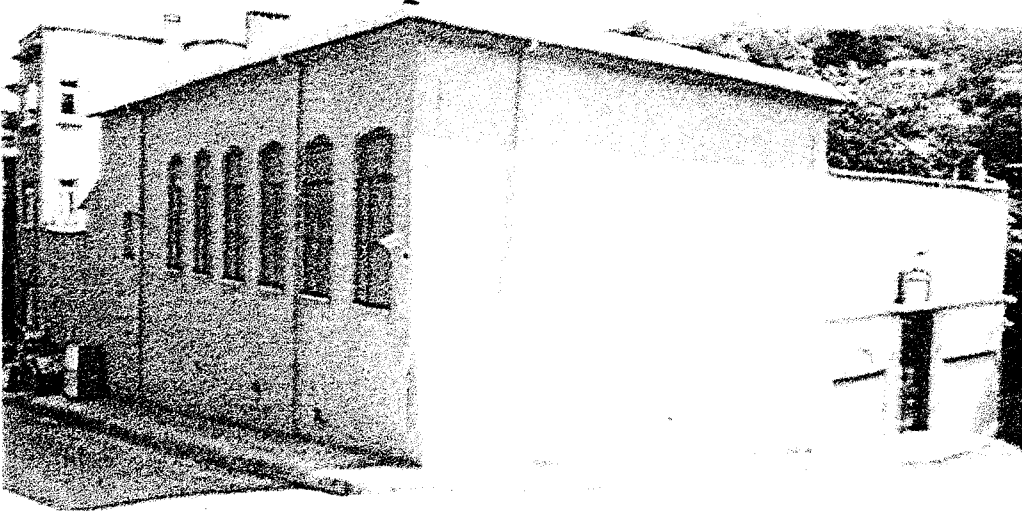
Resim 138 İstanbul Kuzguncuk Bet Yakov, ibadet mekanı

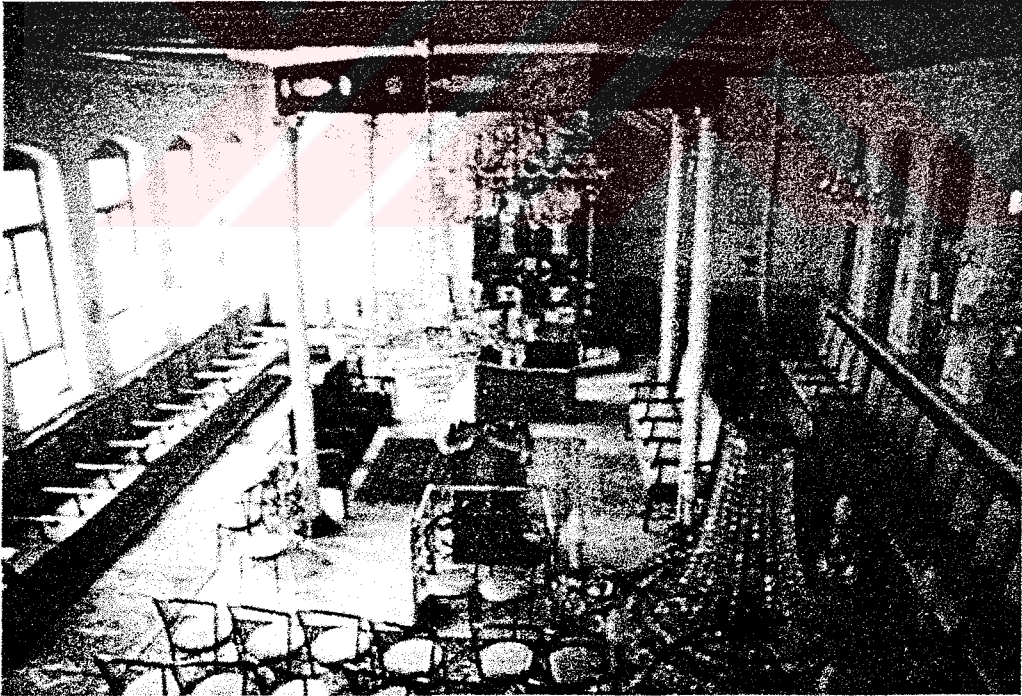
Resim 139 İstanbul Kuzguncuk Bet Yakov, baldakenin üst örtüsü

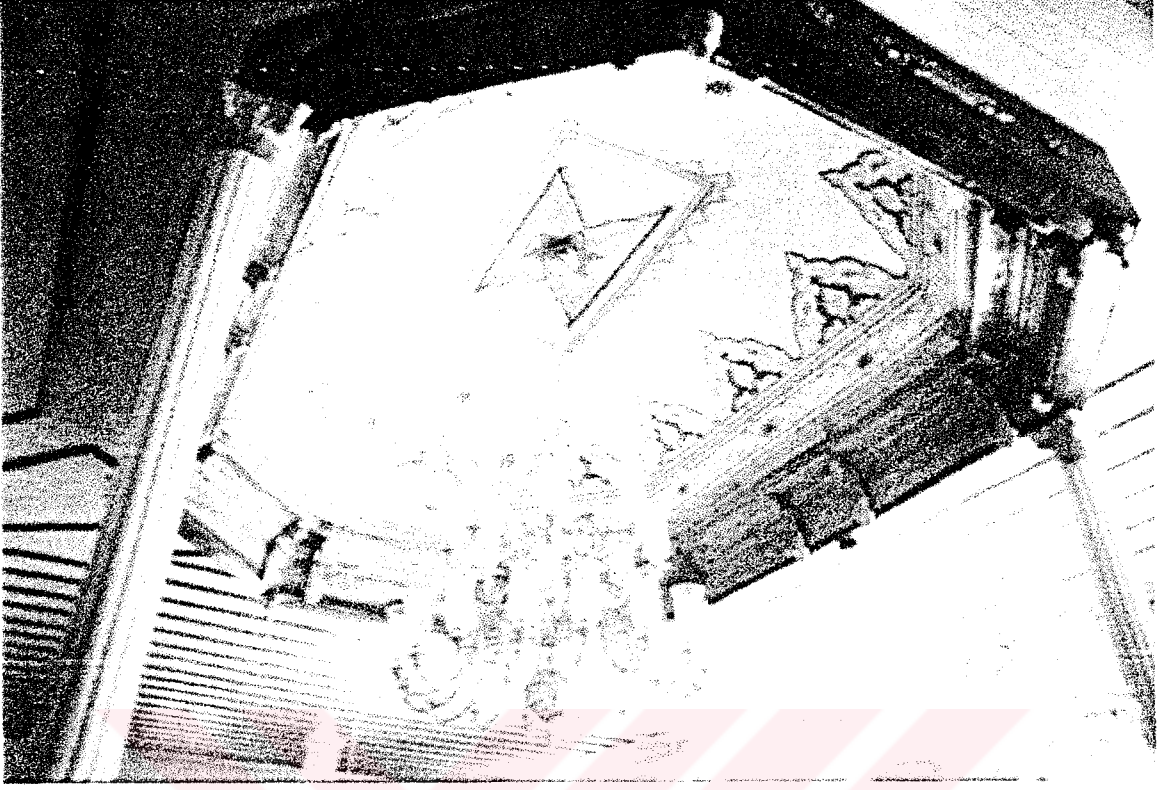
Resim 140 İstanbul Kuzguncuk Bet Yakov, kadınlar mahfili

Resim 141 İstanbul Kuzguncuk Virane, güneybatıdan genel görünüş

Resim 142 İstanbul Kuzguncuk Virane, ibadet mekanı

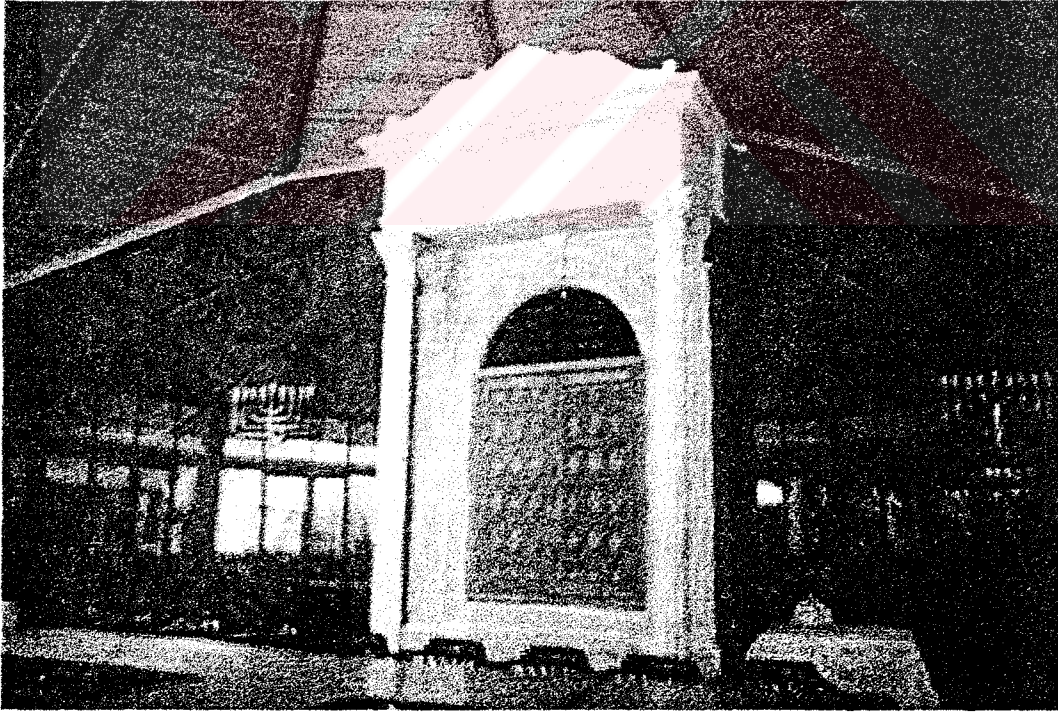
Resim 143 İstanbul Kuzguncuk Virane, naldakenin üst örtüsü

Resim 144 İstanbul Ortaköy, ibadet mekanı kuzey cephesi

Resim 145 İstanbul Ortaköy, ibadet mekanı

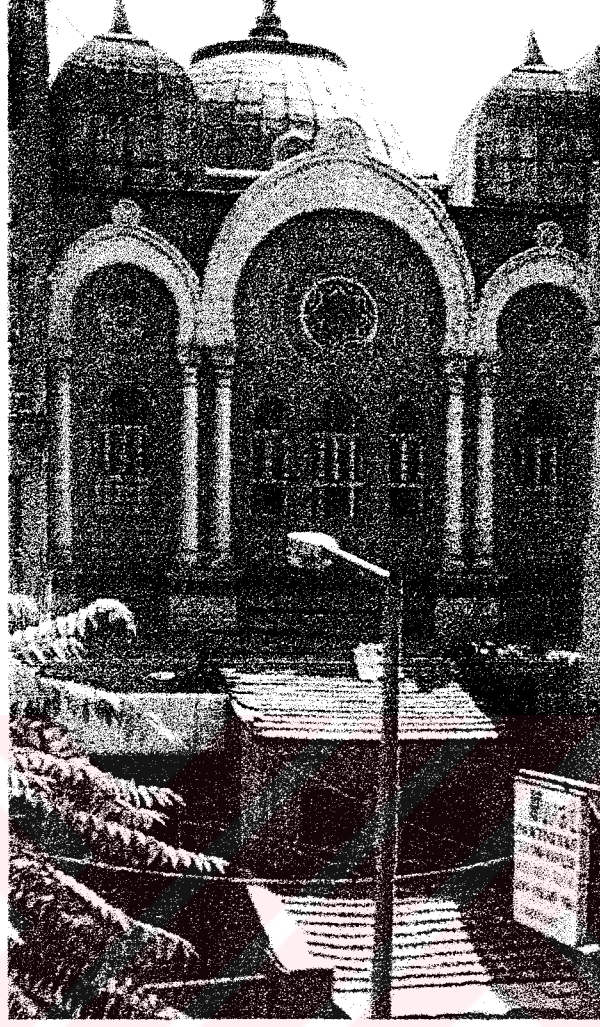
Resim 146 İstanbul Ortaköy, yanar sinagogun ehali

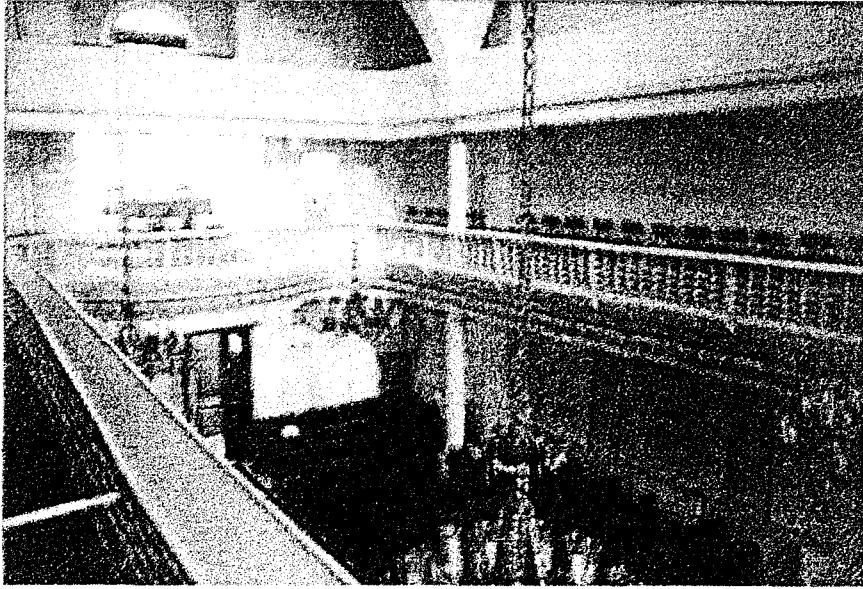
Resim 147 İstanbul Sirkeci, müstemilat ve suka

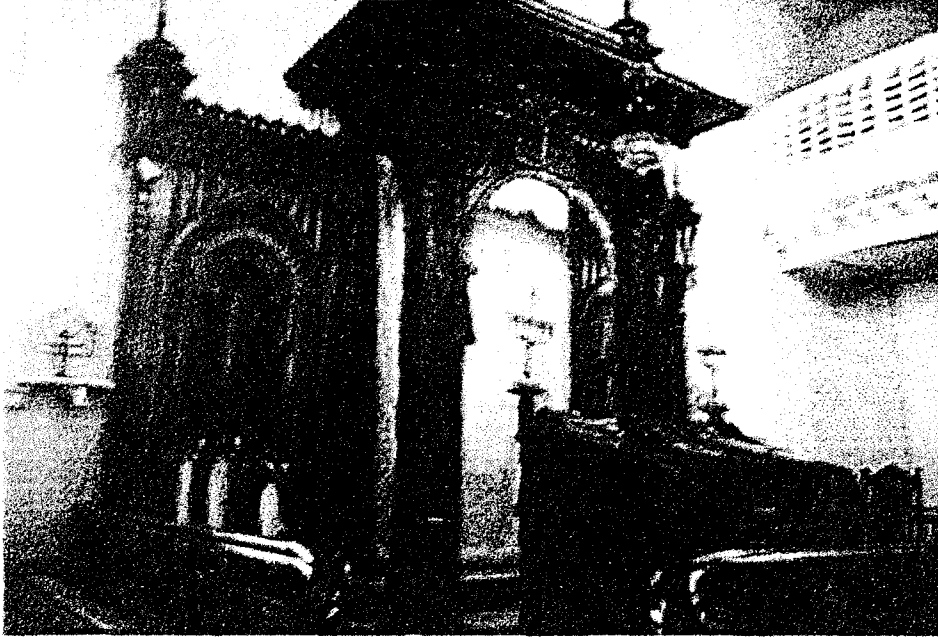
Resim 148 İstanbul Sirkeci, ehal ve bima

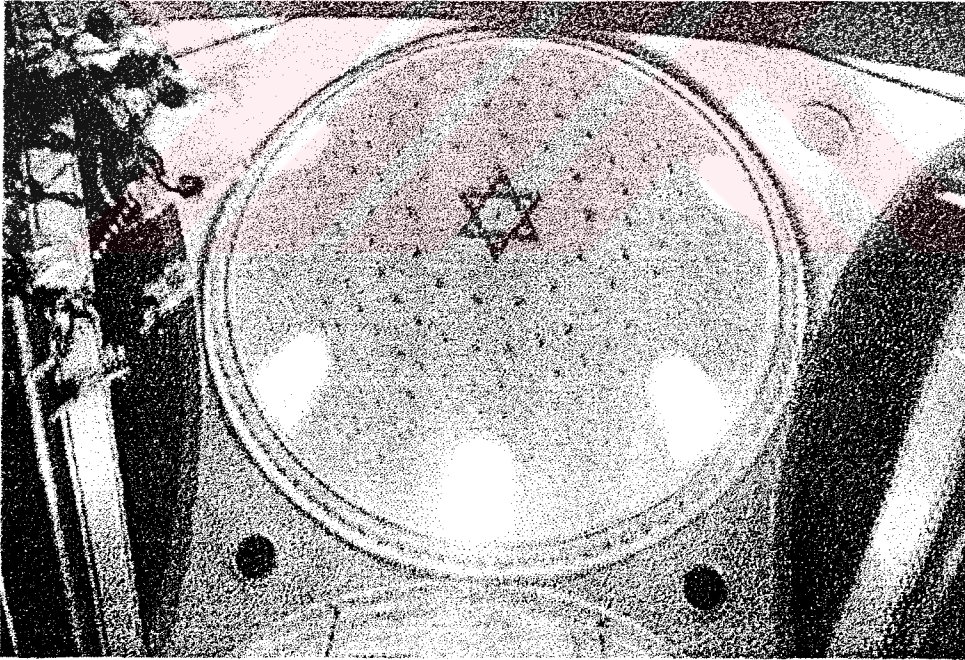
Resim 149 İstanbul Aşkenaz, batı cephe (Foto: İzzet Keribar, Frayman 2000, 18'den)

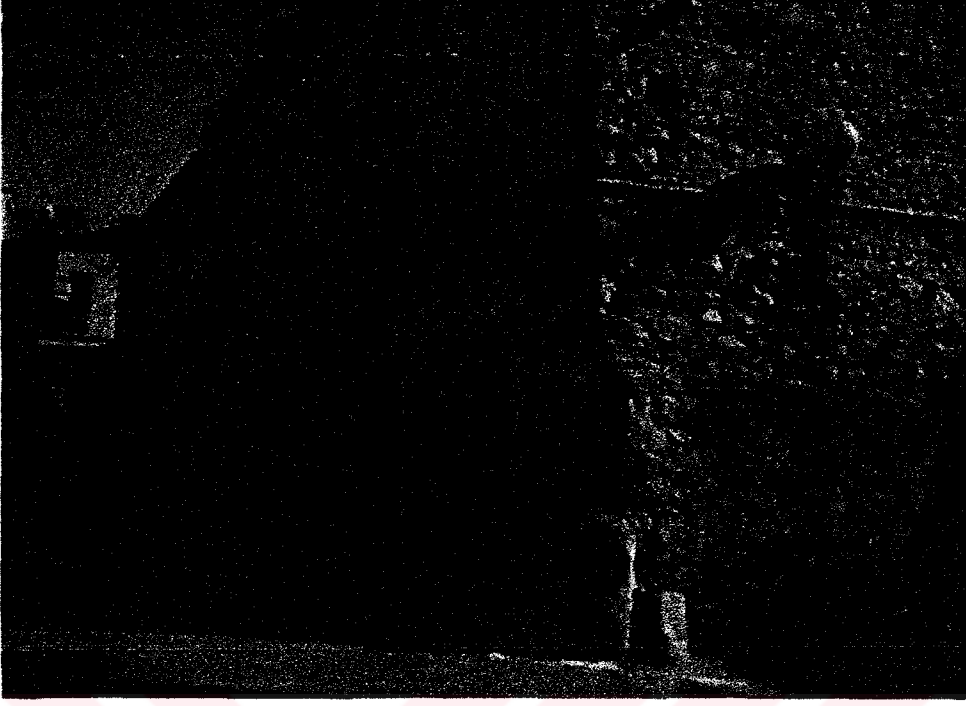
Resim 150 İstanbul Aşkenaz, kadınlar mahfili

Resim 151 İstanbul Aşkenaz, ehal ve bima

Resim 152 İstanbul Aşkenaz, kubbe

Resim 153 İzmir Algazi, kuzey cephe

Resim 154 İzmir Algazi, ibadet mekanında baldaken

Resim 155 İzmir Algazi, ehal

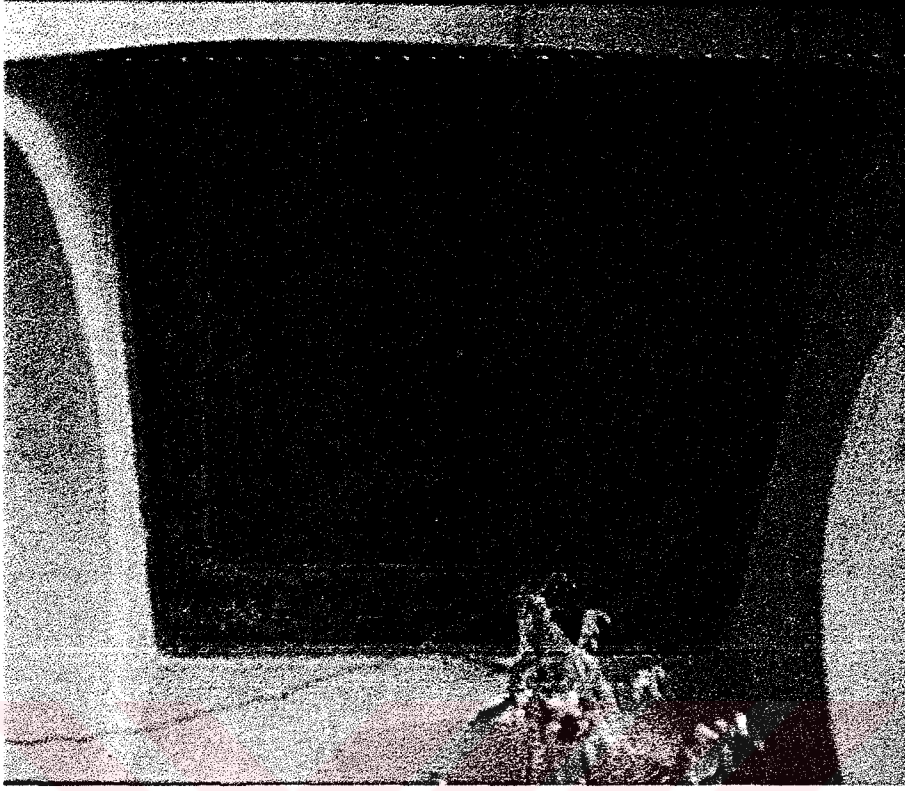
Resim 156 İzmir Aydınlı, kagir baldaken

Resim 157 İzmir Aydınlı, ehal

Resim 158 İzmir Aydınlı, teva

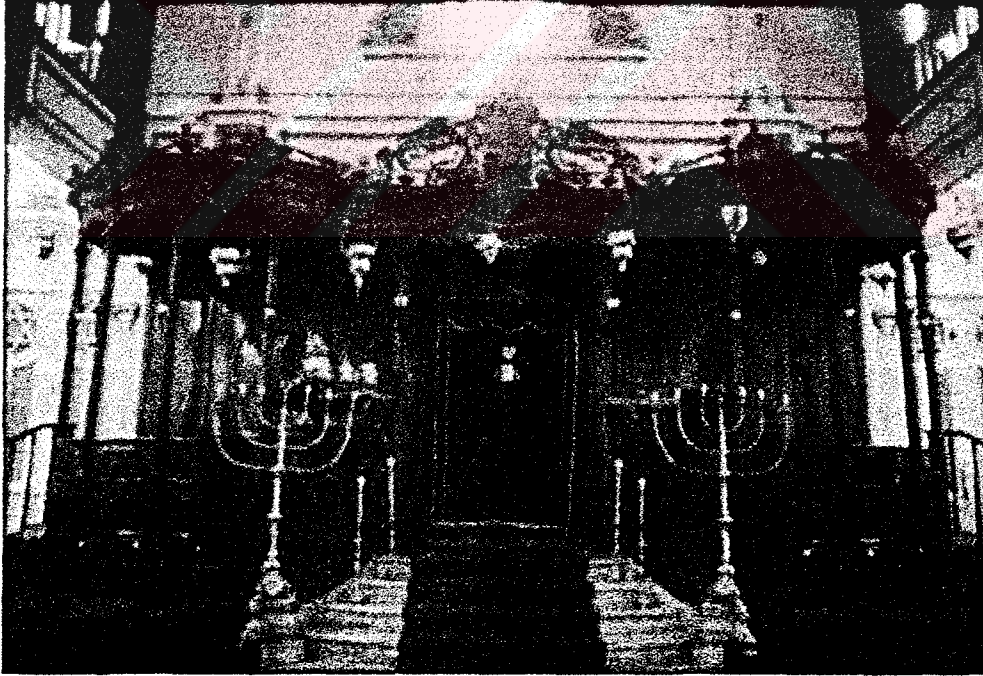
Resim 159 İzmir Aydınli, baldakenin üst örtüsü

Resim 160 İzmir Bet İsrail, güneybatıdan genel görünüş

Resim 161 İzmir Bet İsrail, kuzey cephe

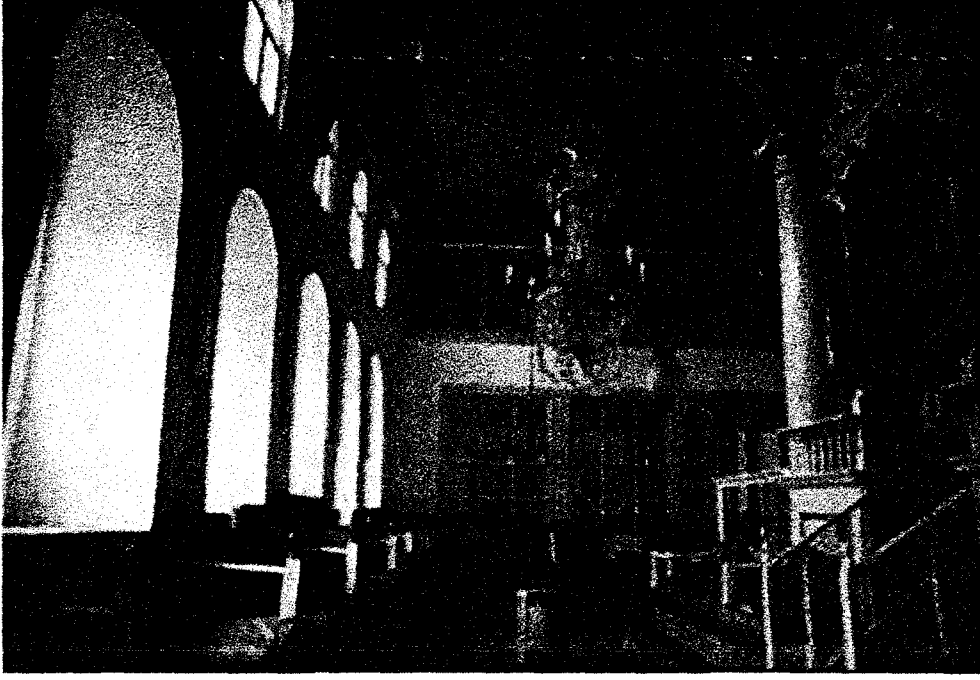
Resim 162 İzmir Bet İsrail, ehal ve bima

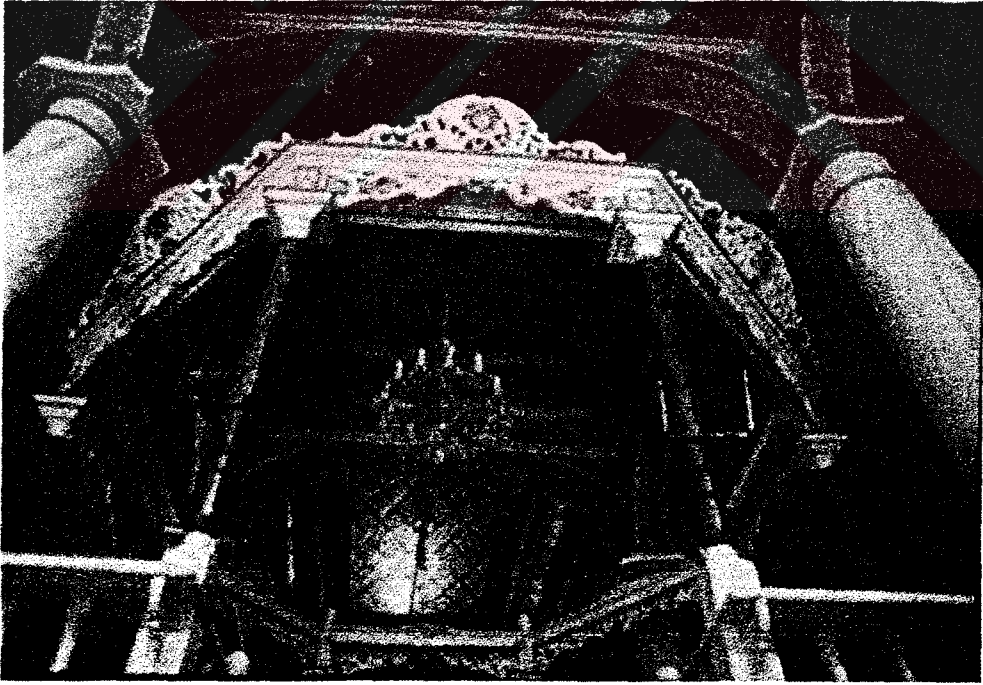
Resim 163 İzmir Bet İsrail, tavan ve kubbe

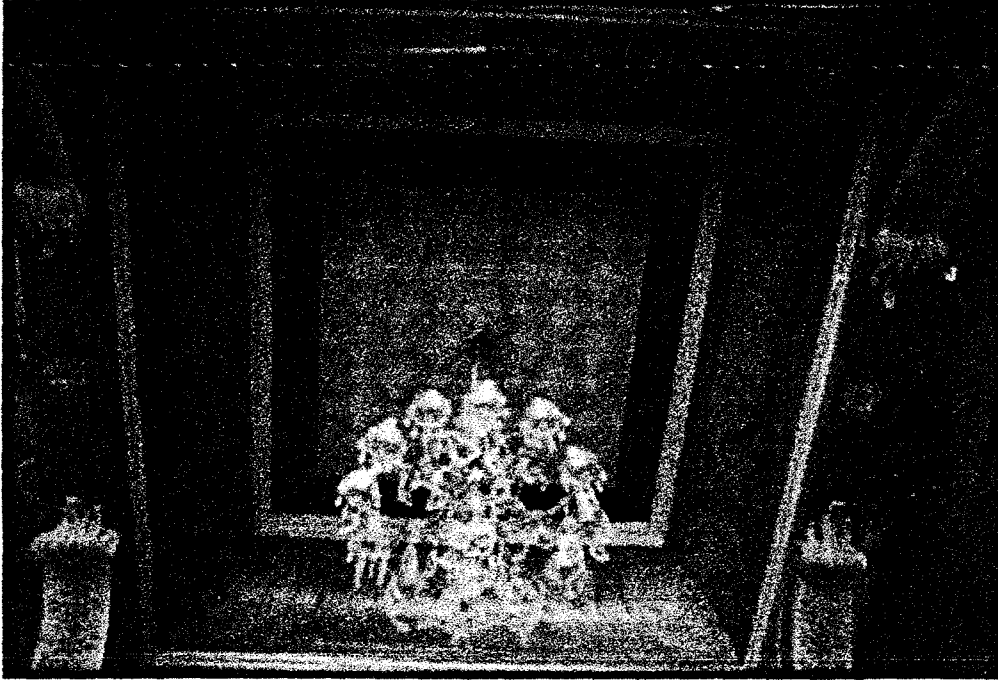
Resim 164 İzmir Bikur Holim, midraş

Resim 165 İzmir Bikur Holim, batı bölüm, kadınlar mahfiline doğru bakış

Resim 166 İzmir Bikur Holim, teva

Resim 167 İzmir Bikur Holim, tevanın üst örtüsü

Resim 168 İzmir Bikur Holim, ehal

Resim 169 İzmir Ezhayim, ibadet mekanı

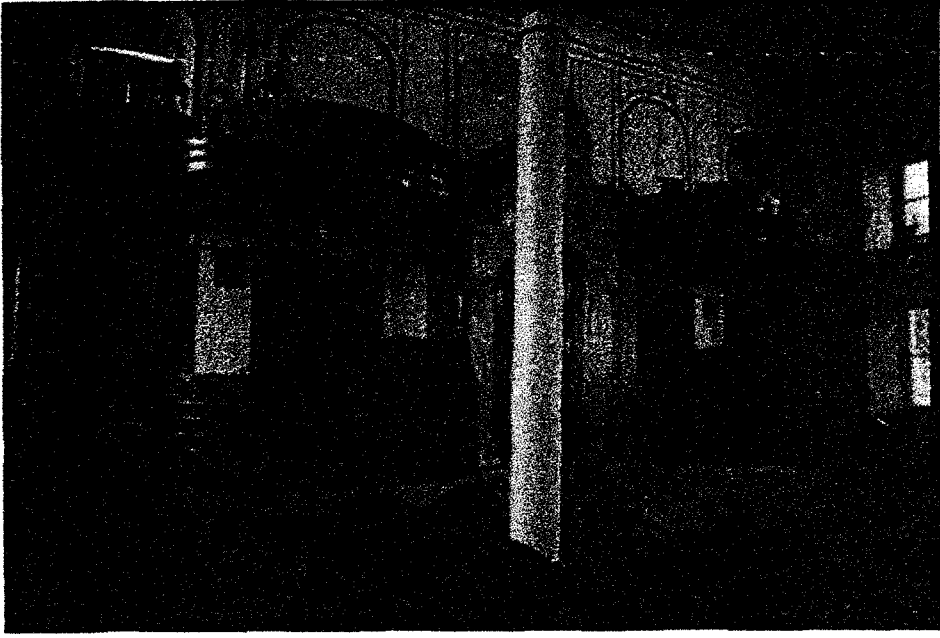
Resim 170 İzmir Ezhayim, ehal ve bima

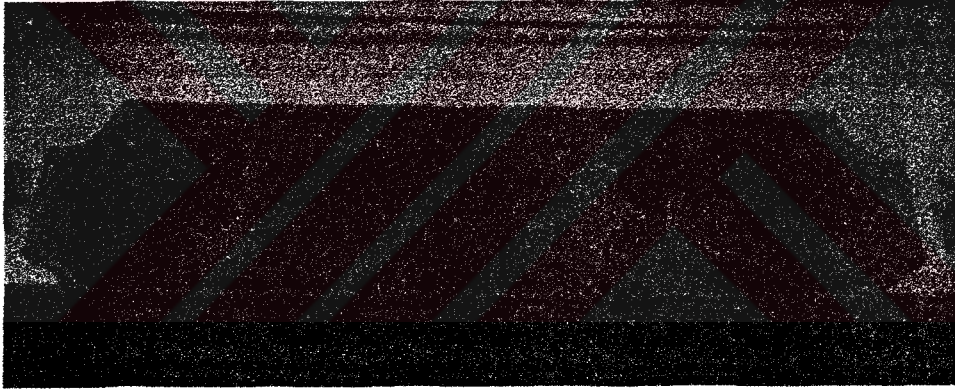
Resim 171 İzmir Ezhayim, baldakenin üst örtüsü

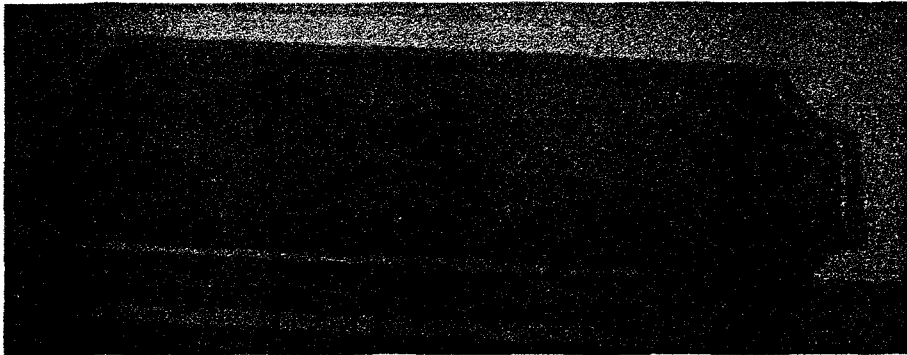
Resim 172 İzmir Sinyora, baldakenin üst örtüsü

Resim 173 İzmir Sinyora, bima

Resim 174 İzmir Sinyora, sinagogun betimlendiği lake resim

Resim 175 İzmir Sinyora, güneydeki manzara betimi

Resim 176 İzmir Hevra, midraş

Resim 177 İzmir Hevra, ibadet mekanı (kuzeydoğuya bakış)

Resim 178 İzmir Hevra, ehal

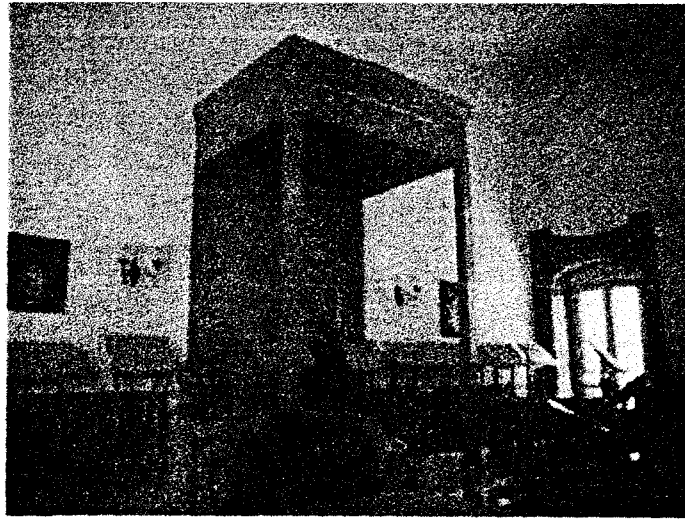
Resim 179 İzmir Hevra, baldaken ve geride kadınlar mahfili

Resim 180 İzmir Karşıyaka, ehale doğru bakış

Resim 181 İzmir Karşıyaka, batıya doğru bakış

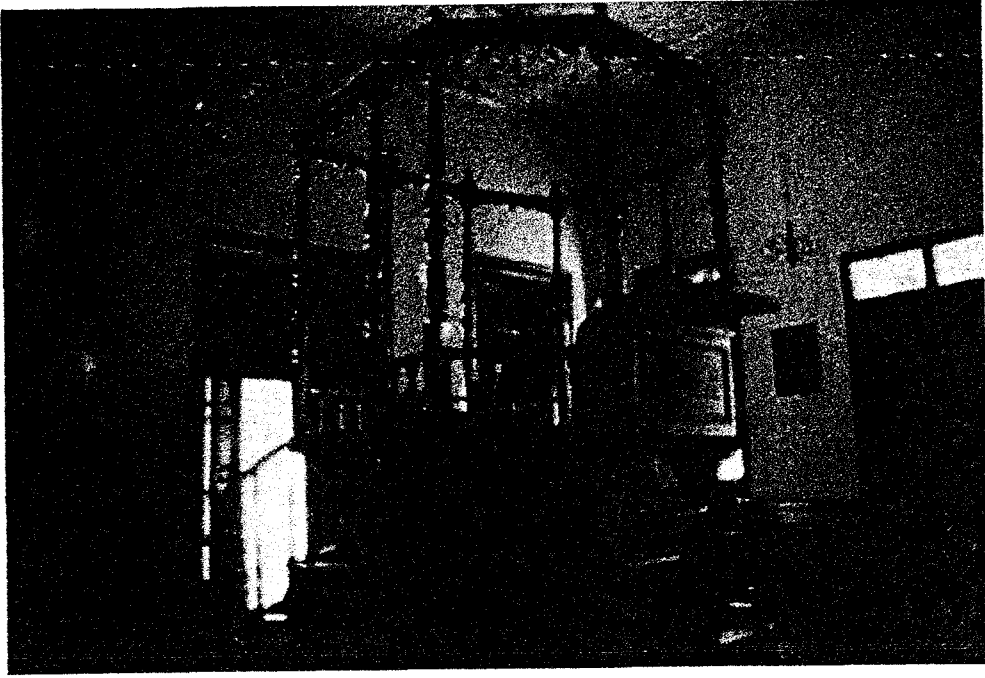
Resim 182 İzmir Karşıyaka, ehal

Resim 183 İzmir Roşar, kuzey cephe

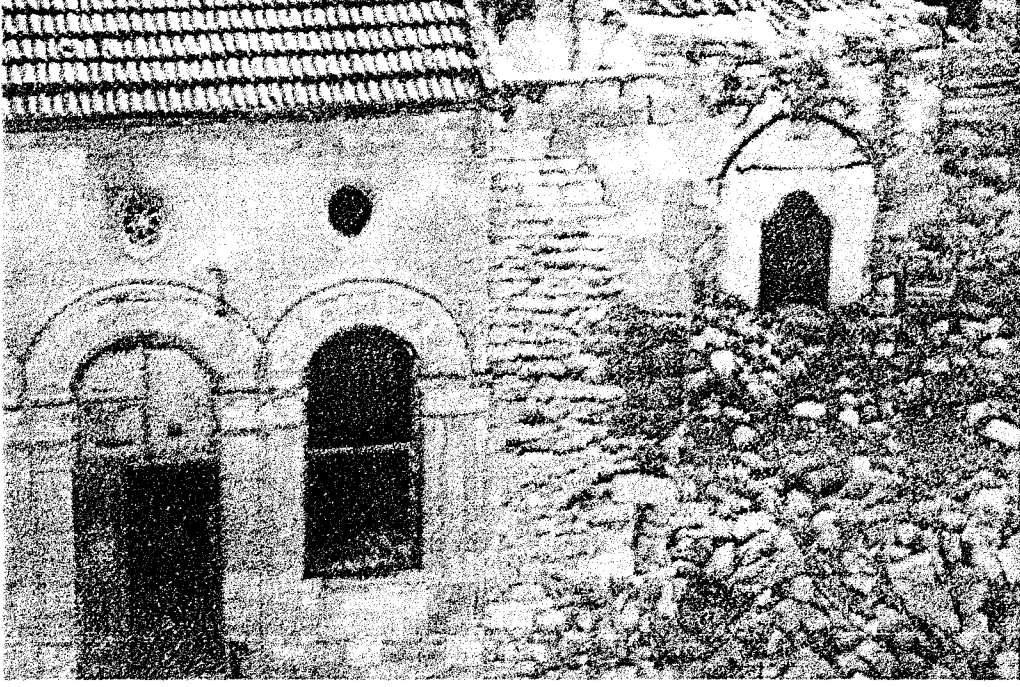
Resim 184 İzmir Roşar, ehal ve doğu duvar

Resim 185 İzmir Roşar, teva

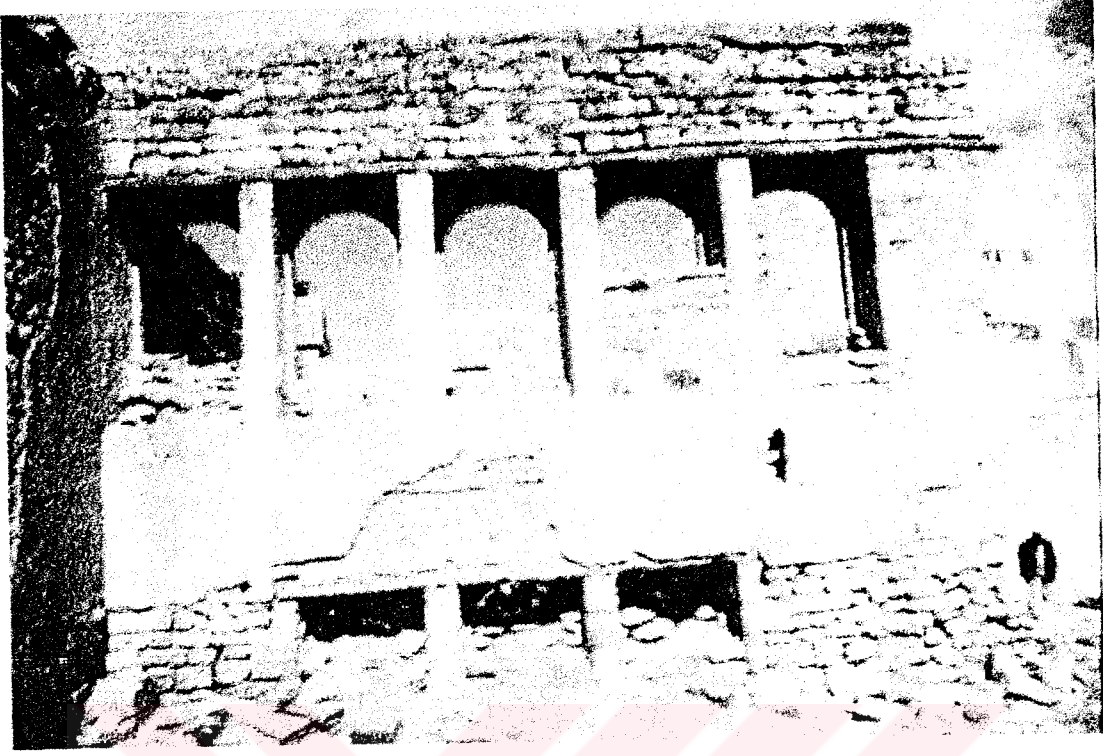
Resim 186 Kilis, genel görüntü, çatısı sağlam bina büyük midraştır

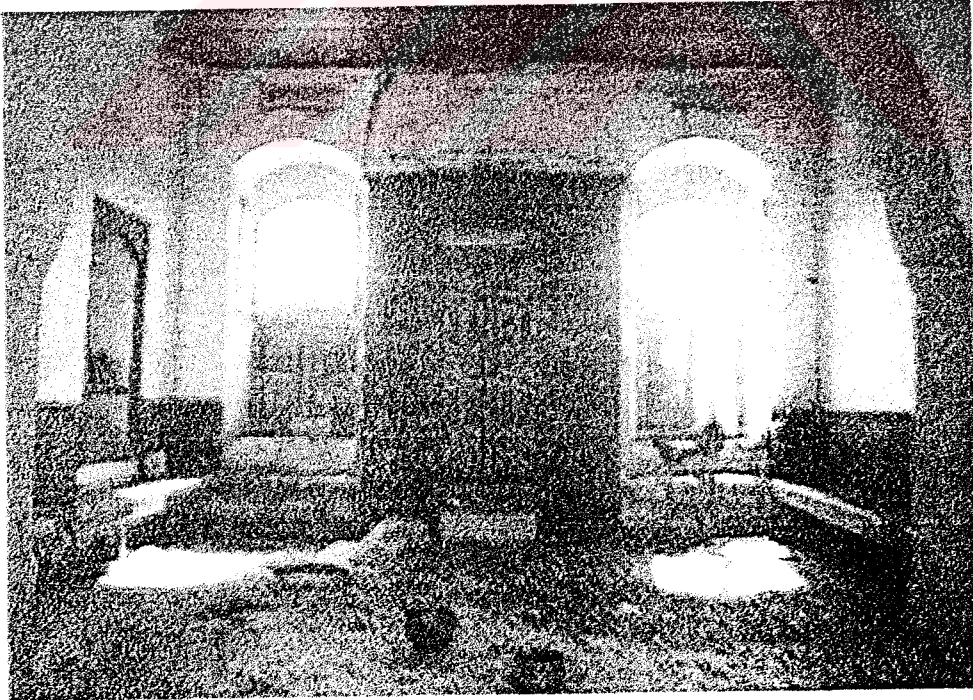
Resim 187 Kilis, büyük midraş ve ehal

Resim 188 Kilis, ibadet mekanı (batıya bakış)

Resim 189 Kilis, kadınlar mahfilini ibadet mekanından ayıran duvar ve pencereler

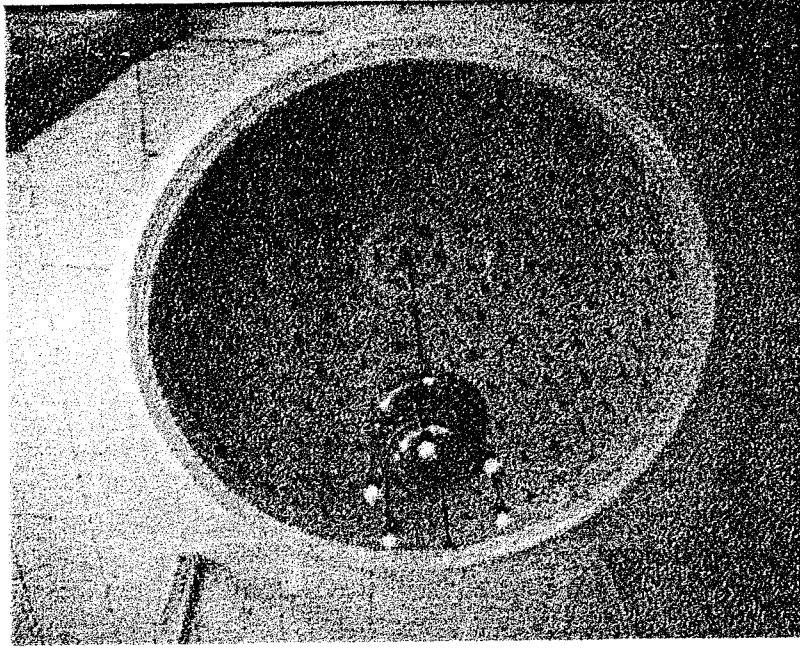
Resim 190 Kilis, büyük midraş, ehale doğru bakış

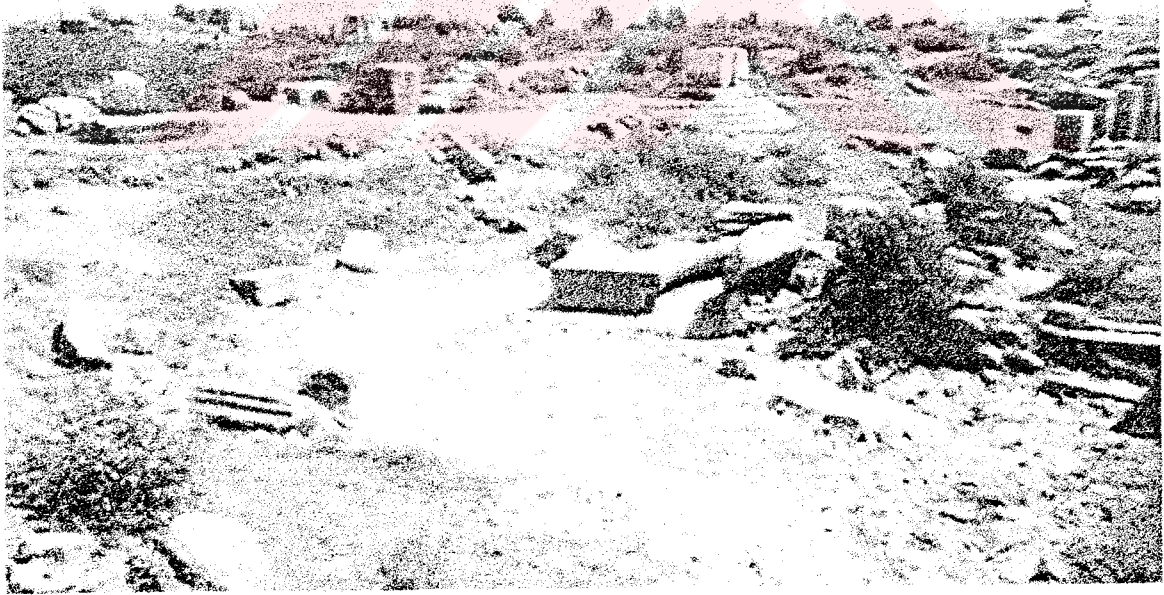
Resim 191 Kırklareli, batı cephe

Resim 192 Kırklareli, ibadet mekanı

Resim 193 Kırklareli, yalancı kubbe

Resim 194 Miletos, önde Grattius ANıtı ve geride Büyük Liman Anıtı

Resim 195 Misis, Nuh'un Gemisi betimli mozaik (Budde 1969'dan)

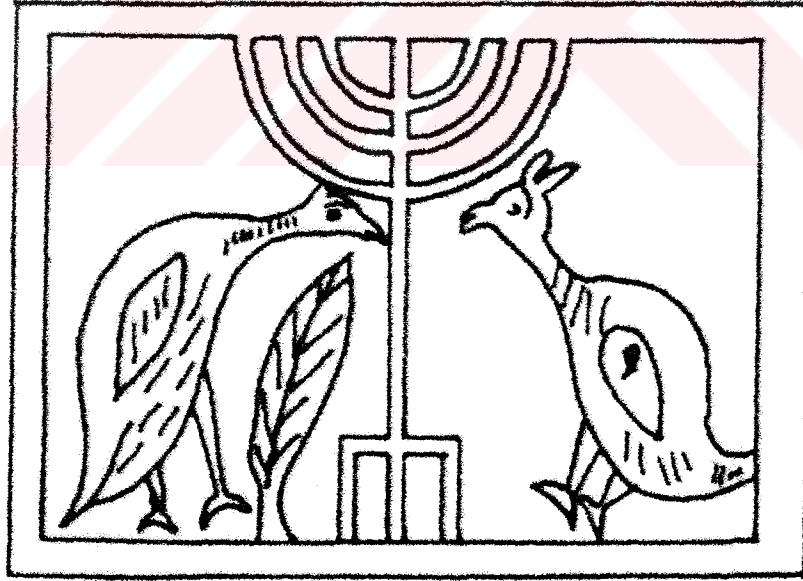
Resim 196 Priene, kuzeyden doğuya bakış

Resim 197 Priene, doğu duvar

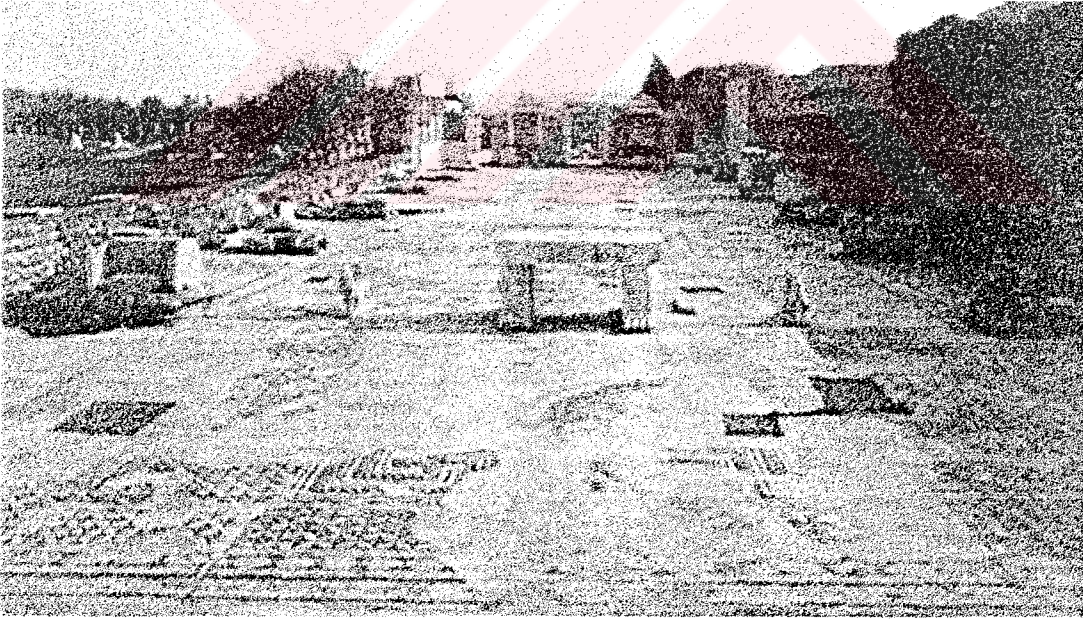
Resim 198 Priene, taş levha 1 (Priene 1904, Abb.582)

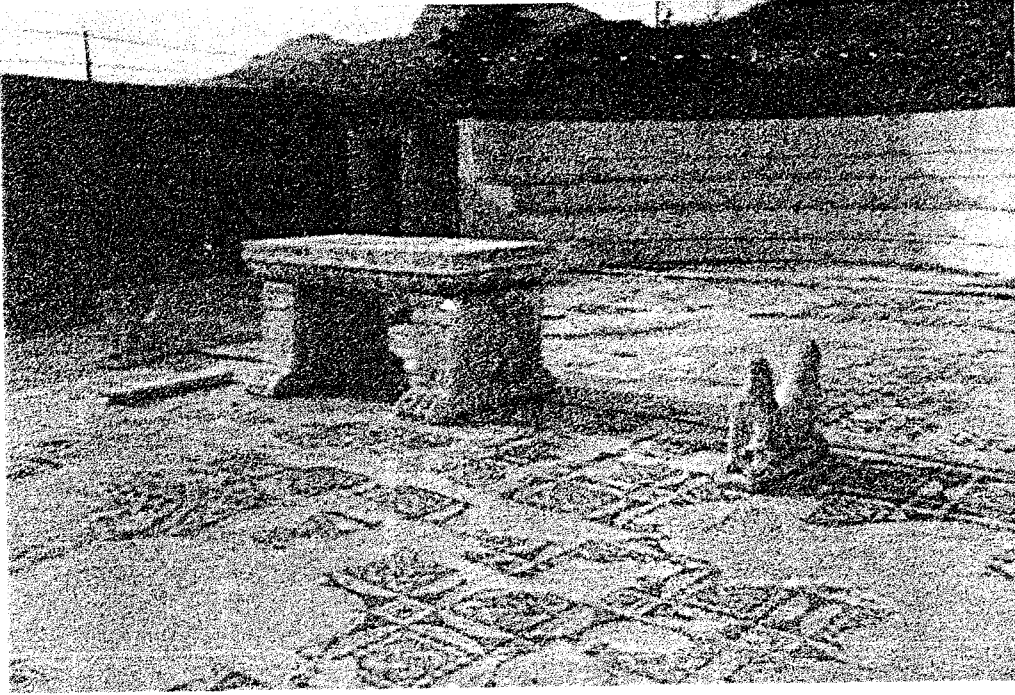
Resim 199 Priene, taş levha 2 (Rumscheid 1998, Abb.73)

Resim 200 Sardis, ön avlu

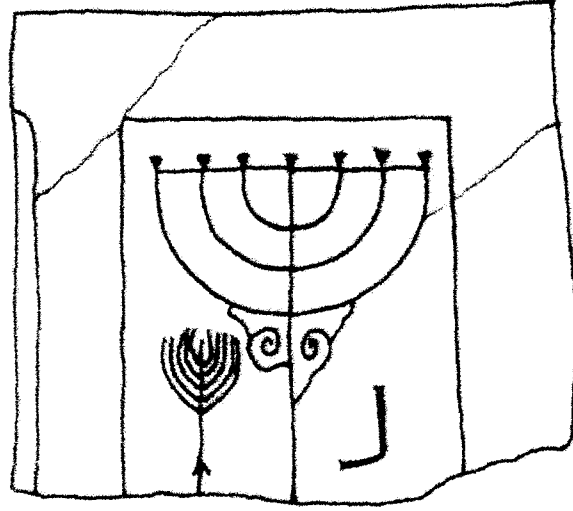
Resim 201 Sardis, batıdan doğuya bakış

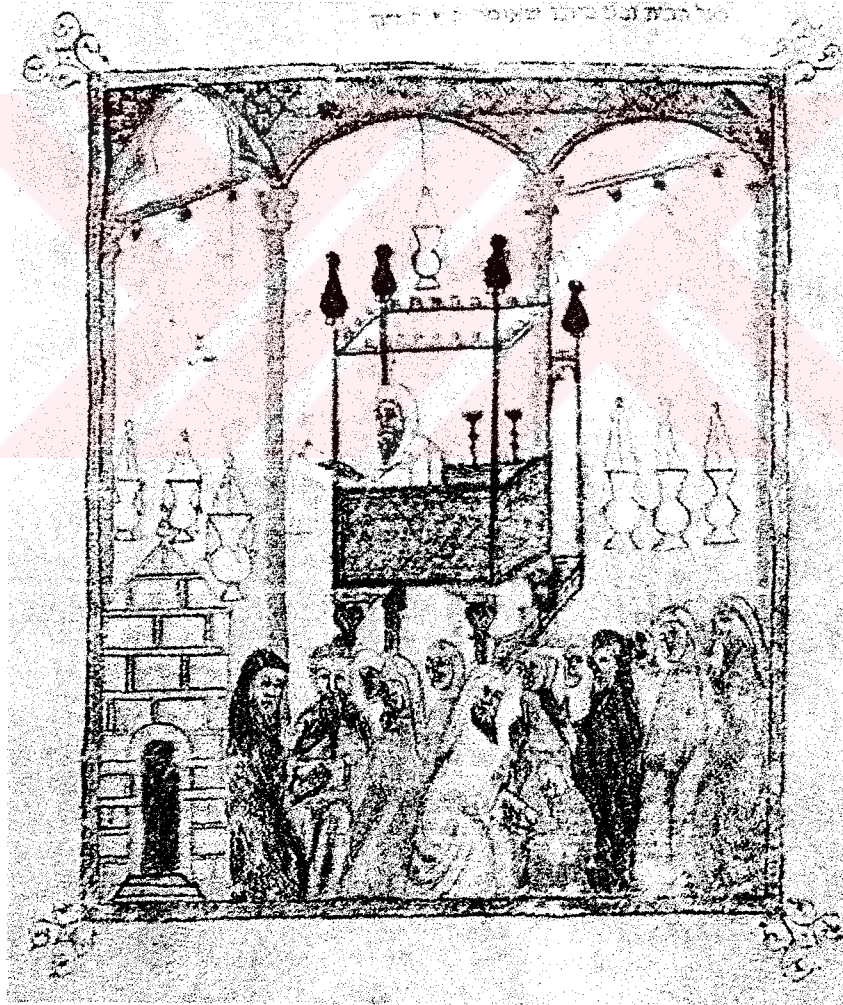
Resim 202 Sardis, apsis, okuma kürsüsü

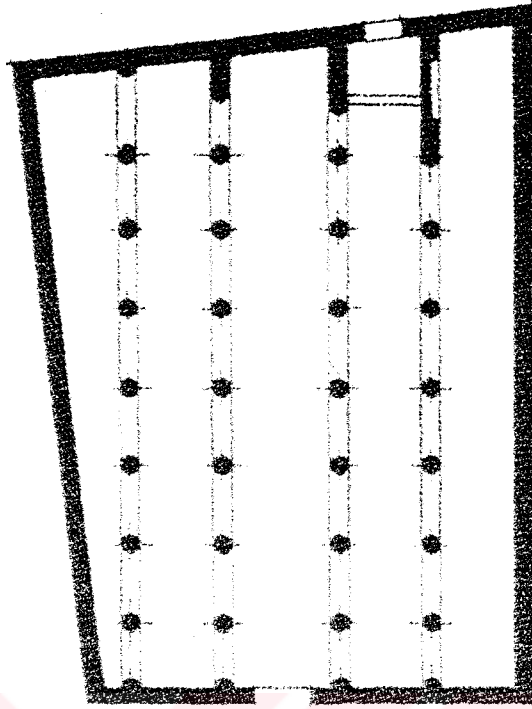
Resim 203 Sardis, aedikulalar ve avluya açılan kapılar

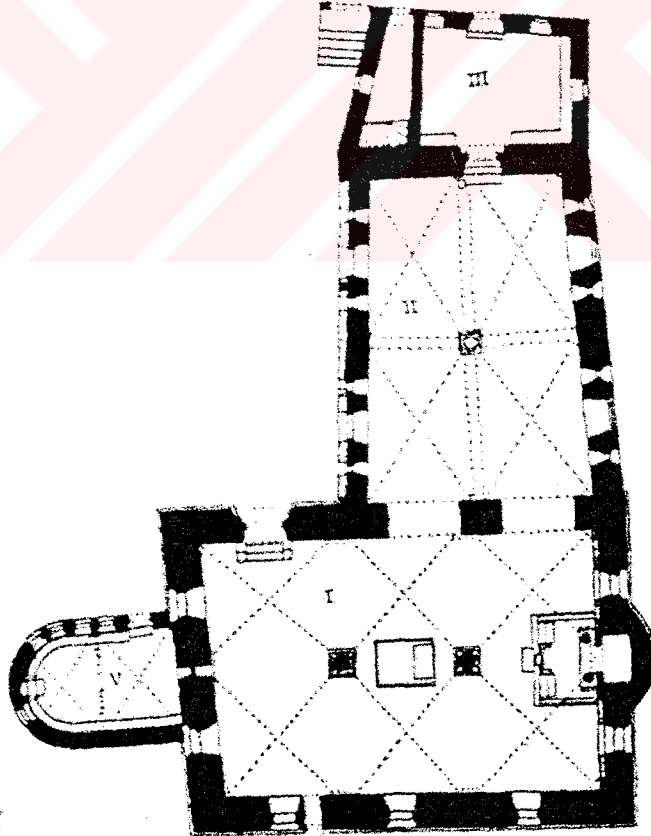
Resim 204 Sardis, taşlevha (Hanfmann 1983, fig.250'den)

Resim 205 14. yy elyazmasından İspanya'da bir sinagogun içini gösteren minyatür (Meek 1995, 103'ten)

Resim 206 İspanya, Santa Maria la Blanca'nın planı (Meek 1995, 105'ten)

Resim 207 Worms Sinagogu (M.1175) (Meek 1995, 87'den)

YÜKSEKÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN
Soyadı:TÜRKOĞLU
Adı:İnci

Merkezimizde Doldurulacaktır

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe: Antik Çağdan Günümüze Türkiye’de Sinagog Mimarisi

Yabancı Dil:Synagogue Architecture in Turkey from Antiquity to the Present

TEZİN TÜRÜ:	Yüksek Lisans	Doktora	Doçentlik	Tıpta Uzmanlık	Sanatta Yeterlilik
	[X]	[]	[]	[]	[]

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ:

Üniversite:EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte:EDEBİYAT

Enstitü:SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar:

Tarih: 28.8.2021

TEZ YAYINLANMIŞSA:

Yayınlayan:

Basım Yeri

Basım Tarihi

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı:MERCANGÖZ, ZEYNEP

Ünvanı:Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL:TÜRKÇE	TEZİN SAYFA SAYISI:131 sayfa metin 165 sayfa levha
----------------------------	---

TEZİN KONUSU (KONULARI):Türkiye sınırları dahilinde harabe halinde, işlev değiştirmiş yada halen ibadete açık olan Musevilere ait olan ibadet mekanlarının mimari açıdan incelenmesi ve diğer mimarilerle etkileşimi

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

- 1- Sinagog Mimarisi
- 2- Yahudi Sanatı
- 3-
- 4-
- 5-

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:(Konumuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız)

- 1-Synagogue architecture
- 2-Jewish art
- 3-
- 4-
- 5-

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1-Tezimden Fotokopi Yapılmasına izin veriyorum	[]
2-Tezimden dipnot göstermek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	[X]
3-Kaynak göstermek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	[]

Yazarın İmzası

Ali C. C. C.

Tarih:

28.8.2001

TÜRKÇE ABSTRAKT:

Antik Çağdan Günümüze Türkiye’de Sinagog Mimarisi başlıklı Yüksek Lisans tez çalışmamız dahilinde 13 değişik ilde toplam 49 yapı incelenmiş, plan-kroki ve fotoğraflarla belgeleme çalışması yapılmıştır. Bu yapıların bir kısmı halen ibadete açıktır. Bir grup metruk ve harabe halindedir. Diğerleri ise işlev değiştirmiş ve işyeri olarak kullanılmaktadır. İncelediğimiz yapıların dördü Geç Antik/Erken Bizans Dönemine, büyük çoğunluğu Geç Osmanlı Dönemine tarihlenmektedir. Cumhuriyet Dönemine örnek teşkil etmesi amacıyla dört yapı kataloga dahil edilmiştir. Yapılan çalışma sonucu, erişilebilen örnekler dahilinde Türkiye sinagogları için bir plan tipolojisi önerilmiştir. Tipolojimize göre Türkiye’deki yapıları basit dörtgen mekanlar, bazilikalar ve merkezi planlılar olarak üç ana gruba ayırdık. Ayrıca bu grupları da üst örtüleri ve ehalin konumuna göre alt gruplara ayırdık. Örneklerimiz arasında Bursa sinagogları hem teva biçimleri hem de iki tevali şemalarıyla üniktir; bazilika plan şeması Antik Çağdan 20. yüzyıla kadar sevilerek kullanılmıştır; merkezi plan şeması ise çeşitli varyasyonlarla varlığını sürdürmüştür.

ENGLISH ABSTRACT:

Within the scope of our master's dissertation titled "Synagogue Architecture in Turkey from Antiquity to the Present, 49 structures spreading over 13 provinces were visited, their sketch plan or plan to the scale have been drawn and their pictures have been taken. Some of these structures are still open for worship whereas others are in ruins or changed function and have become workshops etc. Four of the structures date back to the Late Antique/ Early Byzantine Period while the majority belong to the Late Ottoman Era. In order to constitute examples, four structures from the Republic Era have been taken into our catalog. As a conclusion, a plan typology based on the structures that could have been studied has been suggested for the synagogues in Turkey. As per our typology, the synagogues of Turkey are categorised into three main groups as simple quadrangular structures, basilicas, and centrally planned structures. These main groups are further subdivided according to the superstructures and the location of the holy ark. The synagogues of Bursa are unique examples with their bimah designs and double bimahs; basilicas have been favourite from Antiquity to the 20th century; and the centrally planned type has survived with variations.

ÖZGEÇMİŞ

1967 yılında Manisa'nın Alaşehir ilçesinde doğdum. 1978 yılında Bornova Yavuz Selim İlkokulunu, 1985 yılında Bornova Anadolu Lisesi İngilizce Bölümünü bitirdikten sonra uluslar arası kültürel değişim programıyla bir yıl süreyle A.B.D.'de kaldım. Döndükten sonra başladığım Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Elektronik ve Haberleşme Mühendisliği Bölümünden 1991 yılı Şubat ayında mezun oldum. Aynı yıl İzmir İl Turizm Müdürlüğü'nce açılan Profesyonel Turist Rehberliği kursuna katıldım ve kokartımı aldım. Bir süre mühendis olarak çalıştım. 1993 yılında hem tekrar üniversite sınavlarına girdim hem de turist rehberliği yapmaya ve Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümüne başladım. 1997 yılında **Batı Anadolu'da Bizans Konut Mimarisi** başlıklı tez çalışmasıyla bitirdiğim bölümde 1998 yılında Bizans Sanatı programında yüksek lisans öğrenimime başladım.

YAYINLAR

Z.Mercangöz- E. Tok- İ. Türkoğlu, "Şanlıurfa'nın Hıristiyan Geçmişinin Günümüz İnanç Turizmindeki Yeri," **GAP Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu** 01-05 Haziran 1998 Şanlıurfa, Ankara 2000, s.220-233.
İ. Türkoğlu, "Anadolu'da Museviler -1", **Arkeoloji ve Sanat** 95, İstanbul 2000, s.15-27

BİLDİRİLER

İ. Türkoğlu, "Byzantine Houses in Western Asia Minor," University of Leeds, **International Medieval Congress 2001 "Familia and Domus"**, 9-12 July 2001, Leeds, session 209.

TERCÜME-REDAKSİYON-EDİTASYON

J. Taylor, **Imperial Istanbul, A Traveller's Guide, also includes İznik, Bursa, Edirne**, London 1998, **İmparatorlukların Başkenti İstanbul**, Türkçe'ye tercüme: İnci Türkoğlu, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2000
Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Efes Müzesi, **Ephesus, The New Guide**, Ege Yayınları, İstanbul 2000, **Efes Rehberi**, Türkçe redaksiyon: İnci Türkoğlu, İstanbul 2000
M. Büyükkolancı, **St. Jean**, Efes 2000 Vakfı Yayınları, İzmir 2001, **St. John**, İngilizce'ye tercüme: İnci Türkoğlu, İzmir 2001
Sınırlar Ötesi Müze, **Erken Osmanlı Sanatı, Beyliklerin Mirası**, Madrid 1999, **Museum With No Frontiers, Early Ottoman Art, Legacy of the Emirates**, İngilizce redaksiyon: İnci Türkoğlu, Madrid 2001 (baskı aşamasında)
Arkeoloji ve Sanat süreli yayınının 95. sayısından itibaren çeşitli İngilizce'den Türkçe'ye makale tercümelere
Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, çeşitli makalelerin İngilizce'ye tercümesi ve redaksiyonu